

e-ISSN: 2602-4934 (önceki ISSN: 0255-2981)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH – COĞRAFYA FAKÜLTESİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRKOLOJİ DERGİSİ

XXII. Cilt-2. Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Alaattin Karaca (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayfer Yılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan Aydın (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Dilek (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Tüzer (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Melek Erdem (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Tanju Seyhan (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz Kartallıoğlu (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Sakallı (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ganire Asgerova (Nahçıvan Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan Yürek (Mersin Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Güneş (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Mümtaz Sarıççek (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuz Öcal (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Oktay Yivli (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Şahika Karaca (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Pulat (Uşak Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi G. Selcan Sağlık Şahin (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şermin Kalafat (Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veli Uğur (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Türkoloji Dergisi
e-ISSN: 2602-4934 (önceki ISSN: 0255-2981)

Yılda iki defa yayımlanır.
Published semiannually.

Fakülte Adına Sahibi / Owner for the Faculty
Prof. Dr. İhsan Çiçek

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor in Charge
Prof. Dr. Aysu Ata

Editör /Editor
Doç. Dr. Erdoğan Kul

Editör Yardımcısı / Assistant Editor
Dr. Gökhan Reyhanoğulları

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Abdulkadir Gürer
Prof. Dr. Aysu Ata
Prof. Dr. Halil İbrahim Usta
Prof. Dr. Jale Demirci
Prof. Dr. Nurullah Çetin
Prof. Dr. Önal Kaya
Prof. Dr. Paşa Yavuzarslan
Doç. Dr. Bilal Çakıcı
Doç. Dr. Erdoğan Kul
Doç. Dr. Murat Küçük
Doç. Dr. Ülkü Çetinkaya Karakoyun
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık Şahin

Yayın Danışma Kurulu / Advisory Board
Prof. Dr. Uwe Blaesing (Hollanda)
Prof. Dr. Mustafa Canpolat (Türkiye)
Prof. Dr. Marcel Erdal (Almanya)
Prof. Dr. Kerima Filan (Bosna Hersek)
Prof. Dr. Peter B. Golden (ABD)
Prof. Dr. Viktor G. Guzev (Rusya)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Türkiye)
Prof. Dr. Ferit Hakimcanov (Tataristan/ Rusya)
Prof. Dr. Ramazan Kaplan (Türkiye)
Prof. Dr. Zeynep Korkmaz (Türkiye)

Prof. Dr. Hasan Özdemir (Türkiye)
Prof. Dr. F. Sema Barutçu Özönder (Türkiye)
Prof. Dr. Claus Schönig (Almanya)
Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya (Türkiye)
Prof. Dr. Peter Zieme (Almanya)
Prof. Dr. Hamza Zülfikar (Türkiye)

Türkoloji Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir.
Journal of Turkoloji is an international refereed journal.

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.
Writers are solely responsible for the content of their articles.

Yönetim Yeri / Managing Office
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
06100 Sıhhiye - ANKARA / TÜRKİYE
e-posta: turkoloji@humanity.ankara.edu.tr
Web: <http://dergipark.gov.tr/turkoloji>
<http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=12>

Türkoloji Dergisi; **MLA** (Modern Language Association Database), **WorldCat**, **MIAR** (Information Matrix for the Analysis of Journals), **SciLit**, **ResearchBib**, **OAJI** (Open Academic Journals Index), **ESJI** (Eurasian Scientific Journal Index), **DRJI** (Directory of Research Journals Indexing), **CrossRef**, **CiteFactor**, **Impact Factor**, **ROAD**, **International Citation Index**, **PBN** (Polska Bibliografia Naukowa), **DIIF** (Directory of Indexing and Impact Factor), **Rootindexing**, **i2or**, **CIRC** (Clasificación Integrada de Revistas Científicas), **WCOJS** (World Catalogue of Scientific Journals), **SIS** (Scientific Indexing Service), **SCIFactor**, **Journal Factor**, **Science Library Index**, **Google Scholar**, **Akademik Dizin**, **Kaynakça info**, **idealonline**, **SOBIAD** indeksleri tarafından taranmaktadır.

TÜRKOLOJİ DERGİSİ

22. Cilt, 2. Sayı

İçindekiler

Makaleler

- ALİYEVA, Nuray**, Nahçıvan Ağızlarında Bazı Ortak Türkçe Akrabalık Kelimeleri Hakkında..... 1
- ARSLAN, Ahmet Duran**, Okurun Anlam Üretimindeki Rolünü Sorgulamak: Alımlama Estetiği Bağlamında *Yeşil Gece*..... 14
- ATİK, Şerefnur**, Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* Adlı Romanındaki Kadın Kahramanlar 27
- BAKIRCI, Fatih**, Doğu Türklük Alanında İyelik Öbeği Ve İsim Tamlamasında +Ki Biçimbiriminin Kullanımı Üzerine.. 41
- BULDUKER, Gülten** “*Martin Eden*” İle “*Mai Ve Siyah*” Romanları Üzerine Bir Karşılaştırma 58
- KOÇ, Elif**, Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İsteme Göre İncelenmesi 73
- ÖCAL, Oğuz**, *Tehlikeli Oyunlar* Romanında Özgürlüğüyle Kararsızlığın Tezahürleri 88
- ÖZTÜRK, Ebru** Silahşor 15. Yüzyılda Yazılmış *Aócebü'l-Óuccāb* Adlı Eserde Maden, Bitki Ve Hayvanların Dinsel-Büyüsel Ve Tıbbi İşlevleri 109
- SAKALLI, Fatih**, Tarık Buğra'nın “Hayat Böyledir İşte” Hikâyesi Üzerine Bir Değerlendirme..... 165
- ŞEHOL, Hadi – ATA, Aysu**, Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiya*'sından Hareketle Kimi Kavramların Yeniden Gündeme Taşınması 171
- TÜLÜBAŞ, Tuba**, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü'* Nün Başkahramanı Hayri İrdal 187
- YÜREK, Hasan**, *Düşman Kazanmak Sanatı*'ndan Hareketle Tarık Buğra'nın Dil, Sanat Ve Edebiyat Görüşleri 201

NAHÇIVAN AĞIZLARINDA BAZI ORTAK TÜRKÇE AKRABALIK KELİMELERİ HAKKINDA

Nuray ALİYEVA*

Öz

Makalede Nahçıvan ağızlarında kullanılan akrabalık kelimeleri araştırılmıştır. Araştırma gösteriyor ki, Nahçıvan ağızları bu tür kelimeler açısından zengindir ve Azerbaycan yazı dilinde bulunmayan bazı akrabalıkla ilgili kelimeler (güvəy, dadaş, guba, dədə) bu ağızların söz varlığında muhafaza edilerek günümüze ulaşmıştır. Bu kelimeler çok eski olmakla birlikte Türk dillerinin tarihinin, eskiden günümüze geçirdiği evriminin ve birbirleri ile ilişkisinin öğrenilmesinde de çok önemlidir. Araştırma bu kelimelerin Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında, diğer birçok Türk dillerinde de ortak kullanıldığını gösteriyor. Bazı kelimeler tamamiyle aynı anlamda ve şekilde kullanılırken bazıları da aynı fonetik şekilde farklı anlamlar taşımaktadır. Bu kelimeler Türk dillerinin çok eskilere dayanan ortak tarihinin bir göstergesidir. Makalede araştırılan, Nahçıvan ağızlarına dair akrabalık kelimeleri bir kez daha göstermektedir ki her ne kadar dillerimiz tarihin sonraki evrelerinde Farsça, Arapça, Rusça ve diğer Avrupa dillerinin etkisine maruz kalsa da ağızlarımız eski Türkçeyi kendi söz varlığında muhafaza etmiş ve günümüze kadar taşımıştır. Bu kelimelerin incelenmesinin sonucunda Türk halklarında akrabalık ilişkilerinin çok güçlü olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Bu kelimelerin neredeyse aynı denilebilecek fonetik şekillerde eski yazıtlarda ve destanlarda mevcut olması dillerimizin çok eskiden beri sabitleşmiş söz varlığının olduğunu da göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Nahçıvan Ağızları, Türk Dilleri, Akrabalık, Adlandırma, Terminoloji.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Bölümü.

e-posta: naliyeva22@mail.ru

Geliş/Received: Ekim/October 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

ABOUT SOME COMMON TURKISH KINSHIP NAMES IN NAKHCHIVAN DIALECTS AND ACCENTS

Abstract

In this article were investigated the kinship words used in Nakhchivan dialects and accents. The accents of Nakhchivan are enriched with such words and words which don't exist in Azerbaijani writing language such as: guvey, dadaş, guba, dədə are preserved in the presence of these dialects and reached the day. These words are very important in learning the evolution of the history of the Turkic languages, which they used to be, and the relationship with one another. Research shows that these words are used in the Turkey Turkish accents and a lot of other Turkish language. Some words are used in the same sense and in the same way, while others have different meanings in the same phonetic sense and this is a sign of the common history of the Turkish languages based on dating. The kinship words being used in the Nakhchivan dialects and accents that were searched in the article show once more that even though our languages are subjected to the effects of farsi, arabic, russian and other European languages in the later stages of history, our mouths have enshrined old Turkish language in their own words and carried them up to the day. The examination of these words reveals the fact that the kinship relations in the Turkish people are very strong. The existing of these words almost in the same phonetic way, in the anicent writings, in the epics, shows that our languages have been fixed vocabulary since ancient times.

Keywords: *Nakhchivan Dialects And Accents, Turkish Languages, Kinship, Naming, Terminology.*

Türk kültür varlığının en önemli kaynaklarından biri halkın dilidir. Dilin beslendiği bu kaynak söz varlığının millî sözlerle zenginleşmesinde çok mühim bir rol oynamaktadır. Nahçıvan ağızları Azerbaycan dili ağızlarının Güney grubunda yer almaktadır. Güney grubu ağızları Azerbaycan dilinin diğer ağızlarından bazı farklı özelliklere sahip olup bu ağızlarda kendine has ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz varlığı mevcuttur. Nahçıvan ağızlarının söz varlığını araştırırken burada Türkçe ortak

kelimelerin çokça muhafaza edildiğini de takip etmekteyiz. Tabii bölgenin coğrafi konumu da burada önemli bir etkidir. Şu da bir gerçek ki “Nahçıvan Türk dünyasının kapısıdır” diyen Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1918-1921 yıllarında Nahçıvan’ın Ermeni işgalcilerinden korunmasında büyük fedakarlık örneği göstermiştir.

Nahçıvan’ın Türkiye ile komşu olması ve Sovyetler döneminin de sona ermesi sebebiyle genişleyen ticari, ekonomik ve akrabalık ilişkileri arazi bakımından Nahçıvan’a yakın olan Iğdır, Kars, Erzurum gibi yörelerdeki ağızlarla benzerliklerin daha da artmasına ve kelime alışverişlerine sebep olmuştur. Her ne kadar dillerimiz sonradan Arapça, Farsça ve Rusçanın etkisiyle söz varlığı bakımından bazı değişmelere maruz kalsa da, dillerimizin aynı kökten gelmesi nedeniyle ağızların söz varlığının çok az farklarla neredeyse aynı olması gerçeğini değiştirememiştir. Nahçıvan’ın bir diğer komşusu İran da tarih boyu Anadolu coğrafyasıyla birlikte Türk devletlerinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. Günümüzde de İran’daki Türk varlığının büyük bir kısmı Azerbaycan Türklerinden müteşekkildir. Bu arazilerde konuşulan Türkçe de Azerbaycan dilinin Güney ağızları grupuna mensup olup Nahçıvan ağızlarıyla neredeyse aynı özellikleri taşımaktadır. Nahçıvan ağızlarının söz varlığı Azerbaycan Türkçesinde bugün kullanılmayan birçok Eski Türkçeye ait kelimeleri taşıması açısından değerli bir kaynaktır. Bu kelimeler içerisinde akrabalık adları da önemli bir yer tutmaktadır. Akrabalıkla ilgili kelimeler Türk toplumlarının sosyal hayatını, aile fertleri arasındaki ilişkilerini, insanların kendi yakınlarına karşı davranış ve tutumlarını gösteren önemli dil verileridir. Bu bakımdan akrabalık adları dil sisteminde çok önemli bir yere sahip olan kelime gruplarından.

Nahçıvan ağızlarında akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler içerisinde bazı yabancı kökenli sözcüklere rastlasak da buradaki kelimelerin çoğunlukla Türkçe kökenli olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda ağızlar yazı diline göre daha muhafazakardır ve yabancı kelimelerin ağızlara geçmesi ve kullanılabilir yaygınlığa ulaşması için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç vardır. Bu yüzden bazı akrabalık adlarının araştırılması Türk dillerinin tarihinin öğrenilmesi açısından da önemlidir. Çünkü bu kelimelerin çoğuna eski yazıtlarda, kitabelerde, folklor örneklerinde ve ortak Türk destanlarında da rastlamaktayız ki bu da o kelimelerin eskiden beri Türk dillerinde var olduğunu, şimdiyse bazı Türk dillerinde artık kullanılmadığını, bazı dillerde ses farklılıklarıyla kullanıldığını, bazılarında da yazı dilinden çıkarak yalnız ağızlarda kullanıldığını göstermektedir.

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy akrabalık adlarını şu gruplarda birleştirmiştir:

1. "Aile içi yakınlık; 2. Baba tarafından akrabalık; 3. Anne tarafından akrabalık; 4. Evlilikle olan akrabalık; 5. Dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalık" (1973-1974: 287).

Nahçıvan ağızlarında da akrabalıkla ilgili kullanılan kelimeleri aynı şekilde sıralayabiliriz.

1. Aile içi yakınlığa göre akrabalık adları: ata, papa, dede, aba 'baba'; ana, mama, bacı 'anne'; bacı 'hem büyük hem de küçük kız kardeş'; qardaş 'hem büyük hem de küçük erkek kardeş', dadaş 'büyük erkek kardeş'.
2. Baba tarafından akrabalıkla ilgili kelimeler: baba, dədə 'babanın babası'; nənə, ağənənə 'babanın annesi'; əmi 'babanın erkek kardeşleri ve abileri, amca'; əmcanı 'amcanın eşi'; bibi 'babanın kız kardeşleri ve ablaları, hala'; əmqızı, əmoğlu 'amca çocukları'; bibqızı, biboğlu 'hala çocukları'.
3. Anne tarafından akrabalıkla ilgili kelimeler: baba, dədə 'annenin babası'; nənə, cici, maçı, mama 'annenin annesi'; xala 'annenin büyük ve küçük kız kardeşi, teyze'; dayı 'annenin büyük ve küçük erkek kardeşi'; daycanı 'dayının eşi'; xaloğlu, xalaqızı 'teyze çocukları'; dayoğlu, dayqızı 'dayı çocukları'.
4. Evlilikle olan akrabalıkla ilgili kelimeler: deyikli, göbəkəsmə 'gelecekte evlenmeleri aileleri tarafından arzu olunan iki çocuk'; ər, başyoldaşı 'eş, koca'; arvad, həyat yoldaşı 'eş, karı'; qaynana 'kayınvalide'; qaynata 'kayınpeder'; qayın 'eşin erkek kardeşleri'; baldız 'eşin kız kardeşleri', şahbacı 'erkeğin büyük kız kardeşi'; yeznə, əmoğlu 'kız kardeşin eşi'; cancanı, gülbacı, guba 'erkek kardeşin eşi'; kürəkən, giyəv 'damat'; quda 'gelin ve damatın ebebeyinleri, dünür'; elti 'erkek kardeşlerin eşlerinin birbirlerine göre adı'; günü 'eşin ikinci karısı'; yengə 'düğün günü gelini damat evinə götürən kadın'.
5. Dede veya anneanne/babaanneye göre akrabalıkla ilgili kelimeler: oğul; qız; nəvə 'torun'; nəticə 'torunun çocuğu'; kötücə 'torunun torunu'; yadica 'torunun çocuğunun torunu'.

Biz araştırmamızda bu kelimelerden yalnız bazılarının üzerinde duracağız, çünkü onları araştırırken Türk dillerinin çoğunda ve eski yazıtlarda fonetik farklılıklarla kullanıldığını görüyoruz. Diğer akrabalık adları ise neredeyse tüm dillerde ve onların ağızlarında aynı şekilde kullanılmaktadır.

Giyəv: Nahçıvanda “damat” anlamında bu kelime farklı şekillerde - Şahbuz ve Ordubat ağızlarında *giyəv//ciyəv*, Culfa ağızlarında *giyəv//gəv* kullanılmaktadır. Bu kelime çok eskiden beri Türk dillerinde aynı anlamda çok az fonetik farklılıklarla mevcut olmuştur. Bu kelimeye yazıtlarda ve eski lügatlerde rastlamamız da kelimenin çok uzun zamanlardan beri var olduğunu göstermektedir.

İbnü Mühenna Lügati'nde “*giyəg güveyi, damat*” (1934: 32) anlamında gösteriliyor. Eski Türk sözleri lügatinde bu kelime *küdəgü* şeklinde “*damat*” (1969: 324) anlamında var. Mahmut Kaşgarî, Dîvânü Lügati't-Türk adlı eserinde de bu kelimeyi “*küdhəgü*” şeklinde aynı anlamda göstermektedir: “*Yufuşlug kəlin küdhəgu yafaş bulur (Yani hediyeli, çeyizli gelinin eşi yavaş olur)*” (2006a: 19).

Azerbaycan yazı dilinde bu kelimeye rastlamadık; ancak damat anlamı “*kürəkən*” kelimesi ile ifade ediliyor ki bizce bu kelime söz konusu kelimedən türemiş olabilir. Lakin eski abidelerimizde ve ilk anadilli eserlerimizde bahsi geçen kelimeyle sık sık karşılaşıyoruz. Kitab-ı Dede Korkut destanında da *göygü//güyəgü* gibi kullanılıyor. Mesela destanın Dirse Han oğlu Buğaç'ın boyunda:

Berü gəlgil başım baxtı, evim taxtı

Xan babamın göygisi,

Qadın anamın sevgisi.

Atam-anam verdiği,

Göz açuban gördüğim,

Könül verib sevdiğim

A Dirse xan (2004: 30).

Salur Kazan'ın evinin yağmalanması boyunda da: “*Bir gün Ulaş oğlu, Tulu (tüklü) quşun yavrısı, bizə miskin umudu, Amit soyunun aslanı, Qaraçuğ'ın qaplanı, qonur atın iyəsi, xan Uruz'un ağası, Bayındır xanın güyəgisi, Qalın Oğuzun dövləti, qalmış yigit arxası Salur Qazan yerindən durmuşdı*” (2004: 37) şeklinde geçmektedir. Aynı sözcüğün hem günümüz ağızlarında hem eski ortak abidelerimizde hem de diğer Türk dillerinde ve onların ağızlarında mevcut olması sebebiyle şunu söyleyebiliriz ki bu kelime Türk dillerine aittir ve eskiden beri dilimizde var olmuştur. Günümüz Azerbaycan Türkçesinde kullanımdan kalkmış olsa da ağızlarımızda muhafaza edilmiştir.

Hakkında konuştuğumuz kelime XIII. yüzyılda Azerbaycan dilinde yazılmış ilk mesnevi olan “Destani-Ahmet Harami” eserinde de aynı bugün Nahçıvan ağızlarında olduğu gibi *güyəv* şeklinde geçer. Bahsi geçen örneklerden de anlaşıldığı üzere bu kelime o zamanlarda dilde sıkça kullanılmış, zaman geçtikçe eskimiş ve kullanımdan kalkmıştır. Ağızlarda ise kelimelerin eskimesi süreci yazı diline göre daha yavaştır ve yazı dilinden çıkan kelimeler burada yaşayarak günümüze taşınabilmektedir. Ağızların bu özelliği dilin gelişme sürecini ve onun değişimini izlememiz açısından çok önemlidir. Eski kelimeleri kendinde yaşatan ağızlar dilin geçmiş zamandaki durumunu bizlere yansıtır.

“*Azerbaycan dilinin Zagatala ağızlarında da damat anlamında göyüm*” (Azerbaycan diyalektoloji lügati 1999: 205) kelimesi var ki bu kelime de güyevin fonetik değişime uğramış şeklidir. Birçok ağızımızda bu kelime *göy/gev* şeklinde de kullanılır.

Türkiye Türkçesinde de *güvegi* damat demektir. Ağızlara baktığımız zaman Nahçıvan ağızları ile hemen hemen aynı fonetik şekilde birçok ağızda kullanılmaktadır. Elazığ ağızlarında bu kelimeye “*güvegi/güvei*” (Gülensoy 1994: 287), Edirne’de “*güvē*” (Kalay 1998: 263), Zonguldak’ta “*güvey*” (Eren 1997: 186), Diyarbakır’da “*güvegi*” (Erten 1994: 157) olarak rastlamaktayız. Zaten aynı kökenden gelmesi nedeniyle Türkçenin bazı ağızları ile Nahçıvan ağızlarının söz varlığı neredeyse aynıdır. Öne sürdüğümüz fikir, güvey kelimesinin ortak kullanımı da onaylamaktadır. “*Ağızlarda bu kelimedenden türemiş güveçilik güveği için yaptırılan elbise ve çamaşır, güveği başı düğün günü güveğinin yakın akrabalarından birinin verdiği akşam yemeği kelimeleri de var*” (Gülensoy 2007: 399).

Türkiye Türkçesinin yanı sıra birçok Türk dilinde de bu kelimenin aynı anlamda ve biçimlerde kullanılmakta olduğunu takip etmekteyiz. Tatar Türkçesinde “*kiäw*”, Özbek Türkçesinde “*küyäv*”, Kıpçak ve Korluk ağızlarında “*qiyäv paçça/kuyävpäççä/kuyav päçça*” (Şoabdurraxmonov 1971: 339), Kırgız Türkçesinde “*küyöv/küyöö*” (Yudaxin 1985: 461), Uygur Türkçesinde “*küyoğul*” gibi az fonetik farklılıklarla kullanımda olan bu kelime “*Eski Gök Türklerde de küdəgü “damat” anlamında kullanılmıştır.*” (Recebli 2001: 40).

Dilimizin çok eskiye dayanan tarihini araştırdığımız zaman eski Türkçede *kü-* kelimesinin “korumak, muhafaza etmek” anlamına karşılık geldiğini görmekteyiz. Kanaatimizce *güyev/güvey* kelimesinin etimolojisinde de bu anlam mevcuttur. Türk kültüründe aile anlayışı kadın ve erkek dayanışması, erkeğin her zaman kadını koruyup kollaması, zorluklarda onun arkasında durmasının yanı sıra kadının da erkeğine hizmet etmesi, onu

yüceltmesi ile eşdeğerdir. Bizim aile anlayışımıza göre kadın ve erkek her zaman eşit olmuş, hiç bir zaman kadınlar küçük görülmemiş, sadece zarif bir varlık olan kadın eşi tarafından koruma altına alınmıştır. Buradan yola çıkarak biz *güvey//giyev//güyev* kelimesinin kü kelimesinden türediğini ve onun ifade ettiği anlamla bağlı olduğunu düşünmekteyiz. Fikrimizce kelimenin eski şekli *Divanü Lugâti't-Türk'te* verildiği gibi *küdhägü//küdhägü* olmuştur. *kü-* “korumak, mühafaza etmek” fiilinden *küdh-* “gütmek, gözden koymamak, korumak” fiili türemiş, daha sonra *-gü* eki alarak *küdhägü* kelimesi oluşmuştur. *-gü* Azerbaycan dilinde eskiden fiilden isim türeten, günümüzde söz yaratma kabiliyetini yitirmiş bir ektir. Kelimenin Nahçıvan ağızlarındaki şekli *giyäv* olduğu için burada görülen bazı ses değişmelerine de değinmek lazım. *g<k* ünsüz değişmesi Nahçıvan ağızlarında yaygın bir şekilde: *gobut<kobud*, *goul<könül*, *mökgäm<möhkäm*, *säkgiz<säkkiz* gibi kelimelerde görülmektedir. Türkiye ağızlarında da sedalılaştırmanın bu örneği: “*çucige<çocuka*, *güççük<küçük*” (Kalay 1998: 41), “*esgiden<eskiden*, *müşgül<müşkül*” (Ercilasun 2002: 107) gibi kelimelerde pek çok görülmektedir. *küdhägü//küvey//küyav* kelimesi birçok Türk dillerinde ve ağızlarında *k* harfiyle kullanılsa da, hem Nahçıvan ağızlarında, hem de Türkiye Türkçesi ve ağızlarında *g* harfi ile olması bu ses değişiminin etkisiyle meydana çıkmıştır.

i<ü değişmesi Nahçıvan ağızlarında çok sık olmasa da rastlanan hadisedir. *sözi<sözü*, *tifäk<tüfenk*, *täcribä<tecribe* gibi kelimelerde mevcuttur. “*Türk ağızlarında da öküzi<oküzü*, *töhdü<döktü*, *yürüdim<yürüdüm* kelimelerinde Kars ağızlarında var” (Ercilasun 2002: 90). Gösterdiğimiz ses değişmelerinin de etkisiyle eski Türkçede *küdhägü//küvey//küyav* kelimesi Türkiye ve Nahçıvan ağızlarında *güvey-giyäv* şeklini alıp geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Yengə: Nahçıvan ağızlarında “gelini damadın evine götüren yaşlı kadın” anlamında kullanılmaktadır. Hem eski lügatlerde hem de Türk dilleri ve onların ağızlarında *yenge* kelimesinin iki anlamına rastlamaktayız: 1. Gelini damadın evine götüren kadın; 2. Ağabeyin, erkek kardeşin, amcanın, dayının karısı. Hem Nahçıvan ağızlarında hem de Azerbaycan dilinde ve diğer ağızlarda bu kelimenin ikinci anlamına rastlamadık. İlk anlamda kullanılmaktadır. *yenge* düğün günü gelinle birlikte damadın evine giden gelinin yakın akrabalarından abisinin, amcasının veya dayısının eşi demektir. Türk dillerinin bir çoğunda bu kelimenin ifade ettiği anlama baktığımız zaman pek çok dilcinin kanaatinin bu yönde olması ile bu düşüncenin doğruluğuna hiç bir şüphe bırakmaz. L. Pokrovskaya'nın bu konudaki fikirleri: “*İslamiyetin de etkisiyle türk halklarında yenge kelimesi yeni bir anlam-gelini damadın evine götüren kadın anlamı da kazanmıştır. Büyük*

olasılıkla o vazifeni gelinin abisi, amcası ve ya dayısının eşi icra ettiği için *yenge* kelimesi her iki anlamı da kendisinde taşımıştır” (1961: 59) şeklindedir. Pokrocskaya'nın bahsi geçen fikirlerinden şu sonuca varabiliriz ki *yenge* kelimesinin gösterdiğimiz ikinci anlamı onun eski Türklerde ifade ettiği anlamı olmuş, “gelinle damat evine giden kadın” anlamı ise sonradan o işi yengeler icra ettiği için sonradan kazandığı anlamıdır. Azerbaycan dilinde ve onun ağızlarında *yenge* kelimesi ilk anlamında kullanılmamaktadır. Anadolu ağızlarında da *yenge* Nahçıvan ağızlarında geçen anlamda, aynı zamanda “*düğün çağrıcısı ve evlenme işlerinde aracılık eden kadın*” (Gülensoy 2007: 1120) anlamında mevcuttur. Özbek dilinin ağızlarında “*yənqə/jenqə*” (Şoabdurraxmonov 1971: 343), Kırgız dilinde “*jene*” (Yudaxin 1985: 248), Kazak dilinde “*ceŋge*”, Türkmen dilinde “*yenge*” şeklinde her iki anlamda da kullanılır.

İbnü Mühenna Lügati'nde “*yenge*” (1934: 89), M. Kaşgari'de “*yenqə büyük kardeşin karısı*” (2006b: 329), Eski Türk sözleri lüğatinde “*yeŋgä büyük kardeşin veya amcanın karısı*” (1969: 256) gibi gösterilmektedir. Sevortyan bu kelimenin eski Türk dilleri ve ağızlarındaki dört anlamını vermektedir: “1. büyük kardeşin karısı; 2. hala, teyze; 3. gelini damat evine götüren kadın; 4. genç kadın. Sevortyana göre de bu kelimenin ilk anlamı büyük kardeşin karısı olmuş, diğer anlamlar bu anlamdan türemiştir” (1989: 190). “*Türkiye Türkçesinin Edirne ili ağızlarında bu kelime inge şeklinde mevcut*” (Kalay 1998: 263).

Kitab-ı Dede Korkut destanında da “*yenge*”, 1.büyük kardeşin karısı; 2. gelini damat evine götüren kadın olmak üzere iki anlamıyla da kullanılmaktadır: “*Qısırca Yenge derler bir xatun vardı. Mere, Qısırca Yenge! Dur sen oyna. - Qarındaşım Qıyanı öldürmişsen, Ağca yüzli yengemi gul elemişsen*” (2004: 63).

Dil bilimindeki biyolojik teoriye göre dünya dillerindeki akrabalıkla ilgili sözler genellikle aynı yolla oluşmuştur. Lakin farklı sistemli dillerde bu kelimelerin benzeri sözlerin mevcudluğu tamamen tesadüf olarak düşünülse de araştırmaların bizi ulaştırdığı sonuç bu benzerliğin tesadüf değil de dillerin genetiğiyle ilgili olması ve tüm dillerin bir kökten türediği fikridir.

Dadaş: Nahçıvan'ın Ordubat ağızlarında “büyük kardeş, ağabey” anlamında geniş bir şekilde kullanılmaktadır. “*Azerbaycan dilinin Ağdam, Göyçay, Lenkeran, Zengilan ağızlarında bu kelime baba, Yardımlı ağızlarında ise dayı*” (Azerbaycan diyalektoloji lügati 1999: 116) anlamlarında geçer. Eski şekli *kardeş//karındaş* olan bu kelime, birçok Türk dili ve ağızlarında günümüzde de bu şekilde kullanılmaktadır. Azerbaycan dilinde ve ağızlarında ise kelimenin bu şekline rastlamıyoruz. Yazı dilinde

qardaş şeklinde aynı anne ve babadan, yahut aynı babadan veya anneden olan erkek çocukların birbirine ve kız kardeşine göre durumu anlamında açıklanır. Bu esas anlamın yanı sıra kelimenin dost veya birbirine çok yakın iki erkek anlamları da var. Diğer Türk dillerinden farklı olarak Azerbaycan dilinde ve onun ağızlarında *qardaş* kelimesi yalnız erkek cinsinden olan kişiler için kullanılır. Kadınlar için bu kelime kullanılmaz. Nahçıvan ağızlarında rastladığımız kelimenin *dadaş* şekli için de aynı şey geçerlidir. Bu kelime de erkekler için kullanılır. Yazı dilinde *qardaş* hem küçük hem de büyük insanlar ve kardeşler için kullanıldığı hâlde Nahçıvan ağızlarında ve Azerbacan dilinin bu kelimeye rastladığımız diğer ağızlarında *dadaş* daha çok yaşça kendinden büyük insanlara hitap şekli olarak kullanılmaktadır. Eski şekli *kardaş//karındaş* olan bu kelime bugün de çoğu Türk dillerinde /k/'li kullanılmaktadır. Bazı dillerde ise q<k ses değişmesine uğramış ve *qardaş*, ağızlarda ise *dadaş* fonetik şeklinde mevcuttur. “*Türkmen dilinde qardaş, Özbek dilinde qarindoş//karındaş//karındaş akraba, yakınlar, dada en büyük erkek kardeş*” (Şoabdurraxmonov 1971: 375), Anadolu ağızlarında da *gardaş* şeklinde geçmektedir. Türkiye Türkçesinde ise bu kelime *kardeş* şeklinde ortak anne babadan olan hem kız hem de erkek çocuklar için, Erzurum ağızlarında ise *dadaş* erkek kardeş, yiğit, delikanlı, mert, cesur, dost anlamlarında geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, zaman zaman kişiye hitaben doğrudan söylenildiği gibi bazen de yüceltme sıfatı olarak kullanılır. Gerek Erzurum ve yöresinde, gerekse Anadoluda *dadaş* olma müstesna bir durumdur ve asaletli bir ruh hâlidir.

Mahmut Kaşgari, bu kelimeyi “*kangdaş aynı babadan olan kardeşler*” (2006: 330) şeklinde izah etmektedir. Kaşgari'ye göre “*+daş/+deş eki ile akrabalık anlamı ifade eden kelimeler türemektedir ve kadaş akrabalar, koldaş dost, konquldəş sırdaş, karındaş aynı anneden olan kardeşler.*” (2006a: 351) gibi kelimeler bu ekle türetilmiştir. “*Eski Türk sözleri lügati'nde de -daş, -deş, -taş, -teş eklerinin birlikte hareket etmek, kardeşlik anlamı garındaş (aynı annenin karnında büyümüş anlamında), yoldaş gibi sözcükler türettiği gösteriliyor.*” (1969: 651)

Tuncer Gülensoy “*dadaş 1. erkek kardeş; 2. delikanlı, yiğit anlamlarında ve dada yansımına +o(ş) okşama eki gibi gösteriyor. Anadolu ağızlarında dadaş, gakkos kelimelerinin de bu yolla yarandığı düşüncesindedir*” (2007: 259). Elazığ ağızlarında bu kelime “*gakgoş*” (Gülensoy 1994: 233), Gaziantep (Caferoğlu 1995: 281), Diyarbakır (Erten 1994: 157), Sivas, Tokat (Caferoğlu 1994: 235) ağızlarında “*gardaş*”, Erzincan ağızında “*gardaş//garındaş//garaş*” (Sağır 1995: 415), Eskişehirde “*gardeş*” (Caferoğlu 1995: 16) şeklinde kullanılır. Nahçıvan ağızlarında ve Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde *dadaş* şeklinde geçse de Türkçenin

ağızlarında kelimenin *dadaş* şekline rastlamıyoruz. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy diyor ki: “*ne eski ne de yeni Türkçede sözcük başında d yoktur*” (2007: 259). Sözcük başında /d/ ünsüzünü yerine /t/ ünsüzünün kullanılmasını birçok Türk dilinde takip etmekteyiz. Oğuz tipli Türk dillerinden farklı olarak Kıpçak tipli Türk dillerinde kelimelerin başında /t/ kullanılmaktadır. Kazak dilinde *tis, tau*, Kırgız dilinde *tiş, too*, Tatar dilinde *teş, tau*, Azerbaycan dilinde ise *diş, dağ* şeklinde geçmektedir. “*Bu hadise Kars Azerilerinin ağızlarında da geniş yayılmış ve eski Türkçenin bölgede muhafaza olunmasına imkan yaratmıştır: tiken<diken, töhdü<döktü, tikdi<dikti*” (Ercilasun 2002: 111). Fikrimizce bu Kıpçak unsuru olarak kabul edilebilir. Sözcük başında /d/ ünsüzü kullanışlı olmadığı içindir ki Türkçede ve ağızlarda *dadaş* geçmiyor, daha çok kardeş, gardaş gibi kullanılıyor.

Kitab-ı Dede Korkut'ta bu kelime hem *qardaş* hem de *qarındaş* şeklinde geçer: “*Beyrege ve anasına ve kız qardaşlarına muştçı geldi. Döndi, aydır: “Dede, kız qarındaşımın yolına ben ne istersem, verermisin?”*” (2004: 59). Destanda bu kelime Türkiye Türkçesinde olduğu gibi hem erkek hem de kız için kullanılmaktadır. Hem birçok Türk dilinde hem de eski döneme ait eserlerde kullanılma şekiline baktığımız zaman bu kelimenin eski şeklinin *karındaş* olduğu sonraki dönemlerde çok hecelilikten az heceliliğe geçişle birlikte Nahçıvan ağızlarında da bazı dillerde ve ağızlarda olduğu gibi *kardeş//qardaş* hâline geldiğini söyleyebiliriz.

Guda: Nahçıvan ağızlarında damadın veya gelinin annesi yani dünür anlamında geçer. “*Azerbaycan dilinin Batı ağızlarında da evlenmiş erkek ve kızın babalarının akrabalığı*” (Bayramov 2010: 254) anlamıyla mevcuttur. Azerbaycan Türkçesinde de bazı durumlarda kullanılmaktadır.

Kırgız dilinde *kuda* “*damatın veya gelinin evebeynleri özellikle de babası*” (Yudaxin 1985: 436) anlamındadır. Özbek Türkçesinin Kıpçak ve Oğuz ağızlarında *kuda* “dünür” anlamına gelmektedir. Bu kelime ile “*kuda ata gelin ve ya damatın babası, kuda ana gelin ve ya damatın annesi, kudağay gelin veya damatın annesi bir-birlerine böyle derler,kudaça//kudəçə annesi için gelin veya damatın genç akrabası*” (Şoabdurraxmonov 1971: 350) gibi birçok yeni kelimeler de oluşmuştur. Aynen kardeş kelimesinde olduğu gibi bu kelime de Azerbaycan Türkçesi ve Nahçıvan ağızlarında /g/’li, diğer Türk dilleri ve ağızlarında ise /k/’ligeçmektedir.

Araştırmalarımız sonucunda bu kelimenin eski Uygurcadan Türk dillerine geçtiği kanaatine ulaşabiliriz. “*Eski uygurlarda kud “baht”, kudadmak//kudatmak “bahtiyar etmek, mutlu etmek” anlamında*

kullanılmıştır” (Recebli 2001: 120). Buradan şöyle bir sonuca varıyoruz ki kelimenin kökü *kud*’dur, -a ise eski Türk dillerinde de isim türeten ek olmuştur. *Kuda* ise bahtiyar eden, gençleri birleştiren kişi anlamındadır. Zaten bazı Türk lehçelerinde kelimenin evlenen kişileri birleştirmekte aracılık eden kişi anlamı mevcuttur.

Türkçede *guda* kelimesine rastlamıyoruz. Türk dilinin ağızlarında da bu kelime çok kullanılmıyor ve daha çok göç yoluyla buraya gelen Türklerde görülmektedir. Enteresan olan şu ki Divanu Lüğati't-Türk'te bu kelimeye rastlamadık. Divan'da aynı anlamda “*tungur*” (Kaşgarlı 2006b: 315) kelimesi geçmektedir. Bu kelime günümüz Türkçesinde ve bazı diğer Türk dillerinde kullanılan *dünür* kelimesinin eski şeklidir. Yani şunu söyleyebiliriz ki Kaşgarlı zamanında Türk dillerinde *guda* kelimesi henüz yoktu ve bu yüzden de Mahmut Kaşgarlı kelimeyi kendi lügatine dahil etmemiştir. *Guda* kelimesi XI. yüzyıldan sonra dilimize dahil olmuştur. Eski Türk yazıtlarında ise *dünür* anlamında *uruğ* kelimesi de mevcuttur.

Sevortyan'a göre “*Türkiye Türkçesi ağızlarından başka tüm kaynaklarda kuda//guda//ködi//xuda//xata kelimesi gelinin veya damadın erkek akrabası anlamında kullanılmıştır. Çuvaş dilinde büyük erkeklerin birbirine hitap şekli, dost, arkadaş, Türk ağızlarında ise hem erkek hem de kadın dünür anlamı ifade etmiştir*” (Sevortyan 1989: 100). Biliyoruz ki Türk dillerinde cinsiyet anlamı ifade eden ekler yoktur. Lakin hem Azerbaycan Türkçesinde hem de kimi Türk dillerinde bazı istisna kelimeler cinsiyet barındırabiliyor. Mesela ‘öğretmen’ anlamında Azerbaycan Türkçesinde *müəllim* “erkek öğretmen”, *müəllimə* ise “kadın öğretmen” demektir. Bu anlamda bazı Türk dillerinde bu tarz kelimeler mevcuttur. Kononov da “*Türkçede -ça, -ga, -kay, -ken ekleriyle dişilik anlamlı kelimeler yarandığını gösteriyor ve kudaga “dünürcü” örneğini veriyor*” (Kononov 1968: 81-88). Özbek ağızlarındaki *kudağay*, Kırgız Türkçesinde *kudagay*, Hakas dilinde *xudağay*, Çuvaş ağızlarında *xutaxay* kelimeleri de böyle türemiştir ve gelin ve damatın anneleri anlamına gelmektedir.

Sonuç

Nahçıvan ağızlarında akrabalık sözcüklerinin diğer Türk dilleri ve ağızları ile mukayeseli şekilde araştırılması akrabalık adlarının neredeyse tüm Türk dillerinde aynı veya benzer olduğu fikrine ulaşmamızı sağlamıştır. Bazı farklılıklar ise kelimelerin fonetik değişmesinden ortaya çıkmıştır. Nahçıvan ağızlarında bazı akrabalık kelimelerinin birkaç kavramı ifade ettiğini de görebiliyoruz: *dədə* (hem baba hem dede anlamında). Bazı akrabalık adları ise diğer Türk dillerinde ve ağızlarında farklı anlamlarda geçmektedir: *xala* Nahçıvan ağızlarında “teyze (annenin kız kardeşi)”, Türkiye Türkçesinde

hala “babanın kız kardeşi” anlamlarındadır. Nahçıvan ağızlarında Azerbaycan yazı dilinde kullanılmayan *giyəv*, *dadaş* gibi bir kısım kelimelere de rastlıyoruz ki, bu kelimeler uzun bir zaman dilimi içerisinde dilden eskiyerek çıkmış Türkçe kökenli kelimelerdir. Yazı dilinden çıksa da ağızlarda hâlâ yaşamaktadır. Bu kelimeler kimi Türk dillerinin yazı dilinde, kimilerinin ise ağızlarında mevcuttur. Onların araştırılması dillerimizin tarihinin öğrenilmesi bakımından çok önemli olup Türklerin eski yaşam tarzları, adetleri, hatta bazen coğrafyası hakkında genel bir fikir vermektedir. Aynı zamanda dilimizin eski dönemlerdeki durumu ve onun söz varlığını öğrenmek bakımından da çok ehemmiyetlidir.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan diyalektoloji lugati (1999)*. I cilt. Ankara: Kılıçaslan Matbaası.
- BAYRAMOV, İbrahim (2010). *Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası*. Bakı: Elm və təhsil.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1994). *Sivas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995a). *Güney doğu illerimiz ağızlarından toplamalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1995b). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Eski Türk sözleri lugati (1969)*. Leningrad: Nauka.
- EREN, Emin (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- ERTEN, Münir (1994). *Diyarbakır ağızı*. Ankara: Semih Ofset.
- ERCİLASUN, Ahmet B.(2002). *Kars ili ağızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım evi.
- BATTAL, Abdullah (1934). *İbnü-Mühenna lügati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- GÜLENSOY, Tuncer (1973). *Altay dillerindeki akrabalık adları üzerine notlar*. Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer ve Buran A. (1994). *Elazığ yöresi ağızlarından derlemeler*. Ankara: Semih Ofset.

- GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye türkcesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: TDK yayınları.
- KALAY, Emin (1998). *Edirne ili ağzıları*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- KAŞĞARI, Mahmut (2006a) . *Divanü lügət-it-türk. Dörd cilddə. II cild*. Bakı: Ozan.
- KAŞĞARI, Mahmut (2006b). *Divanü lügət-it-türk. Dörd cilddə. III cild*. Bakı: Ozan.
- Kitabi-Dədə Qorqud (2004). Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər*. Bakı: Öndər.
- KONONOV, Andrey (1968). *Tyurkskaya Filologiya v SSSR* (Çev. Ayhan Çelikbay). Moskva: Nauka.
- POKROVSKAYA, L.(1961) *Terminı Rodstva v Tyurkskix Yazıkax. İstoriçeskoye razvitiye leksiki tyurkskix yazıkov* (Red. E. İ. Ubryatova). Moskva: Nauka.
- RECEBLİ, Ebülfez (2001). *Eski Türkçe-Azerbaycanca lugat*. Bakı: Azərbaycan Milli Ansiklopedisi Neşriyatı.
- SAGİR, Mukim (1995). *Erzincan ve yöresi ağzıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım evi.
- Uzbek xalk şevalari luğati (1971)*. Derleyen: Şoabdurrahmonov Ş. Toşkent: Fan.
- Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «Ж», «Ж» и «Й») (1989)*. Ответственный редактор Л.Левитская. Москва: Наука.
- Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «К» и «Қ») (1997)*. Ответственный редактор Г.Благова. Москва: Языки русской культуры.
- ЮДАХИН, К. (1985) *Киргизско-русский словарь. В двух книгах. Кн. I. А-К*. Фрунзе: Главная редакция КСЭ.

**OKURUN ANLAM ÜRETİMİNDEKİ ROLÜNÜ
SORGULAMAK:
ALIMLAMA ESTETİĞİ BAĞLAMINDA YEŞİL GECE***

Ahmet Duran ARSLAN**

“Hiçbir metinde anlam tümüyle tüketilemez.”

Derrida

Öz

Reşat Nuri Güntekin’in Yeşil Gece (1928) adlı eseri, bir “polemik roman” olması nedeniyle yazıldığı dönemden günümüze kadar ilgi çekici bir inceleme metni olarak görülmüştür. Zaman içinde romanla ilgili, okur/eleştirmen ile metin arasında kurulan ve karşılıklı etkileşim ilkesine dayanan dinamik ilişki sonucunda, yer yer birbirine yaklaşan yer yer de birbirinden kutuplaşma derecesine varacak şekilde uzaklaşan muhtelif okuma/yorumlama biçimleri doğmuştur. Bilindiği üzere, yazarların kitapları hakkında verdikleri demeçler, yayıncı kuruluşların yayımladıkları eserlere ilişkin tanıtım yazıları ile okurun düşünsel arka planının besleyicisi/belirleyicisi konumundaki dönemin sosyo-kültürel, tarihsel ve ideolojik zemini, okur alımlamasını etkileyen temel unsurlar arasındadır. Bu çalışmada, alımlama sürecini şekillendiren bu etmenlere Yeşil Gece üzerinden değinilerek örneklem olarak seçilen çeşitli yazılar aracılığıyla romanın kronolojik alımlanma haritası çıkarılacaktır. Bu bağlamda Nahid Sırrı Örik’ten Mehmet Kaplan’a, Fethi Naci’den Cahit Kavcar’a uzanacak şekilde birbirinden farklı dünya görüşlerine sahip eleştirmenlerin romanı alımlama şekilleri ortaya konularak bir nevi “eleştirmenin eleştirisi”

* Bu yazı, 11-12 Ekim 2018 tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi’nde düzenlenen “Yazıdan Söze: Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisansüstü Sempozyumu”nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ahmetduranarslan@gmail.com

Geliş/Received: Ekim/October 2018, Kabul/Accepted: Kasım/November 2018

yapılacaktır. Çalışmanın temel teorik dayanağını ise Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser ve Stanley Fish'in öncülük ettiği Alımlama Kuramı oluşturacaktır.

Anahtar Sözcükler: Alımlama Estetiği; Okur-merkezli Eleştiri; Reşat Nuri Güntekin; Yeşil Gece; Roman.

TO EXAMINE THE ROLE OF THE READER IN MEANING PRODUCTION:

YEŞİL GECE IN THE CONTEXT OF RECEPTION AESTHETICS

Abstract

Reşat Nuri Güntekin's Yeşil Gece (1928) has been seen as an interesting research text from past to present due to its identity of "polemic novel". In time, miscellaneous reading/interpretation forms that sometimes resemble each other and sometimes differ from each other at the degree of polarization have arisen as a result of the dynamic relation established between the reader/critic and the text, and based on the principle of reciprocal interaction. As is known, the statements of the authors about their books, blurbs of publishers and period's historical, socio-cultural and ideological ground that is the feeder/determiner of the reader's intellectual background are among the fundamental factors affecting reader's reception. In this study, these factors shaping reception process will be analyzed on Yeşil Gece and the chronological reception map of the novel will be extracted through various texts selected as sample. In this context, by revealing the reception forms of critics who have different world views from Nahid Sırrı Örik to Mehmet Kaplan, from Fethi Naci to Cahit Kavcar, and in some way the criticism of criticism will be performed. The basic theoretical basis of the study will be Reception Theory, led by Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser and Stanley Fish.

Keywords: Reception Aesthetics; Reader-oriented Criticism; Reşat Nuri Güntekin; Yeşil Gece; Novel.

Alımlama Estetiği Üzerine

Yeşil Gece'nin zaman içinde farklılaşan alımlanma hikâyesinin daha yakından ve detaylı olarak tartışılabilmesi için öncelikle "alımlama kuramı"na (*reception theory*) ana hatlarıyla değinmek gerekir. Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser ve Stanley Fish'in öncülük ettiği bu kuram, metnin anlamına etki eden toplum, yazar ve eser faktörlerini yok saymasa da söz konusu anlamın asıl olarak okur merkezli oluştuğunu ve edebî metnin dinamik bir şekilde her okunuşta başka bir okur tarafından yeni baştan üretildiğini savunur (Aktaran Toprak 2003: 132). Yani bu kurama göre, metnin anlamı büyük ölçüde okur tarafından inşa edilir. Bu çerçevede Jauss, metnin okur tarafından önceden bilinen bazı değerlerle bağdaştırılma eğilimine tabi tutulduğunu ve bu durumun da okurda birtakım beklentilere yol açtığını ileri sürer. Jauss, bu beklentiler bütününe "beklentiler ufku" (*horizon of expectations*) adını verir ve eserin estetik değerinin bu ufka göre belirlendiğini söyler (Aktaran Toprak 2003: 137). Beklentiler ufku, devrin sosyo-kültürel, tarihsel ve ideolojik koşullarından etkilenerek okurun düşünce yapısını şekillendirir. Buna göre bir metni farklı ideolojik süreçlerin hâkim olduğu farklı tarihsel dönemlerde okuyan okurlar ya da eleştirmenler - aynı ideolojiler gibi- birbirleriyle çelişen/çatışan birçok anlamın üretilmesinde önemli pay sahibidirler. Okur, kendi dönemine ve hatta bağlı bulunduğu epistemik cemaate özgü kültürel kod ve konvansiyonlarla metni anlama ve yorumlama edimine giriştiğinden, bir eserin değeri ve anlamı dinamik şekilde sürekli değişip çeşitlenir. Dolayısıyla değer ve anlam meselesi durağan değil, esnek ve devingen bir karakterdedir. Bu bağlamda da hiçbir okuma ediminin özerk, bağımsız ve bireysel olduğu söylenemez.

Alımlama estetiğinin bir diğer öncü ismi Wolfgang Iser ise okur alımlamasının nasıl meydana geldiğini "Okuma Süreci ("The Reading Process") adlı yazısında açıklar. Iser'a göre metnin virtüel bir boyutu (*virtual dimension*) vardır ve bu boyut, okurun tahayyülleriyle metnin iç dinamiklerinin bir araya gelmesi sonucu oluşur (1972: 284). Anlam oluşturma etkinliği, büyük oranda metin içinde mevcut bulunan boşlukların ve belirlenmemiş alanların okur zihni tarafından doldurulmasına bağlıdır. Okur, o güne kadar edinmiş olduğu bilgi, beceri ve deneyimlerinden yola çıkarak metinde eksik bırakılmış, tamamlanmamış yahut muğlak olan yerleri doldurur (Aktaran Toprak 2003: 141). Buna göre okur, Iser'ın repertuar (*repertoire*) olarak adlandırdığı sosyo-kültürel ve tarihsel normlarla hareket ederek metnin anlamını değiştirip dönüştüren aktif bir konumdadır (Compagnon 2004: 113). Bu da, bir metnin nasıl olup da birbirinden çok farklı şekillerde anlamlandırılabilmesine bir cevap önermekte ve elbette anlamın göreceli olduğuna işaret etmektedir.

Bu bağlamda alımlamayı etkileyen unsurlar üzerine çalışmalar yapmış bir diğer isimden de bahsetmek yerinde olacaktır: Antoine Compagnon. *Compagnon Literature, Theory and Common Sense* (Edebiyat, Kuram ve Sağduyu) adlı eserinde “orijinal anlam” (*original meaning*) ile “anlamlama” (*signification*) kavramlarının aynı olmadığını savunup bu ikisi arasındaki ayrımı vurgulamaya çalışır. Buna göre metnin orijinal bir ilk anlamı vardır; fakat bu, metnin bahsi geçen anlamdan başka hiçbir şekilde yorumlanamayacağı ve farklı anlamlara gelemeyeceği demek değildir (2004: 39-43). Ona göre metin, sahip olduğu bu orijinal anlamın yanı sıra, değişen zaman ve okura göre birçok farklı okuma biçimine de olanak veren dinamik bir karaktere sahiptir. Gadamer’in dediği gibi “bir metin tarihsel ve kültürel bir konteksten bir diğerine geçtiğinde ona yazarın veya ilk okurların asla öngöremeyeceği yeni, farklı anlamlar eklenir” (Aktaran Compagnon 2004: 42). Eagleton’a göre de “[e]debî eserlerin geniş bir anlam yelpazesi üretme kapasiteleri vardır; bu anlamlardan bazıları tarihin kendisi değiştiğinde değişebilir ve hepsi yazarın kastı dâhilinde değildir” (2016: 147). Buna göre kelimeler yaşayan varlıklardır, onların anlamı sadece yazar ve onun çağdaşları için basitçe kısıtlanamaz.

***Yeşil Gece*’nin Alımlanma Serüveni**

1. Nahid Sırrı Örik

Alımlama kuramının genel hatlarıyla tartışılmasının ardından, şimdi *Yeşil Gece*’nin yazıldığı andan 2000’lere varan alımlanma hikâyesi, örneklem olarak seçilen yazılar üzerinden kronolojik olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda incelenecek ilk metin, romanın yayımlandığı 1928 yılında Nahid Sırrı Örik’in *Hayat* dergisi için kaleme aldığı “*Yeşil Gece* Hakkında” adlı yazıdır. Örik, bu yazıda “muhterem dostum” dediği Reşat Nuri’nin romancılığını *Yeşil Gece* üzerinden överek onun roman konusunda bir özgünlük yakaladığını belirtir. *Yeşil Gece*’nin, o dönemde aşk maceralarıyla özdeşleşmiş olan roman türünü bu kısırdöngüden çıkardığını savunup eserin sürükleyiciliğine vurgu yapar: “Gönül dertlerine ve kadın maceralarına ait içinde bir küçük ima bile bulunmadığı halde, eser sizi başından en son sahifesine kadar, bir dakika bile tevekkufunuza müsaade etmeden sürüklüyor” (1928: 7). Ardından *Yeşil Gece*’yi bu özelliği itibarıyla Shakespeare’in *Jules César* eserine benzetip “Ne şerefli benzeyiş!” (1928: 7) diye yazar. Bu cümlelerden sonra Örik’in *Yeşil Gece*’deki ideolojik söylemi onaylayan yaklaşımıyla karşılaşılır. Örik, erken Cumhuriyet dönemi ideolojisinin şekillendirdiği romanı baştan sona destekler gözükür:

“Çok mölon şapkanın altında yeşil sarıkların vaktile sırf bir intifa vasıtası olarak taşınmış olduklarını ara sıra hatırlamak mecburiyetindeyiz. Ve muazzam zaferi takip eden inkılâpların o zafer kadar muazzam olduğunu hiç, hiçbir eser bu kadar güzel anlatmamıştır” (1928: 7-8).

Örik ile *Yeşil Gece*'nin örtüşen ideolojileri yazı boyunca hissedilir. Örik, romanda karşıt ideoloji temsilcisi olarak çizilen Hafız Eyüp'ten bahsederken “mahlûk”, “münafık” ve “dessa herif” ifadelerini kullanır. Ayrıca yazıdaki “bu derecede kıymetli roman”, “bu kadar güzel”, “muazzam”, “ne iyi etmiş”, “ne nefis ve muvaffak tasvirler”, “ne şerefli bir benzeyiş” gibi öznellik yüklü ifadeler, onun eseri hayranlık derecesinde beğendiğini ve bütünüyle onayladığını gösterir. Örik'in yazısındaki ilginç noktalarından biri de, -Iser'in bahsettiği “boşluk” kuramını destekleyecek şekilde- romanda söylenmeyen, müphem bırakılan izini sürme arzusudur. Örik, bu arzunun yönlendirmesiyle romanda belirtilmeyen ama merak ettiği kimi noktaları kendince doldurup esere çeşitli eklemeler yapar. Örneğin, Hafız Eyüp'ten bahsederken “Reşat Bey söylemiyorsa da, bıyıklarını traş etmiş olduğu da muhakkak!” (1928: 7) ya da Şahin'den bahsederken “Artık sarı seyrek sakallarına kır düşmüş ve tahmin ediyorum ki hâlâ hiçbir aşk saadeti yaşamamış” (1928: 7) şeklinde muhtelif anlatsal çıkarımlar yapar. Bunlar romanın içeriğine okur ya da eleştirmen tarafından yapılan müdahalelere açık birer örnek teşkil eder.

2. Reşat Nuri Güntekin

Yeşil Gece'nin alımlanma hikâyesi bağlamında ele alınacak ikinci metin, 1 Mart 1955 tarihinde *Varlık* dergisinin “Her Ay Bir Konuşma” bölümünde yayımlanan Mustafa Baydar'ın Reşat Nuri ile yaptığı görüşme notlarıdır. “Reşat Nuri Anlatıyor” başlığıyla yayımlanan bu yazıda Baydar, Reşat Nuri'ye söyleşi boyunca *Çalığışu* ve *Yeşil Gece* hakkında sorular yöneltir. Elbette burada yazarın *Yeşil Gece* üzerine söylediklerine odaklanılacaktır. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Reşat Nuri her ne kadar eserin yazarı konumunda bulunsa da, o da eserin potansiyel okurlarından biridir. Dolayısıyla onun metni alımlama biçiminden de söz etmek mümkündür. Reşat Nuri, bu görüşmede eserle ilgili olarak şu sözleri sarf eder:

“Ben *Yeşil Gece*'de sadece itikadını, onunla beraber de ebedi hayat ümidini, uzun ve acı savaşımlardan sonra kaybeden, kendi ölümlülüğüne, milletin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arayan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılâbı ve lâik öğretim zamanına rastladı. Bu da uyandırdığı heyecan bakımından, bizim kendi *Dreyfus* meselemiz gibi bir

şeydi. O heyecan beni de bir çeşit polemik romanı yazmaya, daha doğrusu romanımı o tarafa sürüklemeye sevketti” (Aktaran Baydar 1955: 7).

Daha önce ifade edildiği üzere devrin sosyo-kültürel, tarihsel ve ideolojik ortamına göre değişip şekillenen beklentiler ufku, okurların zihinsel arka planını yapılandırır. Köksal Alver’e göre de “edebiyatçı içinde yer aldığı sosyal ortamın dışında olmadığı için sosyolojik gerçeklikten esinlenir. Bu durum, edebiyatın doğrudan bir arka plan ve kültürel zeminde var olduğunu gösterir” (2006: 35). Bu bağlamda bir yazar-okur olan Reşat Nuri’nin beklentiler ufkunun da erken Cumhuriyet ideolojisi ve Kemalist edebiyat kanonunun hâkim olduğu kültürel iklimden etkilendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan Reşat Nuri’nin romanının yazılma anına dair söylediği “Atatürk inkılâbı ve lâik öğretim zamanına rastladı[ğı]” ifadesi de tartışmalı konulardan biridir. Nitekim Birol Emil, bu romanın Atatürk’ün Reşat Nuri’ye “Bana yobazlığı eleştiren bir roman yaz” sözü üzerine yazılmış bir “ısmarlama metin” olduğunu savunur (1984: 213). Dönemin siyasi olayları göz önüne alındığında Reşat Nuri’nin bahsettiği bu “tesadüf” söylemi ikna edicilikten uzaktır. Çünkü halifelik ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti’nin kaldırılması (1924), tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması (1925), Türk Medeni Kanunu’nun kabulü (1926) gibi siyasi gelişmelerin yaşandığı ortamın varlığı ile belki de en önemlisi eserin kendi iç dinamikleri bu metnin “inkılâpçı kanon”la ilişkisini gösterir niteliktedir.

Ayrıca Reşat Nuri’nin eseri hakkında yaptığı bu yorumlar, o dönem ve sonraki zamanlardaki diğer okur-eleştirmenlerin alımlama biçimlerini etkilemesi açısından da dikkate değerdir. Bu tarz demeçler, Antoine Compagnon’un bahsettiği “yazarın niyeti” ile yakından ilgilidir. Yazar, sahip olduğu ideolojiyi metnine nüfuz ettirerek onu olumluyan bir anlam, bir algı yaratma niyetindedir. Bu da metnin alımlanma sürecine yazar tarafından yapılan doğrudan bir müdahale örneğidir. Bu görüşmenin notlarını okuyan okurların bazılarının, metni bu ifadelerdeki yönlendirmenin tesirinde kalarak yorumlayabilecekleri söylenebilir.

3. Mehmet Kaplan

7 Aralık 1956’da vefat eden Reşat Nuri’nin ölümü dolayısıyla Mehmet Kaplan da, *İstanbul* dergisinde 15 Şubat 1957 tarihinde “Öğretmenler ve Memurlar Romancısı Reşat Nuri” adıyla bir yazı kaleme alır. Bu yazı doğrudan *Yeşil Gece*’yi merkeze almasa da, yine romana dair çeşitli göndermelerin bulunması itibarıyla dikkat çekici bir metindir. Kaplan, Cumhuriyet devrinde Türk cemiyetine öncü olan zümrenin öğretmenler, subaylar ve memurlar olduğunu, bu zümrenin de başlıca hayat meselelerinin

aşk, aile dirliği, cahil ve geri muhit ile mücadele olduğunu ifade eder. Ardından Reşat Nuri'nin de bir öğretmen olarak bu zümreden olduğunu, eserlerinin çoğunda bu kesimin yaşam tarzını yansıttığını belirtir (1957: 5-6). Kaplan'ın "cahil ve geri muhit ile mücadele" ifadesiyle gönderme yaptığı eserlerin başında *Yeşil Gece* gelir. Kaplan, *Yeşil Gece* başta olmak üzere Reşat Nuri'nin romanlarının ideolojik konumuna dair tespitlerini şu şekilde sıralar:

"Reşat Nuri kendisini muayyen bir ideoloji ve hayat görüşüne bağlamadığı için, müşahedelerini bir davayı ispat etmek gayesine göre tanzim etmez. Bunlar meziyetlerle beraber kusurları da bilen, serbest düşünceli bir insanın müşahedeleridir. Bundan dolayı okuyucuyu daha çok ikna ederler" (1957: 7).

Yeşil Gece romanı içerik özellikleri itibarıyla Kaplan'ın bu sözleriyle çelişen bir metindir. Kaplan'ın savunduğunun tersine *Yeşil Gece*, bir dava güden, erken Cumhuriyet dönemi ideolojisinin savunuculuğunu üstlenen bir tezli roman örneğidir; Reşat Nuri'nin kendi tabiriyle "eski kuvvetler" ile "yeni kuvvetler" in çatışmasını işleyen bir "polemik romanı"dır. Dolayısıyla Kaplan'ın yazarın romancılığına dair bahsi geçen yorumları kısmen geçersiz kalır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu yazı, yazarın ölümünden yaklaşık iki ay sonra yazılmıştır ve böyle bir yazıda, eleştirel ve akademik bir üsluptan ziyade daha duygusal ve samimi bir üslubun tercih edilmiş olması muhtemeldir.

4. Fethi Naci

1970'lere gelindiğinde ise dönemin değişen türlü koşullarıyla bağlantılı olarak *Yeşil Gece*'nin alımlanmasının da bir hayli farklılaştığı görülür. Bu farklılaşmayı Fethi Naci'nin 1971 yılında *Yeni Dergi*'de yayımlanan "*Yeşil Gece*" başlıklı yazısında okumak mümkündür. Naci, *Yeşil Gece*'nin bir zamanlar ilerici çevrelerce çok tutulmuş bir roman olduğunu söyleyerek tahlile başlar (1971: 225). Ona göre romancı, bu eserde tamamıyla şematik bir anlayış içindedir ve karakterleri dinsel inançların eleştirisi için bir araç olarak tasarlamıştır: "Reşat Nuri, başta Şahin Efendi olmak üzere, bütün kişilerini birtakım fikirlerin hoparlörü olarak kullanır. Mesela, o yıllarda, Şahin Efendi'ye şöyle dedirtmekten çekinmez: 'Milletine sadık Cumhuriyetperver Türkler yetiştirmek emelindeyim'" (1971: 228). Naci'nin eleştirisi genel olarak romanın Kemalist ideolojinin sesiyle bütünleşmiş olması ve romancının din hakkında etraflıca bir düşünce geliştirememesi üzerine yoğunlaşır. Ancak ilerleyen sayfalarda metin, *Yeşil Gece*'yi aşır doğrudan Reşat Nuri'nin ve savunduğu ideolojinin eleştirisine döner.

Naci, Reşat Nuri'yi ve aslında Kemalizmi dinin Türk toplumundaki yeri ve Türk halkının dine tek ideoloji olarak sarılmasının tarihsel/ ekonomik temelleri üzerine yeterince düşünmemekle suçlar. Ardından romanda eksik gördüğü, dönemin sosyo-kültürel, tarihsel ve siyasi ortamından uzun uzun bahsedip *Yeşil Gece*'de sadece Atatürk'ün düşüncelerinin yayılmasıyla yetinildiğini, Türk insanının iç dünyası ve yaşanılan dönem hakkında enikonu düşünülmediğini belirtir (1971: 229). Naci, romandaki “Şahin, Sarıova'ya geleli daha üç saat olmadığı hâlde softalığın bu kasabaya ne büyük kudretle hâkim olduğunu anlamıştı” cümlesini referans verdikten sonra romanın bu noktadan itibaren kalın çizgilerle akla karanın savaşı şeklinde sürdüğünü ifade eder (1971: 226-227). Burada edebî ve estetik ölçütlerin göz ardı edilip ideolojinin bir metne bu denli hâkim olmaması gerektiği ima edilir.

Bu yazısının eleştirel tonunun -Nahid Sırrı Örik ve Mehmet Kaplan'ın yazılarına oranla- daha yüksek olduğu söylenebilir. Ancak Naci'nin -belki de Marksist eleştirmen kimliğinin beslediği beklentiler ufku nedeniyle- kurgusal yazılarda görmek istediği olmazsa olmazlarının, belli başlı şartlarının bulunduğunu da ifade etmek gerekir. Onun için dönemsellik hakikatleri ya da zamanın ruhunu (*zeitgeist*) içermeyen bir anlatı hep eksiktir, tamamlanamamıştır. Bu yüzden onun nezdinde *Yeşil Gece* de eksik/yetersiz bir anlatıdır; eleştirmen bu konudaki hoşnutsuzluğunu şu şekilde dile getirir:

“Reşat Nuri'nin Yeşil Gece'si, bir zamanlar pek övülmesine rağmen, bence, edebiyat açısından başarısız, bildirisi bakımından tutarsızlıklarla dolu bir eser. Romanın ününün sürüp gitmesi, olsa olsa, kulaktan dolma yargılarla yetinmek huyumuzla açıklanabilir” (1971: 230).

Naci'nin yazının sonlarında söylediği bu sözler, onun en genel anlamıyla *Yeşil Gece* hakkındaki yargılarını özetler niteliktedir. Ayrıca Naci, eseri övüp onun ününün sürmesini sağlayan okur-eleştirmenlerin de metni çözümleme ve yorumlama konularında “yetersiz” ya da “atalet içinde” olduklarını ima eder.

5. Cahit Kavcar

Fethi Naci'nin yazısının yayımlanmasından hemen bir yıl sonra, 1972 yılında, Cahit Kavcar imzasıyla “Bir Öğretmenin Romanı: *Yeşil Gece*” başlıklı bir yazı daha kaleme alınır. Kavcar'ın yazısı, Fethi Naci'nin yazısının ters izdüşümü gibidir, yani makale âdeta baştan aşağı *Yeşil Gece* övgüsüdür. Kavcar, yazının hemen başlarında bu romanın “bugün bile

içinden çıkıp çözümleyemediğimiz çok önemli problem ve sorunları ele aldığı için incelenmesi gerçekten yararlı ve gerekli bir eser” (1972: 167) olduğunu belirtir. Bununla beraber Reşat Nuri’nin bu eser aracılığıyla bir tezli roman denemesine giriştiğinin altını çizer (1972: 168). Ancak Kavcar’ın, diğer eleştirmenler gibi Kemalist ideolojiye değil de “milliyetçilik”e vurgu yapması dikkat çekicidir. Yazıda Şahin’in ülkücü, milliyetçi bir öğretmen ve fedai olduğunun altı ısrarla çizilir. Bu bağlamda metinde geçen şu sözler dikkat çekicidir: “Öğretmen Şahin, yazarımız Güntekin gibi *gerçek bir milliyetçidir*. Bir yandan da *anadilimiz olan Türkçeye* kendi benliğini kazandırmaya, onu kullanıp yaymaya çalışmaktadır. Bu ise her şeyden önce *anadilimize ‘Lisan-ı Osmanî’ yerine ‘Türkçe’* demekle yani ona kendi adını vermekle başlar” (1972: 180-181), (vurgular bana ait). Bu satırlar, Kavcar’ın roman alımlamasının -diğer yazılara göre- daha farklı bir kanalda seyrettiğini gösterir.

Yazısının sonunda Kavcar, romanı günün/güncelin soru(n)larına çareler sunan velut bir metin olarak görüp ondan bazı didaktik çıkarımlar yapar. Bu çıkarımlar, “1-Aydınların Anadolu’ya hizmet için gitmesi gerekir. 2-Gericilerle savaşmak için, geri düşüncelilerin iç dünyalarını çok iyi bilmek ve mücadeleden hiç yılmamak gerekir” (1972: 185) şeklinde devam eden dokuz maddeden oluşur. Metni bir toplumsal reçete gibi gören Kavcar, ona duyduğu hayranlığı şu satırlarda dile getirir:

“Yeşil Gece’nin **çok başarılı bir eser olduğunu belirtmek zorundayız**. Bu eserdeki tasvir ve tahliller de **çok başarılıdır**. Gerçeklikle lirizmi **bağdaştırmasını çok iyi bilen Güntekin**, mizahi unsurları da **büyük bir ustalıkla kullanır**. **Karakter yaratmadaki ustalığı ise gerçekten dikkate değer**” (1972: 186), (vurgular bana ait).

Görüldüğü üzere Kavcar, *Yeşil Gece*’ye yaklaşırken nesnel, eleştirel bir tavır sergilemekten ziyade öznel ifadelerle örülü ve daha duygu yüklü bir yaklaşım içindedir. Bu tutum, şüphesiz eleştirmenin düşünsel beklentilerine romanda karşılık bulmasıyla yakından ilgilidir.

6. Seyit Battal Uğurlu ve Selvi Demir

1970’lerden 2000’lere gelindiğinde ise *Yeşil Gece*, çok farklı şekillerde alımlanmaya devam eder. Seyit Battal Uğurlu ile Selvi Demir’in 2013 yılında kaleme aldıkları “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler” başlıklı makale bu çeşitliliği örnekleyen metinlerden biridir. Bu güncel makale, erken Cumhuriyet dönemi ideolojisinin din olgusuna bakışının edebiyat eserlerindeki yansımalarını incelemek üzere kaleme alınmış

ve bu bağlamda *Nur Baba*, *Yeşil Gece*, *Miskinler Tekkesi* ve *Kadınlar Tekkesi* romanları incelenmiş, odağa da *Yeşil Gece* alınmıştır. Öncelikle makalede, Şahin Efendi'nin, idealist duruşuyla Güntekin'in dünya görüşünün eserdeki temsilcisi olduğu ifade edilir. Buna göre o, “eski”ye (Cumhuriyet öncesine) ait olan her şeye karşı bir duruş sergiler, Cumhuriyet’le birlikte gelen “yeni” yaşam biçimine tereddütsüz inanır ve Atatürk’ün uygulamaya koyduğu ilke ve inkılâplara gönülden bağlıdır (2013: 369). Bu yorumlar, Fethi Naci'nin metin hakkındaki düşüncelerini anımsatır. Naci gibi Uğurlu ile Demir de *Yeşil Gece*'yi dönemin egemen ideolojisi Kemalizmle “uyumlu” bir eser olarak görmektedirler. Onlara göre, satır aralarında geçen “tarlada toprakla uğraş(mak) yerine burada (medresede) İzhâr ve Kudurî ezberleye(rek); dağda koyun güdecekleri yerde şehirlerde insan sürüleri gütmeye hazırlan(ma)” şeklinde dile gelen düşünce, belli bir kesime tepeden bakan keskin bir ideolojik yaklaşımın yansımasıdır (2013: 369). Ayrıca Uğurlu ile Demir, romanda din adamları ve dindarlara karşı bütünüyle olumsuz bir tutum sergilendiğini belirtip bu tutumun da mesafeli, dışlayıcı ve aşağılayıcı bir bakıştan beslendiğini iddia eder (2013: 374).

Diğer yazılarda olduğu gibi burada da, romanın “eski” ile “yeni” kültürün yahut “medrese” ile mektep’in çatışması üzerine kurulduğu ve “yeni/ilerlemeci” olarak nitelenen Kemalist düşünce yapısının “karanlık üzerine doğacak bir güneş” olarak betimlendiği düşünceleri yinelenir. Yazıdaki dikkat çekici noktalardan biri, romanda sık tekrarlanan “softa” kelimesine yapılan vurgudur. Yazıda “softa” kelimesinin “İlmiyeden olanlara dışlamak amacıyla verilen ad; bir görüşe, bir inanışa körü körüne bağlanan kimse ve yaşadığı çağın gerisinde kalmış, geri kafalı kimse” anlamları kaynak gösterilerek dindar insanların “softa” sıfatıyla genelleştirildiklerinin ve bir anlamda ötekileştirildiklerinin altı çizilir. Dolayısıyla yazıda bakışların odaklandığı, algıların yoğunlaştığı noktanın temel olarak din olgusu ve dindar kesime yönelik muhtelif söylemler olduğu söylenebilir.

7. İnkılâp Yayınevi

Yayıncı kuruluşların genellikle kitapların arka kapağında yer verdikleri tanıtım yazıları da okur alımlamasını etkileyen bir diğer unsurdur. Bu

bağlamda İnkılâp Yayınevi'nin *Yeşil Gece*'yi sunuş biçimi değerlendirilerek yazı sonlandırılacaktır.¹ Romanın arka kapağındaki cümleler şu şekildedir:

*“Toplumsal yönü ağır basan bu romanda, medresede yetişen, ancak sonra öğretmen okulunu bitirerek Ege Bölgesi'ndeki bir kasabada, **gerici ve çıkarıcı birtakım güçlerle savaşılan** idealist bir gencin serüveni ele alınıyor. Atatürk Devrimi'nin o coşkulu havası içinde, çok güçlü sezgi ve gözlemlerle ele alınmış bu kitapta, toplumumuzun o günkü bütün büyük sorunları, **yürekli biçimde** tartışılıyor. Romanın en önemli kahramanı Şahin Hoca'nın kişiliğini oluşturan nitelikler, mücadelesi ve uğradığı yenilgilerin öyküsü sayılabilir”² (vurgular bana ait).*

Bu ifadeler, daha önce tartışılan Nahid Sırrı Örik'in Atatürk döneminde, 1928 yılında kaleme aldığı makaleyi hatırlatır. Bu yazıda da romanda savunulan erken Cumhuriyet dönemi ideolojisi ve Kemalist edebiyat kanonunun özellikleriyle örtüşen kimi ifadeler bulunur. Metinde “gerici ve çıkarıcı grup” ile “Atatürk devrimleriyle özdeşleşen aydın grup” olmak üzere temel bir karşıtlık inşa edilmiş ve ikinci gruptan yana bir söylem benimsenmiştir. *Yeşil Gece*, uzun yıllar bu tanıtım yazısı ile basılıp okura ulaşmıştır. Dolayısıyla romana başlamadan önce kitabın arkasını çevirip bu satırlara göz gezdiren naif okurun, bu yazının yönlendirmelerinden ister istemez etkilenebileceği ve romanı burada oluşturulan beklentiyle okuyabileceği muhtemeldir. Buradan hareketle yayıncı kuruluşların da kendi yayın ilkeleri doğrultusunda bir alımlama şekillerinin olduğu/olabileceği söylenebilir.

Sonuç

Yeşil Gece, yazıldığı günden bugüne kadar “beklenti ufukları” birbirinden farklı birçok okur/eleştirmen tarafından ele alınmış ve bu da hâliyle muhtelif okuma, anlamlandırma ve yorumlama biçimleri doğurmuştur. Bu alımlama hikâyesinin farklılaşmasında, yayıncı kuruluşların kitap hakkındaki tanıtım yazıları, yazarların kendi kitaplarına ilişkin çeşitli yayın organlarına verdikleri demeçler ile en temelde dönemin konjonktürel yapısı, yani okurun/eleştirmenin mental süreçlerini şekillendiren sosyo-kültürel, tarihsel ve siyasi ortam etkili olmaktadır. Jauss, Iser ve Compagnon'un benzer şekilde vurguladıkları üzere alımlama kuramı, okur-merkezli bir eleştirel disiplindir ve bu disiplinde okur, metnin

¹ Çalışmada kitabın İnkılâp Yayınevi'nce 2000 yılında yapılan 25. baskısı temel alınmıştır.

² İnkılâp Kitabevi'nin *Yeşil Gece* için hazırladığı -kitap arkası- tanıtım yazısıdır.

anlamının yaratılma ve çeşitlendirilme süreçlerinde aktif rol oynayan, hatta bununla da yetinmeyip metindeki boşlukları, müphem alanları deneyimleriyle doldurarak âdeta onu yeniden kompoze eden, yeniden yazan dinamik bir unsurdur. *Yeşil Gece* örneğinde de, bahsi geçen okur-eleştirmenler -farklılaşan beklenti ufuklarıyla paralel olarak- metnin anlamını kendi repertuvarlarına göre dönüştürüp yeniden yaratmışlardır. Bu durum ise, bir eserin neden ve nasıl çok farklı şekillerde anlamlandırılıp yorumlanabildiği sorularına muhtemel bir cevap önermektedir.

KAYNAKÇA

ALVER, Köksal (2006). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları.

BAYDAR, Mustafa (1955). "Reşat Nuri Güntekin Anlatıyor." *Varlık*. Sayı 416. İstanbul: Tan Matbaası.

COMPAGNON, Antoine (2004). "Chapter 4: The Reader". *Literature, Theory and Common Sense*. Translated by Carol Cosman. Princeton ve Oxford: Princeton University Press.

EAGLETON, Terry (2016). *Edebiyat Nasıl Okunur?* Çev. Elif Ersavcı. İstanbul: İletişim Yayınları.

EMİL, Birol (1984). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Şahıslar Dünyası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri (2000). *Yeşil Gece*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

ISER, Wolfgang (1972). "The Reading Process: Phenomenological Approach". *New Literary History* 3. No. 2. Winter.

KAPLAN, Mehmet (1957). "Öğretmenler ve Memurlar Romancısı Reşat Nuri." *İstanbul*. Sayı 1. İstanbul: Turgut Atasoy Matbaası.

KAVCAR, Cahit (1972). "Bir Öğretmenin Romanı: *Yeşil Gece*." *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt 5. Sayı 1. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/489/5743.pdf>

NACİ, Fethi (1971). "*Yeşil Gece*." *Yeni Dergi*. Yıl 8. Sayı 86. İstanbul: De Yayınevi.

ÖRİK, Nahid Sırrı (1928). “Yeşil Gece Hakkında.” *Hayat*. Cilt IV. Sayı 102.

TOPRAK, Metin (2003). *Hermeneutik ve Edebiyat*. İstanbul: Bulut Yayınları.

UĞURLU, Seyit Battal ve DEMİR, Selvi (2013). “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 6. Sayı 24.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt6/cilt6sayi24_pdf/ugurlu_seyitbattal.pdf

TARIK BUĞRA’NIN DÖNEMEÇTE ADLI ROMANINDAKİ KADIN KAHRAMANLAR

Şerefnur ATIK*

Öz

Eserleri ile bir Türkiye panoraması çizmeyi düşünmüş olan yazar Tarık Buğra, Türk Edebiyatının en önemli sanatçılarından biridir.

Yazar Tarık Buğra’nın yayımlanmış romanlarından biri olan Dönemeçte, bir kadın kahramanın protagonist olarak diğer kahramanlara göre öne çıktığı bir romandır. Anlatılan olayların ait olduğu döneme ait izler taşıdığı ve böylece tarihi gerçekliğin de yansıtıldığı eser; Anadolu insanını sosyokültürel açıdan yansıtmak bakımından da önemlidir.

Bu çalışmada başta protagonist kahraman Handan olmak üzere; Tarık Buğra’nın Dönemeçte adlı romanındaki tüm kadın kahramanlar derinlikli olarak incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Protagonist, Handan, Otobiyografik Yansıma, Üvey Anne, Evlilik.

THE FEMALE CHARACTERS IN TARIK BUĞRA’S NOVEL: DÖNEMEÇTE

Abstract

Tarık Buğra who has thought to write Turkey's panorama with his novels is one of the most important artists of Turkish Literature.

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,

Orcid Id:0000-0003-0319-6662

e-posta: serefnuratik12@gmail.com

Geliş/Received: Aralık/December 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

One of the published novels of Tarık Buğra is the novel which a female hero stands out as protagonist compared to other heroes. The work of the period in which the events described belong to the period, and thus reflects the historical reality. It is also important in terms of reflecting the people of Anatolia from a sociocultural perspective.

In this study, especially the protagonist hero Handan; and all the female heroes of Tarık Buğra's Dönemeçte will be examined in depth.

Keywords: *Protagonist, Handan, Autobiographical Reflection, Stepmother, Marriage.*

Giriş

Tarık Buğra romanlarıyla, hikâyeleriyle, oyunları, denemeleri ve yazılarıyla Türk edebiyatının en çok eser vermiş yazarlarından biridir. Yazarın tüm yayınlanmış olan romanlarında yapmak istediği, büyük değişimler geçirmiş ve geçirmekte olan ülkesinin panoramasını çizmektedir. Bu nedenle yayınlanmış romanlarında yazar, yaşanan sosyal olayları ve bu olayları yaşayan Türk insanını derinliğine anlatmayı dener.

14.Mayıs-18.Eylül.1976 tarihleri arasında Tercüman Gazetesinde tefrika edilmiş olan Dönemeçte adlı romanın ilk baskısı, 1980 yılında Ötüken Yayıncılık tarafından yapılmıştır. (Tuncer, 1988)

Eser, ülkemizin Demokrat Parti'nin kurulduğu ilk yıllarda içinde bulunduğu durumu ve kasaba insanların birbiriyle olan ilişkilerini anlatan bir romandır. Olayların geçtiği kasaba, eserin yüz yirmi beşinci sayfasında adının Çınarlı olduğunu öğrendiğimiz küçük bir Anadolu kasabasıdır.

Tarık Buğra'nın tüm yayımlanmış romanları içinde kin ve nefret duygusu ile hareket eden ve bulunduğu eserde protagonist olan üç kadın kahraman, diğer kahramanlara göre öne çıkar. (Atik, 2012, 165) Yazarın Dönemeçte adlı eserinde bulunan Handan adlı kahraman, bunlardan biridir. Bu çalışmanın amacı Tarık Buğra'nın yayımlanmış romanlarından biri olan Dönemeçte adlı eserde, bulunan kadın kahramanların (başta Handan adlı kahraman olmak üzere) incelenmesidir.

Dönemeçte adlı romanda bulunan tüm kadın kahramanlar, çalışmanın kapsamı içinde yer almışlardır. Buna ek olarak çalışmada kadın kahramanlara ait özelliklerin yazarın hayatından gelen hangi otobiyografik yansımalar ile örtüşmekte olduğuna ve kadın kahramanlar ile Türk kültüründeki hangi sosyal gerçekliğin vurgulanmaya çalışılmış olduğuna da bakılmıştır.

Amacı, Tarık Buğra'nın Dönemeçte adlı romanındaki kadın kahramanları incelemek olarak sınırlandırılan bu çalışmada metin çözümleme yöntemi ile analitik yöntem kullanılmıştır. Çalışmanın gerçekleştirilebilmesi için kaynakçada belirtilmiş olan eserlerin okunmasının yanında, romandaki kadın kahramanları fiziksel ve ruhsal portreleri ile derinliğine irdeleyen metin çözümleme çalışmaları da yapılmıştır.

Dönemeçte Romanın Özeti

Romanın en önemli kişisi olan Hükümet Tabibi Şerif, yıllar önce kasabaya gelir. Kasabanın yerlilerinden ve aynı zamanda meslektaşı, ağabeyi ve arkadaşı da olan Operatör Cevdet Beyin kızı Handan'a âşık olur. Bir süre karşılık gören bu aşk, daha sonra Handan tarafından noktalanır. Fakat, Doktor Şerif'in Handan'ı unutmaması mümkün olmaz.

Handan'ın annesi olan ilk eşinin ölümünden sonra; eserde har vurup harman savuran bir kadın olarak tanımlanan ikinci eşiyile evlenen Operatör Cevdet Bey, onun da ölümüyle kendisini poker oyununa ve içkiye verir. Zaman içinde iyice iradesizleşen bu tutumu, Operatör Cevdet Beyin haddinden fazla borçlanarak, zor durumlara düşmesine sebep olur.

Bir oyun sırasında, kasabanın yerlilerinden biri olduğunu düşündüğümüz Eczacı Celâl Bey'e yüklü miktarda borçlanan Cevdet Bey, Eczacı Celâl'in kızı Handan ile evlenme isteğini kabul etmek zorunda kalır. Doktor Şerif'in tıp fakültesi yıllarından beri tanıdığı arkadaşı olan Eczacı Celâl, dış görüntüsü gibi ruhsal yapısı da çirkin olan bir adamdır.

Handan, babasının içine düştüğü borç batağından kurtulabilmesi için, bu evliliği mecburen kabul ettiğinde; kasabaya yeni atanmış olan genç ve yakışıklı savcı yardımcısı Orhan'a âşık olmuştur. Orhan'ın da kendisi gibi üvey anne elinde büyümüş olması Handan'a; ona âşık olduğunu zannettirir. Romanın sonuna doğru bir büyük düğüm çözümlenince, evlenirler.

Bu düğüm, Eczacı Celâl'in zehirlenmesi olayıdır. Acaba, Eczacı Celâl zehirlenmiş midir, yoksa intihar mı etmiştir Düğümü bir dedektif gibi, gözlemlerinden elde ettiği ayrıntılarla öğrendiklerini birleştirerek Doktor Şerif çözer. Eczacı Celâl intihar etmiştir. Olaydan bir yıl sonra Handan ile Orhan evlenirler. Fakat bu, mutlu bir evlilik olmaz. Çünkü Celâl, ölümüyle Handan'ın da içinde bulunduğu Doktor Şerif ve Avukat Orhan üçlüsü üzerinde derin yara izleri bırakır.

Zaten yaralı olan Handan, bütün bu sıkıntılara daha fazla katlanamaz ve kendisini arsenikle zehirleyerek intihar eder.

Romandaki Kadın Kahramanlar

Romandaki en önemli kadın kahraman Handan'dır. Eserdeki kadın kahramanlar içinde; Handan'dan sonra önemli bir başka kadın kahraman ise Rabia'dır. Rabia, gelişen olaylar içinde aktif olarak yer almaz. Onun yeri, Eczacı Celâl'in tıp fakültesindeki öğrencilik yıllarında yaşadığı anıların arasındadır.

Romanın ikinci derecedeki önemli kadın kahramanlarından ikisi de Fakir Halit'in karısı Pembe ve kızları Ruziye'dir. Kasabada yaşayan insanlardan biri olan Deli Kadir ile evlenerek herkesi şaşkırtan Doktor Hanım ise, çocuğu söz konusu olduğunda gözü başka hiçbir şey görmeyen anne gerçeğine dikkati çekmek bakımından önemlidir.

Şükûfe Hanım ve Reşide Teyze ise, roman içinde yer alan figüratif kadın kahramanlardır.

Handan

Operatör Cevdet Beyin üniversite mezunu güzeller güzeli kızı Handan, yakalandığı üvey ana hastalığı yüzünden, üç ayrı erkeğin aşkı arasında kalır ve ne yapacağını bilemez. Sonunda da canına kıyar.

Eserde fiziksel özelliklerinden çok, ruhsal özellikleriyle varlık gösteren Handan'ın ruhunun derinliklerinde yer etmiş olduğunu öğrendiğimiz üvey ana hastalığı, leitmotive özellikleri taşır.

“Pek güzel ve zarif giyimli bir genç kız olan Handan'ın”, (s:17) trende Avukat Orhan tarafından ilk defa görüldüğünde üzerinde, “saz rengi bir tayyör ve uçuk mavi renkte bir eşarp vardır. Bahar sabahı ile uyuşsun diye yaratılmış bir sarışınlık da cabasıdır.” (s:20)

“Handan'ın zaman zaman buğulanan menekşe rengi gözleri”, (s:67) “bahar ikindisinde parıl parıl yakamozlanan ten rengi ve saçları vardır” (s:131) “Pardösüsünün yakasından kurtardığı saçlarını silkeleyen Handan” ifadesinden (s:135) uzun saçlı olduğunu anladığımız Handan'ın, kendisine yılginlık duyuran baş ağrıları vardır. (s:17)

“Herkes tarafından hep övülen güzelliğinin kendisi de farkında olan Handan” (s:70) İstanbul'daki bir üniversitenin edebiyat fakültesinin sosyoloji bölümünden mezun olmuştur. Ceketinin yakasında okuduğu fakültenin rozetini taşıyan Handan, öğretmenlik yapmaya başlamak için dilekçesini vermiştir. Ancak, eserde anlatıldığına göre, daha önceki mezunlardan da tayin için bekleyen üç yüzden fazla kişi vardır. (s:19)

Handan, üniversite mezunu genç, zarif, çok güzel bir öğretmen adayı genç hanım olarak, çocukluğunun geçtiği kasabaya döner. Bu kasaba onun, yarım yamalak geçtiği için tadı sindirilmemiş çocukluğunun geçtiği kasabadır.

Yaz tatillerinde şafak söküşleriyle birlikte yemek tencereleri, tepsiler, sepetlerle yaylı arabalara binerek pikniklere gidişleri, annesi ölmeden ve öteki kadın gelmeden önceleri artık çok eskilerde kalmıştır. (s:18)

Handan'ın öz annesi o çok küçükken ölünce, babası yeniden evlenmiştir. Büyük ihtimalle üvey annesinin de etkisiyle, ilkokulu bitirir bitirmez ve yaz tatilinin bitmesi bile beklenmeden, Handan'ı İstanbul'a gözlüklü teyzelerin yanına gönderirler. Bu sebeple Handan, yukarıda da sözünü ettiğimiz çocukluk günlerini kendisine her şeyiyle yabancı bulur. (s:18)

Handan, sık sık annesini ve annesiz kalan evine dönüşlerini hatırlar. İlk aşkı Doktor Şerif'i düşünmek ister fakat *“aynı anda ve her zaman olduğu gibi üvey annesi de bir kasılma hâlinde bütün benliğini sarıverir.”* (s:69)

Annesinin ölümüyle, “genç kızlığa geçişinde; anaçlığı buluşunda her şey içgüdülerine kalmıştı. Anaların mini mini uyarılarını, öğütlerini hiçbir zaman tadamayacaktı. Ama onları belirsiz bir boşluk, belirsiz ve doldurulamaz bir boşluk hâlinde duyacaktı. Bu boşluk yüzünden hayatını boşa gitmiş sanacak, öyle de sayacaktı.” (s:70)

Handan, *“kendisinde kadını değerlendiren, kadın yapan bir şeyin, önemi büyük ve kesin bir şeylerin, birtakım bilgilerin noksan olduğunu hissediyordu. Kadının üstünlüğünü veren, kadını kurtaran o “kendine güven duygusunu bir türlü bulamıyordu. Anasız büyümetendi bu...”* (s:70)

Handan'daki bu güvensizlik, zamanla kin hâlini alır. Kin, önce babaya yönelmişse de, onu çok sevdiği, iyi ve dürüst bulduğu için Handan, babasına kin güdemez. Sonunda kin, ister istemez hedefini bulur. Bu hedef de üvey annedir. *“Kadıncağz artık onun gözünde anasının katilinden başka bir şey değildir. Bu yüzden onun iyiliklerini, güzelliklerini, asıl trajik olanı iyi niyetlerini ve dürüstlüklerini imkânı yok göremez.”* (s:71)

Handan, *“Kadının her tutum ve davranışını, başlangıçta kendisini bile dehşete düşüren bir kolaylıkla kötüye, çirkine, ayıba, suça yorar ve çirkin bulur. İftiralar düzenler. Aslı astarı olmayan bu suçlamalarını, ancak Reşide Teyzesine söyleyebilir. O da, hepsini değil sadece en hafiflerini. Ama bu en hafifler bile, kendisini canı gibi seven kadıncağzı bile isyan ettirir, telâşlandırır.”* (s:71)

Tadı sindirilmemiş çocukluk, anaçlığı bulamayıp, annelerin öğütlerini dinleyemeyiş ve nihayetinde kadını kadın yapan kendine güveni bulamayıp; Handan'ın ruhunun derinliklerinde yer etmiş olan sendromun, üvey ana hastalığının belirtileridir. Bu hastalığın etkileri, Handan'ın bütün davranışlarında kendisini gösterir. Onu kararsızlıklara iter.

Handan'ın kendisine uygun bir eş bulup evlenemeyişinde de üvey anne sendromunun etkisi vardır. Çünkü Handan, aradığını bulamamaktadır. (s:67) Daha doğrusu ne aradığını bilememektedir. Sevgiyi, aşkı arayışlarında bile, üvey anne hastalığının etkisi altında olan Handan, sevdiği veya seveceği kişinin de üvey annesine kendisi kadar düşman olmasını beklemektedir.

Nitekim, aralarında geçen konuşmalardan, kendisini hâlâ sevmekte olduğunu anladığımız Şerif'ten; üvey annesinin fena bir kadın olmadığı düşüncesini duyunca, yazarın söyleyişiyse bütün büyü bozulur ve aşk biter. Daha sonra Orhan ile Handan'ın yakınlaşmalarının sebebi de budur. Önceleri Orhan'a pek ilgi duymaz gibi görünen Handan, onun da kendisi gibi üvey anne elinde büyümüş olduğunu öğrenince, ona yakınlık göstermeye başlar. O andan itibaren Orhan'a yakınlaşır ve âşık olduğunu zanneder. (s:137-138)

Yaşadığı birtakım talihsizlikler Handan'ı, sevmediği bir adamla nişanlanmak zorunda bırakır. Handan, bu zor durumdan kurtulabilmek için bile, Doktor Şerif'ten yardım ister. (s:258) Üstelik bu sırada, Orhan ile aralarında gelişen aşkı Şerif de bilmektedir. Böylesine karmaşık duygular içinde olan Handan, sanki oyun oynar gibidir. (s:258) Âdeta, kendisini sevdiğini bildiği fakat bir türlü kendisinin hangisini sevdiğini bilemediği - Eczacı Celâl hariç- üç erkekle oyun oynamaktadır. Belki de Celâl'in ölümü her şeyin düzelmesini sağlayacaktır.

Romanın sonunda Handan'ın, Celâl'in ölümünden sorumlu olmadığını, onu gerçekten seven tek erkek olan Şerif ortaya çıkartır. Böylece Handan, içine düştüğü çıkmazdan Şerif sayesinde kurtulur.

Celâl'in ölümünden bir yıl sonra Orhan ile evlenen Handan, yine mutlu değildir. Çünkü; Orhan'a âşık değildir. Onun da kendisi gibi üvey anne elinde büyümüş olduğunu öğrenmek, Handan'ı Orhan'a âşık olduğunu düşünmeye itmiştir.

Romanın sonunda Şükûfe Hanımın ağzından, Handan'ın sadece Orhan kendisini kıskandığı zamanlarda hâlimden memnun olduğunu öğreniriz. Yine Şükûfe Hanımın anlattıklarına göre Handan,

evlenmelerinden birkaç ay sonra, arsenikle kendisini zehirleyerek intihar eder. (s:308)

Handan mutsuz bir şekilde sürmekte olan evliliği sırasında, artık Ankara'da yaşamakta olan Şerif'e içinde; dünyada aşk diye bir şey varsa, onu ancak kendisine karşı beslediğini ifade eden cümleler bulunduran bir mektup yazmıştır. (s:309) Bunları okumak, Şerif'i katlanılmaz bir cehennem azabının içine atar. (s:309)

Kasabadaki herkesin gözünde bir iyilik ve güzellik timsali olan Handan'a, tren yolculukları sırasında bile kısmet çıkar. (s:19) Ama Handan, üniversiteyi bitirmeden evlenmeyi düşünmemektedir. (s:19) Handan'ın, trende, okuyamadığı için hayıflanana "emzikli tazeye" söyledikleri de ilginçtir:

"Hepsi lâf bacım... kadının yeri evidir. Hiç hayıflanma okuyamadım diye. Sen kucağındakini iyi yetiştirmene bak. Gerisi boş." (s:19) Bu sözlerden, kadının ilk ve en önemli görevinin Handan'a göre annelik olduğu sonucuna da varabiliriz.

Handan; iyi bir ailenin, eğitilmiş ve iyi yetiştirilmiş kızıdır. Sosyal konumunu özen duyulacak bir şekle sokan bu görüntünün altında, derin yara izleri taşıyan bir ruhsal yapısı vardır.

Romanda, sahip olduğu özelliklerle derinden ele alınmış bir kadın tip olarak karşımıza çıkan Handan, Dönemeçte romanında otobiyografik yansımalar bulunduğunu söylememizi kolaylaştırır. Çünkü; tüm iyi özelliklerine ve niyetlerine rağmen, üvey olduğu için, yazar Tarık Buğra'nın annesi Nazike Hanım'ı kabul etmek istemeyen ve babaları Mehmet Nazım Bey'e yazdığı mektupta ondan "yılan kadın" diye söz eden büyük abla motifi, bu romanda Handan ile kendisini gösterir. (H. B., Buğra . dnl., 1996, 79)

Doktor Hanım

Doktor Hanım, kasabadaki belediye hastanesinde görevlidir ve kasaba insanlarının ölçütlerine göre evde kalmış bir yaşadadır. Güzel, dürüst, ve iyi bir kadındır. Deli Kadir ile Doktor Hanım evlendiklerinde eserdeki baş kahramanlardan biri olan Şerif'in kasabaya tayini yeni çıkmıştır. Hatta o dönemde Doktor Hanım hamiledir. *"Mesutturlar. Bunu bütün kasaba bilmektedir. Her ikisi de birbirlerini oldukları gibi benimsemişler ve sevmişlerdir."* (s:80)

Ancak, çocuklarını büyütürlerken, birdenbire boşandıkları duyulur. *"Her şey, dengi dengine olmasa da hoş görülebilir, ne zaman ki*

iş çocuk konusuna, analığa gelince, “orda dur denilir.” Doktor Hanım, Deli Kadir’e “oğullarının çüküyle oynama izni vermez.” Oysa, bu kasaba erkeklerinin tümü için ayrı bir gurur meselesidir. Romanda bu ayrıntıları Doktor Şerif’ten öğreniriz. O da bunları Deli Kadir’in kendisinden öğrenmiştir. (s:81) “*Çocuk söz konusu olduğu zaman pedagoji ve biyoloji, gelenek-göreneklere göre üstün olur. Bu mutlu gitmekte olan aykırı evliliğin birdenbire bitivermesinin asıl sebebi budur.*” (s:82) Tarık Buğra, çeşitli açılardan birbirlerine denk görmediği eşlerin evliliklerini aykırı olarak tanımlar. (B., H., Buğra, drl., 1996) Yaşça birbirine denk olmayan annesi Nazike Hanım ile babası Mehmet Nazım Beyin aykırı olarak tanımlanan evliliklerinin ilk psikolojik yansıması, yazarın Küçük Ağa adlı eserinde Çarıklı Hasan ile evlendirilen Emine üzerinde görülür. Doktor Hanım ile Deli Kadir’in evlilikleri de aykırı evlilik konusunda, Tarık Buğra’nın hayatından gelen ikinci otobiyografik olduğunu düşündüğümüz yansımadır.

Gerçekte Tarık Buğra, on beş yaşındaki Nazike Hanım’ın, otuzunu geçmiş ve iki kız babası olmuş Mehmet Nazım Bey’e verilişini, onun babasız, amcasız, dayısız, sadece bir asker ağabey ile kalmış olmasına bağlar. (H. B., Buğra, drl., 1996, 47) Tarık Buğra, annesini feda edilmiş gibi hisseder ve bu nedenle ona duyduğu sevgi büsbütün kuvvetlenerek, hüzünlenir. Bu anne sevgisi Tarık Buğra’ya göre çok ama çok gecikmiş bir idraktır; keşiftir. Annesinin hakkı ödenmemiş, hiç değilse gereğince ödenmemiştir. Bu sebeple de Tarık Buğra için anne sevgisi, dindirilemeyecek olan bir yürek sızısıdır. Tarık Buğra “*Gözlerinin dolu dolu olduğu ve içinin yandığı bir vakit; ben annemi babamdan çok severmişim, diyecektir*”. (H. B. Buğra, drl., 1996, 78)

Romanda Doktor Hanım ile Deli Kadir arasında yaşananlar, hem yazarın hayatından gelen otobiyografik yansımadır hem de evlenecek olan kişilerin eğitim, görgü, kültür bakımlarından birbirine denk olmaları gerektiği düşüncesini doğrular niteliktedir.

Şükûfe Hanım

Romanda adı geçen bir başka kadın kahraman da Şükûfe Hanımdır. Figüratif bir kadın kahraman olan Şükûfe Hanım, romanın iki yerinde çelişkili ifadelerle anlatılmıştır: “*Kızlarımı kasabada evlendirmiş, belediye fen memurluğu yapan kocasının ölümünden sonra da buraya yerleşmiş, doğma büyüme İstanbullu ve Savcı Yardımcısı Orhan’ın akrabası.*” (s:79)

İlerleyen sayfalarda aynı Şükûfe Hanım için: “*Doğma büyüme İstanbullu olan Şükufe Hanım, Anadolu’ya karşı biraz da kibirlidir. Güzelliği dillere destan bir hanımdır ama yıllarla birlikte o da geçip*

gitmiştir. Şimdi o, pek de hayırla yâd edilmeyen, töre gereği merhum diye anılan mal müdürü Hayri Beyin dul karısıdır.” denir. (s:115)

Şükûfe Hanımın oğulları İstanbul'daki üniversitelerde okumuşlardır. Biri, büyük olan, elektrik mühendisi olmuş, küçüğü de hukuk fakültesini yeni bitirmiştir. Hatta, küçük oğlu ile kasabanın genç savcı yardımcısı Orhan, sınıf arkadaşlarıdır.

Kasabayı vatanı gibi benimsediğini söyleyen Şükûfe Hanım, oğullarının İstanbul'a dönme fikirlerine sıcak bakmamıştır. Fakat, kasaba insanı, aslında Şükûfe Hanımın tapucu diye anılan tapu memuru için kasabadan ayrılmadığını bilir. Ancak, tapucu hâlâ evinin önünden geçerken bıyıklarını bursu da, Şükûfe Hanım için çok şey değişmiştir. Tapucu evin önünden geçmekteyken rastlantı eseri pencerenin önündeysen, durup konuşmakta, hâlini bile sormaktadır. (s:116)

Romanın ikinci derecede önemli kadın kahramanlarından biri olan Şükûfe Hanım, Orhan'ı çocuklarından biri gibi benimsemiş bir kadındır. (s:137) Sık sık çeşitli bahanelerle Handan ile Orhan'ı bir araya getirerek yakınlaşmalarına vesile olur. Bu sebeple Şükûfe Hanımın zaman zaman Doktor Şerif'e sevimsiz görüldüğü olmuştur.

Rabia

Roman kurgusu içinde aktif olarak yer almayan bir karakter olan Rabia'nın yeri, eserdeki en önemli tiplerden biri olan Eczacı Celâl'in anılarının arasındadır.

İstanbul'daki evlerini pansiyon hâline getirip, üniversite öğrencilerine kiralamaktan elde ettikleri gelire, Rabia'nın kalfalık yapmakta olduğu eczaneden aldığı aylık da eklenince, “*ana-kız darlık nedir bilmeden yaşayıp gitmekteyken*” (s:32), annesi ölünce Rabia, Celâl'e güvenir, ona sığınır. Fakat büyük bir hata yaptığını anlar.

“*Rabia güzeldi ama, çok daha güzelleri vardı.*” (s:37) ifadesinden kendi hâlinde bir güzel olduğunu anladığımız Rabia, Celâl'den iki üç yaş büyüktür. (s:37)

Yine romandaki en önemli tiplerden biri olan Şerif'in, Rabiaların pansiyonuna yerleşmesini sağlayan Celâl ile Rabia'nın, ilk zamanlar selâmlaşmış selâmlaşmadıkları bile belli değildir. (s:32) Ancak, Celâl ile Şerif'in artık aileden birileri gibi oldukları pansiyonerliklerinin ikinci senesinde “*Rabia Celâl'e, evlenme vaadiyle işgal edildiğini, geçirdiği kızamığı veya kabakulağı anlatır gibi anlatır.*” (s:32)

Fiziksel özellikleri hakkında yukarıda söylediğimiz ayrıntılardan başka bir şey bilmediğimiz Rabia'nın, ruhsal yapısı hakkında öğrendiğimiz ilk ve en önemli ayrıntı budur. Kolay güven duyabilen bir kadın olduğunu söyleyebileceğimiz Rabia, aynı hataya ikinci kez düşecektir.

Zaman içinde Celâl ile Rabia'nın yakınlaşmaları iyice belli olur. *“Celal Bey güzel konuşur”* (s:35) ifadesiyle de ortaya çıkar. Bu ifade, Rabia'nın Celâl'e duyduğu hayranlığın ilk ifadesidir. Bu hayranlık daha sonra güven duygusuna dönüşür. Hatta annesinin öldüğü gün Rabia, Celâl'in omzunda *“bu adam güvenmeye, sığınmaya değer”* dercesine ağlar. (s:36)

Rabia'nın Celâl'e bu kadar güvenmesini sağlayan nedir? Romandan anladığımız kadarıyla Celâl'in, özellikle Rabia'nın güvenini kazanmak gibi bir gayreti olmamıştır. Hatta ilk yakınlaşmaları, Celâl hastalandığında Rabia'nın ilaçlarını verip, iğnelerini yapmak amacıyla odasına sıkça girip çıkmaya başladığı zamanlara rastlar. Yani, arkadaşlıkları aslında daha çok Rabia'nın gayretiyle başlamış gibidir. Rabia'nın bir başkasına değil de Celâl'e ilgi duymasının sebebi, belki de yaşamış olduğu kötü tecrübelerden sonra kendisini ancak Celâl gibi bir adamın kabul edebileceği fikrinden kaynaklanmıştır. Çünkü Rabia ne kadar kusurluysa, Celâl de o kadar çirkindir. Aslında Rabia, kendisini böyle kabul edebileceğini düşündüğü adama güvenmiştir.

Bu düşünceler içinde kendisini her şeyiyle Celâl'e teslim eden Rabia sayesinde Celâl, eczacılık fakültesi ve askerlik yıllarını Rabia'nın evinin asıl sahibiymiş gibi geçirir. (s:36) Üstelik Rabia'nın verdiği sermaye ile kasabaya gelerek eczanesini açan Celâl'in, işleri umulmayacak kadar iyi gider. Artık Rabia'ya ihtiyacı kalmadığı için, borcunu fazlasıyla ödeyip, teşekkür ve minnetleri ile onu hiç unutmayacağını ifade eden bir mektup gönderir.

Rabia bu mektubu okuduğunda annesi kefeniyle karşısında dikilivermiş gibi donup kalır. Yüzü o sırada, kadavra salonlarındaki ölü yüzlerine benzeyen bir hal alır. (s:36) Çünkü zavallı Rabia ikinci kez bir erkeğe güvenmiş ve yine aldanmıştır.

Rabia, Celâl'in aslında kendisi hakkında ne düşündüğünü bilmez. Çünkü Celâl onun, *“bir başka erkekle yatmış olmasını idam hükmü için yeterli bir gerekçe saymaktadır.”* (s:36) *“Yine Celal'e göre kendisinden iki üç yaş büyük olan Rabia'dan daha da güzel kadınlar vardır.”* (s:37)

Başından beri bu şekilde düşünen Celâl, Rabia'nın kendisine duyduğu ilgiden faydalanır. Onu kendi çıkarları için kullanır. Rabia, belki yapısı gereği ve belki de yaşadıklarından dolayı, zaten Celâl'e güvenip

sığınmaya hazırdır. Rabia'nın bu yönü, ruhu da kendisi gibi çirkin bir adam olan Celâl'in onu, ikinci kez aldatmasını sağlamıştır. Rabia, aldatılmamıştır; aldanmıştır.

Rabia, çalışan ve kendi hayatını kazanan bir kadındır. Pansiyonları, üniversite öğrencileri arasında rağbet görür. Sadece bununla yetinmeyen Rabia, bir eczanede kalfa olarak da çalışır. Rabia, eğitilmiş olmasa da kazancını sağlayabilen bir kadın örneğidir.

Bütün bu özellikleriyle tanıdığımız Rabia, eserde daha çok Eczacı Celâl'in ruhunun çirkinliklerini ortaya çıkarmak için yaratılmış bir karakter olarak karşımıza çıkar.

Pembe

Cahil bir kasabalı olmasına rağmen, ülkemizde yaşanan toplumsal olayları kendisinden beklenmeyecek kadar iyi yorumlayan bir karakter olan Fakir Halit'in karısı Pembe, romandaki figüratif kadın kahramanlardan biridir. Pembe'nin romandaki yerini önemli kılan esas faktörler onun bir Anadolu kadını tipini oluşturması ve bazı toplumsal gerçeklerin açıklanmasına yardımcı olmasıdır.

Pembe, aslında varlıklı bir adam olan kocası Fakir Halit ve evlâtlıkları Ruziye ile birlikte kasabada yaşamını sürdüren bir kadındır.

Adı gibi pespembe yüzlü; inek sağan, peynir yapan, yoğurt çalan, ırgatların aşını pişirip t arlaya vaktinde yetiştirmesi gereken, şalvarının ağını beline tutturmuş bir kasabalı kadındır. (s:39- 40)

Pembe zaman zaman evlâtlıkları Ruziye'ye "*uyuklama gız; dibi tutarsa kafanı kırarım*" (s:39) diye seslenir. Aslında Pembe, her zaman böyle "*kafanı kırarım gız*" der, sonra da "*gönlünü kırdım diye Ruziye'ye yapmadık yaltaklanmayı bırakmaz.*" (s:39) Pembe, zaman zaman kocasına da böyle terslenir. Kadıncağzın bu sinirli çıkışmaları aslında ne Halit'e ne de Ruziye'ye değil, kendisinedir. Bunu Halit de Ruziye de bilmektedirler. (s:39)

Pembe'nin bu kızgınlığı çocuğunun olmamasından kaynaklanır. Allah'ın ona çocuk vermediği düşüncesi, kadıncağzın "*yalnız utancı değil düpedüz suçluluk duygusu olmuştur.*" Çünkü Pembe, bilmeden bir günah işlediğini ve bu yüzden Allah'ın kendisini cezalandırdığını düşünmektedir. Çocuğunun olması için kurbanlar kesip adaklar adayan Pembe, dileği gerçek olmayınca umudu keser. En sonunda da kocasından üzerine kuma getirmesini ister. (s:39)

Halit kuma getirmeyip de çareyi Ruziye'yi evlât edinmekte bulunca Pembe, kocasının güzelliğine ve temizliğine inanır. (s:40) Bu sebeple, hayli ağır olan işlerle uğraşmak Pembe'yi yormaz. O artık kendisini kocasının ve kızları Ruziye'nin mutlulukları için adanmış bir kadındır.

Çok istediği halde bir çocuk sahibi olamadığı için suçluluk duyan Pembe, belki de sağlık problemlerinden dolayı çocuk sahibi olamayanın kocası olduğunu aklına dahi getirmeyen pek çok Anadolu kadınından biridir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, figüratif bir kadın kahraman olan Pembe'nin önemi, asıl bu noktadır. Pembe, geleneksel kasaba yaşantısını sürdüren, bir kasabalı gibi konuşan, düşünen ve yaşayan bir Anadolu kadını tipidir.

Ruziye

Ruziye, annesi o henüz emzikteyken ölmüş, babası da gurbette kaybolup gitmiş bir kızıdır. Hem öksüz, hem de yetim olan Ruziye, Pembe ve Halit'in evlâtlıkları değil de kızları olmuştur. "Artık cümle âlem bunu böyle bilmektedir." (s:39)

Reşide Teyze

Handanların evine, Handan doğmadan önce hizmetçi olarak gelmiştir. "Zamanla, evin hanımıyla aralarında hanımlık, hizmetçilik kalmamış, ahretlik olmuşlardır."

Reşide Teyzesi, Handan'ın üvey annesine karşı hangi duygular ve tutum içinde olduğunu bilir. Zaman zaman üvey annesi için düşündüklerini bu kadına anlatınca, kadıncağız bile "töbe de bakayım gız" diye telâşlanır. Bunlar da Handan'ı Reşide Teyzesinden soğutur. (s:71)

Esmâ

Esmâ, Pembe'ye hayli ağır olan günlük işlerinde yardımcı olan bir kadındır. Zaman içinde Pembe ile çok iyi arkadaş olan Esmâ, sadece emektar olmaktan çıkıp, ahretliğe dönüşür.

Esmâ, ikinci oğullarının doğumundan sonra içkiye ve oyuna düşen kocası bir daha düzelmeyince, geçimlerini sağlayabilmek için Pembelerin evinde çalışmaya başlamış olmalıdır.

Handan'ın Üvey Annesi

Handan'ın üvey annesi; Operatör Cevdet'in hayatından deprem gibi geçtiği, adamın nesi var nesi yoksa har vurup harman savurduğu ve sonra öldüğü söylenen bir kadındır. (s:14) Cevdet Bey'in poker oyununa ve içkiye düşmesi, onun ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

Eserde Handan'ın, üvey annesinin iyiliklerini, güzelliklerini, dürüstlüklerini göremediği anlatılır. (s:71) Öyleyse üvey annesi için, savurgan olma özelliğinin yanında, sahip olduğu iyi özellikleri de bulunan bir kadındır, diyebiliriz. Eserde, aynı şeyleri Şerif'in ağzından duymak, Handan ile aralarındaki aşkın bitmesine sebep olmuştur. (s:77)

Sonuç

Romanın baş kadın kahramanı olan Handan, çok güzel ve iyi eğitilmiş bir genç kızdır. Eserde üç ayrı erkek tarafından sevilmiştir.

Handan'ın iyi bir eğitim almış olması onun, içindeki üvey anne kompleksini yenmesine yardımcı olamamıştır. Zamanla bu kompleks bir sendroma dönüşmüştür çünkü Handan eserde, üvey annesinin iyi bir kadın olduğunu söyleyen herkese düşman kesilmektedir.

Handan, sevmediği ve evlenmek zorunda kaldığı adamı öldürmek isteyebilecek kadar da acımasız bir kahramandır. Fakat romanın sonunda, zehirlenme olayının ve Eczacı Celâl'in ölümünün sorumlusunun, Handan olmadığı anlaşılır.

Belki de Handan'ın davranışları, Tarık Buğra'nın annesi Nazike Hanım'ı üvey anne olduğu için kabul etmek istemeyen ve babalarına yazdığı mektupta ondan yılan kadın diye söz eden büyük ablanın hislerinin açığa çıkışıdır. Eserde bu durumun, yazarın hayatından gelen bir otobiyografik yansıma olduğu tespit edilmiştir.

Romanda, kasabada gerçekleşen ilginç bir evlilik anlatılır. Bu da, Doktor Hanım ile Deli Kadir lâkaplı cahil bir kasabalının evlenmeleridir. Ancak bu evliliğin uzun sürmediği görülür. Çünkü eserde bu evlilik ile çocuk yetiştirme gibi çok önemli bir konuda, eğitimin ne kadar önemli olduğu anlatılmak istenir. Ayrıca eserde bu olay ile eşler arasındaki eğitim denkliğinin, evlilikteki önemi de vurgulanır.

Doğurgan olma özelliğinin kadın ve evlilik için ne kadar önemli olduğu düşüncesi de romanda kadın ile ilgili olarak işlenen ayrı bir sosyal olgudur. Fakir Halit'in karısı Pembe, çocuğu olmadığı için kocasından üzerine kuma getirmesini ister. Sonra da evlât edindikleri Ruziye'yi eğitilmiş birileriyle evlendirmek ister. Fakat eşi Fakir Halit, cahil Ruziye'nin eğitilmiş biriyle evlendirilmesini uygun bulmaz. Evlenecek kişilerin hallerinin birbirine eşit olması gerektiği, Tarık Buğra'nın birçok romanında karşılaştığımız bir sosyal konudur.

Eserde evlilik ile ilgili olarak sunulan yaş, eğitim, kültür, hayata bakış açısı gibi ayrıntıların, Tarık Buğra'nın; evliliklerini birbirine denk bulmadığı annesi Nazike Hanım ile babası Mehmet Nazım Bey'in hayatından esere yansıyan otobiyografik aktarım olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

Yaptığımız araştırmaların neticesinde Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* adlı romanında hem protagonist olan kadın kahraman üzerinde hem de eserde ikinci derecede önemli olan bir başka kadın kahraman üzerinde, yazarın hayatından gelen otobiyografik izlere rastlanmıştır. Bütün bunların neticesinde yazarların eserlerine, kendi hayatlarından ayrıntılar yerleştirdikleri kanaatine varılmıştır.

Kurmaca içinde gerçeğin payı mutlaka vardır. Tarık Buğra'nın *Dönemeçte* adlı eserinde de yazarın hayatındaki gerçeklerin izlerini bulmak mümkündür. Edebi metin incelemesi yapmak isteyen araştırmacılara, kurmaca içindeki gerçekliği görebilmeleri ve metni daha iyi çözümleyebilmeleri için yazarın biyografisi üzerinde ayrıntılıca çalışmaları önerilir.

KAYNAKÇA

ATİK, Şerefnur (2012). *Tarık Buğra Romanında Kadın*, İstanbul: Hat Yayınevi,

B. H., Buğra. (drl.). (1996). *Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*. İstanbul: Ötüken Yay.

BUĞRA, Tarık (1987). *Dönemeçte*. İstanbul: Ötüken Yay.

TUNCER, Hüseyin (1988). *Tarık Buğra*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

**DOĞU TÜRKLÜK ALANINDA İYELİK ÖBEĞİ VE İSİM
TAMLAMASINDA
+ki BİÇİMBİRİMİNİN KULLANIMI ÜZERİNE***

Fatih BAKIRCI**

Öz

Doğu Türklük alanının İslami dönem Türk kültür çevresine ait ilk önemli eserlerinden olan Kutadgu Bilig'in Herat nüshasının manzum ön sözünde ve bu nüshanın sonuna eklenen kasidede; Doğu Türkçesinin (yaygın adıyla Çağatay Türkçesi, 15-20. yüzyıllar) klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası dönemlerine ait metinlerinde ve Kıpçak Türkçesinin Memluk Kıpçak alanı (14-15. yüzyıl) eserlerinden Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye'de karşılaşılan ve şimdiye kadar üzerine çok fazla bir şey söylenmeyen +ki biçimbiriminin kökeni, iyelik ve isim tamlamalarına kattığı anlamı ve işlevi bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Yukarıda sözü edilen sözcük öbeklerindeki bu biçimbirimli kullanım, tespit edilebildiği kadarıyla Doğu Türklük alanına ait manzum metinlerde görülürken Memluk Kıpçak Türkçesi alanında sözlük olmasının yanı sıra konuşma kılavuzu özelliği gösteren ve içinde günlük konuşma diline ait 200'e yakın Türkçe cümle içeren Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye adlı eserde de geçmektedir. Manzum metinlerde başlangıçta ölçü gereği kalıbı tamamlama adına kullanılmış olabileceği düşünülen bu yapının konuşma diline ait örnek cümlelerde de görülmesi, yapı ve anlam olarak farklı bir açıklamaya gidilmesi gerektiğini göstermektedir. Makalede bütün

* Bu makale 21-23 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilen *1. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu*'nda sunulan "Tarihî Türk Lehçelerinde İyelik Öbeği ve İsim Tamlamasında Tamlayan ile Tamlanan Arasına Giren +ki Biçimbirimi" adlı bildiriden yeniden gözden geçirilip genişletilerek hazırlanmıştır.

** *Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.*

e-posta: fthbkrc@hotmail.com

Geliş/Received: Ekim/October 2018, Kabul/Accepted: Kasım/November 2018

bu örnekler tek tek sıralanıp karşılaştırılarak +ki biçimbirimli öbeklerin yapı ve anlam açısından benzer veya farklı yönleri ortaya konacaktır. Ayrıca söz konusu tarihî Türk lehçelerini devam ettiren çağdaş Türk lehçelerinde söz dizimi açısından benzer kullanımların olup olmadığı da çalışmamızda değerlendirilecektir.

***Anahtar Sözcükler** İyelik Öbeği, İsim Tamlaması, +ki Biçimbirimi, Kutadgu Bilig, Doğu Türkçesi, Mamluk Kıpçak Türkçesi.*

UPON USING of MORPHEME of + ki POSSESSIVE GROUP and COMPOUND NOUNS in the EASTERN TURKISH FIELD

Abstract

Qutadğu Bilig (Wisdom of Royal Glory) is one of the first serious works written Islamic period belonging to Turkish cultural environment of Eastern Turkish field, in verse intoduction copy of Herat and also, in kaside added later to this copy; Eastern Turkish (Chagatai Turkish) of historical Turkish dialects of the pre-classical, classical and post-classical period in the text; some of the works of field of Mameluke Kipchak encountered in and pretty much anything unsaid so far on the origin of morpheme of + ki the meaning and function of the heap to the floor are the subject of this paper.

Using of this morpheme of + ki in the above-mentioned groups of the word, as far as we can determine, it is seen in verse texts of Eastern Turkish field, and in addition to being lexicographical speaking guides showing feature in field of Mameluke Kipchak and in colloquial Turkish sentences of close to 200 hosts in Ad-Durrat-al-Mudiyya fi'l-lugat-et-Turkiyya.

Rhythm the initial text should be in verse which might be used to complete the mold behalf Sample sentences also be seen in the structure of the spoken language shows the need to go to a different explanation as to structure and meaning. In the paper, individually sorted and comparing the text in all these examples morpheme of + ki of these groups of similar or different aspects will be set forth in terms of structure and meaning. In paper whether the use will be evaluated, in terms of syntax similar historical Turkish dialects also pursuing the case in modern Turkish dialects.

Keywords: *A Group of Possessive, Compound Nouns, Morpheme of + ki, Qutadğu Bilig (Wisdom Of Royal Glory), Eastern Turkish, Mameluke Kipchak Turkish.*

Giriş

Söz diziminin önemli öğelerinden biri olan sözcük öbekleri, birbirine yapı ve anlam olarak bağlanan ve kendi aralarında bir bütün oluşturan iki veya daha fazla öğeden meydana gelen sözcükler topluluğudur. Bu sözcük öbeklerinden iyelik öbekleri zamirlerle, isim tamlamaları ise isimlerle kurulup her ikisi de tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki temel öğeden oluşmaktadır. Bu iki öğe arasına bazen başka öğeler de girebilmektedir. Tamlayan ile tamlanan arasına farklı bir işlevle giren bu öğelerden birisi de *+ki* biçimbirimidir.

Tamlayan ile tamlanan arasına giren bu *+ki* biçimbirimi, Doğu Türklük alanı eserlerinin bazılarında görülmekte ve öbeğe kattığı anlam ve işleviyle de dikkat çekmektedir. Tarihsel süreçte filolojik açıdan benzerlikler gösteren ve bu nedenle de sınırlarını geniş tuttuğumuz Doğu Türklük alanı eserlerinden *Kutadgu Bilig*'in Herat nüshasının manzum ön sözünde ve bu nüshanın sonuna eklenen kasidede; Doğu Türkçesinin klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası dönemlerine ait metinlerinde ve Kıpçak Türkçesinin Memluk Kıpçak alanı (14-15. yüzyıl) eserlerinden *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye*'de karşılaşılan *+ki* biçimbiriminden hareketle bu çalışmada söz konusu öbeklerde kullanılan bu biçimbirimin kökeni, öbeğe kattığı anlam ve işlevi üzerinde durulmuş ve eserlerin yazıldığı asırlar ve coğrafyaları da göz önünde bulundurularak bazı sonuçlar elde edilmiştir. *+ki* biçimbiriminin söz dizimi açısından öbeğe kattığı anlam ve işlevinin daha iyi anlaşılması için örnek olarak kullandığımız beyitler, Kemal Eraslan tarafından aktarılan Sekkaki'nin beyitleri hariç, tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

1. *Kutadgu Bilig*'in Herat (Viyana) nüshası: *Kutadgu Bilig*'in 1439 tarihli Herat (Viyana) nüshasına *Kutadgu Bilig*'in asıl metniyle aynı tarihi taşıdığı ve aynı kişinin elinden çıktığı anlaşılan 38 beyitlik dini içerikli bir kaside eklenmiştir. Herat nüshasının bazı özellikleri üzerinde duran Sugahara, sonradan eklenen bu kasidenin dil özelliklerini de değerlendirir ve *Kutadgu Bilig*'den geç bir döneme ait olduğunu öne sürer. Sugahara, 1439'da çoğaltılan Herat nüshasındaki bazı dil unsurlarından hareketle 15. yüzyıl Türk dili üzerine yaptığı değerlendirmede bu biçimbirimine sadece dikkat çeker: “*Morfolojik açıdan Kaside metninde birkaç kere geçen -ning-ki biçimine de dikkatinizi çekmek istiyorum: sāning-ki qudrating ‘senin kudretin’ (186.1), barčanıng-ki rahmani ‘bütün yaratıkların’ (186.4) rahmani’.* Aynı biçim yine *Kutadgu Bilig*'in Herat nüshası metninde de bulunuyor: *munung-ki turuğlağ ‘bu kişinin meskeni’*” (7.7 manzum önsöz) (2011: 474). Ancak Sugahara bu dikkatiyle 15. yüzyıl Doğu Türklük

alanındaki yazı dilinde görülen farklılaşmalara işaret etmesi bakımında önemli bir saptamada bulunur.

2. Doğu Türkçesindeki Örnekler: Yaygın adıyla *Çağatay Türkçesi* olarak bilinen Doğu Türk yazı dili, genel olarak klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası olmak üzere kendi içinde üç ayrı döneme ayrılır. Yapılan taramalar sonucunda ilgili biçimbirim kullanımına bu Türklük alanı içinde klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası dönem metinlerinde rastlanmaktadır. Bu metinlerden sadece Lutfi ve Şiban Han'ın eserlerindeki örneklerin bir kısmı alınmak suretiyle bahsedilen *Çağatay Türkçesinde İsim* adlı doktora tezinde kısa bir açıklama yapılmış, ilgili biçimbirim kullanım ve söz dizimine kattığı işlev değerlendirilmemiştir: “*Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesinde de ilgi hâli eki, aitlik ekinden önce gelir. Aitlik eki, ilgi hâlindeki isim ve zamirlere gelerek iyelik ve aitlik görevi üstlenir*” (Erdem-Uçar 2011: 189).

2.1. Klasik Öncesi Doğu Türkçesindeki Örnekler: 15. yüzyıl başlarından Nevayi'nin ilk divanının yazıldığı 1465 yıllarını kapsayan bu dönemde eserler yazan Sekkaki ve Lutfi'nin divanlarında +ki biçimbirimli örneklere rastlanmaktadır.

Uluğ Bey'in saray şairi Sekkaki kaside ve gazellerinden oluşan *Divan*'ını 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın ilk yarısında Semerkant'ta yazmıştır. Eserinde *anınġki* *كى* *آينك* (<*anınġ*+*ki* 95, 110) “onun”, kelimesinin yer aldığı iki örneğe geçmeden önce söz konusu iki beytin çeviri yazılı metinde Kemal Eraslan'ın tercihinine dikkat çekmek gerekir. İki beyitte yer alan örnekleri alıntı unsur olarak değerlendirip çeviriyazıda uzun ünlülü okumuştur: *anınġkī* Metinlerin kuruluşunda ise *anınġkī* den sonra virgül kullanmıştır. Üstelik Türkiye Türkçesine aktarırken de +*ki* biçimbirimini bizim düşündüğümüz gibi değerlendirmesine rağmen böyle bir tercihte bulunmuştur. Ancak bu yapının yabancı bir unsur olduğu düşünülmediği için her iki beyit de yazma nüshadan hareketle okundu.

Қılıч yaşнatsаңг урушта, *anınġki* *шу* *лесін* düşмен

Körüp aytur қамуғ, hey hey қаңиң, берқ-і yaman kildi¹

¹ krş. Қılıч yaşнatsаңг урушта, *anınġkī*, *шу* *лесін* düşмен

Körüp aytur қамуғ, hey hey қаңиң, берқ-і yaman kildi (Eraslan 1999: 114).

“Savaşta kılıç parlatsan (sallasan), düşman onun parıltısını görüp hep beraber “Hey hey kaçın, yaman bir şimşek çaktı.” der.” (Eraslan 1999: 115).

Behrām *anınġki düşmeni* hakkında pür-ḥancer-güzār

Sakçı sarāyı tākınınġ eyvānında Keyvān irür²

“Behram, onun (Halil Sultan’ın) düşmanı için hançerini çekmiş durumdadır; Keyvan yıldızı da Halil Sultan’ın sarayının eyvanında nöbetçidir.” (Eraslan 1999: 119).

Sekkakī Divanı’nda *anınġ* zamirine gelen iki örnekle ilgili olarak Eraslan şunları söylemektedir: “+kī unsuru Urduçada kullanılan üç türlü izafet unsurundan biri olan ك +kā’nın müennes isimlere getirilen şeklidir. Diğer alametler ل -ra ve ن -nā’dır. İsim veya zamirlere getirilen ek, tamlayan unsur teklik müzekker olduğunda +ka, çokluk müzekker olduğunda ك+ke, teklik veya çokluk müennes olduğunda كى+ki şeklini alır. (fazla bilgi için bk. Mavlavī Muḥammed Zeynü’l-‘Ābidin Farcaḍ, *Āyīn-i Urdu, Mirath, Hindistan* 1926, 223-232). Beyitte bu yabancı unsurun kullanılması vezin zaruretiyledir” (1999: 339).

Aynı kullanımın görüldüğü *Lutfi Divanı*’ndaki ikisi isim tamlamasında, biri iyelik öbeğinde görülen üç örnekle ilgili ise eser üzerinde çalışma yapan Günay Karaağaç tarafından herhangi bir açıklama yapılmamıştır: *kişiniġki كى كى كى*, *muḥabbetiniġki كى كى كى*, *muḥabbetiniġki كى كى كى*.

“Kıldın disem inçkerek bilinġni

Yoktur *kişiniġki ḳal u ḳālī*” (L 281/2; Karaağaç 1997: 207)

Beline kıldan daha ince desem kimsenin söyleyecek (bir) sözü yoktur.

“Ḳanım helāl tökse kılıçınġga su bigin

Öz boynuma çü aldım *anınġki vebālmi*” (L 353/7; Karaağaç 1997: 257)

Kanımı kılıcına su gibi dökse helal (olsun); zira onun vebalini kendi boynuma aldım.

² krş. Behrām *anınġki düşmeni* hakkında pür-ḥancer-güzār

Sakçı sarāyı tākınınġ eyvānında Keyvān irür (Eraslan 1999: 118).

“Bir niçe kün her kişi sivgey velī

Bu *muḥabbetniṅki pāyāni* kirek” (L 428/2; Karaağaç 1997: 283)

Herkes günlerce sevecek; ancak bu sevginin (bir) sonu olmalı.

2.2. Klasik Doğu Türkçesindeki Örnekler: Nevayi'nin ilk divanının yazıldığı dönemden 17. yüzyıla kadarki dönem için Doğu Türk yazı dilinde genellikle *klasik dönem* adlandırması yapılmaktadır. Dönemin şair hükümdarlarından Şiban Han'ın (1451-1510) şiirlerinin toplandığı *Türkçe Divanı*'nda konuyla ilgili 14 örneğe rastlanmaktadır:

Kiltür şabā peygāmıdın açgıl *miniṅki müşkilim*

Oldur *miniṅki hāşılm* fāriğ turur peygām-ı cān (ŞH-Div. 112a/12; Karasoy 1998: 201)

(Ey) Saba, haberlerinden getir; benim müşkülümü çöz. Benim akabetim şudur: Can sözü vazgeçmiştir.

Yir yüzün kılsa müzehheb bilinğiz faşl-ı bahār

Yār hayālidin açılıptur *miniṅki gül-şenim* (ŞH-Div. 108a/3; Karasoy 1998: 196)

Bahar mevsimi yeryüzünü donatsa (da) benim gül bahçem sevgilinin hayalinden açılmıştır (diye) biliniz.

Yahşı bilgil şūfī atalğan uşbu sözniṅ sırrını

Kılmasun şeytān *siniṅki her bir işiṅge* halel (ŞH-Div. 97a/7; Karasoy 1998: 181)

(Ey) sufi, bu sözün sırrını iyice bil, Şeytan senin her bir işine halel getirmesin.

Ne min mest ü ne āgeh-min ne min gāfil ne āgeh-min

Anıṅki fitness bilsem ne ikrārdur ne inkār (ŞH-Div. 54a/11; Karasoy 1998: 132)

Ben ne mest ne bilgili ne (de) gafilim. Onun fitnessini (bir) bilsem ne ikrar ne inkār

Egerçi min bu şanemdin deyin saṅga endek

Anınđki la 'l-i lebindin h acil bu beste be-d am ( H-Div. 109a/1; Karasoy 1998: 197)

Sana bu sanemden birazcık bahsetmek istesem (de edemem; çünkü) onun bu dudağının tutkunu (sevgilinin tuzağına yakalanmıŐ) mahcuptur.

Şol dery nığki d rleri Őadefde boldı bilmesem

Gonca-dehenni d yim  bilgil ki h and n tapmadım ( H-Div. 109a/12; Karasoy 1998: 198)

(KeŐke) Şu deryanın incilerinin sedefte olduğunu bilmes(eydi)m. Bil ki gonca ağzı yani inci gibi dişleri saklayan ağzı hiÇ gülerken/aÇık bulmadım!

Bularnki³ tef v ti yok imiŐ z hid

Bu ma' n  sırrını bilmey nedin  ılır bend-n m ( H-Div. 108b/10; Karasoy 1998: 197)

(Ey) zahit, bunların farkı yokmuş. Bu mana sırrını bilmeden namına nasıl bağlanır?

GerÇi c hiller siniki s zleriğni b tmese

Ay Őib n  c hiliğ minligi sındurmak kirek ( H-Div. 88b/8; Karasoy 1998: 172)

Ey Őibani, cahiller senin sözlerine inanmadığı zaman onların benliğini kırmak gerekir.

2.3. Klasik Sonrası Doğu Türkçesindeki  rnekler: J. Eckmann'ın tasnifine göre 1600'den itibaren 20. yüzyıl baŐlarına kadar devam eden bu dönem içinde farklı Türk coğrafyalarında pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Salahi'nin *G l   Bülbül*'  ve Hırkat 'nin *Muhabbetname ve Mihnetkam* adlı eserlerinde ilgili örneklerle karŐılaŐılmıŐtır.

Kaşgar ve çevresinde yaşamış olan Salahi'nin 1678 yılında Doğu Türkçesiyle kaleme aldığı ve Türk edebiyatında *G l   Bülbül* yazma geleneğinin Doğu Türklük alanındaki önemli örneklerinden birisi olan *G l   Bülbül*'de konuyla ilgili 20 örnek tespit edilmiştir:

***M niğki* ile yapılan  rnekler:**

³ Yazmada بولارنكي biçiminde yazılan sözcük Karasoy tarafından müdahale ile *bularnığki* olarak okunmuŐ.

Mëniŋ emrimni ger tutmasa her ƙul

Mëniŋki der-gehimde yoƙ aŋga yol (GB 286; Bakırcı 2015: 188)

Eğer her kul benim buyruğumu yerine getirmese, benim katımda ona yol yoktur.

Mëniŋki raħmetim eşi yırağdur

Kör'almas hem cemälımdın yırağdur (GB 288; Bakırcı 2015: 188)

Benim rahmetim(in) kapısı uzaktır, (onu) göremez ve cemalimden uzaktır.

Bu bend<e>ŋ ħalığa raħm et İläħ'im

Mëniŋki sendin özge yoƙ penāħım (GB 453; Bakırcı 2015: 206)

Ey Allah'im, bu kulun(un) ħâline acı, benim senden başka sığınağım yok(tur).

Günāħım köp *mëniŋki ĩā'atım* kem

Günāħımdın bölek ħıç yoƙtu tuħfem (GB 808; Bakırcı 2015: 244)

Benim günahım çok, taatım az(dır); günahımdan başka vereceğim hiçbir (şey) yoktur.

Ĝıdām oldur *mëniŋki* yer me şekker

Mëniŋ pāy-cām kızıl tumşuƙum aħmer (GB 1427; Bakırcı 2015: 312)

Benim yiyeceğim şudur: Şeker yerim. Benim kadeh ayağ(ım) kızıl, gagam kırmızıdır.

Mëniŋ atım ertür Kebg-i ħırāmān

Mëniŋki menzilimdür küh-ı 'irfān (GB 1458; Bakırcı 2015: 315)

Benim aslım seken kekliktir. İrfan dağı benim meskenimdir.

Ėgiz tağlar *mëniŋki menzilimdür*

Bülend yerlerde yörmek ħāşılımdur (GB 1466; Bakırcı 2015: 316)

Yüksek dağlar, benim meskenimdir. Yüksek yerlerde dolaşmak benim işimdir.

Sëningki ile yapılan örnekler:

İlāhī sëndin özge yoqtur ümmīd

Sëningki der-gehinğde yoqtu nevmīd (GB 267; Bakırcı 2015: 186)

Ey Allah'ım, senden başka umudum yoktur; senin dergâhında ümitsizlik yoktur.

Hudā'nınğ rahmığa ümmīd besdür

Sëningki der-gehinğ nevmīd emesdür (GB 268; Bakırcı 2015: 186)

Allah'ın rahmeti için ümit yeterlidir; senin dergâhın ümitsizlik (yeri) değildir.

Yësem buğday sëningki taqdîrinğdür

Kazā vü kışmet eylep bërgeninğdür (GB 430; Bakırcı 2015: 204)

Buğday yiyişim, senin takdirindir; (zira), nasip ve kısmet edip (senin) verdiğindir.

Yëdim buğday sëningki taqdîrinğdin

Ötүpdür zerreçe taqşır mëndin (GB 431; Bakırcı 2015: 204)

Şüphesiz, senin takdirinle buğday yedim; (o hâlde), zerre kadar suçum benden gitmiştir." dedi

Cihān bāğıda cilvenğni mü aytay

Sëningki kayısı bir şiv<e>nğni aytay (GB 517; Bakırcı 2015: 213)

Dünya bahçesinde tecellini mi söyleyeyim? Senin hangi bir görüntünü söyleyeyim?

Bilür sën yok bu işde bizde taħrîr

Sëningki taqdîrinğğa bar mu tedbîr (GB 544; Bakırcı 2015: 216)

Bilirsin, bu konuda bizim takdirimiz yok. Senin takdirine tedbir var mı?

Mëning bî-ħad günāhım bolsa bisyār

Sëniŋki āb-ı tūfān *rahmetiŋ* bar (GB 816; Bakırcı 2015: 245)

Benim sayısız günahım olsa (da) senin tufan su(lar)ı (gibi) rahmetin var.

Şūfī mēn dēp kılp ēlni firīfte

İşiŋ dāyim *sëniŋki* mekr ü hīle (GB 1624; Bakırcı 2015: 33)

“*Sufiyim*” diye halkı kandırmış(sın). *Senin işin daima hile ve oyun(dur).*

***Anıŋki* ile yapılan örnekler:**

Anıŋki hüsni zībāsı belādur

İlinse dāmıga kim mübtelādur (GB 587; Bakırcı 2015: 220)

Onun güzelliği (ve) süsü beladır. Tuzağına yakalanan kimse müptela olur.

Anıŋki mīvesi ‘ışk <u> muhabbet

Ki bergi sāyesi hıred saḥāvet (GB 744; Bakırcı 2015: 238)

Onun meyvesi aşk ve sevgi(dir); yaprağı akıl, gölgesi cömertlik(tir).

Öziŋiŋ ‘ışkıdın kılp emdi feryād

Anıŋki ‘ışk<ı> eyler seni āzād (GB 794; Bakırcı 2015: 243)

Şimdi kendi aşkıandan (dolayı) feryat et! Seni onun aşkı kurtarır.

Gül-i Qahqah cemālī cilvesini

Körüp *anıŋki* nāz u şīvesini (GB 1124; Bakırcı 2015: 279)

Kahkaha Gülü(’nün) yüz güzelliğini, görüntüsünü, onun naz ve edasını görmüştür.

İsimler ile yapılan örnekler:

Gül-i Qahqah’da bardur reng-i rüyı

Kaçan bardur Qızıl *Gül’niŋki* būyı (GB 1042; Bakırcı 2015: 270)

Kahkaha Gülü'nde (Kızıl Gül'ün) yüzünün rengi vardır. (Ama) Kızıl Gül'ün kokusu ne zaman(dan beri) var?

Velāyet mahzeniniᅅ gevhəri mèn

ᅄaᅄıᅄat *baᅄrınıᅅki* cevheri mèn (GB 1526; Bakırcı 2015: 322)

Velilik mahzeninin cevheriyim. Hakikat denizinin değerli taşıyım.

Salahı'nin *Gül ü Bülbül'*ünde +*ki*'nin 20 örnekte +*nInᅅ* ilgi durumu eki ile birlikte ilgi çekici kullanımı Şu yapı içinde görölmektedir: *Şahıs zamiri/isim + -nInᅅki + isim + iyelik eki*. Bu örnekler incelendiğinde 6'sı *mèniᅅᅄ*, 8'i *sèniᅅᅄ*, 4'ü *anıᅅᅄ* ilgi durumu çekimli Şahıs zamirleriyle; 2'si ise isimlerle kullanılmıştır. Bu biçimbirim, tüm örneklere ilgi ekinden ayrı ve yâ (ى) ile yazılmıştır: *mèniᅅᅄki* *كى مڻيک* (286), *sèniᅅᅄki* *كى سڻيڻيک* (267), *gül'niᅅᅄki* *كى گل نڻيک* (1042). Ayrıca bu biçimbirim, (18) iyelik öbeği ve (sadece 2) belirtili isim tamlamasında tamlayan unsurun bir parçası olarak kullanılmıştır *mèniᅅᅄki der-gehimde* “benim dergâhımda” (286), *mèniᅅᅄki raᅄmetim* “benim rahmetim” (288); *sèniᅅᅄki der-gehiᅅᅄde* “senin dergâhında” (267), *sèniᅅᅄki taᅄdîriᅅᅄdin* “senin takdirinden” (430); *anıᅅᅄki mîvesi* “onun meyvesi” (744), *anıᅅᅄki* ‘ıŐᅄa “onun aşkı” (794); *baᅄrınıᅅki cevheri* “denizin cevheri” (1526), *Gül'niᅅᅄki büyi* “Gül'ün kokusu” (1042).

Manzum bir metin olduğu için vezin bakımından değerlendirildiğinde +*ki*'nin 1042 ve 1124 numaralı beyitlerde açık heceye denk gelerek teknik açıdan kusur oluŐturmadıęı ancak diğer 18 örnekte kapalı heceye denk geldikleri için imale olarak okunmaları gerekmektedir.

Asıl adı Mehmet Emin Hocam Kulu Gümnam (1634-1724/1678-1759/1780?) olan bir başka Kaşgarlı Şair Hırkati'nin⁴ *Muhabbetname* ve *Mihnetkam*'ı, 1670 yılında Doğu Türkçesiyle yazılmış, 3216 beyitten oluşan

⁴ “Doğum ve ölüm tarihi konusunda farklı görüşler bulunduğu Hırkati, Kaşgar'ın Tazgun kasabasına bağlı Bağçı köyünde dünyaya geldi. Asıl ismi Muhammed Emin olan Şair, ilk eğitimini babasından aldı, sonra Kaşgar'da tahsile devam etti. Zamanla baba mesleği olan bahçıvanlığa yöneldi. 30 yaşına geldiğinde meşhur NakŐibendî Őeyhi ve Kaşgar bölgesinde idareci olan Hidayetullah Afak Hoca'nın hizmetine girip bahçıvanlık, kandilcilik ve kebaᅄçılık gibi görevlerde bulundu. Güzel meyve ağaçları ve rengârenk çiçekler yetiştirme konusunda baŐarılıydı” OSMAN vd. 2005: 301-303.

gül ve bülbül arasında yaşanan aşkın işlendiği bir mesnevidir. Hırkati'nin metninde üzerinde durduğumuz +ki biçimbirimi 5 örnekte tespit edilmiştir:

***Mëniñki* ile yapılan örnekler:**

Seba sordi: *sëniñ atiñ* nedir?-deb (Boltabayev 2012: 104)

Saba sordu: "Senin adın nedir?"

Dëdi *atim mëniñki* heste bulbul (Boltabayev 2012: 104)

Dedi: "Benim adım hasta bülbül."

Yüzüñdur *mëniñki seyr-i bagim* (Boltabayev 2012: 134)

Benim bahçemin seyri yüzündür.

Mëniñki yok idi hergiz *këterim* (Boltabayev 2012: 149)

Benim gitmem asla mümkün değildi.

İzi bolğay *mëniñki* sürme *sayem* (Boltabayev 2012: 178)

Benim süren gölgem hami(si) olacak.

***Anıñki* ile yapılan örnekler:**

Kişi ermes *anıñki derdi* bolmas (Boltabayev 2012: 107)

İnsan değil<se> onun derdi olmaz.

Muhabetname ve Mihnetkam'da toplam 5 örnek tespit edilmiş; 4'ü *mëniñki*, 1'i ise *anıñki* zamiriyle kurulmuş iyelik öbeğinden oluşmaktadır. Örneklerin hepsi de vezin olarak kapalı heceye denk geldikleri için imale olarak okunmaları gerekmektedir.

3. Memluk Kıpçak Türkçesi: Memluk Kıpçak Türkçesi, Türklük bilimi çalışmalarında 14-16. yüzyıllar arasında Mısır'daki Memluk dönemine ait eserlerin, daha çok dönemin standart yazı dili olan Harezmi Türkçesiyle kaleme alındığı ancak eserlerde yer yer Kıpçak ve Oğuz Türkçesi özelliklerinin de görüldüğü tarihi Türk lehçelerinden birisidir. Bu dönemde din, edebiyat, siyaset, atıcılık, okçuluk, sözlük ve dil bilgisi gibi pek çok farklı alanla ilgili eserler yazılmıştır. Bunlardan birisi de sözlük olmasının yanı sıra konuşma kılavuzu özelliği gösteren ve içinde günlük konuşma diline ait 200'e yakın Türkçe cümle içeren *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye* adlı eserdir. Bu eserde konuyla ilgili iki örnek dikkat çekmektedir:

Meniki iş küç ber “*Bana yapacak iş, meşguliyet ver.*” (Toparlı 2003: 47). (Arapça: Ene lî haceti zarûre 19a/10).

Senüki yev yakın yoksa yırağ “*Evin yakın mı uzak mı?*” (Toparlı 2003: 59). (Arapça: Ente beytek ba’îd ve illâ karîb 22b/13).

Yukarıdaki her iki örnek biçimbilgisi bakımından incelendiğinde kişi zamirinin öncelikle daha çok Doğu Türkçesine mahsus bir dil bilgisi özelliği olarak karşılaşılan ilgi eki işlevli yükleme eki (*Efrasiyab-nı oğl* “Efrasiyab’ın oğlu” Eckmann 1988: 36/a, Bodroglıgeti 2011: 31) aldığı ardından bu çekim üzerine +*ki* biçimbiriminin geldiği görülür: *meniki* “benimki” < men+ni+ki, *senüki* “seninki” < sen+ni(ü yuvarlaklaşma)+ki. Bu iki örnekte diğer örneklerden farklı olarak iyelik öbeğinin tamlanan unsurundaki iyelik ekinin düşürülmüş olmasıdır. Bu hâliyle birer ilgi öbeği oluşturmaktadırlar: *Meniki iş küç* (+ünğ), *senüki yev* (+inğ).

Ed-Dürretü’l-Mudiyye’nin bir kısmı Arapça cümlelerin altına yapılan Türkçe tercümelemlerden oluşan bir konuşma kılavuzu niteliği taşımaktadır. Cümlelerin Arapçalarının olması konuyu daha da aydınlığa kavuşturmak adına son derece önem arz etmektedir. Bu örneklerden hareketle konuyla ilgili iki görüş öne sürülebilir:

1. Arapça cümlelerde geçen *ene lî haceti* ve *ente beytek* ifadelerindeki *lî haceti* “isteğim” ve *beytek* “evin” *aitlik*, *sahiplik* bildirmektedir. Arapça cümlelerde yer alan bu iyelik unsurları Türkçeye aktarılırken iyelik öbeklerinin tamlanan kısmında iyelik eklerinin kullanılmadığı görülmektedir. Belki de Türkçeye aktarılırken düşürülen eksilteli bu unsur yerine öbekte +*ki* biçimbiriminin kullanımı tercih edilmiştir, denilebilirdi ancak diğer Türklük alanlarındaki ilgili örnekler bu açıdan incelenince hepsinde de tamlanan kısımlarda iyelik ekinin kullanılmış olması bu görüşü zayıflatmaktadır.

2. Türklük alanlarında konuyla ilgili tespit edilen bütün örnekler ve *Ed-Dürretü’l-Mudiyye*’de Türkçeye aktarılmış Arapça iki cümle de göz önünde bulundurularak daha kapsayıcı bir fikir geliştirilmeye çalışılmıştır. Bana göre +*ki* biçimbirimi, Arapçadaki cümlelerle birlikte düşünülünce *ene* “ben” ve *ente* “sen” zamirlerini karşılayacak biçimde vurgu amacıyla kullanılmıştır.

Sonuç

Tarihi Türk lehçeleri üzerine hazırlanan dil bilgisi kitaplarında konuyla ilgili herhangi bir açıklama veya örneğe rastlanmamıştır (Eckmann 1988, Bodrogligeti 2011). Ayrıca doğrudan tarihi dönemlerdeki durum ekleri üzerine yapılmış monografik bir çalışma olan Gülsel Sev'in *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*'ndeki *ilgi hâli* maddesinde de ekin, +ki biçimbirimli herhangi bir örneğini tespit etmediği anlaşılmakta, dolayısıyla herhangi bir açıklama veya görüş yer almamaktadır (2007: 160-170).

Türklük alanlarındaki kullanım sıklığı göz önünde bulundurulduğunda Doğu Türklük alanında özellikle Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Kaşgar ve çevresinde yazılan metinlerde daha fazla kullanılması ancak Semerkant, Herat gibi kültür merkezlerinde yazılan eserlerde veya çoğaltılan yazmalarda seyrek olarak ve Memluk Kıpçak alanında ise tek tük örneklerde rastlanması, bu yapının çok geniş bir coğrafyada asırlarca tek yazı dili olarak etkin bir şekilde kullanılan Doğu Türk yazı dilini besleyen tarihi bir ağız bölgesine ait mahalli bir unsur olduğuna işaret etmektedir. Eldeki örneklerin kullanım sıklığına bakarak bu tarihi ağız bölgesinin Kaşgar ve Yarkent çevresi olabileceği ileri sürülebilir. Herat, Semerkant ve daha birçok Türklük alanındaki kültür merkezlerinde Uygur bahşılarının varlığının bilinmesi ve onların aracılığıyla başka Türklük alanlarına yayılabileceğini de dikkate almak gerekir.

+ki biçimbirimli bu unsurların takip edilebildiği kadarıyla 15. yüzyıldan beri *Kutadgu Bilig*'in 1439 tarihli Herat nüshasında ve daha Klasik Doğu Türkçesinden önce Sekkaki, Lutfi gibi şairlerde görülmesi Doğu Türk yazı diline kaynak ve temel teşkil eden ağız bölgesi ve "Özbek veya Uygur temelli mi?" tartışmalarına da katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir (bu tartışmayla ilgili geniş bilgi için bk. Osmanov ve Tömür 1993: 1-52). Ayrıca +ki biçimbiriminin söz konusu öbeklerdeki kullanımının görüldüğü 1439 tarihli Herat nüshası, 15. yüzyılda kaleme alınan Sekkaki ve Lutfi'nin şiirleri ve 14. veya 15. yüzyıllara ait *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'nin yazılma tarihleri/yüzyılları göz önünde bulundurulduğunda Doğu Türklük alanında eş zamanlı bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır.

İlgi eki üzerine gelen bu +ki biçimbirimli yapı üzerine şimdiye kadar Kemal Eraslan dışında pek bir görüş dile getirilmemiştir. Eraslan ise bu yapıyı yabancı bir tesir olarak nitelendirmiş, +ki biçimbiriminin Urducadaki üç türlü izafet unsurundan biri olduğunu ve vezin kaygısıyla kullanıldığını izah etmiştir. İkinci olarak Sugahara, *Kutadgu Bilig*'in Herat nüshası üzerinden sadece örnekleri verip dikkat çekmek istemiş ve Eraslan'a

gönderme yapmıştır. Eraslan'ın öne sürdüğü bu görüşe şu gerekçelerden dolayı şüpheyle yaklaşmak gerekir.

1. Eraslan sadece Sekkaki'de karşılaşılan iki örnek üzerinden izahta bulunmuş, başka Türklük alanlarında karşılaşılabileceğini göz önünde bulundurmamıştır. Bu nedenle bu yapıyı *Urduca izafet unsuru* şeklinde yabancı bir unsur olarak değerlendirmemek başka alanlardaki örnekleri de dikkate almak gerekir. Günümüzde başta Pakistan ve Hindistan olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde kullanılan Urduca, bir Hint-Avrupa dili olarak Hint dilleri arasında yer almaktadır. Türkçeyle Hint dilleri arasındaki ilişkiler Eski Türkçe döneminden itibaren takip edilebilmekte, Gazneli Mahmud'un (971-1030) günümüz Pakistan topraklarını fethetmesi; ardından Kutbettin Aybek'in 1192 yılında Delhi Sultanlığı'nı kurmasıyla bu bölgedeki Türkçe-Hint dilleri ilişkisi uzun süren bir yöneten-yönetilen ilişkisine dönüşmüştür⁵. Böylece kökeni *orduya* (Urdu<Ordu) dayanan ve bünyesinde Türkçe, Arapça, Farsça, Moğolca, Sanskritçe gibi unsurların bulunduğu yeni bir Hint dili *Urduca* meydana gelmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde bu coğrafyada bu kez başka bir Türk hükümdarı Babur'un kurduğu ve yaklaşık üç asır devam edecek olan Türk hükümlüğü devam edecektir. Bu coğrafi ve tarihi koşullarda Türkçe-Urduca ilişkileri düşünüldüğünde Eraslan'ın belirttiği gibi Doğu Türkçesi içinde böyle bir izafet unsurunun görülmesi doğal olabilir ancak *+ki* biçimbirimli bu yapının, Memluk Kıpçak gibi farklı bir Türklük alanında görülmesi; üstelik de Araplara Türkçe öğretmek üzere yazılmış bir sözlük ve konuşma kılavuzunda olması düşündürücüdür. Çünkü söz konusu *Ed-Dürretü'l-Mudiyye* adlı eser, bölgenin hâkim unsurunun dilinin yani dönemin Türkçesini, o coğrafyadaki Araplara öğretmek amacıyla yazılmış Arapçadan Türkçeye bir çeviridir. Ayrıca yabancılara Türkçe öğretmenin hedeflendiği bir eserde, bir dilin iç yapısına ait Türkçede çok da yaygın olmayan yabancı bir izafet (tamlama) unsurunun kullanılmasının yöntem açısından ne kadar doğru olabileceği düşünülmelidir. İlgili kullanımın Türklük alanlarında pek fazla yaygın olmadığı tarama yaptığımız metinlerdeki sınırlı sayıdaki örneklerce anlaşılmaktadır.

2. Eraslan vezin zaruretiyle bu kullanımın söz konusu olduğunu vurgulamıştır. Örneklerin büyük bir çoğunluğunun manzum metinlerde olması, bu düşüncüyü doğurmakta ancak *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'deki konuşma diline ait iki cümledeki örnek bu görüşü düşündürmektedir. *+ki* unsuru sadece vezin gereği kullanılmış olsaydı bu cümlelerde de görülmezdi. Manzum metinlerdeki örnekler vezin bakımından incelendiğinde Salahi'nin

⁵ *Türkçe-Urduca İlişkileri* için bk. Karaağaç 2008: XVI-XVIII.

Gül ü Bülbül'ünde 18 örnek, Hırkatı'deki 5 örnek kapalı heceye denk geldikleri için imale olarak okunmalıdır. Ayrıca *Kutadgu Bilig*'deki manzum ön sözde geçen *Mununġki turuġlaġ* kuz ordu eli/Tüp aslı nesebdin yorumuş tili (KB 57; Kaçalın 2008: 6) beyitte de +ki unsuru kapalı heceye denk gelmekte dolayısıyla imaleli okunmalıdır. Bu durumda acaba bu +ki unsuru yabancı bir yapı olup uzun ünlüye mi sahiptir? sorusu akla gelmektedir. Ancak gerek kullandığı dil ve üslup gerekse uyguladığı şiir tekniġi bakımından sağlam bir edebi metin meydana getiren Salahi'nin *Gül ü Bülbül*'ündeki 1042 ve 1124 numaralı beyitlerde yer alan +ki'nin açık heceye denk gelecek biçimde okunması eġer uzun ünlüyse zihaf olarak okunmaya neden olacak; bu da teknik açıdan büyük bir kusur oluşturacaktır. Eraslan, alıntı olarak deġerlendirdiġi +ki unsurunu vezni de göz önünde bulundurarak Sekkaki'deki iki örneġi uzun ünlülü; Karaaġaç ise Lutfi'dekileri kısa ünlülü okumuştur.

Yukarıda sunulan metinlerdeki örnekler; yazım, biçim ve anlam bilgisi ve söz dizimi bakımından deġerlendirildiġinde bu +ki biçimbirimi hakkında şu görüş ileri sürülebilir: Bu biçimbirim; yazım ve biçim bakımından aitlik ekine benzemektedir: *bizinġki* *بیزینک کی* (GB 688). Metinde gerek zamirlere gerekse isimlere gelen ilgi durumu ekinden sonraki bu +ki biçimbirimini, yazımı ve sözcük öbeklerine kattığı anlamı da göz önünde bulundurduğumuzda aitlik bildiren +ki eki olduġu açıktır. +ki aitlik eki, varlığı temsil işleviyle günümüz Türkiye Türkçesinde de ilgi durumu ekinden sonra gelerek kullanılmaktadır: *benimki*, *seninki*, *onunki* vb. Burada esas izah edilmesi gereken kullanım, tarihi ve çağdaş dönemlerdeki ölçünlü Türk yazı dillerinde söz dizimi açısından karşılaşılmayan *benimki evi*, *onunki kalemi*, *gülünki rengi* gibi örneklerdir.

Söz dizimi açısından belirtili isim tamlaması ve iyelik öbeklerinde böyle bir ekin kullanımı hakkında ise görüşlerimiz şunlardır: Tamlanan unsurundaki nesnenin, tamlayan unsurundaki varlığa olan ilgisi, sadece iki isim arasında *sahiplik*, *aitlik* veya *yakın münasebet* gibi işlevleri olan ilgi durumu ekiyle sağlanmamış, aynı zamanda bu ilgiyi biraz daha kuvvetlendirmek ya da vurgulamak amacıyla yine *aitlik*, *baġlılık* ve *varlığı temsillik* bildiren +ki aitlik ekinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Sınırlı bir kullanım içinde +ki biçimbirimine yüklenen ve tamlayan unsurunu belirlemeye yönelik bu özellik üslup açısından özel bir *tamlayan açıklayıcısı* veya *vurgulayıcısı* olarak deġerlendirilmelidir. Nitekim Eski Türkçeden itibaren söz dizimindeki ögeleri ve sözcük öbeklerini biçim ve anlam bakımından *açıklayıcı*, *vurgulayıcı*, *önceleyici* işlevleriyle kullanılan *ma/me*, *ok/ök*, *takı*, *yeme* gibi pek çok *kuvvetlendirici* unsurun varlığı bilinmektedir.

+*ki* biçimbiriminin örneklerdeki bu vurgu amaçlı kullanımı, Türkiye Türkçesinde tamlayan ile tamlanan arasına giren *kendi* dönüşlülük zamiriyle kurulan *benim kendi evim, onun kendi evi, gülün kendi rengi* örneklerini hatırlatmaktadır. Bu örneklerdeki *kendi* unsuru tamlamaların yapısından çıkarıldığında biçim ve anlam bakımından herhangi bir eksiklik oluşmamaktadır. Bu yapı içinde *tamlayanı açıklayıcı, tamlayanı vurgulayıcı* veya *tamlayanın aitlik anlamını kuvvetlendirici* bir kullanım olarak görülmektedir. Özellikle +*ki* biçimbiriminin, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye*'deki Arapça *ene* “ben” ve *ente* “sen” şahıs zamirlerini karşılamak veya bir tür zamir temsilliğini vurgulamak üzere kullanılmış olabileceği bu görüşümüzü desteklemektedir.

Yesevi derviş şairlerinden Şems Asi'nin *Kıssa-yı Kudekname*'si ve Hırkati'nin *Muhabbetname* ve *Mihnetkam* eserindeki aşağıdaki beyitlerde yer alan *kim* bağlama zamiriyle kurulan iyelik öbeği ve isim tamlamasındaki benzer kullanımlar da +*ki* biçimbiriminin *tamlayanı açıklayıcı* veya *tamlayanı vurgulayıcı* bir unsur olarak kullanıldığını göstermektedir.

Anıñ kim 'ışk otı köñlüm içre tutaştı

Ten cānımğa yapaştı cühüd kıta kıldı ya (ŞemsKN/14; Bakırcı 2016: 32) *Onun aşk ateşi gönlümde tutuştu. Ten, canıma yapıştı, Yahudi kaskatı kesildi ya.*

Bu kişiniñ kim yüzidin

Yanar nur ot yanar ayğan sözidin (MM, Boltabayev 2012: 101)

Bu kişinin yüzünden nur yanar, söylenen sözden ateş yanar.

Anıñ kim 'ışk otı ve *kişiniñ kim yüzidin* örneklerinde olduğu gibi *mëniñki dergehim, seniñki taqdîriñ, anıñki 'ışkı* örneklerde de +*ki* biçimbirimi tamlayanı belirlemeye, vurgulamaya yönelik bir üslup özelliği olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

BAKIRCI, Fatih (2015). *Doğu Türklük Sahasında Gül ve Bülbül: Salâhî, Gül ü Bülbül I*. Saarbücken: Türkiye Alim Kitapları.

BAKIRCI, Fatih (2016). “Yesevi Şairi Şems-i Asi ve *Kıssa-ı Kudek-Nâme*'si”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. Cilt/Sayı LIV: 13-70.

BODROGLİGETİ, András J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa. Languages of the World/Materials 155.

BOLTABAYEV, Saidbek (2012). *Muhabbetnâme ve mihnetkâm: (Transkripsiyon-Gramer İncelemesi)*. İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ECKMANN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*, (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ERASLAN, Kemal (1996). *‘Alī Şīr Nevāyī Nesāyīmū’l-Maḥabbe Min Şemāyimi’l-Fütüvve I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERASLAN, Kemal (1999). *Mevlana Sekkakî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERDEM-UÇAR, F. Meltem (2011). *Çağatay Türkçesinde İsim*. Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri: Basılmamış Doktora Tezi.

KARAAĞAÇ, Günay (1997). *Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KARASOY, Yakup (1998). *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

OSMAN, Gayretcan, İSMAYİL Osman vd. (2005). *Uygurlarning Kadimki Edebiyati II*. Urumçi: Şincang Maârip Neşriyatı.

OSMANOV, M. S.-TÖMÜR, H. (1993). “Çağatay Tili Toğrisidiki Karaşlirimiz” (Çağatay Dili Hakkındaki Görüşlerimiz). *Şincañ Daşösi İlmiy Jurnili*. Sayı 1. Şincan: 1-52.

SEV, Gülsel (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

SUGAHARA, Mutsumi (2011). “Kutadgu Bilig’in Herat Nüshası ve XV. Yüzyıl Türk Dili”. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*. 471-478. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TOPARLI, Recep (2003). *Ed-Dürretü’l-Mudiyye Fi’l-Lügati’t-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

“MARTİN EDEN” İLE “MAİ VE SİYAH” ROMANLARI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA

Gülten BULDUKER*

Öz

Uzun anlatı türlerinden olan roman, Tanzimat Dönemi Türk edebiyatına önce çeviri yoluyla girmiş; sonra da taklit yoluyla yerli romanlar yazılmaya başlanmıştır. Roman türü, modern dünyanın ya da Batı kültürünün Türk toplumunca tanınmasında bir araç vazifesi üstlenmiştir. Batılı değerlerin ve yaşam tarzının romanlardan yüzeysel bir şekilde öğrenilmesi, başta giyim kuşam olmak üzere yaşamın her alanında bir yozlaşmadan söz edilmesine yol açmıştır. Ardından Batılı değerler karşısında geleneksel değerlerin sorgulanmasıyla bir zihniyet çatışmasının yaşandığını da yine birçok romandan tespit etmek mümkündür.

Servet-i Fünun romanlarında ise roman türünün modern anlamda gelişim göstermesinin yanı sıra, iyiden iyiye Batı kültürünün bilinçli olarak yazarlarca tanıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu dönem romanlarında artık roman kişilerinin çoğu bir Batılı gibi yaşamaya başlamış; geleneksel ve millî değerlerden kopmuştur. Bunların yanı sıra Batı sanat kurumlarının özellikle Batı edebiyatın bu dönem romanlarında övüldüğü görülmektedir. Servet-i Fünun edebiyat anlayışını sergilemesi bakımından Halit Ziya Uşaklıgil'in Mai ve Siyah romanının Türk edebiyatında önemli bir yeri vardır. Bu romanı, Jack London'ın Martin Eden romanıyla kurgu ve içerik yönüyle benzerliği bakımından karşılaştırarak inceleyeceğiz.

Uzun anlatıya dayalı edebî metinler, çoğunlukla bir ya da birden fazla çatışma unsuru üzerine kurgulanır. Onun için metnin yüzey ve derin yapısında pek çok gerçeklik görmek mümkündür. Kişiler çoğunlukla amaca

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: gultenbulduker@hotmail.com

Geliş/Received: Temmuz/July 2018, Kabul/Accepted: Ekim/October 2018

giden yolda “araç değerler” ve “yüksek değerler”in çatışmasını, insan doğası gereği yaşarlar. Bu gerçeklerden hareketle Mai ve Siyah ile Martin Eden’daki roman kahramanlarını sosyal çevreleriyle birlikte ele alıp, tiplerin benzer ve farklı kişilik özelliklerini karşılaştırmak bu çalışmanın amacıdır. Bu sebepten her iki romanda da en belirgin konu olan “varlık sorunsalı” karşısında, yenilgi ya da kaçış olarak değerlendirebileceğimiz ortak temaların, başka bir deyişle, yaşama sevincini ifade eden “mai hayaller”in yerini “siyah bir ümitsizliğe” nasıl bıraktığı tahlil edilecektir. Değerlendirme yaparken sanat açısından hangi romanın daha nitelikli olduğu gibi bir kıyaslama yapılmayacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Aşk, Para, Kapitalizm, Burjuva, Modernizm, Estetik, Hayal, Gerçek.*

A COMPARISON OF THE NOVELS ‘MARTIN EDEN’ AND ‘BLUE AND BLACK’

Abstract

Novel, which is one of the long narrative types, was introduced into the Tanzimat Era Turkish Literature first through translation and then domestic novels were written by means of imitation. The genre of novel assumed the function of an instrument for the introduction of the modern world, or the Western culture, to the Turkish society. Learning about the Western values and lifestyle superficially from novels resulted in the talks about the degeneration of all aspects of the society, especially in the way of clothing. It is also possible to detect in many novels that then a clash of mentalities was experienced when the traditional values were questioned in the face of the Western values.

In the Servet-i Fünûn (literally, ‘Wealth of Knowledge’) literature, besides the development of the genre of novel in the modern sense, it can be observed that the Western culture was being introduced consciously and thoroughly by the authors. In the novels of that period, now the characters of the novels had begun to live just as a Westerner, and they had alienated from the traditional and national values. In addition to those, it can be seen that the Western institutions of art, especially the Western literature, were praised in the novels of that period. In terms of displaying the Servet-i Fünûn literary understanding, the novel Mai ve Siyah (The Blue and the Black) by Halit Ziya Uşaklıgil has a distinguished place in the Turkish literature. We will review that novel in a comparative way based on its

similarity to the *Martin Eden* by Jack London in terms of its setup and content.

Literary works based on long narratives are mostly fictionalised upon one or more than one elements of conflict. Thus, it is possible to see many realities in the superficial and deep structures of the text. Due to the human nature, people mostly experience a conflict of “instrumental values” and “high values” on their way to the goal. Based on these facts, the present study aims to address the heroes of the novels ‘Blue and Black’ and ‘Martin Eden’ together with their social environments, and to compare the similar and different personality traits of the types. Thus, the common themes that can be defined as a defeat against or an escape from the “problem of existence”, which are the most prominent subject in both novels, in other words, how the “blue dreams” symbolizing the joy of living give way to the “black despair”, will be analysed. During this evaluation, no comparison concerning which novel is superior in artistic terms will be made.

Keywords: Love, Money, Capitalism, Bourgeois, Modernism, Aesthetic, Dreams, Reality.

Giriş

Namık Kemal, yeni tarz edebiyatın zuhurundan sonra her alanda yazılan kitaplarda başka bir açıklık, başka bir hikmetli fikir peyda ettiğini belirtir. Ona göre Batı edebiyatından aldığımız “*siyasî makaleler, roman ve tiyatro*”nun fikirlerin gelişmesine hizmeti büyük olmuştur. (Namık Kemal, 2005 :38) Öyle ki “*Avrupalılar roman yolunu o derce ileriye götürmüşlerdir ki, bu gün her mütemeddin (medenî) millet lisânında ahlâkça ve hatta bir dereceye kadar maarifçe istifade olunacak binlerce hikâyeye bulunabilir.*” (Namık Kemal, 2005 :40) Öyle anlaşılmaktadır ki Namık Kemal, *İntibah*’ı hikâyeye türünün gelişmesine katkı sağlamak için kaleme almış; fakat “*istidat yetersizliği yüzünden*” gönlünün istediği başarıya ulaşamamıştır. (Namık Kemal, 2005 :40)

Tanzimat döneminde çeviri yoluyla tanımaya başladığımız roman türünün Servet-i Fünun dönemine kadar sanatsal niteliği yükselmiştir ancak Batılı örnekleriyle kıyaslandığında eksik yönlerini görmek mümkündür. Bundan dolayı romancılarımız, sanatlarını icra etmekle birlikte roman üzerine değerlendirme yapmak gereğini de duyarlar. Mehmet Rauf’a göre roman hayatın gerçeklerini konu almalı, romancı “*beşeriyetin ıslahı için*” (1315: 38-42) eserinde insanlığı tasvir etmelidir. Tanpınar da bizim

romancılarımızın “insanı anlatabilme” kabiliyetinin zayıf olduğundan yakınır ve “*Halit Ziya kendini hayatın içinde idrak eden o pervasız yazarlardan, büyük yol açıcılardan değildir. Mesela Rus romanlarında olduğu gibi dolu dizgin hayatın içine girmedi... Bütün arkadaşları gibi, devrinin moda olan Fransız romanlarında kaldı.*” (2005: 286) der. Fakat *Mai ve Siyah*’ı tarihimizin belli bir devrinde, aydın orta sınıfın hayatını, bu hayatın tezatlarını, terbiye ayrılıklarını, hasretleri, yeisleri ve ümitlerini vermesi bakımından ayrı tutar. Fikret ise “*Musahabe-i Edebiyye*” başlığını taşıyan yazılarının birinde Halit Ziya ile romanın sosyal hayat üzerine tesirini konuşurlarken, Halit Ziya kurumlanarak: “*Evet, hiç şüphe yok, hayat romanları değil, romanlar hayatı yapıyor!*” (Parlatır, 1993: 164) demiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, sanatçılarımız, sanatın insanı etkileme gücünün farkındadır.

İncelemiş olduğumuz romanlar, Amerikan ve Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*’ı 1896-1897 yıllarında *Servet-i Fünun* dergisinde tefrika (yazı dizisi) halinde, 1900 yılında da Alem Matbaası’nda kitap olarak yayımlar. *Martin Eden* ise 1909’da Jack London tarafından yazılmıştır. Yaklaşık aynı zaman diliminde kaleme alınmaları bir etkilenme sorusunu akla getirmektedir. Önce yazılan *Mai ve Siya* olduğuna göre Jack London bu romandan etkilenmiş olabilir. Ayrıca her iki yazarın da kim olduğunu bilmediğimiz bir başka yazarın benzer bir eserini okumuş olma ihtimali de vardır. Fakat yazar olma idealleri doğrultusunda benzer bir insanî düşünce ve his ortaklığında buluşmaları da mümkündür. Zaten asıl adı John Griffith Chaney olan Jack London (1876-1916)’ın *Martin Eden*’i otobiyografik bir eser olup kendi hayatından izler taşımaktadır.

Jack London eserlerinde sanatını ve yaşamını karakterize eden zıtlıkları yansıtır. En çok okunan Amerikalı yazarlardan biri olan London, ikili kimliğini ortaya çıkaran doğa bilimci okulun “edebî” bir yazarı olarak kitlesel pazar olgusu, şaşırtıcı kentsel ortam kombinasyonları, egzotik ve pastoral karakterleri, Nietzsche’nin bireyciliği ve sosyal Darwinizm ile rekabetçi sempatisi sayesinde XX.yy.ın sosyal, entelektüel ve sanatsal, türbülansını sunar (Reesman, 2009: 1).

J. Eugene Kerstiens, London’ın doğasının, bireysellik, arzu, romantik zevk, hedefe ulaşma, bilim ve ilerlemeye inanç gibi neslinin tipik ve canlı zıt karakterini sunduğunu belirtir. Romanlarının kahramanları, kendi fikir ve niteliklerinin düzensiz bir karışımıdır. Onan göre, daima kendi kahramanlığı, kendinde benzersiz veya büyük olarak kabul ettiği fikirleri, roman kahramanlarına nitelik vermeye yetmemiştir (Kerstiens, 1952: 80).

“Martin Eden” ile “Mai ve Siyah”

Kurmaca bir dünyanın ürünü olan edebî eserlerin türe özgü biçim ve içerik özellikleri vardır. Hemen hemen tüm klasik roman ve hikâyelerde bir konu ve olay kurgusu kişi kadrosuyla bütünleşir. Sosyal çevre ve zaman da belirleyici unsurlardır. Karşılaştırmalı edebiyattan söz edilince ilk önce bu unsurlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılması izlenecek ilk yoldur. P. Van Tiegem’e göre karşılaştırmalı edebiyatın amacı, belirli edebiyatlara ait eserleri, aralarındaki ilgiler bakımından incelemektir (Tiegem, 1943: 42). Yavuz Bayram ise sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek için eserlerin nitelikleriyle uyumlu aşamaların geliştirilmesi ve “*konu, tema, mesaj, motif, tip, ana ve ara fikirler*” (Bayram, 2004: 1) gibi alt başlıkların doğru biçimde belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bu açıklamalar doğrultusunda *Mai ve Siyah* ile *Martin Eden*’a baktığımızda şahısları, olaylar zinciri boyunca üç değişik yönüyle görmekteyiz. Birincisi aşkı yaşayış biçimleri; ikincisi edebiyat dünyası içindeki durumları ve sanat eseri hakkındaki fikirleri; üçüncüsü de sosyal çevreye uyum mücadeleleridir.

Her iki romanda da konuların işlenişi ve sıralanışı klasik kurgu (giriş-gelişme-sonuç) yönüyle birbirine benzer. Ana düğümün atılışı ve entrik unsurların verilmesi ortak özellik göstermektedir.

Giriş bölümünde, her iki romanda da karakterlerin tanıtımı ve kişilikleri hakkında bilgi verilmiş, okurun belirli izlenimler edinmesi sağlanmıştır. Burada ilgi çeken ilk şey, Ahmet Cemil’in de Martin Eden’in de bir burjuva evindeki sıkılgan misafirlikleridir. Her iki gencin de bir burjuva kızına tutulmaları ve onların gibi bir yaşam elde etmek için giriştikleri yaşam mücadelesi yüzey yapıda görünen çerçevedir. Bu bölümün sonunda “ana düğüm” verilir. Ana düğüm aynı zamanda romanların konusunu içermektedir; *Martin Eden*’ın konusu: “1909 yıllarında Oaklandlı eğitimsiz bir deniz işçisi gencin kendini yetiştirme ve yazar olup sevdiği kadına kavuşabilme arzusudur.” *Mai ve Siyah*’ın konusu ise “1900’lü yıllarda İstanbul’da yaşayan henüz eğitimini tamamlamadan babasını kaybeden Ahmet Cemil’in ünlü bir yazar olup Lâmia ile evlenme hülyalarını gerçekleştirme mücadelesidir.” Ayrıca konu genişliği bakımından, sosyal hayatın bazı gerçeklerinin ele alınışları da benzerlik ve farklılıklar içermektedir.

Gelişme bölümünde, eserlerin derin yapısında, bireyin sosyal çevreye uyumu felsefî bir yönelişe kapı aralar. Roman kahramanları içinde yaşadıkları toplumu sorgulamaya başlarlar. Ahmet Cemil’in güzel bir sanat eseri kaleme almasını, kız kardeşinin ölümü, ardından gazetedeki görevinden ayrılışı ve Lâmia’nın başka biriyle nişanlanması izler. Martin Eden ise tam

başarıya ulaşacağı sırada Ruth’tan ayrılır ve sonra şöhreti yakalamasıyla ana düğüm çözülmüş olur.

Sonuç ise yine benzer biçimdedir. Şöyle ki, geç gelen ün ve para Martin Eden’a bir şey ifade etmez, bu yüzden “aşk ve güzelliğin” olmadığı bir dünyada yaşamaktansa denize atlayarak ölmeyi tercih eder. Ahmet Cemil de aynı sonu yaşamaktadır; tam intihar edeceği sırada annesinin sesini duyar. Aslında gerçek şudur ki her iki genç de ruhen ölüdür.

İncelemiş olduğumuz romanlarda daha çok roman kahramanları Ahmet Cemil ve Martin Eden’a zıt ya da benzer kişilik özellikleri olan tipler üzerinde duracağız.

Yirmi yaşında eğitimsiz bir genç olan Martin’in anne ve babası ölmüştür. İki kız kardeşi vardır. Çeşitli ülkelerde ekmeğini kazanma mücadelesi veren erkek kardeşlerinin varlığından da söz edilir. Küçük yaşta okulu bırakıp çalışmak zorunda kalan Martin gemi işçisidir. Hayatın katı gerçekleri içinde yetişmiş, meyhanelerde dolaşmıştır. Bir çete kavgasında Arthur isminde bir burjuva gencin hayatını kurtarması üzerine, Morse ailesine yemeğe davet edilir. Genç adam burada, Arthur’un kız kardeşi Ruth ile tanışır. Martin ilk kez bir burjuva evinde bulunmaktadır. Dolayısıyla duvardaki tablodan tutun da bayanların kıyafeti, aile bireylerinin birbirlerine karşı zarif tutumları ve sofradaki çatal bıçak düzenine kadar her şey gözünü kamaştırır. Kendi varlığının o zarafet içinde bir tezat oluşturduğunu fark eder. “İlk defa olarak, yemek yemenin sadece yarar amacıyla yerine getirilen bir iş olmadığını anlar.” “...Tanrı aşkı için!” diye bağırır. “Ben de onlar kadar iyiyim işte; gerçi onlar benim bilmediğim bir sürü şey biliyorlar ama, ben de öğrenebilirim...”(1994: 23) der. Kütüphanelere gidip görgüsünü artıracak kitaplar okur. Kendi sınıfıyla burjuva sınıfının yaşayış ve davranış kuralları arasındaki zıtlığı anladıkça öğrenme azmi artar.

Martin, kendini yetiştirme merakı sonucu Ruth ile yakınlaşır, onu rehber edinir. “Sizin bu evde yaşadığınız yaşama ulaşmanın yolunu bulmak istiyorum ben. Yaşamda sarhoş olmaktan, ağır işlerden, so’na, oradan oraya dolaşmaktan başka şeyler de var. Hah, işte, nasıl elde edicem bunu ben? İşe nerden sarılıp başlamalıyım? Kendime yol açmak istiyorum, hem iş zora geldi mi, gece gündüz çalışırım ben.”(1994: 74) demesinden de anlaşılacağı gibi Martin, yükselmek, sınıf atlamak ister. Ama aynı zamanda tüm bunları elde etmek Ruth’u da kazanmak demektir. Ruth gibi, kültürlü ve güzel bir kadını etkilemenin tek yolu kültür ve sanattan geçmektedir. Bu kibar insanların dünyasını gördükten sonra Martin, Ruth’u sadece başarılarıyla kazanamayacağını anlar. Bir diş fırçası alıp ömründe ilk kez dişlerini fırçalar. “Kolalı yakanın kendisine, özgürlükten vazgeçmek gibi bir duygu

uyandırmasına rağmen dış yıkamaktan, yaka donanımına kadar her şeyde bir kişilik reformu yapması gerekir.”(1994: 45) Ruth, ona sırasıyla “ortaokul, lise ve üniversite” (1994: 75) eğitimi almasını önerir. Martin hem bulduğu işlerde çalışır hem sınavlara girer fakat “aritmetik” gibi dersleri veremez; yazar olmaya karar verir, kim bilir belki bu sayede Ruth ile evlenebilecektir. Bu amaca ulaşmak için gece gündüz çalışır, her güçlüğe göğüs gerer.

On sekiz yaşında babasını kaybedince evin geçimini üstlenmek zorunda kalan Ahmet Cemil ise bu yaşa kadar çok mesut bir hayat sürmüştür. Dava vekili olan babası ölünce hayatın ağır yükünü üstlenmek zorunda kalmış, ailesini geçindirebilmek için Fransızca hikâye çevirisi yapmaya ve özel dersler vermeye başlamıştır. Ahmet Cemil’in arkadaşı Hüseyin Nazmi ise zengin bir burjuvadır. Her ikisi de “*Mekteb-i Mülkiye*”de (Siyasal Bilgiler Okulu) okumaktadır. Ortak zevk ve ilgileri edebiyattır. Fakat Hüseyin Nazmi okulu bitirince devlet hizmetinde yüksek bir konumda çalışmayı düşünürken Ahmet Cemil yazar olmayı düşler. Ekmek parası kazanmak zorunda oluşu onu hayatın katı gerçekleriyle tanıştırır. Oysa Hüseyin Nazmi’nin böyle bir derdi yoktur, talih ona zahmetsiz bir hayat sunar. Ahmet Cemil arkadaşıyla aralarındaki farkı şöyle dile getirir:

“*Hüseyin Nazmi ne kadar mesuttu! Servet ve haysiyet sahibi bir babanın oğlu, bugün düşünmeye mecbur olmadığı gibi yarın da maişet (geçim) endişesi henüz saadet revnaklarıyla (mutluluk ışığıyla) parlayan alnını elem çizgileriyle bozmayacak.*”(2008: 69)

Ahmet Cemil’in Hüseyin Nazmi ile arasında olan zıtlık, Martin ile Ruth arasındaki yaşam farkına benzer. Ahmet Cemil zengin arkadaşının köşkü gibi bir evi ve kütüphanesi olsun ister. Orada duyacağı “*fikir hazzını*” hayal eder. Basma perdeli küçük odasında yaşamak ona zor gelir. Alphonse de Lamartin’i, Alfred de Musset’yi kendi köşkünün kütüphanesinde okumayı, “*fakat on altı sahifesini kırk kuruşa tercüme etmek için değil, yalnız kendi zevki kendi saadeti için...*”(2008: 79) ister.

Olayların akışı içinde tiplerin kişilikleri çoğunlukla ruhsal çözümlemelerle verilir ancak Martin’de daha fazla hareket söz konusudur.

Aşk, *Mai ve Siyah*’ta daha çok Ahmet Cemil’in hayalinde yaşanır. Bunun sebebi, o günkü Türk gelenekleri ve aile yaşam tarzının kapalı oluşudur. Ahmet Cemil her ne kadar Lâmia’nın çevresinde bulunsa da aralarında fizikî ve ruhî bir yakınlaşmadan söz edilemez. Kaldı ki arkadaşının kardeşine yan bakması da hoş bir durum olmazdı. Lâmia’nın genç adama ilgisi de belirsizdir. Ahmet Cemil bir bakıştan bir gülüşten çocukça bir duyguyla ümitlenmiş ve hayali bir aşk kurgulamıştır.

Martin, Ruth’a layık olmak uğruna içkiyi bırakır, daha düzgün ve anlamlı bir hayatın yolunu tutar. Artık elinden kitap düşmemektedir. Dolayısıyla kuytu meyhanelerde insanın çürüyüşünü anlamsız bulur. Martin kadar derin felsefeye dalıp sınıf farkını sorgulamasa da benzer gözlem ve toplumsal eleştiriyi Ahmet Cemil de yapar. Fakat Osmanlı Devleti’nde işçi sınıfı olmadığından roman kişilerinin yaşam tarzları arasındaki fark, daha çok paranın alım gücüyle ilgilidir. İnsanın kültür ve görgüsünü artırmasında, sanat gibi entelektüel uğraş edinmesinde paranın önemli bir araç vazifesi üstlendiği bir gerçektir; para, “aşağıdakiler ve yukarıdakiler”in konumunu belirleyen en önemli güçtür. Aslına bakılırsa her iki roman kişisi de üst sınıfa ait zevk ve hatta meslek edinmekle insanî varlıklarını ispat etmeye kalkışmışlardır diyebiliriz. Başka türlü Ahmet Cemil’in Hüseyin Nazmi’nin kız kardeşini yoksulluğu, mesleksizliği sebebiyle istememesini ve kendini çok ezik hissetmesini nasıl açıklayabiliriz? Kaldı ki en yakın arkadaşından günden güne uzaklaşırken de sürekli yoksulluğunu ayırıcı bir fark olarak dile getirir. Onun nasıl bir değersizlik duygusu yaşadığını şu cümlelerden anlayabiliriz: “*Biraz evvelki tebessümü ile, bir saniye sonraki nazarı ile Lâmia güya yukarıya: ‘Ne bahtiyarım!’ derken aşağıya: ‘Bu kim oluyor? Demişti...*” (2008: 367)

Martin ve Ahmet Cemil’in uzaktan görme arzusu ile bazı geceler, bir köşede bekleyip sevdikleri kızların evini seyretmeleri benzer motiflerdir. Kızların piyano çalarken gençler tarafından hayranlıkla seyredilmeleri esnada hissedilen aşk ve cinsel çağrışımların dile getirildiği sahneler de neredeyse aynıdır. Her iki genç de aynı kaderi yaşamakta ve aynı sınavı vermektedir. Kendi konumlarında ya da kendi sınıflarından bir kızı sevmiş olsalardı kendi gerçeklerine yabancılaşmayacaklardı. Oysa bir ideale ulaşma düşüncesi onları hayatın farklı gerçekleriyle tanıştırır. Ahmet Cemil’in hayatı zor bulduğu anlarda hayale sığınmasına karşın, Martin belli başlı felsefi disiplinleri öğrenme merakıyla hayatın içinden bir aydın profili çizmeye başlar.

Ruth, Martin’i tanıdığı bilgili ve görgülü kimselerle tanıştırır. Martin, önceleri kibar ve görgülü bu burjuva sınıfını çok büyük görür. Fakat kendi bilgisi arttıkça onların samimiyetsizliğini hisseder. Maddiyatı her şeyin üstünde tutan burjuvalar güzelliğe ve insana değer vermemekte, her şeyi dış görünüş ve parayla değerlendirmektedir. Dolayısıyla kültürel ve düşünsel yetkinlik yönünden de aslında işçi sınıfından yüksek bir konumda değildirlenir. Buna karşın Martin, aşkına layık olabilmek için çok çalışır, her türlü aşağılanmaya katlanır. Sürekli yazılar yazıp dergilere gönderir. Ruth onun yazılarını okuyup beğenmesine rağmen yazılarının yayımlanacağına inanmamaktadır. Bu yüzden düzenli bir işe girip çalışmasını ister,

evlenebilmelerinin başka yolu yoktur. Martin, tüm zorluklara rağmen mücadelesini sürdürdüğü bu süreçte sınıf çatışması ve yoksulluk teması üzerine yoğunlaşır.

Gittikçe büyüyen işçi sınıfının kapitalist düzende nasıl bir sömürüye maruz kaldığını gören Martin, kendi felsefesini belirler. Nietzsche ve Herbert Spencer'in düşüncelerini benimser: "*Nietzsche haklıydı işte. Dünya güçlülerindir- aynı zamanda soylu olan ve domuzlara özgü ticaret ve alışveriş teknesinde yuvarlanmayanlarıdır. Dünya gerçek soylulara aittir; büyük sarışın hayvanların, uyuşmazların, kavuk sallamayanlarıdır dünya.*" (1994:366) O, Cumhuriyetçi ve sosyalistlerden nefret eder. Kendini bireyci olarak tanımlamaktadır. Vaktiyle işçi sınıfının üstündeki herkesin akıl kudretine ve güzellik anlayışına sahip kişiler olduğuna inanmış, onun kafasında "*kültür ve dolar*" hep birbirine koşut gitmiş, üniversite eğitimiyle bilginin aynı şey olduğuna inanmıştır. Fakat şimdi uzmanlık bilgisine inanmakta ve yazar olmasını geciktirecek konuları öğrenmeyi gereksiz bulmaktadır. O, amaca giden yolu kısaltan keskin bir zekâ ve geniş bakış açısına sahiptir. Çok kısa zamanda öyle bir ilerleme kaydeder ki Ruth'un üniversite okumasına rağmen "*özgün ve yaratıcı*" bir gücü olmadığını görür.

Ahmet Cemil fizik yönüyle zayıf, narin bir gençtir. Tam tersine Martin daha cüsseli ve güçlü olmalarına rağmen onları ortak noktada buluşturan şey, güzellik anlayışları ve aşkı algılayış biçimleridir. Her iki genç de ruh güzelliğine inanmakta ve aşkı yaşamdaki en anlamlı duygu ve değer olarak düşünmektedir. Durum böyleyken parayı ve üst sınıfa geçmeyi sevdiği kızlara layık olabilmek için isterler. Onlara göre başarı peşinde koşmanın tek amacı aşk ve güzellik duygusuna ulaşmaktır: "*Aşk ve Ruth. Geri kalan hiçbir şey kitaplardaki tanıma uymuyordu; halbuki aşk ve Ruth uyuyordu. Martin onlar için biyolojik bir açıklama bulmuştu. Aşk, yaşamın en yüceltilmiş bir ifadesiydi.*" (1994: 363)

Her iki roman kişinin de kendi memleketlerinde aydın bir zümre içinde verilmesi, roman yazarlarının kendi ideoloji ve fikirlerini aksettirme amacına uygun bir zemin hazırlar. Ahmet Cemil'in sanat eserinde güzellik arayışı Hüseyin Nazmi ve basın çevresinde oluşturulan çevreyle verilir. Gerçekte Halit Ziya'nın kendi içinde yaşadığı edebiyat çevresidir bu çevre. Yazar kendi devrinde yaşanan "eski-yeni" çatışmasını romana taşır. Kendi estetik ilkelerini belirlemeye çalışır. Gençler çok iyi Fransızca bilmektedir; hayata bakışlarını da Fransız kültürü şekillendirmektedir. Birlikte geçirdikleri zamanlarda Fransızca şiirleri çevirip Türk şiiriyle kıyaslarlar ve iyi şiirin nasıl olması gerektiği üzerinde tartışırlar. "*Mir'at-ı Şuun*" gazetesinde işe giren Ahmet Cemil edebiyat dünyasının içindedir artık, şiir denemeleri yapar. Uzun bir şiirde farklı vezin kullanmak âhenk

sağlayacaktır. Ayrıca yeni fikirler için yeni kelimeler lazımdır. Eski kelimeler altında fikir tazeliği görünmez. Yeni bir sanat anlayışını (estetik) Batı şiirinde bulan gençler nitelikli bir sanat eseri arayışı içindedirler. Hayranı oldukları güzellik duygusu Ahmet Cemil’in eserinde ortaya konmuştur. Hüseyin Nazmi, evinde bir davet düzenler ve edebiyat çevresinden bazı kişileri çağırır. Arkadaşını şiirini okuması için takdim ederken eserin başlıca özelliğinin “*mümkün olduğu kadar görülmemiş, tanınmamış edası*” (2008: 256) olduğunu söyler. Davetliler önünde arkadaşının şiirini okumasını sağlar. Şiir beğenilir. Ahmet Cemil, Vehbi Bey ve matbaada çalışan Raci’den yüksek değerlere bağlılığı yönüyle ayrılır. Raci, eski şiir anlayışını savunması ve yeniliğe karşı tutumuyla da Ahmet Cemil’e zıt düşer, cahil olduğu halde beğenilmeyi, takdir edilmeyi bekler.

Ahmet Cemil’in hayatı yoluna girdiği sırada kız kardeşi İkbâl, matbaa sahibinin ahlâk düşkünü oğlu Vehbi Bey ile evlenir. Vehbi Bey alkoliktir ve İkbâl’e kaba davranmaktadır. Bir gün zavallı kadıncağızı döver. İkbâl çocuğunu düşürür ve ölür. Sonrasında Lâmia’nın bir subayla nişanlanması Ahmet Cemil’in hayattaki tüm umutlarının hatta yaşama amacının yok olmasına neden olur. Romanın sonunda Hüseyin Nazmi bir Avrupa şehrine elçi olarak giderken Ahmet Cemil de umutlarının tükenmesiyle devlet hizmetine girmeye karar verir.

Martin’in de henüz eğitimsiz olduğu günlerden başlamak üzere sanat eserini değerli kılan bir şey aradığını ve bunu da “ruh” kelimesiyle dile getirdiğini görmekteyiz. Her ne kadar Ruth ile sanat üzerine konuşup kendi eserleri üzerinde değerlendirme yapsalar da romanın ilerleyen sayfalarında Brissenden adında alkolik, veremli ve hayattan ümidini kesmiş bir bohemle tanışmak, Martin’e fikir ve sanat konusunda daha üst bir dille tartışma fırsatı verir. Birlikte sosyalist toplantılara ve felsefe sohbetlerine katılırlar, dost olurlar. Brissenden’in Martin’e yapmasını tavsiye ettiği şeylerden anlaşılacaktır ki kendisi Martin’in yürümek istediği yolu daha önce yürümüş, hayatın ne kadar acımasız olduğunu anlamıştır. Tıpkı Ahmet Cemil ve Hüseyin Nazmi gibi Brissenden ve Martin de bir sanat eserinde güzelliği belirleyen unsurların ne veyahut nasıl olması gerektiği üzerinde tartışırlar. Brissenden’in “*Efemerid*” (1994: 345) adlı şiiri gerçek bir sanat eseridir. Martin bu şiirin yayımlanacağından emindir. Fakat Brissenden şiirinin yayımlanmasını istemez. Sadece arkadaşıyla paylaşır onun güzelliğini. Martin “*Ama dünyanın geriye kalan insanlarını düşün, ...Güzelliğin işlevi haz vermektir*” (1994: 347) diye karşı çıkarsa da güzelliğin kıymetini bilmeyenlere şiirini çiğnetmek istemeyen Brissenden’i ikna edemez. Bu arada basın dünyasının acımasız yönü de sergilenir romanda. Martin önce para kazanmak için popüler eserler yazsa da gün geçtikçe

yazılarının edebî değerinin yükseldiğinin farkındadır. Fakat editörlerden beklediği ilgiyi göremez, emeğinin karşılığını alamaz.

Ahmet Cemil ve Martin'in sosyal çevresi aile ve basın çevresinde yoğunluk kazanmaktadır. Öte yandan romanlarda benzer başka çevreler de söz konusu. Söz gelişi, eğlence yerleri, her iki gencin de uzak durmak istediği yerlerdir. Gerçi Martin içkiyi bırakır, ama ara da bir meyhaneye gider. Bir çamaşır hanede çalışmış, gemilerle ülke ülke gezmiştir. Ahmet Cemil onun kadar zor koşullarda yaşamamıştır fakat hassas bünyesine özel derslere koşmak, çeviriler yapıp az kazanarak yaşamak ağır gelir. Buna karşın Martin Eden'in aç kaldığı günler olmuştur. Aynı zamanda Ahmet Cemil'in Martin Eden kadar felsefî doktrinleri anlamak gibi çabası da olmaz. Martin'in kişisel gelişmesi sonucunda artık kendi sınıfıyla burjuva sınıfı arasındaki gerçek farkı görmeye başlaması şöyle ifade edilir:

“Şimdi dudak büküp, aşağıladığı ve çok kez kendisine sıkıntı veren bu sofranın vaktiyle yüksek kültür ve temiz bir yaşamla dolu olduğunu varsaydığı bir atmosferde uygar kişilerle ilk yemeğini yediği sofrayı hatırladı. Çok eskiye ait acınası halini aklına getirdi; yemek yemeye yarayan araçların, insanı dehşete düşürecek kadar kalabalık ayrıntısıyla şaşkına dönüp, bir adımda böylesine baş döndürücü bir sosyal yükseklığe ulaşmaya çabalayan ve gulyabaniyi andıran bir uşağın işkenceleri altında, çevresinde olanları anlama çabası içinde derisinin her gözeneginden ter fişkıran, onur sahibi bir yabaniydi; sonunda da, sahip olmadığı bilgi ya da kibarlığa sahipmiş gibi görünmeye çalışmamaya, açık yüreklilikle, gerçek haliyle görünmeye karar vermişti o gün.” (1994: 363)

Martin, Ruthlardaki bir yemekte Mr. Morse ve Yargıç Blount'la tartışır, bozuk düzenden onları sorumlu tutar. *“Size anlatmak istiyorum ki benim kanımda, benim kanımda sosyalizm mikrobi yoktur. Size demek istiyorum ki, bu mikrobun zayıf düşürücü yıkımına uğrayan sizlersiniz. Bana gelince, ben tıpkı sizin, sözlükte karşılığı olmayan anlamlar vererek başka bir kılık altında gizlediğiniz ve sosyalizmden başka bir şey olmayan soysuz demokrasinize karşı olduğum gibi, sosyalizme de kökten karşıyım.” (1994: 365)*

Ruth'un ailesi Martin'in uygun bir damat adayı olmadığını düşünmektedir. İçindeki vahşi adamı dizginleyemeyen Martin, bir akşam yemeğinde Mr. Morse ve misafirleri Yargıç Blount'a hakaret eder. Kızlarını bu genç adama layık bulmayan Ruth'un anne ve babası bu duruma sevinir. Bir tartışma konuşmasında savunduğu fikirlerin acemi bir gazeteci tarafından yanlış aktarılması, Martin Eden'a sosyalist damgasının vurulmasına sebep olur. Bütün bu olanlara onun düzenli bir işe

girmemekteki ısrarı da eklenince Ruth ile ayrılırlar. Sevdiği kadını kaybeden Martin için yaşamın bir anlamı kalmaz. Yazı yazmaya devam eder, gönderdiği yazılar arada bir yayımlansa da sürekli geri çevrilmiştir. Fakat beklemediği bir anda talih döner, yazıları kabul edilmeye başlanır ve çok geçmeden Martin zengin olur. Geç gelen ün ve para Martin’e hiçbir şey ifade etmez artık, insanların ün ve parası nedeniyle kendisine değer vermelerini anlamsız bulur.

Brissenden’e göre Martin bir burjuva kızına âşık olmakla yanlış yapmıştır. Onun yapacağı en iyi şey, insanlarla dolu kokuşmuş, hastalıklı şehri bırakıp gemilerine, denize dönmesidir. Martin’e hedefinin güzellik olmasını; “eğer “ün”ü yakalayacak olursa onu zehirleyeceğini söyler. Martin, ona “*Ün için değil, aşk için. ...Senin dünyanda aşka yer olmadığı anlaşılıyor, benim dünyamda ise güzellik aşkın hizmetçisidir.*” (1994: 325) diye karşılık verir.

Aile düzenleri de benzer. Ahmet Cemil annesi ve kız kardeşiyle yaşamaktayken eniştesi iç güveyi olur. Annesi ve kız kardeşi romanda pasif konumdadır. Ancak eniştesinin patronu olması, kardeşinin ölümünden sonra işinden ayrılmasına sebep olur. Martin’in de iki kız kardeşi vardır. Gertrude adındaki kardeşinin bir odasında kiracı olarak yaşayan genç adam menfaat düşkünü eniştesiyle anlaşamaz, Maria adında bir kadının evinde oda kiralar. Martin’in kendi sınıfındaki kadınların belirgin vasıfları eğitimsiz, çalışkan ve fedakâr oluşlarıdır. Gertrude kardeşine maddî yönden hep destek olur. Maria da ona inanır, manevî desteğini esirgemez. Bir gün Martin, bir yazısından kazandığı çok az parayla Maria ve çocuklarını ayakkabı almaya götürür, oradan şekerçi dükkânına uğrarlar. Burada Ruth ve annesiyle karşılaşırlar. Bu manzara karşısında Ruth’un onuru incinir. Çünkü sevdiği adam “*sokak çapkınlarının*” (1994: 349) başındadır. O an, Ruth’un aklından Martin’in çok onursuz bir adam olduğu geçer. Bu sahne aralarındaki kişilik farklarının sergilenmesi bakımından önemlidir. Martin dış görünüşe değil, insana değer verişiyse Ruth’a zıt bir konumdadır.

Eğitim gibi önemli bir kavramın da zıt değerler üzerinden tartışıldığını görmekteyiz. Annesi, Ahmet Cemil’in diploma almasını çok ister çünkü diploma sayesinde düzenli bir iş sahibi olmak ve kaygısız bir hayat kurmak çok daha kolay olacaktır. Ruth da babası ve babasının bütün arkadaşları gibi, Martin’in erkeğe yakışan bir iş ve sorumluluk sahibi olması için çok ısrar eder. Ona Mr. Butler adında gece okuyup gündüz çalışan birinden bahseder. Mr. Butler her zorlukla mücadele edip avukat olmuştur ve “*Yüksek Mahkemeye*” seçilecek kadar da yolu açıktır. Yılda otuz bin dolar kazanır. Fakat Martin, onun yaşama amacının sadece para biriktirmeye yönelik olmasını çok anlamsız bulur. Ona göre, Mr. Butler, “*eğer bunları bir kadının*

aşkı ya da bir güzelliğe ulaşmak için yapmış olsaydı” (1994: 89) o zaman çalışma azminin bir değeri olabilecektir.

Mengüşoğlu, meslek seçimi konusunda şöyle der: *“Sosyal çevrenin bir mesleğe verdiği değer yahut bir mesleğin sağlayacağı kazanç, ikinci değer grubuna, araç değerler grubuna girer. Fakat genç insan açık ve seçik, bağımsız değer duygusu varsa, o zaman o doğrudan, yani herhangi bir refleksiyona dayanmadan, kendisini içten ilgilendiren mesleği seçecektir. Fakat doğrudan eylemler dolaylılara göre azınlıktadır. Çünkü bu, her insanın sahip olamayacağı nitelikleri gerektirir. Böyle insanlar bağımsız bir değer duygusuna sahip özgür insanlardır.” (1988: 103) Bu tanıma göre, Ahmet Cemil ve Martin’in özgür tipler olduğu açıktır. Öyleyse onların çok idealist olmalarına rağmen hayattan vaz geçmeleri sadece “aşk” acısıyla açıklanamaz. Aynı zamanda gençlerin yüksek değerlere de inançlarını kaybettikleri söylenebilir.*

“İntihar, varlığın, kâinatın, dünyanın, hayatın ve zamanın İslâm imanı ile anlamlandırılmaması sonucu boğulan, çaresizlik ve çözümsüzlük noktasına gelen kişinin başvurduğu trajik bir kaçıştır.” (Çetin, 2006: 4) Romanların sonunda her iki genç de aşka ve güzelliğe inançlarını yitirmekle bir çaresizlik ve çözümsüzlük yaşar. Dolayısıyla intiharı düşünceleri trajik bir kaçış ifade etmektedir. Ahmet Cemil ümitsizlik içinde eserini yakar: “Okumak?.. Artık bunların hepsinden nefret ediyordu. O şairler, o sevgili kitaplar, bunlar bütün yalanmış yahut yaşamaktan yorulmamış adamların sahte şiirleri, sahte felsefeleriydi. Bütün şiir ve felsefe işte şu dakikada onun bu melal ve yeisinde muhtevî idi.” (2008: 370)

“İnanma, insan hayatının, insanın yapıp etmelerinin taşıyıcısıdır. İnanma olmadan bizim yapıp-etmelerimiz durur; varlığımız tehlikeye girer. Gerçi inanma bir değerdir. Fakat inanma yalnız bir değer değildir; tersine, değer gruplarıyla örülmüş bir değerler örgüsüdür.” (1988: 196) “İnsanla ilgili olan her şey anlam ve anlamsızlıklarla doludur.” (1988: 67) Henüz hayatın baharında olan her iki gencin de hayatın anlamını kaybetmeleri “mai ve siyah” (2008: 65) renkleriyle birebir örtüşmektedir. Ahmet Cemil’e göre “mai” göklerin sonsuzluğu, “siyah” ise ayaklar altındaki toprağı çağırıştırır. Derinlere inildikçe âdeta dipsiz kuyular gibi insanı ümitsizliğe sürükler. Aynı ümitsizliğe kapılan Martin de yazmayı bırakır. Kendi yerinin işçi sınıfı olduğunu geç fark eder. “Eğer onların arasında yaşayıp da, kitaplarla, yüksek katlardaki kişilere boş verseydi, payına düşen mutluluğun daha çok olacağına” (1994: 404-405) inanır. Kazandığı parayı kız kardeşleri, komşusu, eski arkadaşı Joe ve kendi sınıfından bir işçi kız olan Lizzie için harcar ve Güney Denizi’ne gitmek için gemiye biner ve yolculuğu esnasında denize atlayarak intihar eder.

Sonuç

İncelediğimiz romanların anlam derinliğinde okunan şey, her iki gencin var olma ve kendini ispat mücadelesidir. Ahmet Cemil ile Martin Eden’i birbirinden ayıran şey ise Martin’in “varoluş ve özgürlük” sorunsalını daha aydın bir kimlikle ele alışıdır. İnsanın değerli oluşu ve insana insan olduğu için değer verilmesi gerektiği yine her iki gencin de savunduğu tezler arasındadır. Fakat yaşadıkları toplumda insanın manevî yönü unutulmuştur. Romanın başında yabanî doğanın yırtıcı yaşam savaşından uzaklaşıp, kibar ve asil bulunduğu burjuva sınıfına sığınan Martin, çok geçmeden kapitalizmin yaşamı daha acımasız hale getirdiğini görür. Oysa o evrim teorisine inanmakta, güçlü olanların ayakta kalacağını savunmaktadır. Ancak fizik gücü ve mücadelecilik kişiliğine rağmen romanın sonunda intihar etmesiyle yenilgiyi yani güçsüzlüğü kabul etmiştir. Bu, “madde”nin “mânâ”ya üstün geleceği gibi bir anlam ifade etmekle birlikte onun başta savunduğu fikirlere de ters düşmektedir.

Esasında her iki genç de varlık sorunsalını çözümleyememiştir. Romanın başında inançsız fakat “ruhun” sonsuza dek yaşayacağına inanan Martin, intiharından biraz önce “gerçeklik” kavramını sorgulamaktadır. Ahmet Cemil’in ise İstanbul’dan ayrılması ve tam denize atlayacakken annesinin sesini duyması, onun var olma sorunsalını çözdüğü anlamına gelmez, tam tersine o da ruhen ölüdür. Fakat arkasında yapayalnız bir anne bırakacak kadar bencil değildir. Martin’in ise ardında sorumluluğunu taşıyacağı kimsesi kalmamıştır.

Gençlerin hayattan vazgeçişleri hayatın katı gerçeklerine tepkisel bir davranış olarak da değerlendirilebilir. Ama böylesi bir davranış güzelliğe inanan insanların kolayca kaçmasından başka bir şey değildir. İnsanın kendi canına kıyması her ne kadar zor olsa da kalıp mücadele etmek daha zordur. Yazar olma hayali kuran ve güzelliğe hayran bu gençlerin intihar etmektense insanlığa güzel şeylerden bahsetmek gibi bir vazifeye kendilerini adanmaları da mümkün olabilirdi. Ancak her iki romanda da gençlerin “aşka” tutkun olmalarına rağmen bu tutkuyu aşamamaları ve güzellik kavramını yaşam felsefesine dönüştürememeleri umutsuzluk ve tükeniş beraberinde getirmiştir.

KAYNAKÇA

YAVUZ, Bayram (2014). “Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi ve Bir Uygulama”, *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:16 (Güz 2014), s.69-93.

ÇETİN, Nurullah (2006). “Taha Çağlaroğlu’nun ‘İntihar’ Şiirini Tahlil”, *Edebiyat Otağı*, S.2, Ankara.

KERSTIENS, Eugene J. (1952), *Jack London's superman: the objectification of his life and times*, A Thesis submitted to the faculty of the Department of English in partial fulfillment of the requirements for the degree of MASTER OF ARTS in the Graduate College, University of Arizona.

LONDON, Jack (1994). *Martin Eden*, İstanbul: Engin Yayıncılık.

Mehmet Rauf (1315). “Bizde Roman”, *Servet-i Fünun*, C.XVIII, S.445, 9 Eylül 1315.

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin (1988). *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Namık Kemal (2005), *Celaleddin Harzemşah*, (Hazırlayan: Oğuz Öcal), Ankara: Akçağ Yay.

PARLATIR, İsmail (1993). *Tevfik Fikret Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ankara: TDK Yay.

REESMAN, Jeanne Campbell (2009). *Jack London's Racial Lives*, University of Georgia Press, ProQuest Ebook Central.

TANPINAR (2005), Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul.

TIEGHAM, Paul Van (1943), *Mukayeseli Edebiyat*, (çev. Yusuf Şerif Kılıçel), Ankara: Maarif Matbaası.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya (2008). *Mai ve Siyah*, İstanbul: Özgür Yayınları.

AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE FİİLLERİN İSTEME GÖRE İNCELENMESİ

Elif KOÇ*

Öz

Eylemin merkez konumda olduğu istem dilbilgisine göre, fiil nicelik (sayı) ve nitelik (canlı-cansız, hal) olarak isim gerektirir. Bu isimlerin hepsi istem olarak nitelendirilir. Bu açıdan Azerbaycan Türkçesinde fiilin gerektirdiği istemlerin sayısı kadar aldıkları her hal ekleri de önem taşır. Esasen her bir fiilin istem sayısı sınırlıdır. Ancak her bir fiilin istemi konuşur tarafından kullanılmasa bile bir gereklilik mevcuttur ve bu kullanılmayan istemlere de istem boşluğu denir.

Azerbaycan Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi istem mevzusu sadece sözde kalmış ve herhangi bir kategoriye yerleştirilmemiştir. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesi edebî dilinde kullanılıp Türkiye Türkçesi edebî dilinde kullanılmayan danış-, gayıt-, səlbələ-, başa düş-, danla-, darıx-, qışqır-, döz- fiillerinin isteme göre çekimleri tetkik edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Türkçesi, İstem, Tematik Tasnif, Fiil.

EXAMINATION OF VERBS IN AZERI TURKISH ACCORDING TO THE VALENCY

Abstract

According to valency grammar where verb is in the center, a verb requires a noun as a quantity (number) and quality (animated/unanimated).

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

e-posta: elif.kolikpınar@atauni.edu.tr

Geliş/Received: Mayıs/May 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

All these nouns are qualified as valency. In that sense, the case suffixes are as important as the number of valencys required by the verb in Azeri Turkish. There is a limit on the number of valencys for each verb. And although the valency of each verb is not used by the speaker, there is still a need for it and these unused valencys are called as valency spaces.

Just like in Turkey Turkish, Azeri Turkish the valency remains unfulfilled and does not have any category. This study examines the valency conjugation of verbs “danış-, qayıt-, səlbələ-, başa düş-, danla-, darıx-, qışqır” which are used in Azeri Turkish but not in Turkey Turkish.

Keywords: Azeri Turkish, Valency, Thematic Category, Verb.

1. Giriş

İstem, dilbilim alanına Bağımsal dilbilgisinin kurucusu ve İstem dilbilgisinin kurucusu sayılan Fransız Dilbilimci Lucien Tesnière tarafından aktarılan bir terimdir. Fransızca’da valence, Almanca’da valenz, İngilizce’de valency veya valence olarak kullanılan terim, Türkoloji’de istem, birleşim değeri, değerlik, fiil rejimi, fiil-tamlayıcı ilişkisi gibi birçok farklı terimle adlandırılmaktadır (Özkan 2017: 184). *İstem kimi sözlüksel unsurların, özellikle fiillerin katılanlar (participants) adıda verilen zorunlu ve seçimli tamlayıcılardan belirli sayıda ve türde gerek duyduğu veya istediği doğal kapasitesi olarak tanımlanabilir* (Doğan 2016: 252).

İstem, bağıntılı dil bilgisinde, fiilleri, bunlara bağlı katılanların (actans) sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem (valence) olarak nitelendirilmektedir. Bir başka deyişle, istem, katılanlar (actant, participants) da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı sentagmatik tümleçlerin (syntagmatic complements), belirli bir sayıda olmak üzere, belirli isimlerin, fiillerin tabi kapasitesi olarak ortaya çıkması şeklinde tarif edilebilir. İstem taşıyıcısı tarafından açılan boşlukların sayısı, onun sayı istemidir (numerical valence) ve boşluk dolduran tümleçlerin (complements) semantik ve morfosentaktik tipleri onun niteleyici istemini (qualitative valence) gösterir (Erdem 2004: 41).

Tahsin Banguoğlu’na göre ise istem şu şekilde görülmektedir: Genel olarak geçişli fiillere kimi ve kim hallerinde *ister* (regit), (regir = istemek) denildiğini aktarmaktadır. Burada fiil *isteyen* (reggisant), isim hali *istenen* (regime) diye anılmaktadır. Nesnenin yükleme göre bu hâllenmesini de *istem* olarak izah etmektedir.

İstem yönünden ortada fiillerden ve kime halinde nesne isteyen ve geçişli Jolan fiilleri ise şu şekilde örneklendirmiştir:

Hemşire hastaya bakıyor. Bu çocuğa kıymayın.

Kamyon bir ineğe çarptı. Çocuklar erkenden işe başladılar gibi.

Buna da *kime halli nesne* (complement direct datif) adını vermektedir (Banguoğlu 2015: 528).

Melek Erdem “Türkmen Türkçesi Hareket Fiillerinin "İstem"e Göre Anlam Değişimleri” adlı makalesinde istemi şu şekilde izah etmektedir:

“Neticede “istem”; katılanlar (actant, participants) da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı sentagmatik tümleçlerin (syntagmatic complements), belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkması şeklinde tarif edilebilir (Erdem 2006: 41).

Fiilin cümledeki merkezi olarak kabul edildiği istem dilbilgisinde kendi yöntemini oluşturan Helbig ise, zarflar ve edatların bir fiilin istemini oluşturabileceğini belirtmektedir. Ayrıca istemin zorunlu ve seçimli tamlayanlarla da belirlenebileceğini söylemektedir. *Zorunlu tamlayan*, Herhangi bir fiilin istemini oluşturan ve fiille kurulan cümledeki dilbilgisi bakımından -yapı ve anlam olarak- doğru olabilmesi için o fiille birleşmesi şart olan ögedir. *Seçimli tamlayan*, Herhangi bir fiilin birleşim değerini oluşturan, ana metinde önceden zikredildiği için vb. adı geçen cümlede kullanılması mutlaka şart olmayan ögedir (İleri 1997: 158). *Ali ders çalışmak istemiyor* cümlesinde *Ali* denetleyendir ve yerleşmiş tümceye, dolayısıyla onun öznesine buyurur. Bu zorunlu tamlayan durumudur. Seçimli tamlayan da ise *Ali'nin babası da çalışmak istemiyor* cümlesinde olduğu gibi *Ali*, ana öznenin belirleyicisi konumundadır ve benzer konumdaki cümlecige buyurmamaktadır; denetleyen *Ali'nin babası*, kısaca *babadır* (İmer 2013: 286). Bununla beraber *Türkçede farklı anlam değişimleri söz konusu olduğunda fiilin isteminin tamlayıcıların söz dizimsel konumları ve eşdizimsel sınırlılıkları üzerinde de belirleyici olduğu görülür. Örneğin yıkmak fiilinin yönelme durum ekli “bana” tamlayıcısı fiille söz dizimsel isim eylem birleşmesine maruz kalırken yükleme durum ekli tamlayıcısı eş dizimsel olarak “suç” sözlük birimiyle sınırlandırılır* (Doğan 2016: 256). Bu durum ana dili Türkçe olan konuşurlar açısından bir sorun teşkil etmezken, Türkçenin yabancı dil olarak öğrenilmesi durumunda problem olabilmektedir.

Zorlanarak eski kitaplığı yıktım.

Abim, bütün suçu bana yıktı.

Öte yandan kuramsal olarak bu tamamlayıcılar ayrıca cümlelerin katılanlarıdır. Bu bakımdan fiil, katılanları yöneten unsur olarak kabul edilmektedir. “Çocuk koşuyor” cümlesinde “koşuyor” üst öge, “çocuk” ise alt ögedir; yani “koşuyor” yöneten, “çocuk” ise bağımlı öge olarak kabul edilir (Çiçekli 2013: 9).

Cümlede katılan niteliği taşımayan unsurlar da bulunabilmektedir. Yönetici fiil ile istem ilişkisi içerisinde olmayan bu unsurlara *ekleni* (*adjunct*) adı verilmektedir *Ayşe gün boyu konuşmadı*. Burada *gün boyu* yapısı için ekleni demek mümkündür. Çünkü eylemin gerçekleşmesi için bu yapıya ihtiyacı bulunmamaktadır. (Özkan 2017: 185).

Araştırmamızın amacı özellikle Türkiye Türkçesi edebî dilinde kullanılmayan Azerbaycan Türkçesindeki fiilleri (*danış-*, *gayıt-*, *səlbələ-*, *başə düş-*, *danla-*, *darıx-*, *qışqır-*, *döz-*), tematik açıdan daha önce yapılmış tasnifler ışığında isteme göre çekimlemektir.

2. Azerbaycan Türkçesindeki Fiillerin Tematik Açıda Tasnifi

Fonksiyonel Gramerde birçok araştırmacı fiilleri işlevlerine göre guruplara ayırmış ve bu şekilde bir tasnif elde etmişlerdir. Halliday bütün process tiplerini genel olarak material, behavioural, mental, verbal, relational, existensial olmak üzere ayırmıştır (Erdem 2006: 271).

Halliday bütün süreç tiplerini şu şekilde vermiştir (Erdem 2004: 45):

Süreç tipleri (process type)	Kategori anlamı (category meaning)	Katılanlar (participants)
maddi (material)	yapma (doing)	yapan (actor), hedef (goal)
hareket (action)	yapma (doing)	
olay (event)	Vuku bulma (happening)	

davranışla ilgili (behavioural)	davranma (behaving)	davranan (behave)
zihni (mental)	sezme(sensing)	sezici (senser), sezilen(phenomen)
algılama (perception)	görme (seeing)	
etkileme (affection)	hissetme(feeling)	
idrak (cognition)	Düşünme (thinking)	
sözel (verbal)	söyleme (saying)	söyleyen (sayer), hedef (target)
bağlantılı (relational)	olma (being)	belirti (token), değer (value)
isnat (attribution)	affetme (attributing)	taşıyan (carrier), sıfat (attribute)
teşhis (identification)	teşhis etme (identifying)	teşhis edilen (identified), teşhis eden (identifier)
mevcudiyet (existensial)	var olma (existing)	var olan (existent)

Kuliyev, kitabında Türk dilindeki fiilleri semantik açıdan şu şekilde sınıflandırmıştır (Erdem, 2006: 281; Kuliyev, 1998: 35-39):

1. iş/faaliyet fiilleri

1. yapıcı fiiller: *yaz-, yap- vd.*
2. yıkıcı/bozucu fiiller: *kır-, kes- vd.*

3. nesnede kısmi değişime yol açan fiiller: *beze-, süsle- vd.*
4. nesneye hareket kazandıran fiiller: *götür-, getir- vd.*
2. hareket fiilleri: *yürü-, koş- vd.*
3. durum fiilleri: *öl-, hastalan- vd.*
4. doğa olaylarını anlatan fiiller: *yağ-, çisele- vd.*
5. ruhsal faaliyet fiilleri:
 1. konuşma/iletişim fiilleri: *de-, söyle- vd.*
 2. algılama fiilleri:
 1. görsel algılama: *gör-, bak- vd.*
 2. işitsel algılama: *işit-, dinle- vd.*
 3. koku alma fiilleri: *kokla- vd.*
 4. tat alma fiilleri: *tat- vd.*
 3. düşünme idrak fiilleri
 1. düşünme sürecini anlatan fiiller: *düşün-, unut- vd.*
 2. düşünme faaliyetinin sonucunu anlatan fiiller: *inan-, anla- vd.*
 4. duygusal durum fiilleri:
 1. karamsar ruh halini anlatan fiiller : *gamlan-, kederlen- vd.*
 2. uyuşuk, karamsar, baskı altında olma durumundn olumlu, dinçleşme durumuna geçiş anlatan fiiller: *cesaretlen-, yüreklen- vd.*
 3. iyi ruh halini ve onun duygusal heyecanını anlatan fiiller: *sevin-, neşelen- vd.*
 4. korku, endişe, memnuniyetsizlik, sevinç vs. anlatan fiiller: *heyecanlan-, kız- vd.*
 5. utanmak, çekinmek merkezli fiiller: *utan-, çekin-*
 6. korku ve heyecanın sebep olduğu gerginliği anlatan fiiller: *kork-, ürk- vd.*

7. cesaretlenme merkezli fiiller: *cesaretlen-, yüreklen- vd.*
 8. heyecanlı durumundan sakin, dengeli durumuna geçiş anlatan fiiller: *sakinleş-, barış- vd.*
 9. beklenmedik ve anlaşılmayan bir şeyin bıraktığı etkiyi anlatan fiiller: *şaş- vd.*
5. duygusal yaşanmışlık:
1. dışardan gelen olumsuz etkiyi anlatan fiiller: *kayna-, alevlen- vd.*
 2. günlük sıkıntıları, memnuniyetsizliği anlatan fiiller: *katlan-, bıkm- vd.*
 3. ruhsal ve fiziksel acıyı anlatan fiiller: *üzül-, acı- vd.*
 4. olumlu duygu ve yaşamayı anlatan fiiller: *neşelen-, sev- vd.*
 5. memnuniyetsizlik ve tatminsizliği anlatan fiiller: *incin-, gücen- vd.*
 6. duygusal ilişki fiilleri: *sev-, hoşlan- vd.*
 7. arzu fiilleri: *iste-, can at- vd.*
 8. hissetme fiilleri: *duy-, hisset- vd.*
6. ses fiilleri
1. insanın çıkardığı seslerle ilgili fiiller:
 2. hayvan sesleri ile ilgili fiiller:
 3. cansız nesnelere çıkardığı sesler:

Melek Erdem çalışmasında ise Oğuz grubu Türk lehçelerinde fiilleri şu şekilde tasnif etmiştir (Edem, 2009: 93-94):

-Materyal fiiller/hareket fiilleri: *kes-, gel-, koş- vd.*

-Davranış fiilleri: *gül-, öksür-, nefes al- vd.*

-Mental fiiller: Mental fiilleri kendi içerisinde altı gruba ayırmıştır.

-Algılama fiilleri: *gör-, işit- vd.*

-Etkileme fiilleri: *sevin-, üzül-, kız- vd.*

- İdrak fiilleri: *düşün-* vd.
- İletişim fiilleri: *de-* vd.
- İlişkilendirme fiilleri: *i-* vd.
- Mevcudiyet fiilleri: *ol-, yüze çık-* vd.

Bundan hareketle bu çalışmada kullanılan fiillerin tasniflerini şu şekilde yapmak mümkündür:

1. Hareket (Behavioural) fiilleri: *gayıt-, səlbələ-*
2. Konuşma-İletişim (Verbal) fiilleri: *danış-, qışqır-*
3. Düşünme-İdrak (Mental) fiilleri: *başə düş-*
4. Durum (Material) fiilleri: *danla-, darıx-, döz-*

4. Azerbaycan Türkçesindeki *danış-, gayıt-, səlbələ-, başə düş-, danla-, darıx-, döz-* Fiillerinin İsteme Göre Çekimi

Üretici dilbilisinde *değişke*, bir işleyici tarafından bağlanan iz ya da birim yerine kullanılır. *Xn* imlemesinde aşama *değişkesi X'in X₀, X', X''* gibi çeşitlenmelerini gösterir (İmer 2013: 82). Örneğin; Türkiye Türkçesindeki *aç-* fiili, kapalı durumdan açık duruma getirmek, genişletmek, uzaklaştırmak, beğenmek gibi muhtelif değerler alabilmektedir. Söz konusu çalışmamızda da Azerbaycan Türkçesindeki fiillerin istemi incelenirken, *değişken* sayısı dikkate alınacaktır. Buna göre incelememizde her bir fiilin istemini oluşturan tamlayanların sayısı ve fiillerin zorunlu ve seçimli tamlayanlarının tümcebilgisine ve anlambilimine göre değerleri verilecektir. Bu yöntem esasen Almancadaki fiillerin birleşim değerini inceleyen Gerhard Helbig yöntemine dayanmaktadır (İleri 1997: 159). Şekil olarak farklılıklar olsa da bu incelemede Helbig yöntemi dikkate alınmıştır. Helbig'e göre istem üç basamakta belirlenmektedir. Bu yöntemde göre ilk olarak bir fiilin istemini oluşturan tamlayanlar sayı olarak verilir ve seçimli tamlayanlar, zorunlu tamlayanlardan ayrılır. Daha sonra aynı fiilin zorunlu ve seçimli tamlayanları tümcebilgisine göre adlandırılır ve seçimli tamlayanlar gösterilir (İleri 1997: 160).

Esin İleri makalesinde aynı fiilin zorunlu ve seçimli tamlayanlarını tümcebilgisine göre adlandırmış ve seçimli tamlayanlarını yine yuvarlak içinde göstermiştir. Ayrıca fiilin zorunlu ve seçimli tamlayanlarını anlambilimine göre de belirtmiştir (İleri, 1997:160).

4.1. *gayıt-, səlbələ-* Hareket Fiillerinin İsteme Göre Çekimi

gayıt- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan dört değişkesi tespit edilmiştir.

I. *gayıt-* **d₁** = Gittiği yoldan veya yerden geriye, evvelki dönmek yerine

Səfərdən bir yil sonra gayıtdı.

A +(canlı) +Dan (çık.) +zarf + *gayıt-*

II. *gayıt-* **d₂** = Dönmek, yeniden gelmek, yeniden başlamak,

yeniden müracaat etmek.

Köhnə işinə istəməyə istəməyə gayıtdı.

A +A (yön.) +zarf +*gayıt-*

III. *gayıt-* **d₃** = Yeniden meydana gelmek, tazelenmek.

Qüvvəm özümə gayıtdı.

A +A (yön.) + *gayıt-*

səlbələ- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel bir değişkesi tespit edilmiştir.

I. *səlbələ-* **d₁**= Çubukla vurmak, çubuk atmak.

Aynur, ağaca şiddətlə səlbədi.

A +A (yön.).+*səlbələ-*

3.2. *danış-, qışqır-* İletişim Fiillerinin İsteme Göre Çekimi

danış- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan yedi değişkesi tespit edilmiştir.

I. *danış-* **d₁** = Sözle ifade etmek, bildirmek, anlatmak, söylemek, nakletmek.

Selimovun yanına gedib, əmisi haqqında bildiklərini ona danışmalı idi.

A +I (yük.) +A +A (yön.) +*danış-*

II. *danış-* **d₂** = Bir dilde fikrini iyi ifade etmeyi becermek.

Rusça yaxşı danışdı.

A +*danış-*

III. danış- **d₃** = Sohbet etmək.

Xəlvət qalın bir meşə içində bulunduğumuzu qətiyyənlə nəzərə almayaraq sərbəstcəsinə danışır, məni məşğul edirdi.

A +(canlı) +zarf +danış-

IV. danış- **d₄** = Fikir söylemək, muhakeme etmək.

Hər yerdə müharibə təhlükəsindən böyük bir nifrət və həyəcanla danışırlar.

A +(canlı) +DA (bul.) +DAn (çık.) +zarf + danış-

V. danış- **d₅** = Çıkiş yapmak, nutuk atmak.

Səlim qızğın danışırdı.

A +(ins.) +zarf +danış-

VI. danış- **d₆** = Kıymet hakkında bir karara varmak.

Bu qoçular gedib, üç gecə oxumağa hanəndə danışırlar.

A + (ins.) +DA (bul.) + A+ danış-

VII. danış- **d₇** = Bahsetmək, haber vermek, yazmaq.

On altıncı nömrəmizdə molla Tarqulunun siğə barəsində etdiyi vəzindən bir nəçə söz danışmışıq.

A +(canlı) + kur. +DA (bul.) +A +danış-

qışqır- fiilinin *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan bir değışkeni tespit edilmişdir.

I. qışqır- **d₁** = Güçlü bir şekilde çığırmak, bağırmaq

Cənnət xanım... başını silkələyib elə qışqırdı ki, üzündən pudra ələndi.

A +(canlı) +zarf +qışqır-

3.3. başa düş- Düşünme-İdrak Fiilinin İsteme Göre Çekimi

başə düş- fiilinin *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan bir değışkesi tespit edilmişdir.

I. başə düş- **d₁** = Anlamak, düşünmək, kazanmaq.

Gərək əhli-Təbriz kimi sahibi mərifət... olmaq ki, bu metali bi başə düşmək.

A +(soy.) +başə düş-

Kərbəlayı Mirzəlinin sözünü evvel dəfə biz heç başa düşmedik.

A + zarf + başa düş-

3.4. *danla-*, *darıx-*, *döz-* Durum Fiillerinin İsteme Göre Çekimi

danla- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan bir değişkesi tespit edilmiştir.

I. *danla-* **d₁** = Kınamak, töhmet altında, bırakmak.

Nə isteyirsən, nə? Bilirəm, yənə deyəcəksənki, səhv edirsən, yənə məni danlayacaqsan.

A + (canlı) + *danla-*

darıx- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan üç değişkesi tespit edilmiştir.

I. *darıx-* **d₁** = Sıkılmak, canı sıkılmak, bezmek, rahatsız olmak, asabılışmek.

1. *Hər şey üçün adam darıxmaz.*

A + (canlı) + *darıx-*

2. *Qulu, sən həç darıxma, ancaq biraz döz.*

A +(canlı) +zarf +*darıx-*

3. *Gədir kişi bu hörmətlərdən darıxmır, bunu özünün yaxşı işləməsi ilə əlagədər bilirdi.*

A +(canlı) +DAn (çık.) +*darıx-*

II. *darıx-* **d₂** = Nefesi kesilmek, boğulur gibi olmak, hava alamamak.

İstidən adamın ürəyi darıxır.

A +(canlı) + A +DAn (çık.) +*darıx-*

III. *darıx-* **d₃** = Bir şahsın ya da bir şeyin yokluğu durumunda acı duymak, ızdırap çekmek, şahsı veya bir şeyi görmeyi ya da onunla bir yerde olmayı arzu etmek.

Zakir vətəninə gitmək üçün darıxırdı.

A +(canlı) +A +*darıx-*

döz- fiilinin *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nda tümcebilimsel ve anlambilimsel açıdan iki değişkesi tespit edilmiştir.

I.döz- **d₁** = Devamını getirmek, sabırla geçirmek, katlanmak.

Soyuq dəmir çəkicə dözər. (Atasözü)

A +A (yön)+ *döz-*

-Sabretmek, tahammül etmek, sabırla gözlemek.

Hər möhnətə dözərəm; Sına məni sına yar! Əhdimizə inan yar!

A +A (yön.) +*döz-*

II.döz- **d₂** = Rızılı olmak, barışmak, geçirmek, yol vermek.

Yox, sən buna dözməzsən, elin vuran qolusan; Sən namus aşigisən, şərəflisən, ulusan.

A +A (yön.) + *döz-*

Sonuç

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan fakat Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *danış-*, *gayıt-*, *səlbələ-*, *başa düş-*, *danla-*, *darıx-*, *qışqır-*, *döz-* fiillerinin tematik tasnifleri yapılmış ve akabinde isteme göre çekimlenmişlerdir.

Halliday'ın yapmış olduğu tasnife göre: *gayıt-*, *səlbələ-* fiilleri, hareket (behavioural) fiillerine; *danış-* fiili, konuşma-iletişim (verbal) fiillerine; *başa düş-* fiili, düşünme-idrak (mental) fiillerine; *danla-*, *darıx-*, *döz-* fiilleri, durum (material) fiillerine; *qışqır-* fiili, sesleniş (verbal) fiillerine dahil olmaktadır. Bu sınıflandırmanın ardından bu fiiller isteme göre çekimlenmiştir. Buna göre;

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati'ndan yapılan inceleme neticesinde hareket fiillerinden *gayıt-* fiilinin üç değişkesi olduğu görülmüştür. Değişke 1 (d₁), değişke 2 (d₂) ve değişke 3 (d₃) tek birleşim değerlidir. Aynı şekilde yine hareket fiili olan *səlbələ-* fiilinin de tek değişkesi ve tek birleşim değeri bulunmaktadır. Birleşim değeri sayısına paralel olarak *gayıt-* ve *səlbələ-* fiilinin tüm değişkelerinde bir zorunlu katılan sayısı bulunmaktadır.

İletişim fiili *danış-* ise yedi değişkene sahiptir. Değişke 1 (d₁), iki birleşim değerli, değişke 2 (d₂), değişke 3 (d₃), değişke 4 (d₄), değişke 5 (d₅) tek birleşim değerlidir ve aynı zamanda tüm değişkelerin tek zorunlu katılanları bulunmaktadır. Değişke 6 (d₆) ve değişke (d₇)'nin iki birleşim değeri ve iki zorunlu katılanlarının olduğu belirlenmiştir. Bir başka iletişim

fiili olan *qışqır-* fiilinin ise tek değişkesi bulunmaktadır ve tek birleşim değerlidir. Dolayısıyla *qışqır-* fiilinin zorunlu katılan sayısı da tektir.

Düşünme-idrak fiili olan *baş-a düş-* fiilinin tek bir değişkesi ve birleşim değeri bulunmaktadır. *Darix-* fiilinin üç değişkesi bulunmaktadır. Değişke 1 (d₁) tek birleşim değerlidir ve zorunlu katılan sayısı tektir. Değişke 2 (d₂) ve değişke 3 (d₃) ise iki birleşim değerli olduğu için yani aldıkları isim sayısı ile doğru orantılı olarak iki zorunlu katılan sayıları bulunmaktadır. *Döz-* fiilinin iki değişkesi bulunmaktadır. Değişke 1 (d₁) ve değişke 2 (d₂) tek birleşim değerlidir ve tek zorunlu katılanlarının olduğu görülmüştür.

Danla-, *darix-* ve *döz-* fiilleri, durum fiilleri kategorisinde yer almaktadır. İstem açısından incelenen *danla-* fiilinin tek değişkesi ve tek birleşim değeri ve tek zorunlu katılanları bulunmaktadır.

Bu fiillerin bazıları birden fazla anlam taşıırken (*danış-* ve *darix-* fiillerinde olduğu gibi); *səlbələmək*, *qışqırmaq* gibi fiillerin ise *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*'nda tek bir anlamı olduğu tespit edilmiştir. *Danış-* fiilinin yedi değişkesi varken, *qışqır-* fiilinin sadece bir değişkesi bulunmaktadır. Bu durum Azerbaycan Türkçesindeki çoğu fiilin tek değişkesi, birleşim değeri ve tek zorunlu katılanı olduğunu göstermektedir. Birden fazla değişkesi olan fiillerde de istemin hal ekleriyle beraber tamlayanlarla da gerçekleştiği görülmektedir.

İstem dilbilgisinde, fiillerin tamlayan sayısı ve hangi halde olduklarının yanında cümle yapısı ve anlamı bakımından da bilgi edinilebilmektedir. Azerbaycan Türkçesindeki bütün fiillerin isteme göre incelenmesi hem gramer yapısının daha iyi anlaşılmasını hem de Azerbaycan Türkçesinin yabancı dil olarak öğretilmesinde fiillerin aldıkları adların nitelik ve nicelik bakımından tasnifinin yapılması, bu Türkçenin yabancılara daha kolay öğretilmesini sağlayacak ve aynı zamanda bilgisayar dilbilimi çalışmalarında, wordnet araştırmalarında Azerbaycan Türkçesinin ifade genişliğine veri temin edilebilecektir.

Kısaltmalar

A = Ad

Yük. = Yükleme durumu +(y)I/ +(y)U

Yön. = Yönelme durumu +(y)A

Bul. = Bulunma durumu +DA

Çık. = Çıkma Durmu +Dan

Kur. = Kurum

Soy. = Soyut

İns. = İnsan

KAYNAKÇA

AYDIN ÖZKAN, Işıl (2017), *Türkçede İstemi Artıran Biçimbilgisel Kategoriler*, The Journal Academic Social Science Studies.

BANGUOĞLU, Tahsin (2015), *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ÇİÇEKLİ, Hanife (2013), *Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

DARANCIK, Yasemin (2017), *Dilbilgisinde Yönetim, Birleşim Değeri ve Bağımsallık*, Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 118-122.

DOĞAN, Nuh (2016), *İstem Sözlükleri ve Türkçe*, The Journal Academic Social Science Studies.

ERDEM, Melek (2004), *Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri*, V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Ankara, 940-948.

ERDEM, Melek (2006), *Metaphorization of the Meterial Process During the Mental Process in the Turkish Dialects of the Oghuz Group*. Ankara : Central Asiatic Journal.

ERDEM, Melek (2006), *Türkmen Türkçesi Hareket Fiillerinin "İstem"e Göre Anlam Değişmeleri*, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 39-40.

ERDEM, Melek. (2009), *Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

HALLİDAY, M. A. (1990), *An İntroduction to Functional Grammar*. London, New York, Melbourne, Auckland.

İLERİ, Esin (1997), *Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri*. VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, Ankara, 157-165.

İMER, Kamile (2013), *Dilbilim Sözlüğü*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

KAÇAR, Erdem (2016), *Eylem-Eykeyen İlişkisi Bağlamında Nesne Kavramı*, *Diyalog*, 29-39.

KORKMAZ, Zeynep (2017), *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ORUCOV, E., Abdullayev, B., & Rehimzade, N. (1966), *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı I. Cilt*. Bakı: Azerbaycan İlimler Akademiyası Neşriyatı.

ORUCOV, E., Abdullayev, B., & Rehimzade, N. (1980), *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı II. Cilt*. Bakı: Elm.

ORUCOV, E., Abdullayev, B., & Rehimzade, N. (1983), *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı III. Cilt*. Bakı : Elm.

ORUCOV, E., Abdullayev, B., & Rehimzade, N. (1987), *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı IV. Cilt*. Bakı: Elm.

TEHLİKELİ OYUNLAR ROMANINDA ÖZGÜRLÜĞÜYLE KARARSIZLIĞIN TEZAHÜRLERİ

Oğuz ÖCAL*

Öz

Oğuz Atay'ın Tehlikeli Oyunlar romanı, insan varlığını tehdit eden unsuru, özgürlüğüyle kararsızlık durumu olarak görünür kalan bir romandır. Kısa bir ifadeyle özgürlük, baskı ve zorlamanın yokluğu durumunda, kişinin şahsına ve toplumuna ait olanaklarını, kendisinden ve bütün insanlıktan sorumlu olacak şekilde değerlendirmesi demektir. Özgürlük, kendi içinde kararlı ve kararsız olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu bir durumu imleyen özgürlüğüyle kararlılık, kişinin olanaklarını, herhangi bir dış unsura bağlı olmadan yalnızlığı ve tarihselliği (ölümlü ve sonlu olma bilinci) içinde sorumlu bir şekilde, değerlendirmesidir. Özgürlüğüyle kararsızlık ise kararlılığın yokluğu durumunu bildirir ve kişinin olanaklarını, yalnızlığı ve tarihselliği (ölümlü ve sonlu olma bilinci) içinde sorumlu bir şekilde, değerlendirememesini işaret eder. Özgürlüğüyle kararlılık, bütünsellik durumunu işaret eder. Özgürlüğüyle kararsızlık ise parçalanmış oluşu, yani şimdi veya gelecekte gerçekleşebilecek eylemleri belirleyecek olan bütünsel nitelikli bir kararın yokluğunu bildirir.

Her iki husus da kendisini gündelik nitelikli pek çok eylemde görünüşe çıkarır. Özgürlüğüyle kararlılık durumu, kendisini, en iyi şekilde, kişinin varoluşunu seçip onun sorumluluğunu üstlenmesinde gösterir. Özgürlüğüyle kararsızlık ise sorumsuz kişinin anlaşılıp onaylanmayı bekleyen, ceza kesen, koşullandıran ve kapatan ikircikli nitelikli eylemlerinde görünüşe çıkar en iyi şekilde. Bütün şekilleriyle insan varlığı için bir tehdit olan bu husus, adı

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ogzocal@yahoo.com

Geliş/Received: Aralık/December 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

geçen romanda, asıl kişi Hikmet Benol'un ikircikli nitelikli durumunda ve anlaşılıp onaylanmayı bekleyen, koşullayan ve olanaklarını kapatan eylemlerinde kendisini gösterir.

Bu yazıda öncelikle kavramın kısaca çerçevesi çizilmiştir. Daha sonra da Tehlikeli Oyunlar, söz konusu önermeye bağlı olarak açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tehlikeli Oyunlar, Özgürlük, Kararsızlık, Bekleyiş.

APPEARANCE OF THE INSTABILITY WITH FREEDOM IN THE NOVEL OF *TEHLİKELİ OYUNLAR*

Abstract

Oğuz Atay's novel of Tehlikeli Oyunlar is a novel which makes the factor threatening to human existence visible as the situation of instability with one's freedom. In a short way, the freedom means that evaluating one's own and society's opportunities in a responsible way for all humanity and self in the situation of absence of pressure and force. The freedom is divided into two as stable and unstable. The stability with freedom which implies a positive situation is the assessment of one's own opportunities in a responsible way without adhering to any external factor in own loneliness and historicity (the consciousness of being mortal and finite). The instability with freedom states the absence of stability and points out to can not evaluate to own opportunities in own loneliness and historicity. The stability with freedom points out the situation of totality. The instability with freedom states being fragmented, namely, the absence of the holistic qualified decision which will determine to actions that will be able to come true in the now or future.

Both forms make itself visible many daily actions. The stability with freedom reveals itself by choosing of the person's existence and undertaking of responsibility this choice in the best way. The instability with freedom also reveals itself irresponsible person's hesitant qualified actions which waits for be approved and be understood by others, punishes, conditions and closes down in the best way. The instability with freedom is a threat to human existence with all its forms. This situation makes itself visible in mentioned novel's main character Hikmet Benol's actions which waits for be approved and be understood, conditions and closes down to own opportunities.

In this article, firstly, the frame of the concept is drawn shortly. After, Tehlikeli Oyunlar is expounded by adhering mentioned proposition.

Keywords: Tehlikeli Oyunlar, Freedom, Instability, Waiting.

Giriş: Özgürlüğüyle Kararsızlık ve Tezahürleri

Türk Edebiyatının teknik ve içerik bakımından dikkate değer metinlerinden birisi olan *Tehlikeli Oyunlar*, iç dünyasında kendisiyle hesaplaşmaya çalışan asıl kişi Hikmet Benol'un şahsında insan varlığını tehdit eden unsuru, özgürlüğü ile kararsızlık olarak görünüşe çıkaran bir romandır.¹ O halde, özgürlüğüyle kararsızlık nedir? En belirgin tezahürleri nelerdir ve ayrıca bu husus, *Tehlikeli Oyunlar*'da nasıl tezahür eder?

İnsanın varlık şartlarından birisi olan özgürlük, kısa bir ifadeyle, baskı ve zorlamanın yokluğunda, kişinin şahsına ait olanaklarını, çift taraflı, yani kendisinden ve bütün insanlardan sorumlu olacak şekilde değerlendirmesi demektir. Daima bir durumun ismi de olan özgürlük, değerlendirmeyi içerir ve kendi içinde, kararlı ve kararsız olmak üzere ikiye ayrılır. Özgürlüğüyle kararlılık, kişinin olanaklarını, dışarıdan doğrudan bir yardım beklemeden, yalnızlığı ve tarihselliği (ölümlü ve sonlu olma bilinci) içinde, sorumlu bir şekilde değerlendirmesidir. Bu biçimiyle özgürlük, hiçbir zaman verili olmamıştır. Bilakis o, daima, emek verip ihtimam göstermeyi, seçip üstlenmeyi gerekli kılmıştır. Öte yandan onun olumsuz şekli olarak da kabul edebileceğimiz özgürlüğüyle kararsızlık ise kararlılığın yokluğunu veya kişinin tarihsellik bilinci içinde olanaklarını değerlendirememiş durumunu bildirir.

Özgürlüğüyle kararlılık, birlik bütünlük durumunu işaret ederken, özgürlüğüyle kararsızlık ise parçalanmışlığı imler. Bir diğer ifadeyle özgürlüğüyle kararlılık, gerçekleşen veya gerçekleşebilecek eylemleri belirleyen bütünsel nitelikli bir kararın varlığını, özgürlüğüyle kararsızlık ise bu nitelikte bir kararın yokluğunu bildirir. Örneğin, okuyup yazarak yaşama kararı alan ve aldığı bu karara ihtimam gösteren bir insanın eylemlerini,

¹ Bir üstkurmaca olan *Tehlikeli Oyunlar* romanının edebiyatımıza getirdiği yeniliklerle dikkate değer bir değerlendirilmesi için Yıldız Ecevit'in "*Ben Buradayım...*" -Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası-, başlıklı çalışmasına bakılabilir. Bakınız: (Ecevit 2005: 330-371).

daima bütünsel nitelikli bu karar belirler ve bu durum, özgürlüğüyle kararlılığı işaret eder. Öte yandan bir isteği olan, ancak o istemesi doğrultusunda bir karara ulaşamamış kişinin eylemlerini ise olumsal, yani tesadüfî koşullarla değişken şartlar belirler. İlkinde belirleyici olan alınan kararlar birlikte insanın kendisidir. İkincisinde ise doğrudan bir karar alınmadığı için belirleyici, insanın kendisi değil, olumsal koşullarla dış şartlardır. İlkinde belirginlik, açık seçiklik ve derli toplu oluş söz konusudur. İkincisinde ise belirsizlik, kapalılık ve dağınıklık dikkati çeker.

Her iki fenomen de açıkça insanın dünyayla ilişkisinin niteliğini ortaya koyar. Onlardan birisi olan özgürlüğüyle kararlılık, kendisini en iyi şekilde, varoluşunu seçen kişinin herhangi bir bahaneye sığınmadan sorumluluğunu üstlenmesinde görünüşe çıkarır. Öte yandan özgürlüğüyle kararsızlık ise kendisini en iyi şekilde, kişinin bizzat kendisi tarafından üstlenilmesi gereken sorumluluğu, yalnızlığı ve ölüm farkındalığı içinde üstlenmeyip ikircikli bir durumda kalmasında ortaya koyar. Modern gündelik yaşamda, daha çok özgürlüğüyle kararsızlık durumuyla karşılaşmaktadır. Bunun en belirgin nedeni ise tüketici toplumlardaki hancı zihniyeti içselleştirmiş olanların kararlı özgürlüğü de onun beraberinde getirdiği sorumluluğu da istemiyor olmalarıdır, diyebiliriz. Diğer bir ifadeyle özgürlüğüyle kararlılık, daima iç ve dış gerçeğe dair aydınlanmayı şart koştuğu için kayıtsız ve haz düşkünü insanlar tarafından istenmez. Her yerde karşılaşılabilen bu fenomenin çok dikkat çekici diğer tezahürlerini ise insanlar tarafından anlaşılıp onaylanmayı *beklemek*, çok farklı şekillerde olsa bile *ceza kesmek*, içle ilgili olanları dışa bağlayarak *olumsuz bir şekilde koşullanmış olmak* ve karşılaşmalarla açılan olanakları kapatarak *kendine ihanet etmek* olarak sıralamak mümkündür.

Özgürlüğüyle kararsızlık durumu, karşılaşılan en basit şekilden en hayati olanına kadar bütün biçimleriyle, eylemleri geciktirerek zaman israfına neden olur. Bunun için de gecikmeye, dolayısıyla da zaman kaybına neden olmayan bir kararsızlık yoktur ve bu husus, aynı zamanda, her şekliyle, insan varlığı için bir tehdit durumundadır. Hemen belirtelim ki basit nitelikli olanlar hariç, yaşamın bütününe kapsayan özgürlüğüyle kararsızlıkların romantik ruh haliyle imlenen geç kalma durumunun da önde gelen nedenlerinden birisi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Şüphesiz bir şeylere geç kalma, aynı zamanda yaşama, dolayısıyla da ölüm korkusuyla yakından ilişkilidir.

Bağlam gereği çerçevesini kısaca bu şekilde çizdiğimiz ve her haliyle insan varlığı için tehdit olan bu fenomen, *Tehlikeli Oyunlar* romanında ise asıl kişi Hikmet Benol'un içinde bulunduğu ikircikli durum başta olmak üzere, anlaşılıp takdir edilmeyi bekleyen, ancak beklentisi gerçekleşmeyince

ceza kesen, kurtuluşu şartlara bağlayan ve açılan olanakları kapatan tavrında görünüşe çıkar. Bir diğer ifadeyle *Tehlikeli Oyunlar* romanında özgürlüğüyle kararsızlık durumu, ikircikli oluş, bekleyiş-ceza kesiş, koşullanma ve kapatma olarak dört esas biçimde tezahür eder. Esasında bu dört husus, iç içe geçmiş ve birbirinden ayrılmaz durumdadır. Onlar burada sadece bilgi edinebilmek için birbirinden ayrılmışlardır.

Hikmet Benol ve İkircikli Oluşlar

Romanın asıl kişisi olan Hikmet Benol, otuz beş yaşında, alttan dersleri olduğu için İktisat Fakültesi'nden mezun olamamış bir gençtir. Annesi intihar etmiş, babası ise annesinin bu eyleminden sonra delirmiştir. O, önceleri bir tüccarın yanında çalışır. Daha sonra kısa bir süre memurluk yapar. Memuriyetten ayrıldıktan sonra ise bir yerlerde çalışmaz, babasından kalan paralarla geçinir. İki kere evlenmiştir. İlk evliliğini, Sevgi isimli kolej mezunu bir kızla; ikincisini ise Bilge isimli felsefe mezunu genç bir hanımla yapar. Her iki evliliği de kısa bir süre içinde sona erer ve Hikmet Benol, o sürecin sonunda yaşadığı ayrılıkları daha iyi değerlendirmek için, iç dünyasına çekilir. Orada kendisini hesaplaşarak yeniden kurmaya çalışır ve çoğunlukla da kurguladığı oyunlarla meşguldür, onlarla oyalanır. Ancak henüz tamamlanmış bir oyun oluşturamamıştır. Ara sıra da “gazetelere ve dergilere küçük derlemeler” (234) yapar.

Oğuz Atay'ın günlüğünde, Hikmet Benol için, “*küçük hesapların olumsuzluğunu*” aşamamış, aynı zamanda kendisinde kötü olarak gördüğü - ve engel olamadığı- her özelliği açıkça belirten” “*aşağılık bir adam*” (Atay 1998: 16) ifadelerini kullanır. Yıldız Ecevit ise bir eleştirmen olarak onu “*ideallerini taşıma gücünü yitirmiş, ruhsal çöküntü içinde yaşayan, bilinçaltının karaya vurmuş korkularının sarmalında dibe vur[muş]*” kişi olarak niteler (Ecevit 2005: 339).

Bu iki tespiti de dikkate alarak diyebiliriz ki Hikmet Benol, kendisiyle çok meşgul olan ve küçük hesaplı olduğu için sıradan şeyleri çok abartılı bir şekilde gündeminde tutan, özgürlüğüyle kararsız ve varoluşsal sorunlu olan bir kişidir. Varoluşsal sorun, kısa bir ifadeyle varlığıyla ilgili olduğu için kişinin yalnızlığı ve ölümlü oluş gerçeğiyle yüzleşerek bizzat kendisinin çözmesi gereken bir anlam ve amaç sorunu demektir. Şüphesiz bu sorun, özgürlüğün niteliğini değiştirerek onun önünü açan modern zamanlar tarafından bireye getirilip dayatılmıştır. Bir diğer ifadeyle modern öncesi toplumlarla, gelenekler tarafından çözülen anlam ve amaç sorunu, modern zamanlarda geleneksel toplumların belirleyiciliğini yitirmesi üzerine, bireyin kendisinin halletmesi gereken bir soruna dönüşmüştür. Geleneklerin hazır anlam kalıplarından ve onların belirlemesinden yoksun olan Hikmet Benol,

anlamsal ve amaçsal bir boşluk içindedir; özellikle yalnız kalmaktan ve ölümden korkmaktır. Boşluğunu bütünsel nitelikli bir amaçla doldurmak, korkularını aşmak zorunda olmasına rağmen o, henüz bunları başaramamıştır. Burada hemen belirtelim ki onun belli belirsiz de olsa, gündelik nitelikli, yani insanı bir süreliğine meşgul eden birkaç anlam kaynağı ve amacı vardır, ancak o, bunların dışında, bütünsel nitelikli bir anlama ve amaca sahip değildir. Bundan dolayı da içinde olduğu anlamsal boşluk (belirsizlik) durumu, onu çoğunlukla bir ikircikli oluş (karışıklık) durumuna atar.

Hikmet Benol, özgürlüğüyle kararsızlığının yönlendirmesiyle zıt kutuplar arasında gider gelir. Bir yandan içinde yer aldığı düzenin “*küçük burjuva*” (397) sınıfından nefret eder, onların arasında yer almak istemez, ancak öte yandan, birlikte olmak istemediği küçük burjuvaları kendi hallerine bırakıp içinde yaşayabileceği kendisine ait bir dünya da oluşturamaz. Bu, çağdaş bir sorun olan “*yurtsuzluk*” durumudur. İnsanın kendisini inanarak bütünüyle adayabileceği ve olanaklarını yeşertebileceği bir dünyanın/yurdun olmayışını bildirir. Ayrıca iki ayrı varoluş biçimini karşılayan iki ayrı dünya arasında seçim yapılmadan aradalık durumu içinde kararsız, yani bütünsellikten yoksun bir şekilde kalınmış olduğunu işaret eder.

O, bu durumda iken hem nefret ettiği maddeci küçük burjuvalardan uzak durmaya çalışır, onların dünyasında yer almak istemez hem de değer vermediği için uzak durduğu o insanların kendisini yalnız bırakmamasını bekler. Hem yalnız kalmak ister hem de insanları kendisini yalnız bıraktıkları için suçlar. Bir diğer ifadeyle hem insanları beğenmez, kendisiyle çok meşgul olduğu için onlarla neredeyse hiç ilgilenmez hem de uzaklaştığı insanlardan tarafından anlaşılıp takdir edilmeyi bekler. Ayrıca yalnızlığa katlanamadığı için, iç dünyasına ait bir figür olan Hüsametin Tambay’ı yaratır. Anlatma ve açılma ihtiyacını onunla konuşarak giderir. Birbiriyle bir araya gelmesi mümkün olmayan çelişik duygular içinde gidip gelen Hikmet Benol, onlara karşı bazen çok hafif bir şekilde ifadesini bulan, bazen de çok çok ağır ifadelerle dışlaşan bir öfke duyar.

“(…) Üzüntülü olduğumu biliyordunuz da neden bugüne kadar beni aramadınız? dedi (...) Mesele çıkmasın diye elinizden geleni yapıyorsunuz, dedi bütün öfkesiyle. Saçma sapan toplantılar için de hiçbir toplantıyı kaçırmıyorsunuz. Bütün yüzlerde sahte gülümsemeler vardı. İşte bu ikiyüzlülüğünüze dayanamıyorum diye bütün gücüyle masaya vurdu yumruğunu, bardaklar devrildi (...). Kaçmayın alçaklar, diye bağırıyordu. Beni yalnız bırakmayın. Onlar aldırılmıyormuş gibi yaparak masa örtülerini topluyorlardı (...)” (443).

Çoğu zaman “kararsızlığıyla yanındakilerin canını sıkı[n]” (460) Hikmet Benol, ilk karısı Sevgi ile de ikinci karısı Bilge ile de ikircikli bir ilişki içindedir. Sevgi ile ilişkisinde hem paranın yokluğundan şikâyet eder, “çok odalı evlerde, mobilyalar arasında” (237) rahat bir yaşam sürmek için paranın gerekliliğine vurgu yapar. “Onlar gibi zengin olmak, oyunu kurallarına göre oynamak ist[er]” (241-242). Hem de iş yapıp para kazanabilmesi için gereken sermaye eline geçtiğinde ise “serbest olmaktan” korkar ve garanti maaşlı bir iş olarak gördüğü memuriyetinden ayrılmak istemez. Dolayısıyla da bu isteğinden vazgeçer. Ayrıca karısı, açık yürekli bir şekilde, mutlu olabilmeleri için üvey babasından kalan mirası onunla paylaşmak ister. Ancak o, küçük hesapları arasında yitip gittiği için kendisine miras kalan paradan karısına hiç bahsetmez ve çalışmadan yaşayabilmek için onu çalıştırmayı düşünür. Hem karısını çileden çıkarıp kendisinden ayrılması için zorlar hem de onun kendinden ayrılmasından sonra pişman olur. Bir iç konuşması esnasında, durumunu kısaca şöyle ifade eder:

“İşte bunun için Sevgi, diye söze başladı (...) Ve sonunda, seni sevdiğimi söylemeye geldim sana. Başını kaldıramıyordu. Çünkü benim durumumu en iyi sen anlarsın. Yalnızlığı ve korkuyu en iyi sen bilirsin. (...) Sert köşelere çarpmaktan yorulan aklımın durgun ve sürekli bir aşk içinde ancak seninle birlikte dinleneceğini biliyordum. Bizi başkaları anlamaz Sevgi (...) İnsanların beni beğenip beğenmemeleri umurumda değil artık (...)” (417).

Hikmet Benol, sadece Sevgi ile değil Bilge’yle ilişkisinde de ikircikli durumdadır. Öyle ki o, eski arkadaşı “Nazmi’nin sevgilisi” (95) olan ve ondan ayrıldıktan sonra bir İngiliz’le evlenen Bilge’yi, felsefe mezunu olduğu ve kendisini ona açabildiği için Sevgi’ye göre daha çok değerli bir kadın olarak görür. Bilge’den daha önce dil dersleri de almıştır, ancak o zaman, onun da kendisinin de birer ilişkisi olduğu için, aralarında bir şey olmamıştır. Ancak bir süre sonra, her ikisi de ilişkilerini bitirir. Hikmet Benol, ilk karısından ayrıldıktan “sekiz ay sonra”, onunla birlikte yaşamaya başlar. İkilinin ilişkisi, bir süre sorunsuz devam eder. Ancak aradan çok geçmeden Hikmet Benol’un kıskançlık krizleri tutar. O, önceleri, Bilge’nin kendisinden önce birkaç ilişkisinin olduğunu bilir, onu kendisine sorun etmez. Ancak Bilge ile evlendikten sonra bu husus, onu rahatsız etmeye başlar, “onun benden önce bir şeyler yaşamış olmasına dayanamıyorum” (276) diye düşünmeye başlar. Biraz da bu birliktelikten sıkıldığı için, genç kadına eziyet ve hakaret etmeye başlar. Daha önce Sevgi’ye yaptığı gibi, onun da kendisinden ayrılması için gereken zemini hazırlar ve aradan çok zaman geçmeden beklenen olur, genç kadın kendisini terk eder. O, bunun

üzerine yalnızlığı ve suçluluk duygusuyla baş başa kalır, acı çeker ve bu ruh haline uzun süre katlanamaz. Sanki genç kadının sadece kendisiyle ilgilenmesi gerekiyormuş gibi, bu sefer de onun kendisinin dışında “(...) bir şey düşünmesine, hissetmesine katlanamıyorum” (276), demeye başlar. Çok belirgin bir ikircikli olma durumudur bu. Ne kadınlarla, ne de onlar olmadan yapabilir. Aslında genç kadına haksızlık etmiştir. Ancak o, sanki böyle bir şey yokmuş da kendisine “haksızlık” edilmiş gibi düşünerek “İnsanlığın Ölümü” isimli haber şeklindeki kısa denemesini yazar. Ardından da bu metni Bilge’ye kızdığı için yazdığını ve ortada ölen bir insanlık varsa onun kendisinininki olduğunu itiraf eder. Çoğu zaman yaptığı gibi, bu durumu da onun yarattığı gerginliği de yaptığı espri ile yumuşatmaya çalışır: Edebiyatı “kirli emellerine alet” ettim ve bundan pişmanlık duyuyorum, der. Bu espri ile yumuşatılarak ifade edilen durum ise, onun hem küçük hesaplı hem de kararsız olduğunu pekiştirerek ortaya koyar.

“Görmek istemiyorum albayım, diye elini başına vurdu Hikmet. Bilge’ye de bunu yapıyorum: Her şey anlaşılabilir bir karışıklığa bürünüyor. Bazen ben bile hangi durumda olduğumu unutuyorum. Durdu. Kendimi bir şey sanıyorum onun yanında. Onun benden önce bir şeyler yaşamış olmasına dayanamıyorum. Şimdi de benim dışımda bir şey düşünmesine, hissetmesine katlanamıyorum.” (276).

Bütünsel bir kararı olmadığı için karşıt durumlar arasında gidip gelen Hikmet Benol, hem uzun uzun kendisini anlatmak ve anlattıklarının anlattığıyla özdeş bir şekilde anlaşılmasını ister. Hem de iç dünyasındaki uzun konuşmaların dışında neredeyse hiçbir kimseyle konuşmaz, kendisini ve insanları cezalandırırçasına uzun süreli susmak ister. Hem yaşama yeni bir başlangıç yapmak için “gecekondu sanatoryumuna” kaçar (73-74). Hem de yeni bir başlangıç olanağı karşısına çıktığında, onu bilinçli olarak kapatır. Yalnızlık gibi yaşama ve varolma korkusu da, saplantılı bir duruma sokar onu. O, hem defalarca ölmek istediğini söyler hem de ölümden korkar. “Hem suç bende, bütün olaylarda suç bende” (261-262) der, hem de çoğunlukla aradan çok zaman geçmeden insanları suçlar. Hem tehlikeli oyunlar oynamak, hem de “kılına zarar gelmesin” ister. Anlatıcının ifadesiyle çelişik duygular altında “ezilir”:

“Haklısınız albayım.” Oturdu. “Fakat Allah kahretsin, insan anlatmak istiyor albayım; böyle budalaca bir özleme kapılıyor. Bir yandan da hiç konuşmak istemiyor. Tıpkı oyunlardaki gibi çelişik duygular altında eziliyor. Fakat benim de sevmeye hakkım yok mu albayım? Yok. Peki albayım. Ben de susarım o zaman. Gecekondunda oturur, anlaşılmayı beklerim. Fakat albayım, adresimi bilmeden beni nasıl bulup anlayacaklar? Sorarım size: “Nasıl? Kim bilecek benim insanlardan kaçtığımı? Ben ölmek istiyorum

sayın albayım, ölmek. Bir yandan da göz ucuyla ölümümün nasıl karşılanacağını seyretmek istiyorum. Tehlikeli oyunlar oynamak istiyor insan; bir yandan da kılına zarar gelmesin istiyor. Küçük oyunlar istemiyorum albayım (...)" (259).

Bekleyiş ve Ceza Kesme

Bütünsel nitelikli bir kararı olmadığı için zıt kutuplar arasında gidip gelen Hikmet Benol'un özgürlüğüyle kararsız olduğunu işaret eden ikinci husus, bir bekleyen oluşu ve beklentisi gerçekleşmediğinde ise çok yoğun ceza kesene dönüşmesidir. Hiç şüphesiz insan, birlikte bir dünya içinde yaşadığı için bekleyen veya uman bir varlıktır. Ancak beklemesi sınırlıdır insanın. İnsan kendisinden ve diğer insanlardan ne bekleyebilir? Ayrıntılı olarak cevaplandırılabilir olan bu soruyu, burada kısaca cevaplırsak, insan, kendisinden de diğerlerinden de esas olarak, sadece kanunlara uymasını bekleyebilir, dememiz mümkündür. Bunun dışındaki beklentiler, kişinin kendisi ile diğer özel ilişkileri hariç, daima esaret durumunu işaret eder. Bu bağlamda Hikmet Benol, biçimsel olarak yetişkin, ancak bütünsel bir karara sahip olmadığı için çocuk kalmış bir kişi olarak insanlara bağımlıdır. Çocuk gibi onların kendisini anlayıp takdir etmesini ve görüp değerlendirmesini bekler. Ne var ki insanlar, pragmatanın belirlemesinde oldukları için, onun bu beklentisini ancak işlerinde geldiğinde gerçekleştirirler veya çoğu zaman ise onu ya anlamıyorlarmış gibi geçirirler ya da hiç ciddiye almazlar. Ticarî bir ilişkiyi andıran gündelik yaşamda, insanlara bir şeyler vermeden almayı bekleyen ve bu gerçeği görmek istemeyen Hikmet Benol, umduğunu bulamaz. Bekleme ile başlayan, hüsrana ve öfkeye devam eden, bastırma ile nihayetlenip tam da bu sırayla sürekli tekrarlayan bu sürecin sonucu ise bazen üzüntü, çoğunlukla da öfke olur. Üzüntü veya kederde insan, öncelikle kendisine, sonra hayata; öfkede ise önce hayata ve insanlara, sonra da kendisine ceza keser. İstisnasız bu iki fenomende de kesilmiş birer cezayı içerir mutlaka.

Bir bekleyen olarak Hikmet Benol, pek çok insan gibi, çoğunlukla, beklentilerini gerçekleştirenlere karşı sempati, gerçekleştirilmeyenlere karşı ise yoğun bir öfke duyar. Öyle ki o, ilk karısı Sevgi ile kendisini kontrol altında tutup durdurması ve hata yapmasına "*engel olması*" (76) için evlenmiştir. Ancak karısı, kendisini umduğu gibi "*anlamadığı için*" (76), onu kontrol altında tutmak yerine, eylemlerinde daha da serbest bırakır. Beklentisi gerçekleşmeyen ve ısrarla karısı tarafından anlaşılıp takdir edilmeyi bekleyen Hikmet Benol ise daha ileri giderek bulaşıkları yıkamak gibi basit eylemleriyle karısına "*yaranmaya*" (83) çalışır. Durumun farkında olmayan karısı ise ona, örneğin, çay demleme gibi basit ev işlerini bile, "*insan gibi bir söz[etmeden]*" "*göstererek öğretir*" (83). Hikmet Benol,

alınan ve özel olma yanılması içindeki bir insan olarak karısının bu tavrında alınıp küsecek bir şeyler sezer. Öfkesinin de yönlendirmesiyle, sözde kendisini küçük düşüren karısından intikamını onu, *“hayalinde kötü durumlara düşürerek”* (83) alır. Bu husus, şüphesiz bir ceza kesmedir. O, bu noktada kalmaz; tepkisini biraz daha ileri götürür. Az okuyan ve okumayı sevmeyen karısını beğenmez. Onunla birlikte olmasına rağmen, arkadaşının eski sevgilisi Bilge’ye ilgi duyar. Bu esnada ise ikircikli bir biçimde, ona karşı hem dürüst davranmaz hem de ondan kendisini anlayıp takdir etmesini bekler. Önceden olduğu gibi bu isteği gerçekleşmeyince de, aynı süreç kendisini tekrar eder. Ceza düşkünü Hikmet Benol, intikamcı bir tavır alır, karısını suçlu duruma düşürmek için ona mış gibi yapmaktan oluşan bir oyun oynar. Düşündüklerini dürüstçe söyleyip ayrılık sürecini hızlandırmak yerine, karısının ilgisizliğini artırmaya çalışır. Daha sonra da sanki kendisi bir şey yapmamış gibi Sevgi’yi, kendisine *“tuzak kurmak[la]”* (92) suçlar. Daha da kötüsü, onu hayalinde küçülterek *“sinek”* (93) yapar, kanadını koparır. Daha sonra da karısına göre daha anlayışlı olduğunu düşündüğü Bilge’ye ilgi gösterir abartılı bir şekilde. Ancak Bilge, evli olan Hikmet Benol’la onun beklediği şekilde ilgili değildir, kısa süre sonra da kendisine yeni bir sevgili bulur. Bu onun için beklenen bir haber değildir. Sevgi içinse çok açık belli etmese de, çok sevindirici bir haberdir. O, bu bilgiye, esas olarak bir sezgisinin yorumu ile ulaşmıştır, dolayısıyla bu bilgi kesin değildir. Ancak Hikmet Benol, karısının sevinmesinden sonra, kendisini mutsuz etmeye neredeyse koşullandığı için, tepkiselliğini sınır duruma kadar götürür. Sevgi’ye *“aldırmadan”* (104), Bilge’nin gözüne girmeye çalışır. Ancak geç kalmış ve Bilge’yi elinden kaçırmıştır. Ona göre bu durum, kendisi için bir başarısızlık ve yenilgi, Sevgi için ise bir başarı ve zaferdir. O, bunun üzerine, daha da hırslanır; karısını kazandığı *“zaferler yüzünden”* (105) mahvetmek ister. Bu yenilgiden sonra, önceki tepkilerinin çok ilerisine geçer; daha da ağır bir ceza vermek ister. Kendisini zehirleyen öfkesini hafifletmek için Sevgi’nin *“arkadaşlarıyla yatmayı düşünme hobisi”*ni (124) geliştirir ve hayalinde onun *“arkadaşlarıyla yatar”* (127). Keskin bir şekilde düştüğünü işaret eden eylemleri, bu noktada kalmaz. Kontrolü neredeyse yitiren Hikmet Benol, karısının arkadaşlarını, cinsel organın bir simgesi olarak kullandığı *“W”*ye benzetir. Onları *“şeyler”* ve *“can sıkıcı bir W’ler korosu”* (128) olarak niteler. Üstelik Sevgi’ye bu tarz hakaretleri uygun görüp onu olabildiğince küçültür, Bilge’yi ise bu öfkeden uzak tutmaya çalışırken, aslında ne kadar ceza düşkünü, ikircikli ve hasedi tarafından zehirlenmiş bir insan olduğunu da ortaya koyar.

“Bu kadınlar arasına nedense sen girmedin Bilge. Sevgi’nin arkadaşı olmadığı için herhalde. Bunlardan biri de, bir gün kocasıyla birlikte bizim

evden ayrılırken yanağımdan öpmüştü. (...) Beni çok seviyorlardı bu Sevgi'nin arkadaşları. Şakalar yapıyordum onlara; sarsıla sarsıla güliyorlardı ve etekleri açılıyordu arada. Sizi şeyler diyordum onlara içimden. Pencereye giderek görüntülerini seyrediyordum camda. (...) Ben Sevgi'nin üç arkadaşını birden düşünüyordum, gazetemin arkasında. (...)" (127).

İç dünyasında oyunlar kurgulayan, ancak yayınlanmış her hangi bir eseri olmayan Hikmet Benol, sanki oyunlarını sahnelemiş de insanlar ona ilgi göstermemiş gibi hayal eder kendisini. Ülkemizde insanların çoğunlukla yaşarken değil de öldükten sonra kıymetlendiklerinin farkındadır. Bunun için de ölümünden sonra değil, yaşarken ilgi görmeyi ister. Ayrıca içinde yaşadığı maddeci dünyadaki çıkar odaklı ilginin yaratıcı kişileri, yabancılaştırıp onların kendilerini işlerine bütünüyle adanmalarını engellediğini düşünür. Oysa onun bu düşünceleri, esasen bekleme durumunu içeren birer koşullanmadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi o, insanlar tarafından anlaşılıp ilgi görmek ister. Karşılaştığı ise çoğu zaman ilgisizliktir ve bu husus ise onu insanlara karşı öfke dolu bir durumda bırakır. O, bazen öfkesini esprilerle yumuşatmaya çalışır. Ancak özgür olmadığı için, öfkesi, çoğu zaman abartılı bir şekilde ifadesini bulur. O, beklentisini gerçekleştirmeyenleri, yaşarken kendisine ilgi göstermeyenleri, ilgileriyle kendisini onurlandırmayanları, yalnız bırakıp hor görenleri, yerden yere vurmak ve aşağılamak ister. Bu durum ise yukarıda da belirttiğimiz gibi, bekleme ile başlayan, hüsrana ve öfke ile devam eden ve bastırma (yatışma) ile sona eren bu süreci, romanın başından sonuna kadar takıntılı bir şekilde sürekli yeniden yaşandığı işaret eder. Bir diğer ifadeyle o, bekler, hüsrana uğrar, ceza keser ve yatışır. Bir süre sonra, bu süreç yeniden başlar ve sürekli tekrar eder. Bu durum ise esas olarak onun tekrara mahkûm bir bekleyen olduğunu, dolayısıyla da özgür olmadığını ortaya koyar:

"Hikmet, "Yargılama filan yok," dedi. "Biz ceza vereceğiz". Sen neden işimizi bozuyorsun canım? Çekil aradan; biz de defterimize yazdığımız kimselerin hesabını rahatça görelim. Göze göz, dişe diş. Gözünü kaybetmeyen anlamaz bunu. Biz anlarız. Biz Musa'dan yanayız. Bütün romantik oyunlarda olduğu gibi şiddeti haklı gösteren bir serüvenimiz yaşanacak: Şiddeti düşünmekle başlayacak ve şiddetle bitireceğiz." (150).

Oğuz Atay, günlüğünde Hikmet Benol için, "yaşantısındaki en önemli noktalardan biri[sinin] başkalarından çok şey beklemesi, ümit etmesi ve devamlı gerçek dışı hayaller kurması" olduğunu söyler (Atay 1998: 24). Hikmet Benol, hakikaten öyledir. İnsan olarak o, hem kendisinden hem de insanlardan beklenti içindedir. Beklentileri gerçekleşince mutlu olur, beklentileri gerçekleşmeyince ise ortaya çıkan veya yeniden canlanan

hislerine yenilir. Ne kendisini ne de insanları öfkesinden özgürleşerek değerlendirebilir. Öyle ki o, iç dünyasına çekilmeden önce de oraya çekildikten sonra da pek çok şey olanaklıyken sorunlarını aşıp onları değerlendiremediği için, kendisini suçlar ve bağışlayamaz. O, kendisinden o güne kadar yarım bıraktığı işlerini tamamlamasını veya en azından elinin altında olanları yarım bırakmamasını bekler. Ancak kararsız olduğu için, ne beklentisi gerçekleşir ne de işlerini sonuna kadar götürüp tamamlayabilir. Başta ilişkileri ve istemeleri olmak üzere, kurguladığı oyunları yarım kalır, hiç bir şekilde tamamlanmaz. Kendisinin ifadesiyle giriştiği her işte soluğu yarı yolda kesilir. Bunun için de o, kendisini, içinde bulunduğu durumdan kaçan, “gecekonuda yaşayan ve insanlıktan emekliye ayrılmış” (119) korkak birisi olarak görür. Yoğun olarak acı çektiği bir anda, “ölmek istiyorum” (259) diye düşünür. “Sonunda kurtulabileceğimi bilseydim ben de Dumrul gibi keserdim bileklerimi” (120) der. Takılıp kaldığı intihar düşüncesinin yanı başında, dikkat çekici bir şekilde, kendisini lanetler; “Allah belamı versin benim!” (258), diye geçirir içinden ve ardından da iç dünyasına çekilmiş olmasını, belasını bulmak olarak yorumlar. Lanet etme ile yoğun ceza kesme duyguları arasında gidip gelir. Kendisini cezalandırmak istediği için takıntısını, “serseri bir kurşunla ben de vurul[arak]” (275) ölmek istiyorum cümlesiyle pekiştirerek ortaya koyar. Nihayet “Gecekondu seferi” (299) de “yenilgiye doğru” ilerlerken Hikmet Benol, kendisini, bir panayırda iriliğinden ve sunulan balıkları yemekten başka marifeti olmayan, bunun için de ilgi gösterilmeyen “garip bir deniz canavarı”na benzettir. Deniz canavarı imgesinde dikkat edilirse, iradesi olmadığı için dış şartlara bağlı olma, dolayısıyla da bir özgür olmama durumunun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Bu örnek, ayrıca onun aşamadığı için kendisini cezalandırdığını da işaret eder.

“(…) Sizlerden bir şeyler beklediğim anlaşılıyor mu? Neden susuyorsunuz? (...) “Herkes kendisini korumasını biliyor, benden başka,” diye yakındı Hikmet. Sonunda ben kalıyorum ortada. Bedelimi koymadan satılığa çıkarıyorum kendimi. Satın alanlar, hiçbir şey ödemeye yanaşmıyor bu yüzden. Bir panayırda, eski ve soluk bir çadırın içinde gösterilen, büyüklüğünden başka bir meziyeti olmayan garip bir deniz canavarıyım. Uzak ve soğuk denizlerde her nasılsa yakalanarak bu fakir çadırın havuzuna yerleştirilmişim. Panayıra gelenler, bütün hayvanlardan belirli marifetler bekliyorlar. Benim bütün marifetim balık yemek (...).” (302).

Koşullanmalar: Ansiklopedi, Fransız İhtilali ve Demir Yumruk Beklentisi

Özgür bir kişi olmayan Hikmet Benol, kendisini tanımaya çalışırken o güne kadar daima kalabalıkların arasında yaşamaktan hoşlandığını ve

“herkese yetişmeye” (312) çalıştığını fark eder. İç dünyası karışık durumdadır ve kişiliği de ikiye bölünmüştür. Korkutucu ve acil olarak müdahale edilmesi gereken bir sorundur bu. O, sorunuyla yalnız başına yüzleşmek yerine, iç gücü olmadığı ve soluğu tükenip iradesi kısmî felç olduğu için, kurtuluşu yeniden kendisinden kalabalıkların arasına kaçmakta bulur. İşin içine biraz da espri katarak kendisini, bir “merhamet dilencisi” (316) olarak nitelemeye başlar. “Her geçenden yardım” (315) umar. Bir diğer ifadeyle hiç tanımadığı kişilerden kendisini anlamasını ve içinde bulunduğu durumdan kurtarmasını bekler. Ancak daha önce olduğu gibi, beklentisi yine gerçekleşmez. Herkes kendi işiyle meşgul olduğu için, kimse ona yardım edemez ve o da yalnızlığı içinde acı çeker bir halde kendisiyle baş başa kalır. Pek çok şeyini yitirmiştir. Bir daha yanılmak da hata yapmak da istemez. Ne var ki kendisini doğruya ulaştırabilecek bir iç gücü de olmadığı için, onun yokluğunu telafi etmek istercesine kendisine her konuda yol gösterebilecek bir rehber ihtiyacı duymaya başlar. Ona göre böyle bir rehber, olsa olsa akla gelebilecek soruları cevaplayarak insanlara doğru yolu gösterebilecek nitelikte “büyük bir ansiklopedi” olabilir. Bir anda kararlaştırılan bu ansiklopedi, “Hikmet Ansiklopedisi” (332) ismini taşıyacak ve yüzlerce ciltten oluşacaktır. Ayrıca binlerce maddeyi içerecek ve istisnasız her şehrin her kütüphanesinde bulunacaktır. Bu kitaptan sadece yazarı Hikmet Benol değil, ihtiyaç duyan bütün insanlar da yararlanabilecektir. Öyle ki isteyen herkes, istediği zaman bu ansiklopedideki maddeleri okuyup onlar üzerinde düşünerek, oradaki prosedürü takip ederek gündelik işlerini hatasız tamamlayabilecektir. Böylece yanılmalar olmayacağı için insanlar delirmekten kurtulacak ve “zaman boşlukları” ile “takılmalar” (322) ortadan kalkacağı için, mutlu mesut yaşayabilecektir. Bu ansiklopedi özellikle kendisi gibi olan birçok kişiyi, “kararsızlık”la sorumluluktan “kurtaracak” (323), bunun için de Hikmetlere, “ne Sevgiler ne de Bilgeler kabahat” bulabilecektir. Aşağıdaki parçada da görüleceği gibi Hikmet Benol, kendisini aşır geçme gibi doğrudan kendisi ile alakalı olan hususları bile dış koşullara bağlarken içinde bulunduğu durumun özgürlüğüyle kararsızlık olduğunu ortaya koyar.

“Felsefeciler böyle günlük konularla uğraşsalar ne iyi olurdu, diye düşündü. Bakkal Rıza’ya gitmek meselesi üzerine bir deneme yazmış olsalardı mesela. Bu konudaki bütün ayrıntıları ve mümkün olan bütün çözüm yollarını bana gösterebilirlerdi, belki o zaman yüksek meselelere atlamam sağlanırdı. Soyut konularda Bilge’yi bu kadar yalnız bırakmazdım. Durmadan ben, ben, ben diye tutturmazdım. (...) Ben kendimi aşmış olurdum da, sanki dışarıdan kendime bakıyormuş gibi yaparak daha uzun süreli çözümlerle ilgilenirdim. Sözlerim daha uzun süreli dayanırdı. Şimdi günlük

ihtiyacı bile zor karşılıyor. Günlük meseleleri çözebilseydim, ona yüksek seviyede bir mektup bile yazardım durup dururken. Ölüm kalım meselelerini, rüzgârın dağıttığı sözler olmaktan çıkarırdım. Sevgi'yle orada nasıl olmuştu, burada nasıl olmuştu? diye gecekondulara kapanıp düşünmezdim. (...)” (323-324).

Özgürlüğüyle kararlılık, kişinin kendisini dış koşullanmışlıklardan kurtarıp bizzat oluşturduğu iç koşullara bağlamasıdır. Bu bağlamda özgürlük, öncelikle bireyin iç meselesidir. Bu meselenin halli, dış dünyadaki her hangi bir koşulun gerçekleşmesine bağlı değildir. Eğer insan bu hususu, herhangi bir dış koşulun gerçekleşmesine bağlarsa, özgürlük ortadan kalkar ve onun yerine esaret durumu ortaya çıkar. Doğru yaşayıp eylemeyi bir ansiklopedinin sunacağı maddelere ve mantıksal düzene bağlayan Hikmet Benol, bir kurtuluş reçetesi oluşturmuş gibi görünür, ancak bu, sadece bir oyun ve şakadır. Bunun için de o, kırgın, öfkeli ve kötü durumda olduğunu bilmesine rağmen, onu aşacak gücü kendisinde bulamaz. Derlenip toplanmasına olanak sağlayabilecek bir umut parçası da oluşturamadığı için umutsuzluğun ağırlığı altında gittikçe yorgun ve bitkin düşer. Başlangıçta o, kendi ifadesine göre, “dünyaya yeni bir örnek getirmek” için yola çıkmıştır, ancak geldiği noktada “tek başına bunu” (331) başaramamıştır. İçinde bulunduğu durumu fark ettikten sonra, cesur bir şekilde, “insanın kendisiyle hesaplaşması meselesini” (332) bizzat kendisine uygulamak için iç dünyasına çekilir. Bu husus, özellikle özeleştirel bakışın da özeleştirelinin de çok gelişmediği bir kültürel ortamda, son derece iyi niyetli bir eylemdir. Ancak o, bu geri çekiliş esnasında, derlenip toparlanamaz. Aksine, kendisini tanıdıkça, kişiliğinin pek çok parçaya ayrıldığını fark eder. Bu esnada kendisini aşmaya olan inancını da yitirdiği için, istediği hesaplaşmayı gerçekleştirip parçalarını bütünleştiremez ve iç dünyası daha çok karışır. Sonunda ise “birbiriyle uyuşmayan bir sürü Hikmet” (335) ortaya çıkar. Aşağı yukarı yedi parçaya ayrılmıştır iç dünyası ve kişiliği. Bu sonuç karşısında çok üzülen Hikmet Benol, “düşüncelerinin acısına” (338) katlanamayacak kadar kötü bir duruma geriler. Nihayet duyduğu acının tazyikiyle, suçlayıcı bir tavır alır. Daha önce yaptığı gibi, yine sorumluluğu yansıtır. Sanki sorun kendisinden değil de bütününüle kurulu düzenden kaynaklanıyormuş gibi yapar. Kendisini değiştiremediği halde kurulu düzenin değiştirilebilmesi için Fransız İhtilalî'nin benzeri olan “ansiklopedik bir ihtilal”in gerekliliğine inanmaya başlar. Bu naif inancını abartarak böyle bir ihtilalin bizi tek başına bile “kötü durumdan kurtar[maya]” (340) yeteceğini düşünmeye başlar. Bu tarz bir ihtilalle kendisi gibi ezilenlerin her şeye yeniden başlamasının mümkün olabileceğini sanır. Oysa bu, basit bir

koşullanmayı içeren kökten değişim beklentisidir ve onun kendisini yenileme düşüncesini, dış unsura bağlayan birisi olduğunu ortaya koyar.

“(...) Düşüncelerimin acısına bazen ben de dayanamıyorum doktor. Öyle yoğun geliyorlar ki bir aralık durmazsam, bu şiddete katlanamam. Fakat dışlerimi sıkmalıyım. 1789’a bütün milletçe ihtiyacımız var, tarihte atlama olmaz; hepsi sırayla ortaya konulmalı. Canım küçük burjuvaları kralın boyunduruğundan kurtarmalıyız ki cici karılarını kollarına takarak Eşitlik Meydanında, Bağımsızlık Parkında ve Kardeşlik Aile Bahçesinde dolaştırabilinler (...). (338).

Hikmet Benol’un dışa bağımlı olduğunu işaret diğer bir husus ise onu kendisine getirip her şeyi düzelterek nitelikli bir “demir yumruk” beklentisi içinde olmasıdır. O, ihtilal aracılığıyla gerçekleşecek bir kökten değişimi beklerken, farkında varmadan durumunu da şeyleri de aşabilmek için, bir başkaldırı girişiminde bulunur. İlk bakışta umut verici bir girişimdir bu başkaldırı. Ancak Hikmet Benol, ölüm korkusunu aşamadığı için daha önceki girişimleri gibi, bunu da tamamlayamaz ve alıştığı şekliyle bu yarım kalmışlığın nedeni olarak da o, yine kendisini değil, insanları görür. Hınç dolu bir ifadeyle, içinden “sonunda herkese birden tek bir oyun oynayacağım” (347) diye geçirir. Daha da ileri gider: Sesinin tonunu yükselterek, kararlı görünen bir tavırla, “ruh proleteryası[nın]” (349) “akıl ve ruh burjuvaları[na]” karşı başkaldırıp kaybedecek bir şeyi olmayanların insanı sakatlayan bu düzene karşı birleşmesi gerektiğine vurgu yapar. Kendisinden beklenmeyecek bir şekilde, umutla “geleceğin yaratıcıları bizleriz” (350) der ve yaşam denilen oyunun sona erdirilmesi için isyan çağrısında bulunur. Ancak bu sözleri de oyunda kalır sadece. Hem insanları isyana davet eder hem de “artık çok geç kaldık” (354) diye düşünür. Umudunu daha oluşmadan yitirir. Bunun için de kendisini de, zamanında iyi davranmayı kendisini zıvanadan çıkaran insanları da bağışlamayı hiç düşünmeden cezalandırmak ister. Aldığı kararı pekiştirircesine kendi bünyesi gibi, “ruhsal hastalığın kemirdiği bünyeler[in]” (362), sadakati değil, ihaneti oynama zamanının geldiğini belirtir.

“(...) Bu yüzden elbette ben de, demokrasiye ve insan haklarına karşıydım. Ben de demir yumruk istiyordum. Çünkü kitap kurdunun bu gerçek dışı durumu beni rahatsız etmiyordu; çünkü ben de kendimle çelişkiye düştüğüm için başka çelişkiler vız geliyordu bana. Çünkü kendimi kaybetmiştim; bu demir yumruk beni kendime getirmeliydi. Bütün ülkeyi kapsayan bir anayasa olmalıydı. Bu anayasanın ilk maddesinde şöyle yazmalıydı (...).” (363).

Kapatma Düşkünüğü veya İhanet (Çağdaş Yahuda Olmak)

İhaneti içinden geçiren ve o yönde belli belirsiz de olsa bir karara ulaşan Hikmet Benol, yoğun suçluluk duygusu içinde, hayat denilen oyunda kendisine biçilen rollerden sıkılmış ve her şey yerli yerindeymiş gibi yapabilen “*insanların arasında bulunmaya katlana[maz]*” (409) hale gelmiştir. İnsanların kötü oyunlarını görmek istemediği için de onlardan uzak durmaya çalışır. O esnada da kendisini tanıyıp aşmaya ve öz varlığını yeni baştan kurmaya karar verir. Aldığı karar doğrultusunda otuz yedi maddeden oluşan bir kurallar dizisi oluşturur ve adını “*kurtuluşumuzun bağlı olduğu nitelikler*” veya “*ilerlememizi engelleyen otuz yedi madde*” (413) olarak koyar. Pratize edildiğinde insanı özgürleştirebilecek nitelikte olan bu maddelerin romanda hepsi değil, sadece birkaç tanesi sıralanır. Sıralanan bu kurallar dizisinin ilk maddesi, kendini tanımaktan oluşur. İkincisi, ne olursa olsun kendini kapıp koyuvermemek veya bırakmamaktır. Üçüncüsü, meselelerin esasını veya özünü kavrayacak kadar sabırlı ve özenli olmayı içerir. Atlanarak belirtildiği şekliyle on yedinci madde, gereksiz gurura kapılmamaktan oluşur. Yirmi ikinci madde kendini küçüksememektir. Otuz üçüncü madde, kendini ne harcamak ne de olduğu gibi korumaktan müteşekkildir. Otuz yedinci ve son madde ise işleri yarım bırakmadan olabilecek en iyi şekilde sonlandırmaktan oluşur.

Bu otuz yedi maddeyi benimseyen ve “*nasıl yaşayacağımıza karar verdik*” (420) diyen Hikmet Benol, kararına uygun olarak eylemde bulunmak için harekete geçer. Bir yandan bu maddeleri pratize eder, bir yandan da kendisini daha iyi tanıyabilmek için tanıdıklarıyla kendisi hakkında görüşmek ister. İsteğine uygun olarak iki eski arkadaşıyla görüşür, ancak arkadaşlarından beklediğini bulamaz, çünkü arkadaşları çok değişmiş ve yeni bir yaşama şeklini benimsemiştir. Kendisini tanımak için ötekilerin görüşlerine ihtiyaç duyarak özgür olmadığını ortaya koyan Hikmet Benol, daha önce yaptığı hataların bedelini ağır ödediği için, o hataları yinelemek istemez. Yukarıdaki maddelere ilave olarak doğru yaşamının bilme, sorgulama, kendisini aşma ve kalabalıkların cazibesine kapılmamayla alakalı olduğu düşünmeye başlar. Bu karar, otuz yedi maddeyle birlikte düşünüldüğünde doğru yaşayabilmek için dikkate değer bir farkındalık içerir ve uygulanabilmesi durumunda, kişinin kendisini aşarak özgürleşmesine olanak sağlayabilecek bir özelliğe sahiptir. Ancak Hikmet Benol, söylemesi çok kolay, uygulaması çok zor olan bu karara sadık kalmayı değil, ihanet etmeyi, dolayısıyla de özgürlüğüyle kararlı olmayı değil, kararsızlığı seçer. Bu konuda da kendisine, bir seçimi içeren ihanetiyle meşhur olan Yahuda’yı örnek alır. Bilindiği gibi Yahuda, İsa peygamberin bir havarisidir ve peygamberle diğer havarileri gibi çileci ideale bağlı kalıp sorumluluklarını yerine getirmek yerine, o ideale ihanet etmeyi seçer. Bir diğer ifadeyle çileci

ideali önce kabul eder, sonra da onu insan için ağır bularak reddeder. Hikmet Benol'a göre “*Yahuda gibi bir zavallıyı*” (434) önemli ve dikkate değer kılan da tam olarak bu ihaneti içerip işaret eden seçimidir. Bir diğer ifadeyle, ona göre Yahuda, bir yükün nasıl taşınacağını değil, nasıl taşınamayacağını ortaya koyarken tersinden bile olsa, insanlığa örnek olan önemli birisidir. Anlayışını içeren seçimini Yahuda örneğiyle ortaya koyan Hikmet Benol, aldığı kararları arkasında bırakarak pek çok şey gibi, ben olma ve kendisini aşma olma olanağını da kapatmış olur.

“(...) İsa, Yahuda'nın bu ağır yüke katlanamayacağını biliyordu. Fakat dünyada bir kişinin -hiç olmazda bir kişinin- kaldıramayacağı bir yükün altına girmesi gerekiyordu, bunu insanlara göstermesi gerekiyordu, dayanamayacağı yolda yürümesi gerekiyordu. Ne İsa, ne de öteki havariler bu konuda insanlığa örnek olabiliyorlardı. Çünkü onlar kuvvetliydi, çünkü onlar sorumluluklarını biliyorlardı, çünkü onların sonuna kadar dayanacağını herkes biliyordu. İnsanlığa bu konuda ancak Yahuda gibi bir zavallı örnek olabilirdi. Bu yüzden bütün ümit, Yahuda'daydı. İşte Yahuda bunun için insanlığa ihanet etmişti ve önemli bir fırsat kaçırılmıştı. İşte benim felsefem buydu (...)” (434).

Susuş veya Simgesel Ölüm

İnsan, yaşadıklarına anlam vererek kendisini aşma ve yenileme olanağına sahip olan bir varlıktır. Bu aşma ve yenilenme olanağı, her şeyden önce anlamlandırıp değerlendirme durumu olarak özgürlüğü imler. Dolayısıyla özgürlük, insanın kendisini aşması ve yenilemesidir biraz da. İnsanı hayvandan ayıran ve insanlaştıran bu olanak, her zaman el altında değerlendirilmeyi bekler durumdadır. Görülüp değerlendirilmesi ise insanın olanaklarla ilişkisinin biçimine bağlıdır. Değişim ile yenilenmenin önemli olmadığı çağlarda olanaklar, toplumlar tarafından çoğu zaman görülmez, harcanır. Harcama konusunda Doğusu ve Batısıyla bütün bir Ortaçağ'ın böyle olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki medeniyetten Batı, modernleşme süreciyle birlikte insanın bu olanağını hem fark edip değerlendirir hem de onu mümkün olduğu kadar sürekli canlandırıp göz önünde bulundurur. Öte yandan Müslüman Doğu medeniyeti ise ne yazık ki insanın bu olanağına uzun süre kapalı kalır. Bunun için de Batı'da insan, yollar tıkanıldığında yenisini açmak için kendisini yenileyip değiştirirken Doğu'da ise değişim bir kusur olarak algılanır, dolayısıyla da insan, istisnaların dışında çoğu zaman yenilenip tazelenmez. Ahmet Hamdi Tanpınar, çok yoğun bir ifadeyle “*Müslüman şark medeniyetinde insan değişmez, canlılığını kaybeden değerlerin etrafında yavaş yavaş ufalır*”, (Tanpınar 1997: 78) derken biraz da bu hususu kast eder.

Romanın sonunda Hikmet Benol, kendisini aşırıp canlandırmanın, değişerek devam etmenin olanağı açılmış olmasına rağmen, aldığı karara sadık kalmayı değil, ihanet etmeyi seçerekmiş gibi yapmakla suçladığı insanlarla birleşir. Bu kararından sonra da daha önce birçok kez yaptığı gibi, yine o kararı alarak açılan olanağı kapatan sanki kendisi değilmiş gibi düşünür. Tekrarlayan bir yapıyla insanları, kendisini yalnız bırakmakla ve ikiye bölünmüş olmakla suçlar. Kendisini ise hemen hemen her şeyi tüketmiş, değişim başta olmak üzere, şeylere olan inancını yitirmiş ve çökmüş birisi olarak görür. Bu husus, simgesel anlamda ölümü ve dağılmayı içerir. O, bu noktada ve yeniden seçim yapmak zorundadır. Ya kendisini aşacak ya da her şeyi bırakacaktır. Olanakların sınırında duran Hikmet Benol, seçimini yapar, kendisine olan inancını yitirdiği ve yeni bir inanç da oluşturamadığı için, artık yeni bir şeyin olamayacağını kesinler. Bu arada acı çektiği için de kendisini bekleyen yalnızlıkla karanlığa yeniden dönmek istemez. Ağlasa birazcık açılabilceğini düşünür, ancak ağlayamaz. Her şeyin çok yoğunlaştığı bir anda, yalnız ve ne yapacağını esas olarak bilmez bir durumda iken, daha önce aldığı susma kararını uygular ve gecekondunun balkonundan kendisini atarak intihar eder.

Buradaki ölüm, simgesel niteliklidir ve susmuş olmayı içerir. Susmak ise bir tepki olarak simgesel nitelikli ölümle eşitir ve ayrıca kişinin yaptığı seçimi içerir. Her ne kadar bu eylem, özgürmüş gibi görünse de, esasında özgür olmayan bir eylemdir. Bu eylem, önceki eylemlerini düşünerek diyecek olursak, Hikmet Benol'un özgürlüğüyle kararlı değil, kararsız olduğunu işaret eder. Dolayısıyla susmak veya simgesel olarak ölmek, bir eylem olarak özgürlüğüyle kararlılığı değil, kararsızlığı belirtir; sorumluluğu değil, sorumsuzluğu ve kaçışı imler.

“(...) Oysa Bilge gibi ağlayabilseydi açılırdı. Ağlayamadığı için kapanmıştı. İçine kapanmıştı, gecekonduya kapanmıştı. Aşkın gözyaşları onu bırakmıştı. Aklın gözyaşları onu bırakmıştı. Bununla birlikte sonuç pek acıklı oldu; fakat sebebi anlayamadı. (456).

(...) Ben artık biraz çöktüm albayım. Aklıma yeni bir şey gelmiyor. Oyunlar beni de yordu galiba. (...) Siz şimdi ağladığıma bakmayın aslında böyle hissediyorum. (...) İnsan değişemezmiş. Benim yalnız kalmam gerekiyormuş. (...) Artık hiçbir şey yapmak istemiyorum. Gerçekten hiç bir şey yapmak istemiyorum. Hiçbir şey yapmak istemiyorum. Korkuyorum. Hiçbir şey yapmak istemediğim için kötü bir şey yapmak istemiyorum. Yavaşça yukarı çıkmalıyım. (...) Düşünüyorum.” (461).

Değerlendirme

Roman tarihimizin teknik ve içerik bakımından öncü metinlerinden birisi olan *Tehlikeli Oyunlar* romanı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insan varlığını tehdit eden unsuru, özgürlüğüyle kararsızlık durumu olarak görünür kılan bir romandır. Kısa bir ifadeyle özgürlük, baskı ve zorlamanın yokluğu durumunda, kişinin şahsına ve toplumuna ait olanaklarını, kendisinden ve bütün insanlıktan sorumlu olacak şekilde değerlendirmesi demektir. Kendi içinde kararlı ve kararsız olmak üzere ikiye ayrılır özgürlük. Olumlu bir durumu imleyen özgürlüğüyle kararlılık, kişinin olanaklarını, dışa bağlı olmadan yalnızlığı ve tarihselliği (ölümlü ve sonlu olma bilinci) içinde sorumlu bir şekilde değerlendirmesidir. Özgürlüğüyle kararsızlık ise kararlılığın yokluğu durumunu bildirir ve kişinin olanaklarını sorumlu bir şekilde, yalnızlığı ve tarihselliği içinde gerçekleştirememesini işaret eder. Özgürlüğüyle kararlılık, bütünsellik durumunu işaret eder. Özgürlüğüyle kararsızlık ise parçalanmış oluşu, yani şimdi veya gelecekte gerçekleşebilecek eylemleri belirleyecek olan bütünsel nitelikli bir kararın yokluğunu bildirir.

Her iki husus da kendisini gündelik nitelikli pek çok eylemde görünüşe çıkarır. Özgürlüğüyle kararlılık durumu, kendisini en iyi şekilde, kişinin varoluşunu seçip onun sorumluluğunu üstlenmesinde gösterir. Özgürlüğüyle kararsızlık ise sorumsuz kişinin ikircikli olan, anlaşılıp onaylanmayı bekleyen, ceza kesen, koşullandıran ve kapatan eylemlerinde görünüşe çıkar en iyi şekilde. Bütün şekilleriyle insan varlığı için bir tehdit olan bu husus, *Tehlikeli Oyunlar* romanında ise asıl kişi Hikmet Benol'un ikircikli olan, anlaşılıp onaylanmayı bekleyen, ceza kesen, koşullandıran ve kapatan eylemlerinde kendisini gösterir.

Esas bölümlerde de söylediğimiz gibi Hikmet Benol, özgürlüğüyle kararsız bir insan durumundadır. O, yaşamını belirleyecek bütünsel nitelikli bir anlamla amaca sahip değildir, böyle bir anlamla amaç da oluşturamaz. Bu durumu ise onu tesadüflere ve gündelik kararlara bağlı, ikircikli ve dünyasız kılar. O, bu bağlamda ne varolan dünyaya uyum sağlayabilir ne de o dünyanın dışında bütünüyle kendisini adayabileceği bir dünya oluşturabilir. Farklı istemeler arasında gider gelir. Hem yalnız kalmak ister hem de yalnız kaldığında acı çeker, ondan şikâyet eder. Hem ölmeyi hem de yaşamayı ister. Hemen hemen her konuda ikircikli ve küçük hesaplı olduğu için, giriştiği işlere bütünüyle yoğunlaşamaz, en aslı olanağı olan zamanını harcar hiç durmadan.

Romanda ikircikli oluş gibi, özgürlüğüyle kararsızlığın dramatize ederek gösterilen ikinci tezahürü ise bekleyiş durumudur. İnsan, dış

dünyadan bir şeyler beklediğinde esir, beklemediğinde ise özgürdür çoğu zaman. Hikmet Benol, sadece ikircikleri olan bir kişi değil, aynı zamanda insanlardan kendisini anlayıp takdir etmesini, biricikliğini onaylamasını ve kendisini el üstünde tutmasını bekler. Hatta ilk karısıyla evliliğini, bu tarz bir beklenti üzerine kurar. Karısından haksız bir şekilde, kontrolden çıktığında kendisini durdurmasını bekler. Bekler, ama beklentisini ne karısı ne de insanlar karşılar. Umduğunu bulamayıp hüsrana uğrayan Hikmet Benol ise bunun üzerine, kendisini hüsrana uğratanlara karşı çok yoğun bir öfke duyar. Onun bu her şeyi yıkmak isteyen haksız öfkesi, aşlamadığı için kıskançlık duygusuyla da birleşip zamanla dönüşerek onu zehirler ve hınçlı bir insana dönüştürür. O, bu durumda iken esasen kendisini cezalandırdığının farkındadır, ancak özgür olmadığı için bu sorunu aşamaz.

Bekleyiş gibi özgürlüğüyle kararsızlığın dramatize edilerek görünür kılınan bir diğer şekli ise koşullanıştır, diyebiliriz. Hikmet Benol, sadece ikircikli bir bekleyen değildir, aynı zamanda kurtuluşunu dış unsurlara bağlayarak kendisini koşullandırdır da. Öyle ki o, iradesi felç olduğu için hatasız yaşamının şartını, bir ansiklopedinin rehber olmasına bağlar. Ayrıca kendisini değiştirip yenileyemediği için bu değişimi, kurulu düzeni değiştirecek bir ihtilalin gerçekleşmesiyle ilişkilendirir. En sonunda ise kendisini sarsıp diriltecek olanın olsa olsa bir demir yumruk olabileceğini söyler. Kurtuluşu, bu üç şekliyle de, kendisine değil de kahramanlaştırdığı bu dış unsurlara bağlar sürekli.

Koşullanmak gibi kişinin özgür olmadığını işaret eden bir diğer husus ise karşılaşmalarıyla açılan olanaklarını kapatmasıdır. Bir kriz durumunda olan Hikmet Benol, özellikle romanın sonunda çok belirgin bir şekilde kendisini aşma olanağıyla karşılaşır, ancak o bu olanağı değerlendirip kendisini aşmak yerine, olumsuz olanı, yani özgürlüğüyle kararsızlığı dramatize ederek görünür kılma vazifesini yükler kendisine. Bir diğer ifadeyle simgesel olarak İsa olma olanağı açılmış olmasına rağmen, o bu olanağı kapatır, Yahuda olmayı tercih eder. Yaptığı bu seçiminin ardından gerçekleşen simgesel nitelikli ölümü veya susuşu ise Hikmet Benol'un, özgür olmadığını teyit ederek ortaya koyar.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde *Tehlikeli Oyunlar*, Hikmet Benol'un şahsında, özgürlüğüyle kararsızlık durumunu, ikircikli olmak, beklemek, koşullanmak ve kapatmak gibi dört esas biçimde dramatize ederek görünüşe çıkaran bir romandır, diyebiliriz.

KAYNAKÇA

ATAY, Oğuz, (2000), *Tehlikeli Oyunlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ATAY, Oğuz, (1998), *Günlükler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ECEVİT, Yıldız, (2005), “*Ben Buradayım...*” -*Oğuz Atay’ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası*-, İstanbul: İletişim Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1997), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitapevi.

15. YÜZYILDA YAZILMIŞ *A‘CEBÜ’L-‘UCCĀB* ADLI ESERDE
MADEN, BİTKİ VE HAYVANLARIN
DİNSEL-BÜYÜSEL VE TIBBİ İŞLEVLERİ

Ebru SİLAHŞOR ÖZTÜRK*

Öz

A‘cebü’l-‘Uccāb, Mahmūd Bin Kādī-i Manyās tarafından Hicri 841 (Miladi 1438)’de kaleme alınmış bir eserdir. Eser dört ana makaleden¹ oluşur. Bu makaleler de kendi aralarında bölümlere ayrılır ve kitap toplamda on bir bölümden oluşur. İlk makalenin konusu şer’i hükümler, ikinci makalenin konusu hesap ilmi, üçüncü makalenin konusu çeşitli acayip ilimler, dördüncü makalenin konusu Kur’an, Esmā-i Hüsna ve harflerin sırlarıdır. Eserin tespit ettiğimiz ve ulaşabildiğimiz on nüshası vardır. Çalışmamızda “Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu 4975 numaralı nüsha”, “Topkapı Sarayı Yeni Yazmalar 705 numaralı nüsha” ve “Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Koleksiyonu 522 numaralı nüsha”lar esas alınmıştır.

Bu çalışma, eserin üçüncü makalesinin birinci bölümünde yer alan maden, bitki ve hayvanların tıbbi açıdan yararları üzerine oluşturulmuştur. Ansiklopedik bir eser gibi harf sırasına göre anlatılan bu bölüm metnin dokusunu bozmadan olduğu gibi alınmış, hemen altına da italik olarak sadeleştirilmiş şekli verilmiştir. Çalışma, maden, bitki ve hayvanların dinsel-büyüsel işlevleri ve tıbbi işlevleri olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Verilen örnekler, 15. yüzyıl ve öncesinde maden, bitki ve hayvanların büyü

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: ebru_silahsor@hotmail.com

¹ Eserin orijinalinde ana başlıklara “makale” denildiği için çalışmanın tamamında bu terim kullanıldı.

Geliş/Received: Mayıs/Mayt 2018, Kabul/Accepted: Eylül/September 2018

ve tıp folkloru bakımından önemli uygulamalara konu olduğunu göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Mahmūd Bin Kādī-i Manyās, A‘cebü’l-‘Uccāb, maden, bitki, hayvan, dinsel-büyüsel ve tıbbi işlev.

**THE RELIGIOUS-MAGICAL AND MEDICAL FUNCTIONS
OF MINING PLANTS AND ANIMALS
IN THE WORK OF A‘CEBÜ’L-‘UCCĀB WRITTEN IN THE 15TH
CENTURY**

Abstract

A‘cebü’l-‘Uccāb is a work written by Mahmūd Bin Kādī-i Manyās in Hijri 841 (Gregorian 1438). The work consists of four main articles. These articles are also divided among themselves and the book consists of eleven sections in total. The subject of the first article is shari provisions, the subject of the second article is accountancy, the subject of the third article is various wonderful sciences, the subject of the fourth article is the Qur'an, Esmā-i Husna, and the secrets of the letters. There are ten copies we can find and reach. On our work is based on "Süleymaniye Library, Nuruosmaniye Collection 4975", "Topkapı Palace New Yazsalar 705" and "Süleymaniye Library, Hekimoğlu Collection 522".

This work is based on the medical benefits of mines, plants and animals in the first part of the third article of the work. This section, which is described according to the order of the letters as an encyclopedic work, is taken as if the text of the text is not distorted, and immediately below it is given a simplified form. The study has been examined under two main headings as religious-magical functions and medical functions of mines, plants and animals. The examples given show that in the 15th century and before, mines, plants and animals were the subject of considerable applications in terms of magic and medical folklore.

Keywords: Mahmūd Bin Kādī-i Manyās, A‘cebü’l-‘Uccāb, mineral, plant, animal, the religious-magical and medical function.

I. Eserin Tanıtılması

A‘cebü’l-‘Uccāb, Hicri 841/Miladi 1438 yılında Mahmūd Bin Kādī-i Manyās tarafından yazılmış ve devrin Osmanlı hükümdarı II. Murad’a ithaf

edilmiş bir eserdir. Eser, içeriği bakımından falcılık, sihir, büyü, matematik ilmi, hayvan ve bitkilerle yapılan sırlı karışımlar, Kur’an surelerinin faziletleri, harflerin sırları gibi çeşitli bilgilere yer vermesi ve bu bilgileri bazı bölümlerde harf sırasına göre düzenlemesi bakımından ansiklopedik bir yapıdadır. Müstensih eserini, ulemadan sayıldığını bildirmek ve ileride iyi hatırlanıp hayır dua almak amacıyla yazmıştır.² Eserin tespit ettiğimiz ve ulaşabildiğimiz on nüshası vardır.³

² Daha geniş bilgi için bk. Ebru Silařsor Öztürk, *Mahmūd Bin Kādī-i Manyās A‘cebü’l-‘Uccāb (İnceleme, Tenkitli Metin, Gramatikal Dizin)*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.

³ Bu nüshalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye Koleksiyonu 4975 Numaralı Nüsha, http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=168245. En son erişim tarihi 02.03.2017.
2. Topkapı Sarayı-Yeni Yazmalar 705 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=101372. En son erişim tarihi 02.03.2017.
3. Süleymaniye Kütüphanesi-Hekimoğlu Koleksiyonu 522 Numaralı Nüsha <https://kasif.mkutup.gov.tr/SonucDetay.aspx?MakId=566820>. En son erişim tarihi 02.03.2017.
4. Süleymaniye Kütüphanesi-Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu 943 Numaralı Nüsha Süleymaniye Kütüphanesinin kendi dijital ortamında tespit edilmiştir.
5. İstanbul Üniversitesi-Nadir Eserler Kütüphanesi T 1801 Numaralı Nüsha http://katalog.istanbul.edu.tr/client/search/results/default_tr/. En son erişim tarihi 02.03.2017.
6. Konya İl Halk Kütüphanesi-İzzet Koyunoğlu Koleksiyonu 12856-9 Numaralı Nüsha <http://koha.ekutuphane.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=10045267>. En son erişim tarihi 06.03.2017.
7. İstanbul Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae şeriyye 565 Numaralı Nüsha 4343 http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=189228. En son erişim tarihi 02.03.2017.
8. İstanbul Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Koleksiyonu No. 34 Ae şeriyye 566 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=189229. En son erişim tarihi 02.03.2017.
9. Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi-Türkçe El Yazmaları TÖRÖK O. 263 Numaralı Nüsha İsmail Parlatır-György Hazai, Macar Bilimleri Akademisi Kütüphanesi’ndeki Türkçe El Yazmaları Katalogu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2007, madde başı 661, s. 421.
10. Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R. 1423 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=103915. En son erişim tarihi 02.03.2017.

“Şaşılacak derecede tuhaflıklar” anlamına gelen eserin adı kaynaklarda yedi farklı şekilde geçer.⁴

Eser dört ana makaleden oluşur. Bu makaleler de kendi aralarında bölümlere ayrılır ve kitap toplamda on bir bölümden oluşur.

İlk makalenin konusu şer’i hükümlerdir. Bu makale iki bölüme ayrılır. Birinci bölümde soru-cevap şeklinde fıkıh konuları üzerinde durulur. İkinci bölümde yine soru-cevap şeklinde miras konusu ve akrabalık dereceleri anlatılır.

İkinci makalenin konusu hesap ilmidir. Makale iki bölüme ayrılır. Birinci bölümde örneklerle çarpma, çıkarma ve toplama konusu anlatılır. İkinci bölümde soru-cevap şeklinde hesap ilmi üzerinde durulur.

Üçüncü makalenin konusu çeşitli acayip ilimlerdir. Bu makale üç bölüme ayrılır. Birinci bölümde maden, bitki ve hayvanların tıbbi açıdan yararları, her konuda bilgi veren eser gibi harf sırasına göre anlatılır. İkinci bölümde acayip sırlı karışımlar, macunlar ve çeşitli mürekkeplerin sırları üzerinde durulur. Üçüncü bölümde türlü misaller ve ebced hesabıyla bazı hesaplamalar anlatılır. Bunlar; ayın ve yılın ilk gününü, hastanın hayatta kalma durumunu, kaybolan nesnenin bulunup bulunmayacağını, ayın hangi burçta olduğunu, herhangi gün ve gecenin hangi yıldızla denk geldiğini ve bir dileğin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini hesaplamadır.

Dördüncü makalenin konusu Kur’an, Esmā-i Hüsna ve harflerin sırlarıdır. Bu makale dört bölümden oluşur. Birinci bölümde Kur’an surelerinin sırları ve faziletleri anlatılır. İkinci bölümde çeşitli dualara yer verilir. Bunlar; peygamber duaları, dil bağlama duası, evde kalanlar için dua, çocuk sahibi olmak isteyenler için dua, doğum esnasında acı çekmemek için dua, anne sütünün artması için dua, geç konuşan çocuk için dua, sıtma hastalığı için dua, göz, kulak, diş, karın ve eklem ağrıları için dua, burun kanaması için dua, oku nişana iyi atmak için dua ve idrar tutulmasına karşı dualardır. Üçüncü bölümde Esmā-i Hüsna’nın faziletleri, hangi surede kaç Esmā-i Hüsna bulunduğu; dördüncü bölümde ise harflerin sırları anlatılır.

Eser, genellikle acayip misalleri konu almıştır. Müstensih, eserini yazarken acayip ve garip önemli kitaplardan yararlandığını ve bu eserleri sıradan kişilerin okumadığını eserin sonunda dile getirmiştir. Her türlü

⁴ Bunlar şöyledir: Kitāb-ı Aceb-ül-Ucāb, A‘cebü’l-‘Acāib, Kitāb-ı A‘cebü’l-‘Uccāb, A‘cebü’l-‘Uccāb, Kitāb-u A‘cebü’l-‘Acāib, A‘cebü’l-‘Acāyib ve Kitāb-ı A‘cebü’l-‘Acāyib.

bilgiye yer vermesi ve bazı bölümlerde bu bilgileri harf sırasına göre düzenlemesi, eserine ansiklopedik bir özellik kazandırmıştır.

Eserde, Arapça ve Türkçe kelimeler çoğunluktadır. Yer yer Arapça-Farsça tamlamalar, Farsça beyitler, Kur’an’dan ayetler ve dualar vardır. Özellikle bu çalışmamızın esasını oluşturan üçüncü makalede Arapça ve Farsça kelime kullanımı çoğunluktadır. Arapça veya Farsça olarak verilen kelimenin metin içerisinde Türkçe karşılığı da verilmiştir. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere eserin söz varlığı oldukça zengindir.

II. Maden, Bitki ve Hayvan Kökenli Halk İlaçları

Maden, bitki ve hayvan kökenli ilaçlarla yapılan sağaltmalar halkın her an başvurduğu uygulamalardır. Halk hekimliği (folk medicine-geleneksel tıp), halk ilaçları veya koca karı ilaçları olarak adlandırılan bu uygulamalar halkın doktora gidemeyince ya da gitmek istemeyince hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacıyla başvurduğu, Anadolu’da pek çok hastalığın tedavisinde kullanılan işlemlerdir. Bunlardan büyüsel olanlar Anadolu folklorunun temelinde Şamanizmin olduğunun kanıtıdır.

Halk hekimliğinde, ölçülü ve büyü niteliği taşıyan yöntemler birlikte uygulanmaktadır. Halk, tedavide kullandığı bu tür ilaçları genellikle dualarla almakta, böylece daha çok yarar göreceğine inanmaktadır. Burada inanç niteliğindeki maddeler inançla birlikte kullanılmaktadır (Şar 2008; 1176).

İnsanoğlu maden sınıfına giren çeşitli taşları üzerlerinde taşıyıp, suyunu çıkarıp, toz haline getirip, ezip veya şerbet yapıp çıkan suyu içerek, gözüne sürme çekerek, vücudunun herhangi bir yerine sürerek, yıkanarak veya söz konusu madenden yapılmış kap içinde yemek yiyerek şifa bulma yoluna girmiştir.

Dünya kültürleri arasında önemli bir yere sahip olan taşlarla-madenlerle ilgili tarihin en ilkel topluluklarından en gelişmiş topluluklarına kadar inançlar ve âdetler vardır; tapınma, sihir, büyü, dua, tılsım, uğur, ilaç, sağalma, bereket, şifa, adak, yemin, çocuk doğurmak, cinsiyet tayini gibi... Taşlar, Türk kültür ve edebiyatında da, Kutlu Dağ ve Göç Destanı’ndaki gibi layık olduğu önemli yeri almış bulunmaktadır (Acun 2010; 11).⁵

⁵ Taşlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987; Özkan Daşdemir, “18. Yüzyıla Ait Bir Risaleye Göre Mıknatısın Dinsel-Büyüsel ve Tıbbi İşlevleri”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3/5 2014, s. 54-68; Ali Rıza, “Anadolu’da Sihirli Taşlar”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 27, s. 97-98; Mustafa Argunşah, “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Muradi İsimli Cevhernamede Geçen

Kökeni hayvanlar olan ilaçlar ilk bakışta çok iç açıcı gözükme de şifa bulma uğruna insanoğlu her yolu denemiştir. Bu noktada hayvanların kanını içme veya göze sürme çekme, hayvanın herhangi bir uzvunu üzerlerinde taşıma, beynini koklama, ödünü yeme ve taşıma, dışkısını taşıma, derisine sarılıp uyuma hayvan kökenli ilaçlara örnektir.

Halk ilaçları noktasında maden ve hayvan kökenli ilaçlara nazaran bitki kökenli ilaçlar kolay ulaşılması açısından olsa gerek daha çok tercih edilmiştir. İnsanlar söz konusu bitkileri tütüleyerek, ellerinde tutarak, ezip yiyerek, suyunu çıkarıp içerek, yağını çıkarıp vücutlarına sürerek, kaynatıp içerek şifa bulma yoluna gitmiştir.

III. İnceleme

Çalışmamızda “Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu 4975 numaralı nüsha”, “Topkapı Sarayı Yeni Yazmalar 705 numaralı nüsha” ve “Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Koleksiyonu 522 numaralı nüsha” esas alınmıştır.

Bu çalışma, eserin üçüncü makalesinin birinci bölümünde yer alan maden, bitki ve hayvanların tıbbi açıdan yararları üzerine oluşturulmuştur. Alfabetik sıraya göre oluşturulan bu bölüm, metnin dokusunu bozmadan olduğu gibi alınmış, hemen altına da italik olarak sadeleştirilmiş şekli verilmiştir. Çalışma; maden, bitki ve hayvanların dinsel-büyüsel işlevleri ve tıbbi işlevleri olarak iki ana başlık altında incelenmiştir.

1. Maden, Bitki ve Hayvanların Dinsel-Büyüsel İşlevleri

Bu başlık altında yer alan dinsel-büyüsel işlevler; çeşitli madenler, bitki karışımları ve hayvanların uzuvları ya da organları ile yapılan dinsel-büyüsel uygulamalardır.

Elimizdeki esere göre maden, bitki ve hayvanların dinsel-büyüsel işlevleri altı grupta incelenebilir.

1.1. Büyü, Cin, Şeytan, İç Sıkıntıları, Unutkanlık, Uyku Problemi ve Dost-Düşman İlişkileriyle İlgili Olanlar

“Yebrûh: Bir otdur. Yér altında biter. Ādem gibi gevdesi var, eli ayağı olur, dişili-érkeklü olur. ... ve İskender-i Aşfar bu memāliki bu otuñ havāşşiyıla musahhar kıldı, dér ve kankı évde ki bu otı tütüzsel cin ve şeyātin ol éve girmeye ve ...” [N42b]

(Kankurutan⁶: Bir ottur. Yer altında biter. Adam gibi gövdesi var, eli ayağı olur, dişili-erkekli olur. ... ve İskender-i Asfar bu toprağı bu otun kuvvetiyle ele geçirdi, der ve hangi evde ki bu otu tütüzseler cin ve şeytanlar o eve girmeye ve ...)

“Eger bednūsüñ şavaştığı vaqtin ibiginen kanın alup ve kendüyi boğazlasalar, kanın alsalar ta‘āma karışdurup eki kişiye yedürseler, aralarına cenk ve huşümet düře.” [N31b]

(Eğer horoz savaşdığı vakit ibiğinden kanın alıp ve kendini öldürseler, kanın alsalar yemeğe karıştırıp iki kişiye yedirseler, aralarına savaş ve kötülük düşe.)

“Kaŋkı ta‘ām kim altın içinde pişe yüreğı oynayan kişi anı yese fi’lhāl huş ola ve ...” [N32a]

(Hangi yemek ki altın içinde pişe yüreğı oynayan kişi onu yese hemen iyi ola ve ...)

“Eger gammāz kařganuñ eki gözünü ve baykuřuñ eki gözünü eki dostuñ arasında ya‘nī ara yerlerinde oda bıraksalar koķusu ekisinüñ burnına bile girse birbirine gāyet düşmen olalar.” [N37b]

(Eğer fitneci karganın iki gözünü ve baykuşun iki gözünü, iki dostun arasında yani ara yerlerinde ateşe bıraksalar kokusu ikisinin burnuna girse birbirine gayet düşman olalar.)

“Ba‘zılar eyitmişler: Baykuş ödiyle bunuñ ödünü karışdurup eki kişiye yedürseler birbirine düşmen ola.” [N39a]

(Bazıları söylemişler: Baykuş ödüyle keklığın ödünü karıştırıp iki kişiye yedirseler birbirine düşman ola.)

“Hüdhüd: Alaca ibüğe dërler. Eger gözünü bir kişi götürse nesne unutmaya ve unuttuğın yine aña.” [N42a]

(Hüdhüd: Alaca kuşa derler. Eğer gözünü bir kişi götürse bir şey unutmaya ve unuttuğın yine hatırlaya.)

“Hüdhüd: Alaca ibüğe dërler. ... Eger sağ kanadın uyur kiřinüñ başı altında koşalar geç uyana.” [N42a]

(Hüdhüd: Alaca kuşa derler. ... Eğer sağ kanadını uyuyan kişinin başı altına koşalar geç uyana.)

⁶ Büyük ve geniş yapraklı, pis kokulu, boyacılıkta kullanılan bitki, kankurutan.

“Hüdhüd: Alaca ibüğe dérlér. ... Ba‘ zılar eyitmiş: Qanın boğazladıkları vaqtin alsalar dağı gölgede qurutsalar göze sürme çekseler qara göre, yazuyı oqıya.” [N42a]

(Hüdhüd: Alaca kuşa derler. ... Bazıları söylemiş: Qanını boğazladıkları vakit alsalar ve gölgede kurutsalar göze sürme çekseler kara göre, yazıyı okuya.)

“Eger qurduñ hayāsını yayan yürüyen ādem götürse hergiz yorulmaya.” [N32b]

(Eğer kurdun hayasını yayan yürüyen adam götürse asla yorulmaya.)

“Keklik ödünü müşgile qarışdurup götürén kişi ulular gözüne hürmetlü görüne. Ba‘ zılar eyitmişler: Baykuş ödiyle bunuñ ödünü qarışdurup éki kişiye yédürseler birbirine düşmen ola.” [N39a]

(Keklik ödünü miskle qarıştırıp götürén kişi ulular gözüne hürmetli görüne. Bazıları söylemişler: Baykuş ödiyle bunun ödünü qarıştırıp iki kişiye yedürseler birbirine düşman ola.)

1.2. Doğum Kontrolü, Gebelik ve Doğumla İlgili Olanlar

“Ādemüñ dişini gümüş şahıfe üzerine yapuşdursalar qanqı ‘avrat ki görse gebe olmaya.” [N25b]

(Adamın dişini gümüş sayfa üzerine yapıştırırsalar hangi avrat ki görse gebe olmaya.)

“Eger tavşanuñ zebīlini ‘avrat götürse gebe olmaya.” [N26b]

(Eğer tavşanın gübresini kadın götürse gebe olmaya.)

“Eger tavşanuñ mayısını bir ol-qadar müşgile ve za‘ firānile qarışdursalar, oğlı kıızı olmayan ‘avrat götürse hām ‘anberile ve dört sā‘ atden yāhūd dört günden soñra éri cimā‘ éylese oğlı kıızı ola.” [N26b]

(Eğer tavşanın gübresini bir o kadar miskle ve safranla qarıştırırsalar, oğlu kıızı olmayan kadın götürse işlenmemiş anberle ve dört saatten yahut dört günden sonra eriyle ilişkiye girse oğlu kıızı ola.)

“Eger ‘avrat oğlan toğururken yılana yapışsa tizcek toğura.” [N26b]

(Eğer kadın oğlan doğururken yılana yapışsa hemen doğura.)

“Eger (dilkünüñ) hāyesin bednūs ödiyle qarışdurup ‘avrat götürse, yédi günden soñra éri cimā‘ étse ođlana qala, mücerredür.” [N28b]

(Eğer tilkinin hayasını horoz ödüyle karıştırıp kadın götürse, yedi günden sonra eriyle ilişkiye girse hamile kala, tecrübe edilmiştir.)

“Eger devenüñ incigi iligini bir béze talı édüp ‘avrat hayızdan şahir olıcağ üç gün götürse, dağı éri cimā‘ éylese şamile ola, mücerredür.” [N29a]

(Eğer devenin kemik iliğini bir beze sürüp kadın aybaşından temizlenince üç gün yanında taşısa ve eriyle ilişkiye girse hamile kala, tecrübe edilmiştir.)

“Dik: Bednūsüñ bir dirhem ödin alup ve buçuđ dirhem dilkünüñ řāyesin alup döđüp karıřdurup yünden fetil düzüp ‘avrat altı gün götürse ve yedinci gün éri cimā‘ étse řamile ola.” [N31a-b]

(Horoz: Horozun bir dirhem ödünü alıp ve yarım dirhem tilkinin hayasını alıp döğüp karıştırıp yünden lamba fitili yapıp kadın altı gün yanında taşısa ve yedinci gün eriyle ilişkiye girse hamile kala.)

“Eger řāyız ‘avrat āyineye bađsa tonuđ ola. Eger būsıtāna girse acı olur. Ve řovan řatına varsa ziyān ola.” [N25b]

(Eğer aybaşı gören kadın aynaya bakarsa donuk ola. Eğer bostana girerse acı olur. Ve arı kovanlarına yaklaşırsa bal ziyān olur.)

“řırtlanuñ derisini gebe ‘avrat beline bağlasa oğlanı düşmeye.” [N35b]

(şırtlanın derisini hamile kadın beline bağlarsa oğlanı düşmeye.)

“Oğlanın şoğurmayan ‘avrat şatında řāvusuñ kemügin yağsalar tızcek şoğura.” [N36b]

(Oğlanını doğuramayan kadın yanında, tavus kuşunun kemiğini yağsalar hemen doğura.)

“Fāre: Sıçana derler. ... ve dişini, sıçanuñ ayağını gebe ‘avratlar bağlasalar oğlanın birağa.” [N38a]

(Fare: Sıçana derler. ... ve dişini, sıçanın ayağını hamile kadınlar bağlasalar oğlanını düşüre.)

1.3. İktidarsızlık ve Cinsellikle İlgili Olanlar

“Ve ādemüñ şehvetin igde şeçeğiyle döğüp karışdurup bir ‘avrata yédürseler ol kişiye gāyet muşabbeti ola.” [N25b]

(Ve adamın şehvetini iğde⁷ çiçeğiyle döğüp karıştırıp bir kadına yedirseler o kişiye gayet muhabbeti ola.)

“Eger (dilkünüñ) kıyruğı ucını ér âdem götürse cimâ‘a kıuvveti ola.” [N28b]

(Eğer tilkinin kıyruğunun ucunu er adam götürürse cinsel ilişkide kuvvetli olur.)

“Eger bednūsüñ hāyesini kıarnından çıkardığı vaktin kıanıyla alup yaşduğ altında kıosalar kışinüñ başı ol yaşduğ üzerinde тұrurken cimâ‘ edemeye ve ...” [N31b]

(Eğer horozun hayâsını kıarnından çıkardığı vakit kıanıyla alıp yastık altına kıosalar kışinin başı o yastık üzerinde dururken cinsel ilişkiye giremeye ve ...)

“Eger kırdunüñ ödünü âdem kıaşına sürse sürme çekse ‘avratlar gözine şırın görine, maħbüb ola. Eger ödünü ér âdem uyluğına bağlasa cimâ‘da kıuvvetlü ola. Eger zekere sürseler cimâ‘ étseleler gāyet şafâ vére, ‘avrata vara.” [N32b]

(Eğer kırdunüñ ödünü adam kıaşına sürse sürme çekse kadınlar gözüne güzel görüne, sevgili ola. Eğer ödünü er adam bacağına bağlasa cinsel ilişkide kuvvetli ola. Eğer cinsel organına sürseler cinsel ilişkiye girseler gayet sefa vere, kadına yaklaşa.)

1.4. Saygınlık, İtibar, Azametlik, Büyüklük, Güzellik, Dostluk, Şirinlik ve Sakinlik Gibi Durum ve Davranışlarla İlgili Olanlar

“Eger arslanı yüzdükleri vaktin éki gözi arasındaki dérisine yapışan yağı yüzüne sürse, pâdişâhlar kıatında hürmetlü ola.” [N26a]

(Eğer arslanı yüzdükleri zaman iki gözü arasındaki derisine yapışan yağı yüzüne sürse pâdişâhlar kıatında saygılı ola.)

“... ve her kim kırdunüñ dişini süñüğine bağlasa düşmen gözine heybetlü görine.” [N32b]

(... ve her kim kırdunüñ dişini bacağına bağlasa düşman gözüne heybetli görüne.)

“Her kim-ki kırdunüñ gözünü ve dişini götürse halka heybetlü görine.” [N32b]

⁷ Çalı biçiminde ağaç.

(Her kim ki kurdun gözünü ve dişini yanında taşısa halka heybetli görüne.)

“Ba‘zılar eyitmiş: Şol maķberelerde tārīḥ yazduķları mermeri dögüp un gibi édüp şekerle bir kişiye yédürseler séni ġāyet séve.” [N33a]

(Bazıları söylemiş: Şu mezarlarda tarih yazdıkları mermeri dögüp un gibi edip, şeker ile bir kişiye yedirseler seni gayet seve.)

“Żabb: Ķoca kelere dérler. ... Kim-ki ḥāyesini dögüp eline sürse ulular katında heybetlü ola.” [N36a]

(Kertenkele: Büyük kelere derler. ... Kim ki hayasını dögüp eline sürse ulular katında heybetli ola.)

“Hüdhüd: Alaca ibüģe dérler. ... Eger bir kanadın bir kişi kendüde götürse düşmene muzaffer ola. Eger dilini bir kişi kolına bağlasa düşmene muzaffer ola ve cemī‘ ḥalk aña dost ola. Eger yüregini yakıp şekerle karışdurup bir kişiye yédürseler ġāyet muḥibb ola.” [N42a]

(Hüdhüd⁸: Renkli kuşa derler. ... Eğer bir kanadını bir kişi yanında taşısa düşmana galip gele. Eğer dilini bir kişi koluna bağlasa düşmana galip gele ve bütün halk ona dost ola. Eğer yüregini yakıp şeker ile karıştırıp bir kişiye yedirseler gayet sevgili ola.)

“Yāķut: ... Götüren kişi vebādan emīn ola ve kuvveti ziyāde ola ve ḥalk gözine ḥürmetlü görüne.” [N42b]

(Yakut: ... Taşıyan kişi vebadan koruna ve kuvveti arta ve halk gözüne saygılı görüne.)

“Yebrūḥ: Bir ottur. Yér altında biter. Ādem gibi gevdesi var, eli ayađı olur, dişili-érkeklü olur. İbn-i Baytār eydür: Kim-ki andan bir pāre alup ban yađıyla yāḥūd zanbaķ yađıyla yüzine sürse pādiřāḥlar katına varsa sévile ve kim-ki görse anı séve. ... ve kim-ki bir pāresin kendüde götürse her kim aña kaķımış ise kaķıncı géde veyā ḥavāřşını Şeyḥ Ebū ‘Alī Ķānūnı’nda taleb éyle kim anda mufařşaldur.” [N42b]

(Yebruh⁹: Bir ottur. Yer altında biter. Adam gibi gövdesi var, eli ayağı var, dişili-erkekli olur. İbn-i Baytar şöyle söyler: Kim ki ondan bir parça alıp ban¹⁰ yağıyla ya da zanbak yağıyla yüzüne sürse padişahlar katına varsa sévile ve kim ki görse onu seve. ... ve kim ki bir parçasını yanında taşısa her

⁸ Süleyman peygamberden haber taşıyan kuş.

⁹ Büyük ve geniş yapraklı, pis kokulu, boyacılıkta kullanılan bitki, kankurutan.

¹⁰ Uyuşturucu madde yapımında kullanılan bir tür ağaç, sorgun ağacı.

kim ona sinirlenmiş ise siniri gide veya daha fazla özelliğini Şeyh Ebu Ali Kanunu'nda oku ki orada uzun uzadıya anlatılmıştır.)

“Hüdhüd: Alaca ibüğe dérlér. ... Eger yüregini içinden çıkduğı vaqtin ısıcaqla alup kendüde bağlayup uyusa şunu kim isder düşünde göre.” [N42a]

(Hüdhüd¹: Renkli kuşa derler. ... Eğer yüregini içinden çıktığı zaman sıcağıyla alıp kendinde bağlayıp uyusa neyi isderse rüyasında göre.)

“Keklik ödünü müşgile karşıdurup götüren kişi ulular gözüne hürmetlü görüne. Ba‘zılar eyitmişler: Baykuş ödiyle bunun ödünü karşıdurup éki kişiye yédürseler birbirine düşman ola.” [N39a]

(Keklik ödünü miskle karıştırıp taşıyan kişi ulular gözüne saygılı görüne. Bazıları söylemişler: Baykuş ödüyle bunun ödünü karıştırıp iki kişiye yedürseler birbirine düşman olalar.)

1.5. Dinsel-Büyüsel Yolla İyileştirilen Hastalıklarla İlgili Olanlar

“Ve ādemüñ ağrıyup zahmet véren dişini çıkarsalar, uykusı arasında sayuklayan kişinüñ yaşduğı altında қosalar ayruқ étmez ola. Ve şol oğlan kim tır-māh ayında toğan göbeğin késicek ol késilen pāreyi zeberced yüzük kaşı arasında қosalar, her kim götürse құлunç renci dutmaya.” [N25a-b]

(Ve adamın ağrıyıp acı veren dişini çıkarsalar, uyurken sayıklayan kişinin yastığı altına koysalar artık sayıklamaz ola. Ve şu oğlan ki Haziran ayında doğan göbeğini kesince o kesilen parçayı zeberced² yüzük kaşı arasına koysalar her kim taksa kulunç ağrısı tutmaya.)

“Esed: Arslan dérisi üzerine otursa, bevāsir renci ulaşmaya ve eger varisa emīn ola. ... Eger arslan dişini oğlançuğa bağlasalar hergiz dişleri ağrımaya.” [N26a]

(Esed: Arslan derisi üzerine otursa basur olmaya ve eğer varsa kurtula. ... Eğer arslanın dişini oğlançuğa bağlasalar katiyen dişleri ağrımaya.)

“Eger tavşanuñ dişini ağrıyan dişüñ yanına қosalar, ağrısı sākin ola.” [N26b]

(Eğer tavşanın dişini ağrıyan dişin yanına koysalar ağrısı hafif ola.)

“Eger diri yılanuñ dişini çıkarsa dört günde bir sıtma dutan adam götürse sıtması қoya.” [N26b]

¹¹ Süleyman peygamberden haber taşıyan kuş.

¹² Zümrütten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değeri olmayan bir süs taşı.

(Eğer canlı yılanın dişini çıkarsa dört günde bir sıtma tutan adam taşıs sıtması gide.)

“Timsāh: Bir cānavardur, üstin eñegin dépredür. Nıl ırmağında olur. Sağ gözün götürenüñ hergiz sağ gözi ağrımaya ve şol gözün götürenüñ hergiz şol gözi ağrımaya.” [N28a]

(Timsah: Bir canavardır, üst çenesini kıvıldatır. Nil ırmağında yaşar. Sağ gözünü taşıyanın katiyen sağ gözü ağrımaya ve sol gözünü taşıyanın katiyen sol gözü ağrımaya.)

“Eger dilküyi kaynatsalar ve veca‘-i mefāşıla olanı içine koysalar gāyet fāyide éde.” [N28b]

(Eğer tilkiyi kaynatsalar ve eklem ağrıları olan kişiyi içine koysalar gayet iyi ola.)

“Ba‘zılar eyitmiş: Şol uzun çekirgeyi rib‘ sıtması dutan kişiye bağlasalar sıtması kıoya.” [N29b]

(Bazıları söylemişler: Şu uzun çekirgeyi rib sıtması¹³ tutan kişiye bağlasalar sıtması gide.)

“Cuğd: Baykuşu öldiricek bir gözi içerü géder ve bir gözi taşra kıalır. Nitekim şuya bıraksañ biri batar biri batmaz. Ol batanı ādem götüirse gāyet uyugañ ola. Batmazın götüirse uyumaz ola.” [N29b]

(Baykuş: Baykuşu öldürünce bir gözü içeri gider ve bir gözü dışta kalır. Nitekim suya bıraksan biri batar biri batmaz. O batanı adam götüirse gayet çok uyuya. Suya batmayan gözü götüirse uyuyamaya.)

“Himār: Eşegüñ ciğerini gérek kıuru gérek yaş, dört günde bir sıtma dutan ādem kendüde götüirse sıtması kıoya.” [N30a]

(Eşek: Eşegün ciğerini gerek kıuru gerek yaş olarak dört günde bir sıtma tutan adam yanında taşıs sıtması gide.)

“Eger eşek sağ ayağı tırnağından bir yüzük düzüp şara‘ dutan kişi götüirse hoş ola.” [N30a]

(Eğer eşegün sağ ayak tırnağından bir yüzük yapıp sara tutan kişi götüirse iyi ola.)

“Ve (yarasanuñ) başını kēsüp kişi götüirse uyumaya.” [N30b]

(Ve yarasanın başını kesip kişi yanında taşıs uyumaya.)

¹³ Bir tür sıtma çeşidi.

“Dulfin: Türkçe toñuz balığına derler. ... ve dişini oğlancıklara bağlasalar çok ağlamaz ola.” [N31b-32a]

(Yunus Balığı: Türkçe domuz balığına derler. ... ve dişini oğlancıklara bağlasalar çok ağlamayalar.)

“... ve her kişi kim kurt derisi üzerine çok otursa külunç dutmaya ve kurduñ gözünü oğlancıklara bağlasalar gecelerde belinlemeye ve kurduñ dişini atun boynuna daqsalar gāyet yürügen ola ve yorulmaya.” [N32b]

(... ve her kişi kim kurt derisi üzerine çok otursa kulunç sıkıntısı çekmeye ve kurdun gözünü oğlancıklara bağlasalar geceleyin uykusunda sıçramaya ve kurdun dişini atın boynuna taksalar gayet iyi yürüye ve yorulmaya.)

“Eger yengecün gözünü ādem kendüde götürse uykusı gēde.” [N34a]

(Eğer yengecin gözünü adam yanında taşısa uykusu kaça.)

“Eger yengecün gözünü çıkarsalar habbu’l-fārile gece gece çok ağlayan oğlana daqsalar ağlamaz ola ve gözünü rib¹⁴ sıtması dutan ādem götürse hoş ola.” [N34a-b]

(Eğer yengecin gözünü çıkarsalar misk tohumu ile gece gece çok ağlayan oğlana taksalar ağlamaz ola ve gözünü rib sıtması¹⁴ tutan adam götürse iyi ola.)

“Zıfda¹⁴: ... Ba¹⁴ zılar eyitmiş: Dört günde bir sıtma dutan götürse sıtması koya ve dirile.” [N36a]

(Kurbağa: ... Bazıları söylemişler: Dört günde bir sıtma tutan kişi götürse sıtması gide ve iyileşe.)

“Eger ‘akrebiñ iğnesini ādem şu dökdüğü yerde göme qosalar işemekde zaħmet çēke. Tā ki ol iğneyi yerden çıkaralar. Tā ki zaħmetile işemeye.” [N37a-b]

(Eğer, akrebin iğnesini adamın idrarını yaptığı yere gömseler işerken sıkıntı çēke. Ta ki o iğneyi yerden çıkaralar. Ta ki sıkıntısız işeye.)

“Mağberelerde olan sıçanuñ dişini oğlancıklara bağlasalar dişleri muħkem bite.” [N38a]

(Mezarlarda olan sıçanın dişini oğlancıklara bağlasalar dişleri sağlam bite.)

¹⁴ Rib sıtması: Bir çeşit sıtma hastalığı.

“Kelb: İtüñ dişini düşde şayıklayan ādem götüirse şayıklamaz ola. Eger cehār-şenbih gün qara it eşdüği toprakdan alıp sıtma dutan kişiye bağlasalar sıtması qoya. Eger qara itüñ tüyin mařrū‘a bağlasalar sākin ola. ... ve itüñ ciğeri quduz qalayana ēyüdüř, dēmiřlerdüř.” [N39b]

(Köpek: Köpeğin dişini düşünde şayıklayan adam götüirse şayıklamaya. Eğer Çarşamba günü kara köpeğin eştiği topraktan alıp sıtma tutan kişiye bağlasalar sıtması gide. Eğer kara köpeğin tüyünü saralı kişiye bağlasalar sākin ola. ... ve köpeğin ciğeri kuduz olana iyidir, dēmiřlerdir.)

“Kāsni: ... Hurdād-māh ayınıñ evvelinde bir kişi kāsniyi eline alsa Ay’a karşu ũrup and içe kim kāsni ve at étini yémeye ayruq diři ağrımaya. Her ayda ēylemek gérekdür.” [N39b]

(Marul: ... Haziran ayının başında bir kişi marulu eline alsa Ay’a karşı durup ant içe ki marul ve at etini yemeye artık dişi ağrımaya. Her ayda yapmak gerektir.)

“Eger kécinüñ şakalından bir qaç kıl oğlan başı altında qosalar ağlamaz ola. Her kimüñ kim tıhāli olsa kéçi tıhālini oda yakup külünü yése hoş ola ve tüyin dört günde bir sıtma dutana bağlasalar hoş ola.” [N40b]

(Eğer keçinin sakalından bir qaç kıl alıp oğlanın başı altına koysalar ağlamaz ola. Her kimin ki dalak büyümesi olsa keçi dalağını yakıp külünü yese iyi ola ve tüyünü dört günde bir sıtma tutan kişiye bağlasalar iyi ola.)

“Yāqut: ... Götüren kişi vebādan emīn ola ve ...” [N42a-b]

(Yakut: ... Taşıyan kişi vebadan koruna ve ...)

1.6. Hayvanların Yine Hayvanlar Üzerindeki Büyüsel Durumlarıyla İlgili Olanlar

“Žabb: ... Eger hāyesini atüñ boynına baęlasalar gāyet yürügen ola.” [N36a]

(Kertenkele: ... Eğer hayasını atın boynuna bağlasalar gayet iyi yürüye.)

“Ba‘zılar eyitmiş: Bednūsuñ oñ dırnağını ve kirpinüñ oñ dırnağını yař zebil içine göme qosalar yétmiř günden şonra çıkarup hāliř gül yağına koysalar ve ol yağıla elini ve ayağını kim-ki sürüp yağlasa arslan ol kişiye rām ola.” [N31b]

(Bazıları söylemişler: Horozun ön tırnağını ve kirpinin ön tırnağını yaş gübre içine gömseler yetmiş günden sonra çıkarıp saf gül yağına koysalar ve o yağla elini ve ayağını kim ki sürüp yağlasa arslan o kişiye itaat ede.)

“Hüdhüd: ... Eger gögercin yuvasında aşa ҡosalar yāhūd yaqsalar ıağıla gēde. ... Eger kemüginini yaqsalar ol év içinden yılan çeyan çıka gēde.” [N42a]

(Hüdhüd: ... Eğer güvercin yuvasında assalar ya da yaksalar dağılıp gide. ... Eğer kemiğini yaksalar o ev içinden yılan çıyan çıka gide.)

“Şa‘ leb: Dilkünüñ dişini bir kişi elinde dutsa hergiz aña it ürmeye ve ayağını bir ağaca sürseler évüñ bir bucağında ҡosalar bire ҡalmaya, illā anda üşe.” [N28b]

(Tilki: Tilkinin dişini bir kişi elinde tutsa katiyen ona köpek havlamaya ve ayağını bir ağaca sürseler evin bir köşesinde koysalar pire kalmaya, mutlaka oraya toplana.)

“Ba‘ zılar eyitmiş: Eger (dilkünüñ) ödünü ağaca sürseler, évde ҡosalar cemī‘ -i bireler aña üşe. Eger dilkünüñ başını gögercin yuvasına aşa ҡosalar hergiz gögercin ҡalmaya gēde.” [N28b]

(Bazıları söylemişler: Eğer tilkinin ödünü ağaca sürseler, eve koysalar pirelerin hepsi ona toplana. Eğer tilkinin başını güvercin yuvasına assalar katiyen güvercin kalmaya gide.)

“Haffāş: Yarasanuñ başını kēsüp gögercin yuvasında göme ҡosalar ayruķ gētmeye ve çok gögercinler gēle.” [N30b]

(Yarasa: Yarasanın başını kesip güvercin yuvasına gömseler artık gitmeye ve bir sürü güvercin gele.)

“Eger ҡurduñ başını gögercin yuvasına aşa ҡosalar ol yuvaya hergiz kedi girmeye çıkmaya.” [N32b]

(Eğer kurdun başını güvercin yuvasına assalar o yuvaya katiyen kedi girmeye, çıkmaya.)

“Zabu‘ un ‘ Arcā‘ un: ... açan dişlerinden bir kişi alup bile götürse aña it ürmeye.” [N35b]

(Sırtlan: ... Ne zaman bir kişi dişlerinden alsa hatta götürse ona köpek havlamaya.)

“Fāre: Sıçana dērler. ... ve sidüğünü almağda hile budur ki anı bir sırça şışeye ҡoyup dağı kediye gösteresin, fī‘l-hāl bevl éder, démişler ve ...” [N38a]

(Fare: Sıçana derler. ... ve idrarını almakta hile budur ki onu bir cam şışeye koyup da kediye gösteresin, hemen işeye demişler ve ...)

“Kelb: ... Eger kıara itüñ dilini bir kişi götüirse ayrıık itler aña ürmeye. ... Ba‘zılar eyitmiş: Dārçını döğüp bir päre hamir içine kıoyup ite yédürseler ol it rakř ura ve ...” [N39b]

(Köpek: Eğer kara köpeğın dilini bir kişi taşısa artık köpekler ona havlamaya. ... Bazıları söylemişler: Tarçını döğüp bir parça hamur içine koyup köpeğe yedirseler o köpek dans ede ve ...)

“Beyān kécisinüñ dérisinden şofra olsa içindeki ta‘āma hiç cānavar gelmeye.” [N40b]

(Beyan keçisinin derisinden sofraya olsa içindeki yemeğe hiç canavar gelmeye.)

“Hüdhüd: ... Eger kemüğünü yakşalar ol év içinden yılan çeyan çıka gède. ... Eger göğercin yuvasında aşa kıosalar yāhüd yakşalar tağıla gède.” [N42a]

(Hüdhüd: ... Eğer kemiğini yakşalar o ev içinden yılan çıyan çıka gide. ... Eğer güvercin yuvasında assalar ya da yakşalar dağıla gide.)

2. Maden, Bitki ve Hayvanların Tıbbi İşlevleri

Bu başlık altında yer alan tıbbi işlevler yine çeşitli madenler, bitki karışımları ve hayvanların uzuvları ya da organları ile yapılan uygulamalardır. Elimizdeki esere göre maden, bitki ve hayvanların dinsel-büyüsel işlevleri şöyle incelenebilir:

2.1. Ağız Yarası-Ağrısı

“Lisānu’l-Cemel: şükürlüce ota dérler. Yaşını döğseler oğlancıklarauñ ağız ağrısına sürseler fāyide éde.” [N40a]

(Deve dil¹⁵: şükürlüce ota derler. Tazesini döğseler oğlancıkların ağız ağrısına sürseler faydalı ola.)

2.2. Akrep-Yılan Sokması

“Bā-zehr: şimdiki hāilde halk elinde bulunan éki sınıfdır. Biri ma‘denidür, ‘akreb şoşana fāyide éder. ... Hāřřiyeti budur ki ‘akreb şoşana ve yılan şoşana ve ağıu yéyene ézüp içürseler hoş ola.” [N27a]

(Panzehir: şu anda halk elinde iki çeşitlidir. Biri madenlerle ilgilidir, akrep sokana fayda eder. ... Özelliğı budur ki akrep sokana ve yılan sokana ve acı yiyene ezip içürseler iyi ola.)

¹⁵ Bir çeşit ot.

“Ḥunfā’yı yarsalar ‘akreb şokduğı yere ursalar ḥalāş éyleye.” [N30b]

(*Yarasayı yarsalar akrebin soktuğı yere yapıştırırsalar kurtula.*)

“Zümürüd: Yeşil taşdur. Üç arpa ağrın yılan şokmuş kişiye içürseler hoş ola.” [N33b]

(*Zümrüt: Yeşil taşdır. Üç arpa ağırlığı zümrüdü yılan sokmuş kişiye içürseler iyi ola.*)

“Zıfda’: ... Yılan yāḥūd ‘akreb şokana yarsalar, ursalar şifā bula.” [N35b]

(*Kurbağa: ... Kurbağayı yarsalar, yılan ya da akrep sokana yapıştırırsalar iyileşe.*)

“Akreb: ‘Akrebi yaksalar géne kendi şokduğı yere ursalar hemān fāyide éde, ... Yarup ursalar daḥı hemān fāyide éde.” [N37a]

(Akrep: Akrebi yaksalar yine kendi soktuğı yere yapıştırırsalar hemen fayda ede, ... Yarup yapıştırırsalar dahi hemen fayda ede.)

“Lūf: Türkçe yılan bıçağı dérler. Gevdeye sürseler yılan şokana ve néreye sürseler ol araya yılan gélmeye.” [N40a]

(*Luf:¹⁶ Türkçe yılan bıçağı derler. Gövdeye sürseler yılan sokana ve nereye sürerlerse oraya yılan gelmeye.*)

2.3. Aksırma

“Aḳ’ aḳ: ... Beynisini gāliba müşgile ḳarışdurup bir kişinüñ burnına dutsalar aḳsırmaḳ duta.” [N37a]

(*Saksağan: ... Beynini miskle karıştırıp bir kişinin burnuna tutsalar aksırmaḳ tuta.*)

2.4. Anne Sütünü Artırma

“Rāziyānenüñ dibini balıla ḳaynadup dāyim şarābın içseler bevli idrār éyleye ve ‘avratuñ südin gétüre ve ...” [N33a]

(*Rezenenin kökünü balla kaynatıp devamlı şarabını içseler idrarı söktüre ve kadının sütünü getire ve ...*)

2.5. Ayılıp-Bayılma

¹⁶ Nemli ve gölgeli yerlerde yetişen, salkım şeklinde meyvaları olan bir bitki.

“Tāvus: Kim-ki tāvusuñ tāze kanın yése divāne ola. Ödi dağı yése hemān böyledür. Eger tāvusuñ ödünü sirkengübinile içi geçmiş kişi yése hoş ola.” [N36b]

(Tavuskuşu: Kim ki tavuskuşunun taze kanını yese āřık ola. Ödünü de yese hemen öyle olur. Eğer tavuskuşunun ödünü bal ve sirkenin karışımından oluşan şerbetle bayılan kişi içse iyi ola.)

2.6. Balgam, İltihap ve Vücut Kurdu

“Eyüsā: Yunān dilince kavv-ı kūzah dەرler, Türkçe şuşam dەرler. Ak olur ve řaru olur. Āsumānı olur. Yégregi āsumānı olandır. ... Semerkandı eydür: Hıltları ve řafrāyı ishāl éde.” [N27a]

(Susam: Yunancada ebemkuşağı derler, Türkçe susam derler. Beyaz olur ve sarı olur. Açık mavi olur. İyisi açık mavi olandır. ... Semerkandı¹⁷ söyler: Balgamı ve safrayı dışarı ata.)

“Hıyārřenbe: ... řafrāyı ve balgamı ve sevdāyı āsānlıđıla ishāl éder.” [N31a]

(Hint Hıyarı: ... Safrayı, balgamı ve kara safrayı dışarı atar.)

“On bés dirhem hıyārřenbeye buçuđ dirhem mađmüde, otuz dirhem süd çürüđi içseler řafrāyı kať éde, ...” [N31a]

(On beş dirhem Hint hıyarına, yarım dirhem sarmaşık, otuz dirhem süd çürüğünü karıştırıp içseler safrayı kese, ...)

“Rāziyānenüñ dibini balıla kaynadup dāyim řarābın içseler... getire ve balgamı tağlil éde ve...” [N33a]

(Rezenenin dibini balla kaynatıp devamlı şarabını içseler... getire ve balgamı dışarı ata ve ...)

“Saķızı çok çeynemek fāyidesi başdaki balgamı gedere ve balgamı su‘ āli def éde ve mi‘ deyi kuvvetlü éde, cigeri pāk éyleye.” [N40b]

(Saķızı çok çiğnemenin faydası, başdaki balgamı giderir ve balgamı, öksürüğü giderir ve mideyi kuvvetli eder, cigeri temizler.)

“Nerces: ... Éki miřkālın içseler aķmā‘-ı bedenden ađlāt-ı galızayı gedere ve şarında olan şurdı kıra.” [N40b]

(Nergis: ... İki miktarını içseler karındaki balgamı ve kurdu götürür.)

¹⁷ Semerkandi, asıl adı şeyh İmam Necibü’-d-din Muhammed İbn Alı b. Ömer es-Semerkandı’dır, tıp konulu eserler kaleme almıştır.

“Vaḥşîrek: ... Éki dirhemini bir kişi acıa balıla yése içindeki kırdı çıkara gédere.” [N41b]

(Solucan Otu: ... İki miktarını bir kişi aç karnına balla yese içindeki kurdu dışarı ata.)

2.7. Baş Ağrısı

“Eyüsâ: Yunân dilince kıavs-ı kıūzaḥ dérler, Türkçe şuşam dérler. Ak olur ve řaru olur. Āsumâni olur. Yégregi āsumâni olundur. Dögseler, ... ve bařa ursalar bař ağrısının gédere ve ...” [N27a]

(Susam: Yunancada ebemkuşağı derler, Türkçe susam derler. Beyaz olur ve sarı olur. Açık mavi olur. İyisi açık mavi olundur. Döğseler, ... ve başa sürseler bağ ağrısını gidere ve ...”)

“Bābūnec: Türkçe papadyaya dérler. Ğāyet éyüsi oldur ki büyük ola. Yağın çıkarsalar yél dutana ve bař ağrısına Ğāyet fāyide éder.” [N27b]

(Papatya: Türkçe papatyaya derler. En iyisi büyük olundur. Yağını çıkarsalar yel ağrısına ve baş ağrısına gayet faydalı olur.)

“Benefşec: Benefşeyi dögseler, başa ursalar, kıandan ve řafrādan olan baş ağrısının gédere.” [N28a]

(Menekşe: Menekşeyi döğseler, başa yapıştırsalar, kandan ve safradan olan baş ağrısını gidere.)

“Kācan şandalı döğüp gül şuyıyla ve kāfūrıla kıarışdurup bařa sürseler issiden olan bař ağrısının gédere.” [N35b]

(Ne zaman sandalı¹⁸ döğüp gül suyuyla ve kafurla¹⁹ kıarıştırıp başa sürseler dumandan olan baş ağrısını gidere.)

“Kātrān: ... ve başa ursalar şovukdan olan baş ağrısının gédere.” [N38b]

(Katrān: ... ve başa sürseler soğuktan meydana gelen baş ağrısını gidere.)

“Leblāb: şarmaşuk démek olur. Çokdan kıalmış baş ağrısına döğüp ursalar gédere.” [N40a]

(Sarmaşık: Samaşık derler. Uzun zamandan beri devam eden baş ağrısına bu otu döğüp sürseler gidere.)

¹⁸ Hindistan’da yetişen akasya türünden sert bir ağaç.

¹⁹ Hekimlikte kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, çok ıtırılı bir madde.

2.8. Bit, Pire ve Sirkeden Korunma

“Ās: Türkçe Mersin ağacına derler. Tuħmını yāħūd yaprağını kaynadup saçı yusalar başa sirke düşdügin gédere.” [N26b]

(Mersin Ağacı: Mersin ağacına derler. Tohumunu ya da yaprağını kaynatıp saçı yıkasalar başa düşen sirkeleri gidere.)

“Eger eşegün südüni évde bir yerde dökseler mecmü‘ı pireler anda üşe, cem‘ ola.” [N30a]

(Eğer eşegin sütünü evde bir yere dökseler bütün pireler oraya gele, toplana.)

2.9. Boğaza Sülük Yapışması

“Bir kişinün boğazına sülük yapışsa, tuzlu şuyıla kaçını ezüp ğargara éyleseler düşe.” [N30a]

(Bir kişinin boğazına sülük yapışsa, tuzlu suyla mürekkebi ezip gargara yapsalar, sülük düşe.)

2.10. Böbrek Taşı

“Bābūnec: Türkçe papadyaya derler. Ğāyet éyüsi oldur ki büyük ola. ... Bir kişinün böğüreginde taşı olsa, bābūnci kaynadup şuyın alup éki dirhem balıla şerbet édüp içse, ol taşı gédere.” [N27b]

(Papadya: Türkçe papadyaya derler. En iyisi büyük olandır. ... Bir kişinin böbreğinde taşı olsa, papadyayı kaynatıp suyunu alıp iki dirhem balla şerbet yapıp içse, o taşı gidere.)

“Şil: Türkçe ayrık derler. Dibiyile kaynatsalar, beş dirhem içseler kavuğdağı taşı gédere ve böğrekdeki taşı daħı gédere.” [N28b]

(Ayrık Otu: Türkçe ayrık derler. Köküyle birlikte kaynatsalar, beş dirhem içseler mesanedeki taşı ve böbrekteki taşı da gidere.)

“Su‘d: Türkçe topalak derler. Böğrekde ve kavuğda taşı olan yése fāyide éde.” [N34b]

(Kulunç Otu: Türkçe topalak derler. Böbrekte ve mesanede taşı olan yese fayda ede.)

2.11. Burun Kanaması

“Caşş: Kireci sirke birle yoğursalar, burnı tomuran kişinün başına ursalar kanın diñdüre.” [N29b]

(*Kireç: Kireci sirkeyle karıştırırsalar, burnu kanayan kişinin başına sürseler kanını dindire.*)

“... kuru mazīyü döğseler burnı tomuran kişinüñ burnına mäsüreyile ursalar kanı diñe.” [N37b]

(*Kuru mazıyı döğseler burnu kanayan kişinin burnuna ince uzun boru ile sürseler kanı dine.*)

2.12. Ciğer, Mide ve Bağırsak Hastalıkları, Verem

“Cālınūs eydür: Ben çok tecrube kıldum kim-ki kurduñ cigerini bir mişķāl datlu şarābıla içse cigerde né-ķadar zaħmet varısa gédere, gérek ħarāretten gérek burüdetden.” [N32a]

(*Calmus²⁰ bildirir: Ben çok tecrübe ettim kim ki kurdun ciğerini bir miktar tatlı şarapla içse ciğerde gerek sıcaktan gerek soğuktan ne kadar zahmeti varsa gidere.*)

“Ĥıyārşenbeyi hindibā şuyıyla ve ‘ineb-i şa‘leb ile ve bāğ sarmaşığı suyuyla şerbet édüp içseler mi‘de ve ciger veremine ve bağırsığda olan vereme ġāyet fāyide éde.” [N31a]

(*Hint hıyarını²¹ hindiba²² suyu, tilki üzümü ve bağ sarmaşığı suyuyla şerbet yapıp içseler mide ve ciğer veremine ve bağırsakta olan vereme gayet fayda ede.*)

“Zi‘b: ... Cālınūs eydür: Ben çok tecrube kıldum kim-ki kurduñ cigerini bir mişķāl datlu şarābıla içse cigerde né-ķadar zaħmet varısa gédere, gérek ħarāretten gérek burüdetden.” [N32a]

(*Kurt: ... Calmus²³ bildirir: Ben çok tecrübe ettim kim ki kurdun ciğerini bir miktar tatlı şarapla içse ciğerde gerek sıcaktan gerek soğuktan ne kadar zahmeti varsa gidere.*)

“Maşķākī: ... Saķızı çok çéynemek fāyidesi başdaki balğamı gédere ve balğamı, su‘āli def^c éde ve mi‘deyi kuvvetlü éde, cigeri pāk éyleye.” [N40b]

(*Sakız: ... Sakızı çok çiğnemenin faydası baştaki balgamı giderir ve balgamı, öksürüğü def eder ve midneyi kuvvetli eder, ciğeri temizler.*)

“Demü‘l-aħveyn: Türkçe éki ķardaş kanı dérler. ... ve mi‘de za‘yıf olsa içürseler kuvvet bula, ...” [N32a]

²⁰ İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofu.

²¹ Hekimlikte kullanılan ağaç, Hint hıyarı.

²² Otsu bir bitki.

²³ İslâm tıbbını etkileyen ünlü Grek tabip ve filozofu.

(Kardeş Kanı: Türkçe iki kardeş kanı derler. ... ve midesi zayıf olan içse kuvvet bula, ...)

2.13. Cilt Hastalıkları

“Ve ādemūñ şehvetin behaķa sürseler gēdere.” [N25b]

(Ve adamın cinsel isteğini behak²⁴ hastasına sürseler gidere.)

“Hıaffāř: ... Eger zebilini demregüye sürseler gēdere.” [N30b]

(Yarasa: ... Eğer yarasa dışkısını demregü²⁵ yarasına sürseler gidere.)

“Şifā’da eydür: Toñuzuñ ödünü balıla ve fülfulile karışdurup kel başa sürseler kılı bite ve keli gēde, mücerredür. Ve yağını dögüp balıla karışdurup beraşa sürseler gēdere.” [N31a]

(Şifa’da²⁶ söylenir: Domuzun ödünü balla ve karabiberle karıştırıp kel başa sürseler kıl bite ve keli gide, tecrübe olunmuştur. Ve yağını dögüp balla karıştırıp yaraya sürseler iyileştire.)

“Şakāyiku’n-Nu‘mān: Ba‘zılar gelincük çēçegine dērler. Şāhib-i İbn-i Rızvān hikāyet eder: Kimiñ ki beraşı olsa el-‘iyāzu bi’llāh dağı bir kaç gün bu şakāyikuñ tuğmın bir dirhem miķdārı her gün şovuk şuyıla içse, řifā bula.” [N35a]

(Gelincik Çiçegi: Bazılar gelincik çiçegine derler. Sahib-i İbn-i Rıdvān anlatır: Kimin ki yarası olsa Allah’a sığınırım birkaç gün bu gelincik çiçegi tohumunu bir dirhem miktarı her gün soğuk suyla içse şifa bula.)

“Şābūn: Şābūnı bir pāre bēz içine ķosañ ve biraz dögülmüř tuz ķoysañ dađı ģammām içine uyuz olmuř kiři yāģūd demregü olmuř kiři yāģūd gicik olmuř gevdeyi ovsalar yusalar ģoř ola, ol renci gēde.” [N35b]

(Sabun: Sabunu bir parça bez içine koysan ve biraz dögülmüş tuz koysan ve hamam içinde uyuz olmuş veya demregü olmuş veya kaşıntı tutmuş gövdeyi ovsalar, yıkasalar iyi ola, o hastalığı gide.)

2.14. Dalak Büyümesi

“Ķoęayı yaķsalar, külünü şol ağzı yanup gēden kişiler dāyim ağzına ekse ģoř ola ve dögüp şuyın çıķarsalar tıģāli olan kişi yēse gēdere.” [N28a]

²⁴ Deride pul pul beyazlık ve alaca bir renk meydana getiren bir çeşit hastalık.

²⁵ Vücutta oluşan yara, temriye.

²⁶ İbn-i Sina tarafından mantık, matematik, fizik ve metafizik konularında yazılmış on bir ciltlik eser.

(Kogayt²⁷ yaksalar, külünü şu ağzı yanıp giden kişiler devamlı ağzına serpse iyi ola ve döğüp suyunu çıkarsalar, dalağı büyüyen kişi yese gidere.)

“Büssed: Türkçe mercân derler. Şifâ’da eyitmiş: Hâk budur ki, mercân alşıda bir ottur, déñizde biter. Kaçan déñizden çıkısa, havâ doğunsa, katı olur. Gâlib rengi kızıl olur. Döğüp ılıcağ şuyıla içseler tıhâli gédere ve ...” [N28a]

(Mercan: Türkçe mercan derler. Şifâ’da söylemiş: Gerçek budur ki, mercan aslında bir ottur, denizde biter. Ne zaman denizden çıkısa, havayla temas etse sertleşir. Rengi kızıl olur. Döğüp ılık suyla içseler dalak büyümesini gidere ve ...)

“Bebir: Kaşlanuñ ödinden üç dirhem alıp ılıcağ şuyıla karşıdurup içse yarağanı gédere ve tıhâli gédere, Tuñfe-i Nevâzir’de böyledür.” [N28a]

(Kaplan: Kaplanın ödünden üç dirhem alıp ılık suyla karıştırıp içse sarılığı gidere ve dalak büyümesini gidere, Tuñfe-i Nevadir’de böyle söylenmiştir.)

“Tarfâ: İlğun ağacına derler. Andan kaşuğ düzseler dâyim içinden yéseler ve şu içseler tıhâli gédere.” [N36b]

(İlğun Ağacı: İlğun ağacına derler. Ondan kaşık yapsalar devamlı içinde yeseler ve su içseler dalak büyümesini gidere.)

“Her kimüñ kim tıhâli olsa kéçi tıhâlini oda yakıp külünü yese hoş ola ve ...” [N40b]

(Her kimin ki dalağı büyüse keçi dalağını ateşte yakıp külünü yese iyi ola ve ...)

2.15. Dalgınlık

“Eger devenüñ ‘arağından, ya‘nî derinden alsañ bir mişkâl yâhüd éki mişkâl alıp biregüye içürseñ lâ-ya‘kıl ola.” [N29a]

(Eğer devenin terinden bir miskal yahut iki miskal alıp bir kişiye içersen dalgın ola.)

2.16. Dişleri Kuvvetlendirme, Diş Ağrısı ve Diş Beyazlatma

“... şâh-tereyi şuyıla kaynadup maźmaza kılsalar diş diblerini berkide.” [N34b]

²⁷ Hasır otu denilen ve hasır örmeye yarayan bir saz.

(... şah-tereyi²⁸ suyla kaynatıp gargara yapsalar diş diplerini sağlamlaştır.)

“Eyüsā: Yunān dilince řavs-ı kuzah dەرler, Türkçe řuřam dەرler. Ak olur ve řaru olur. Āsumānī olur. Yęregi āsumānī olandır. Dögseler, maźmaza étseleler, diř ađrısın gédere ve ...” [N27a]

(Susam: Yunancada ebemkuşağı derler, Türkçe susam derler. Beyaz olur ve sarı olur. Açık mavi olur. İyisi açık mavi olandır. Dögseler, gargara yapsalar, diş ağrısını gidere ve ...)

“Sām-ı Ebrāř: Büyük şaru kelerdür. ... Eger içi yénmiř diş zağmet vére cigerini vursalar zağmeti sākin ola.” [N34a]

(Sarı kertenkele: Büyük sarı kertenkeledir. ... Eğer çürümüş diş zahmet verse kertenkelenin ciğerini dişe sürseler zahmeti sakın ola.)

“Erneb: Tavřanuñ başın yaqsalar, külünü dişe sürseler, ağarda.” [N26a]

(Tavşan: Tavşanın başını yaksalar, külünü dişe sürseler beyazlata.)

“Şedef-Merce: Mercem kulağı dedükleri dağı bu şedef cinsindendir. Éyüsi oldur ki ak ola, şatlu şuda ola. ... ve oda yağup külünü dişe sürseler ağarda.” [N35b]

(Mercan: Mercem kulağı dedükleri de bu şedef cinsindendir. İyisi odur ki beyaz ola, şatlı şuda ola. ... ve ateşe yakıp külünü dişe sürseler beyazlata.)

2.17. Eklem Ağrıları

“Ve hıyārřenbeyi enisün şuyıyla bulamaç gibi édüp veca‘-i meşaşıla sürseler fāyide éde, mücerrebdür démiřler.” [N31a]

(Ve Hint hıyarını dostun suyuyla bulamaç gibi yapıp ekrem ağrılarına sürseler fāyda éde, tecrübe edilmiştir derler.)

“Şedef-Merce: Mercem kulağı dedükleri dağı bu şedef cinsindendir. Éyüsi oldur ki ak ola, şatlu şuda ola. Yarsalar étini niķriř olan ayağa ursalar hoş ola ve ...” [N35b]

(Mercan: Mercem kulağı dedükleri de bu şedef cinsindendir. İyisi odur ki beyaz ola, şatlı şuda ola. Yarsalar etini ağrılı olan ayağa sürseler iyi ola ve ...)

2.18. El-Ayak Titremesi

²⁸ Tıpta kullanılan bir bitki.

“Nimr: Kابلan yağıyla eli ayağı ditregen olanuñ elin ayağın dāyim talī éyleseler hoş ola.” [N41b]

(Kaplān: Kaplān yağıyla eli ayağı titreyen kişinin elini ayağını devamlı sıvasalar iyi ola.)

2.19. Gözde Kıl Bitmesi, Göze Ak düşmesi, Gözden Yaş Gelmesi ve İyi Görmemek

“Ḥaffāş: ... Ve gözde kıl bitse yolsalar daḥı yarasa kanın sürseler ayruḡ bitmeye.” [N30b]

(Yarasa: ... Ve gözde kıl bitse koparsalar ve yarasa kanın sürseler artık bitmeye.)

“Fāre: Sıçana dەرler. ... ve kanın gözde biten kıllı yolsalar daḥı dürtseler ayruḡ bitmeye.” [N38a]

(Fare: Sıçana derler. ... ve kanını gözde biten kıllı koparıp sürseler artık bitmeye.)

“Bednūs kanın göze sürme édüp çekseler gözdeki ağı gédere...” [N31b]

(Horoz kanını göze sürme yapıp çekseler gözdeki beyazı gidere.)

“Duḥān: Benefşenüñ dütüni ya‘nī isini göze çekseler gözden yaş gældügin gédere ve könlüğüñ isini göze çekseler cirāhatine fāyide éde.” [N32a]

(Duman: Menekşenin dumanını yani isini göze çekseler gözden yaş gelmesini gidere ve gömleğın isini göze çekseler yarasına fayda éde.)

“Sulḥefāt: Türkçe bağı dەرler. Ödüni kurutsalar balıla qarışdurup dāyim yaşaran göze sürme édüp çekseler şu gélmez ola.” [N34b]

(Kurbağı: Türkçe bağı derler. Ödünü kurutsalar balla karıştırıp devamlı yaşaran göze sürme yapıp çekseler su gelmez ola.)

“Uḡāb: Tavşancıla dەرler... ve ödünü göze sürme kılsalar göz yeşerdügin gédere. [N37a]

(Tavşan: Tavşancıla derler... ve ödünü göze sürme çekseler göz yaşarmasını gidere.)

“Nesr: Kerkes bir büyük aḡ kuşdur. Biñ yaşar. Ödüni şovuk şuyıla yaşaran gözünñ havāsına talī éyleseler yaşın kése.” [N41b]

(Akbaba: Akbaba bir büyük beyaz kuşdur. Çok yaşar. Ödünü soğuk suyla yaşaran gözün havasına sürseler yaşını kese.)

“Ḥaṭṭāf: ... Ve göze aḳ düşse zebīlini döğüp ékseler ol aḳlığı gédere, mücerredür.” [N30a]

(Kırlangıç: ... Ve göze ak düşse kırlangıcın dışkısını ekseler o aklığı gidere, tecrübe edilmiştir.)

“Şeyrzaç: Ba‘zılar yarasa sidüğine demişler ki göze aḳ düşmiş olsa anı sürme çékseler gédere.” [N35a]

(Yarasa: Bazılar yarasa idrarına demişler ki göze ak düşmüş olsa onu sürme çékseler gidere.)

“Aḳ‘ aḳ: Şaḳşığana dérler. Yumurdasın sürme çékseler gözdeki ağı gédere.” [N37a]

(Saksağan: Saksağana derler. Yumurtasını göze sürme çékseler gözdeki akı gidere.)

“Ḳabḥ: Türkçe keklik dérler. Ödüni érkek kekliğüñ ödünü ve zebīlini ve delinmedük incüyi bu mecmü‘ını döğseler sürme gibi göze çékseler, gözdeki aḳlığı gédere.” [N39a]

(Keklik: Türkçe keklik derler. Erkek kekliğin ödünü ve dışkısını ve delinmedik inciye bu hepsini döğseler sürme gibi göze çékseler, gözdeki aklığı gidere.)

“Ḳunfuz: Türkçe kirpi dérler. Eger ödünü mümıla fitil édüp içinde oğlanı olan ‘avrat götüirse oğlanı çıkara ve sürme çékseler gözdeki ağı gédere.” [N39a]

(Kirpi: Türkçe kirpi derler. Eğer ödünü mumla fitil yapıp hamile kadın götüirse oğlanı çıkara ve sürme çékseler gözdeki akı gidere.)

“Lülü: İncüyi döğseler sirkeye ışlanmış yumurda ḳabın pāk édüp ḳarıřdursalar tütüiyā gibi göze ékseler gözdeki ağı gédere.” [N40a]

(İnci: İnciyi döğseler sirkeyle ışlanmış yumurta kabuğunu temizleyip ḳarıřtırsalar sürme gibi göze çékseler gözdeki akı gidere.)

“Verel: Kelerüñ bir dürlüsidür ki yollarda çok olur, ḳuyruğı uzun ve başı küçük olur. Zebīlini gözde olan ağa çékseler gédere, mücerredür demişler.” [N41b]

(Kertenkele: Kertenkelenin bir çeşididir ki yollarda çok olur, kuyruğu uzun ve başı küçük olur. Dışkısını gözde olan aka çékseler gidere, tecrübe edilmiştir.)

“Rāziyānenūñ dibini ... ve şuyın göze sürme çekseler gāyet göregen ola.” [N33a]

(Rezenenin kökünü ... ve suyunu göze sürme çekseler gayet iyi göre.)

2.20. Gebelik ve Doğum

“Eger şol ‘avrat kim oğlan düşürür olsa ‘akrebi öldürüp budına aşa kosalar ayruğ düşürmez ola.” [N37b]

(Eğer o avrat ki oğlan düşürür olsa akrebi öldürüp bacağına assalar artık düşürmez ola.)

“Ġarab: Türkçe kavak ağacına dérler. Yaş yaprağın alup dögseler şuyın ‘avrat içse oğlan toğurmaya.” [N37b]

(Kavak Ağacı: Türkçe kavak ağacına derler. Yaş yaprağını alıp dögseler suyunu kadın içse oğlan doğurmaya.)

“... koyun sidüğini şu şığırı sidüğüyle karışdurup ‘avratlar içse gebe olmaya.” [N38a]

(... koyun idrarını su şığırı idrarıyla karıştırıp kadınlar içse gebe olmaya.)

“Feres: ... Zebīlini gebe ‘avratuñ altına tütüzseler tüzcek toğura. Eger oğlan içinde ölmüş olsa çıkmasın āsān éde.” [N38b]

(At: ... Dışkısını hamile kadının altına tütüzseler hemen doğura. Eğer oğlan içinde ölmüş olsa çıkmasını kolaylaştır.)

“Fīl: Eger filūñ zebīlini ağaca aşa kosalar yemişi çok ola. Eger balıla karışdurup ‘avrat yése gebe ola.” [N38b]

(Fil: Eğer filin dışkısını ağaca assalar yemişi çok ola. Eğer balla karıştırıp kadın yese hamile ola.)

“Ķatrān: ... ve zekere sürseler cimā‘ étseler ‘avrat gebe olmaya. Bir éki aylık oğlanı dağı varısa düşüre.” [N38b]

(Katran: ... ve erkeklik organına sürseler birlikte olsalar kadın hamile olmaya. Bir iki aylık oğlanı da varsa düşüre.)

“Ķunfuz: Türkçe kirpi dérler. Eger ödünü mūmla fitil édüp içinde oğlanı olan ‘avrat götürse oğlanı çıkara ve ...” [N39a]

(Kirpi: Türkçe kirpi derler. Eğer ödünü mumla fitil yapıp içinde oğlanı olan kadın götürse oğlanı çıkara ve ...)

“Lāden: ‘Avrat içinde oğlan olsa lāden tütüzseler çıkā.” [N40a]

(Çalı: Kadın içinde oğlan olsa çalı tütüzseler çıka.)

“Harmel: Türkçe yüzerlik dەرler. Bir ‘avrat ki oğlan ıoğursa, ayruğ ıoğurmasa üç gün mütevātir üç dirhem yüzerlik içse balıla, oğlı kıızı ola.” [N29b]

(Üzerlik: Türkçe yüzerlik derler. Bir kadın ki oğlan doğursa, başka doğurmasa üç gün -halk arasında söylenilen- üç dirhem balla yüzerlik içse, oğlu kıızı ola.)

“... ér ādemüñ yétmiş yaşına varınca oğlı kıızı olur ve ādemüñ kulağı ardında bir ıamar vardır. Andan ıan alıcağ ayruğ oğlı kıızı olmaz.” [N25b]

(... Erkek adamın yetmiş yaşına varınca oğlu kıızı olur ve adamın kulağı arkasında bir damar vardır. Ondan kan alınca artık oğlu kıızı olmaz.)

“Cemel: ... Eger devenüñ lu‘ ābını ... ‘avratlar götüirse oğlı kıızı olmaya.” [N29a]

(Deve: ... Eğer devenin salyasını ... kadınlar götüirse oğlu kıızı olmaya.)

“Kerefs: Gebe ‘avrat yése ođlanı mařrū‘ ola ve kendüde řehvet-i cimā‘ za‘ yıf ola, dēmişler.” [N39b]

(Kereviz: Hamile kadın yese oğlanı sara ola ve kendinde birleşme isteği zayıf ola, demişler.)

2.21. Hayız Kanı

“Türkçe anduz dەرler. Bir otdur. Dibi yoğun olur ve éyüsi yāđutı’l-levn olur. ... ıayız kanı dutulsa idrār éder.” [N33a]

(Türkçe zencefil derler. Bir ottur. Kökü yoğun olur ve iyisi yakut rengi olur. ... hayız kanı tutulsa akıtır.)

“Zeyyān: Türkçe aç yāsemīne dەرler. Yüksek yerlerde bitegen olur. Üç gün döğüp rahimden ıan gelen içse hoş ola.” [N36b]

(Çöl Yasemini: Türkçe beyaz yasemine derler. Yüksek yerlerse biter. Üç gün döğüp rahimden kan gelen içse iyi ola.)

2.22. Hazımsızlık

“Türkçe anduz dەرler. Bir otdur. Dibi yoğun olur ve éyüsi yāđutı’l-levn olur. Riyāhı tağlil éder, ıa‘ āmı ıazm éder, ...” [N33a]

(Türkçe zencefil derler. Bir ottur. Kökü yoğun olur ve iyisi yakut rengi olur. Yeli giderir, yemeği hazmeder, ...)

2.23. İdrar Yolları Hastalıkları, İdrar Tutulması ve Altına Kaçırma

“Eger devenün kıyruğundan bir kaç kıl alup évde bir ağaca bağlasalar, sivrisinek ol éve girmeye. Eger şol oğlan ki géce géce döşegine işer, anuñ şol budına bağlasalar, döşegine işemez ola.” [N29a]

(Eğer devenin kıyruğundan birkaç kıl alıp evde bir ağaca bağlasalar, sivrisinek o eve girmeye. Eğer o oğlan ki geceleyin döşegine işer, onun sol bacağına bağlasalar döşegine işemeye.)

“Hınzır: ... ve tırnağını yaksalar külünü balıla karışdurup döşege işeyen kişiye içürseler hoş ola.” [N30b]

(Domuz: ... ve tırnağını yaksalar külünü balla karıştırıp döşege işeyen kişiye içürseler iyi ola.)

“Raşas: Kälayuñ uvağın balıla şerbet édüp bir kişiye içürseler sidügi dutıla.” [N33a]

(Kalay: Kalayın ufağını balla şerbet yapıp bir kişiye içürseler idrarı tutula.)

“Su‘d: Türkçe topalak derler. Bögrekte ve kavuğda taşı olan yése fâyide éde. Ža‘yif meşāneye ve sidügi tırmayana ğāyet fâyide vérür.” [N34b]

(Kuluñç Otu: Türkçe topalak derler. Böbrekte ve mesanede taşı olan yese fayda ede. Zayıf mesaneye ve idrarı durmayana gayet faydalı olur.)

“Ba‘zılar yarasanuñ zebiline derler kim-ki üç dirhem yése kavuğdağı taşı gédere.” [N35a]

(Bazılar yarasanın dışkısına derler kim ki üç dirhem yese mesanede taşı gidere.)

“Fınuğ ağacından ‘akreb kaçır demişler. Eger ‘akrebi yaksalar buçuk dırnağ külünden kavuğda taş olana yédürseler taş pāre pāre ola, sidügle bile çıka.” [N37a]

(Fındık ağacından akrep kaçır demişler. Eğer akrebi yaksalar buçuk tırnak külünden mesanede taş olana yedürseler taş parça parça ola, idrarla bile çıka.)

“Şil: Türkçe ayruk derler. Dibiyile kaynatsalar, beş dirhem içseler kavuğdağı taşı gédere ve bögrekteki taşı dağı gédere. Ve sidügi dutılana fâyide éde.” [N28b]

(Ayrık Otu: Türkçe ayruk derler. Köküyle kaynatsalar, beş dirhem içseler mesanede taşı gidere ve böbrekteki taşı da gidere. Ve idrarı tutulana fayda ede.)

“Hacerü’l-Yehūd: Türkçe benı İsrā’ıl zeytünü dırler. Zeytuna beñzer taşdur. řuya bırağıcağ yumşak olur. Nođud miđdārı gül şuyıyla bilgü taşı üzerine sürseler, ézseler, sidüği dutılana yāđud şavukda tař olana içürseler ğāyet fāyide éde.” [N30a]

(Hacerü’l-Yehud.²⁹ Türkçe beni İsrail zeytini derler. Zeytine benzer taştır. Suya bırakınca yumuşak olur. Nohut miktarı gül suyuyla bilgü taşı üzerine sürseler, ezseler idrarı tutulana ya da mesanede taş olana içirseler gayet faydalı ola.)

“Ĥattāf: Ķarlangucuñ yuvası toprağını şığır südüyle şarışdurup, ĥal édüp sekkerile sidüği dutılan ādeme içürseler ĥoř ola.” [N30a]

(Kırlangıç: Kırlangıcın yuvasının toprağını şığır sütüyle karıştırıp, şekerle karıştırıp idrarı tutulan adama içirseler iyi ola.)

“Rāziyānenüñ dibini balıla şaynadup dāyim řarābın içseler bevli idrār éyleye ve ...” [N33a]

(Rezenenin kökünü balla kaynatıp devamlı şarabın içseler idrarı akıta ve ...)

“Türkçe anduz dırler. Bir ottur. Dibi yoğun olur ve éyüsü yāđutu’l-levn olur. Riyāđı tağlil éder, ... bevli idrār éder, ĥayz şanı dutulsa idrār éder.” [N33a]

(Türkçe zencefil derler. Bir ottur. Kökü yoğun olur ve iyisi yakut rengi olur. Yeli giderir, ... idrarı akıtır, ĥayız kanı tutulsa akıtır.)

“Ġazāl: ... ve şılını yaksalar sidüği dutılan kişiye içürseler bevl éde ve ...” [N38a]

(Geyik: ... ve kılını yaksalar idrarı tutulan kişiye içirseler akıta ve ...)

2.24. İktidarsızlık-Cinsel Bağlılık

“Eger arslan yağını zekere sürseler ğāyet kıyāma gétüre. Ķaçan bir kişi bağlı olsa érkek arslanuñ ödünü nım bir yumurdaya şatup yése, ayuñ üç evvelki gününde bağı şeşile ‘avratına vara.” [N26a]

(Eğer arslan yağını erkeklik organına sürseler gayet kıyama getire. Ne zaman bir kişi bağlı erkek arslanın ödünü nım bir yumurtaya katıp yese, ayın üç evvelki gününde bağı açıla avratına vara.)

²⁹ Ben-i İsrail zeytini denilen taş.

“Encere: Türkçe ısırgan dikenine dەرler. Tuğmını döğseler balıla karışdurup zekere talî éyleseler büyük éde ve ma‘ cūna қatup yéseler şehveti ziyāde éyleye ve kıyāma gétüre.” [N27a]

(Isırgan Otu: Türkçe ısırgan dikenine derler. Tohumunu döğseler balla karıştırıp erkeklik organına sürseler büyük ede ve macuna katıp yeseler cinsel isteği arttırı ve kıyama getüre.)

“Şevr: Eger öküzün yüregi içinde olan қanı ‘avratuñ budına sürseler aşüfte ola, şehveti depreşe.” [N28b]

(Öküz: Eğer öküzün yüregi içinde olan kanı kadının bacağına sürseler istekli ola, şehveti depreşe.)

“Hiltit: Türkçe қашını dەرler. Bir pāresini zekere sürseler tızcek kıyāma gétüre ve bir pāresini şırça şişeye қoyup üzerine bir pāre zanbaқ yağın dökseler üç gün dursa dağı karışdurup zekere sürseler cimā‘ vaқtinde ‘avrata varsa gāyet şafā vére.” [N30a]

(Şeytan Teresi: Türkçe zamk derler. Bir parçasını erkeklik organına sürseler hemen kıyama getire ve bir parçasını şişeye koyup üzerine bir parça zanbaқ yağını dökseler üç gün dursa ve karıştırıp erkeklik organına sürseler birleşme vaktinde kadına varsa gayet sefā vere.)

“Havāriñin: Şoğulcana dەرler. ... Eger gölgede қurıdup zeyt yağıyla döğseler, zekere sürseler, gāyet büyük éde.” [N30b]

(Solucan: Solucana derler. ... Eğer gölgede kurutup zeytin yağıyla döğseler, erkeklik organına sürseler gayet büyük ede.)

“Dobb: Türkçe ayu dەرler. Eger ayu ödünü ādem sağ uyluğına bağlasa cimā‘ a қувvet ziyāde ola.” [N31a]

(Ayı: Türkçe ayı derler. Eğer ayı ödünü adam sağ bacağına bağlasa birleşme esnasında kuvveti arta.)

“... bednūs қanın bir pāre balıla қaynadup ér ādem zekerine talî éylese şehveti ziyāde ola ve ‘avrata gāyet şafā vére.” [N31b]

(... horoz kanını bir miktar balla kaynatıp adam erkeklik organına sürse şehveti arta ve kadına gayet sefā vere.)

“Dücāc: Her kim қара tavuğun ödünü zekerine talî éylese cimā‘ da gāyet şafā vére.” [N31b]

(Tavuk: Her kim kara tavuğun ödünü erkeklik organına sürse birleşmede gayet sefā vere.)

“Bir kişiye ‘ illet eşişe cimā‘ dan ıalsa zernobādı beline bağlasa cimā‘ a ıavī ola ve şehveti ziyāde ola.” [N33b]

(Bir kişiye hastalık gelse cinsel ilişkiye giremese zencefilı beline bağlasa birleşme kuvvetli ola ve şehveti arta.)

“Eger ādem keler yağını zekere ıalı ēylese cimā‘ a ıavī ola.” [N34a]

(Eđer adam kertenkele yađını erkeklik organına sūrse cinsel iliřki kuvvetli ola.)

“Saıanķūruñ gōrdügi vađtın dutsalar kim evvel bahārdur, ıuyruđı dibinden ve gōbeđi ıevresini alsalar ma‘ cūn ētseler cimā‘ a gāyet ıuvvet vére, zekeri kıyāma gētüre.” [N34b]

(Kum kertenkelesini gōzükütüđü zaman tutsalar ki zaman bahardır, kuyruğu dibinden ve gōbeđi ıevresini alsalar macun yapsalar birleşmeye gayet kuvvet vere, erkeklik organını kıyama getüre.)

“Uřfūr: Serıeye dērler. Evvel bahārda ki cūř ēderler. Őldürüp beynisini alup yumurdayıla ma‘ cūn ēdüp yēseler cimā‘ a gāyet ıuvvet vére ve étin yemek dađı hemān eyledür. Eger ol vađtde ıanın mercimek unıyla ıarıřdurup zekere sūrseleler gāyet řafā vére, hem cimā‘ a ıuvvet vére. Ődi dađı hemān bu resmiledür.” [N37a]

(Serıe: Serıeye derler. Evvel baharda ki coşarlar. Őldürüp beynini alıp yumurtayla macun yapıp yeseler cinsel birleşmeye kuvvet vere ve etini yemek de öyledir. Eđer o vakitte kanını mercimek unuyla ıarıştırıp erkeklik organına sūrseleler gayet řefā vere, hem birleşmeye kuvvet vere. Ődü de bu şekildedir.)

“ıuıın: Panbuđa dērler. Eger ıekirdeđini... sūrseleler gedere ve öksürüđi gedere. Gōğüse fāyide ēde. Zekere sūrseleler cimā‘ a ıuvvet vére, řehveti ziyāde ēde.” [N39a]

(Pamuk: Pamuđa derler. Eđer ıekirdeđini... sūrseleler gidere ve öksürüđü gidere. Gōğüse fāyda ede. Erkeklik organına sūrseleler birleřmeye kuvvet vere, řehveti artıra.)

“Lu‘ be: ıığdeme dērler, kökiyle yēseler cimā‘ a ıuvvet vére ve meniği ziyāde ēde.” [N40a]

(ıığdem: ıığdeme derler, köküyle yeseler cinsel birleşmeye kuvvet vere ve meniği artıra.)

“Müşk: Bir pāre miski kara tavuk ödiyle qarışdurup cimā‘ vaktinde zekere sürseler çok cimā‘ éde ve şehveti ziyāde éde ve gāyet şafā vere.” [N40b]

(Misk: Bir parça miski kara tavuk ödiyle karıştırıp birleşme vaktinde erkeklik organına sürseler çok cinsel birleşmede buluna ve şehveti arta ve gayet sefa vere.)

“Kačan kökinden üç dirhem tāze südile ıslasalar on gün yāhūd bir gün bir gece sonra çıkarup dögseler, balıla zekere talī éyleseler, gāyet kıyāma gétüre, ‘acāyib fi‘ li göstere. Ammā başına sürmemek gérek.” [N41b]

(Ne zaman kökünden üç miktar taze sütle ıslasalar on gün ya da bir gün bir gece sonra çıkarıp dögseler, balla erkeklik organına sürseler gayet kıyama getire, acayip etki göstere. Ama başa sürmemek gerek.)

“Vec: Egiri ma‘ cūn étseler şöyle kim tıb kitāblarınıñ akrabādlarında terkīb vardır. Cimā‘ a gāyet fāyide éde.” [N41b]

(Sarı zambak: Eğiri³⁰ macun yapsalar şöyle ki tıp kitaplarının ilâçbilim bölümlerinde ayrı bir bölüm vardır. Cinsel birleşmeye gayet fayda ede.)

“Verel: Kelerüñ bir dürlüsidür ki yollarda çok olur, kıyruğı uzun ve başı küçük olur... ve yağını bu kelerüñ zekere talī éyleseler büyük éde.” [N41b]

(Kertenkele: Kertenkelenin bir çeşididir ki yollarda çok olur, kıyruğu uzun ve başı küçük olur... ve bu kertenkelenin yağını erkeklik organına sürseler büyük ede.)

“Veşak:Türkçe üşek dérler. Pārsa beñzer cānavardur. Kürki gāyet ıssıdur. Bi’lḥāşıyyet cimā‘ a muḫavvīdür.” [N42a]

(Vaşak: Türkçe vaşak derler. Leopara benzer hayvandır. Kürkü gayet sıcak tutar. Özellikle cinsel birleşmeye güç verir.)

2.25. İshal

“Demü’l-aḥveyn: Türkçe éki kardeş kanı dérler. İshāl olan ādeme içürseler içi geçmez ola.” [N32a]

(Kardeşkanı: Türkçe iki kardeşkanı derler. İshal olan adama içürseler bayılmaya.)

³⁰ Karın ağrısına kullanılan bir kök, andız.

“Şandal: Üç dürlü olur. Aқdur ve kızıldur ve şarudur. Aқ şandal қatı şovuқdur. Andan şoñra kızıl şandal ishāl-i demeviye gāyet müfiddür ve ishāl-i şafrāvīye aқ şandal müfiddür.” [N35b]

(Akasya: Üç çeşit olur. Beyazdır, kırmızıdır ve sarıdır. Beyaz akasya oldukça soğuktur. Ondan sonra kızıl akasya kanlı ishale gayet faydalıdır ve sarı ishale beyaz akasya faydalıdır.)

2.26. Kabızlık, Basur ve Gaz Sıkışması

“Benefşec: ... Ve tāze benefşeyi döğseler şuyın şıқup şekkerile karışdurup şol kişi içse kim maқ‘ adı çıkar, hoş ola.” [N28a]

(Menekşe: ... Ve taze menekşeyi döğseler suyunu sıkıp şekerle karıştırıp o kişi içse ki basuru çıkar ve iyileşir.)

“Kışrı’r-Rommān: Ekşi enār қabın ol miқdār māzūyıla döğseler dağı sirke birle қaynadup dağı biber қadarı uvaқ һablار düzseler, on yedi dānesin yēseler ishāl éde ve zorı olana fāyide éde ve enār қabın balıla karışdurup maқ‘ ada sürseler қan gēldüğün gēdere.” [N39a]

(Nar kabuğı: Ekşi nar kabuğunu o miktar mazıyla döğseler ve sirkeyle kaynatıp biber kadar ufak haplar yapsalar, on yedi tanesini yeseler ishal eder ve sıkıntısı olana fayda eder ve nar kabuğunu balla karıştırıp basurlu yere sürseler kan gelmesini giderir.)

“Hunfesā’: ... Ve dağı şol bevāsir kim maқ‘ ad içinde ve kenārda olur, bir kaç kez sürseler gāyet fāyide éde.” [N30b]

(Bok Böceğı: ... Ve şu basurlar ki makad içinde ve kenarında olur, birkaç kez sürseler gayet fayda ede.)

“İlgün ağacını üç dört kez tütüzseler şol bevāsir kim taşradur, gēdere.” [N36b]

(İlgün ağacını üç dört kez tütüzseler şu basurlar ki dıştadır gidere.)

“... miski içseler bağırsaқdağı yēli gēdere ve maқ‘ adda zāhir olan bevāsire tāli éyleseler gēdere ve ...” [N40b]

(... miski içseler bağırsaktaki gazı gidere ve makatda olan basurlara sürseler gidere ve ...)

“Veşak: Türkçe üşek dérler. Pārsa beñzer cānavardur. Kürki gāyet ıssıdur. ... Dāyim anı géyene bevāsir renci ulaşmaya.” [N42a]

(Vaşak: Türkçe vaşak derler. Leopara benzer hayvandır. Kürkü gayet sıcak tutar. ... Onu devamlı giyene basur sıkıntısı ulaşmaya.)

2.27. Kaşıntı-Uyuz

“Kaçan şāh-tereyi dögüp şuyun alsalar, kınayıla qarışdurup hammām içinde uyuz ve giciyiğe sürseler gédere.” [N34b]

(Ne zaman şah-tereyi³¹ dögüp suyun alsalar, kınayla karıştırıp hamam içinde uyuz kişiye ve kaşıntı tutmuş kişiye sürseler gédere.)

“Şābūn: Şābūnı bir pāre bēz içine kosañ ve biraz dögülmüş tuz koysañ dañı hammām içine uyuz olmuş kişi yāñūd demregü olmuş kişi yāñūd gicik olmuş gevdeyi ovsalar yusalar hoş ola, ol renci gēde.” [N35b]

(Sabun: Sabunu bir parça bez içine koysan ve biraz dögülmüş tuz koysan ve hamam içinde uyuz olmuş veya demregü olmuş veya kaşıntı tutmuş gövdeyi ovsalar, yıkasalar iyi ola, o hastalığı gide.)

2.28. Kellik -Saç Dökülmesi ve Saç-Sakal Kuvvetlendirme

“Şifā’da eydür: Toñuzuñ ödünü balıla ve fülfulile qarışdurup kel başa sürseler kıl bite ve keli gēde, mücerredür.” [N30b]

(Şifa’da söylenir: Domuzun ödünü balla ve karabiberle karıştırıp kel başa sürseler kıl bite ve keli gide, tecrübe edilmiştir.)

“Zalfu’l-Ma’z: Kéçinüñ tırnağına dérler. Yaksalar kül éyleseler külünü keler küline katup dā’ü’ş-şā’ lebe sürseler kıl bitüre, fāyide éde.” [N36b]

(Keçi Tırnağı: Keçinin tırnağına derler. Yaksalar kül olsa, külünü kertenkele küline katıp saç, sakal dökülen yere sürseler kıl bitire, fayda ede.)

“Kaṭā: Meşhūr kuşdur. Kanın dā’i’ş-şā’ lebe sürseler tizcek kıl bitüre.” [N39a]

(Bağırtlak Kuşu: Meşhur kuştur. Kanını saç, sakal dökülen yere sürseler hemen kıl bitire.)

“Ās: Türkçe Mersin ağacına dérler. Tuñmını yāñūd yaprağını kaynadup saçı yusalar uzun ede.” [N26b]

(Mersin Ağacı: Mersin ağacına derler. Tohumunu veya yaprağını kaynatıp saçı yıkasalar uzata.)

“Eger eşek beynisini zeyt yağıyla qarışdurup başa ursalar saçı çok bitüre ve kara éde.” [N30a]

(Eğer eşek beynini zetin yağıyla karıştırıp başa sürseler saç çok bitire ve kararta.)

³¹ Tıpta kullanılan bir bitki.

“Sām-ı Ebrās: Büyük şaru kelerdür. Kaçan gölgede şurudup dağı zeyt yağıyla şarışdurup kel başa sürseler kıl bitüre ve köse kişi bir kaç kez isti‘ māl éylese şakalı bite.” [N34a]

(Kertenkele: Büyük sarı kertenkeledir. Ne zaman gölgede kurutup ve zeytin yağıyla karıştırıp kel başa sürseler kıl bitüre ve köse kişi birkaç kez kullansa sakalı biter.)

2.29. Kırık-Çıkık ve Ezilmeler

“Türāb-ı Şaydā: Şām vilāyetinde çok olur. Şaydā derler bir yerde, bir mağāradan çıkarmış. Bir miřkālın döğüp nīm bir yumurda ile kemügi şınan ādeme yāhūd kemügi yerinden çıkmış ādeme içürseler tizcek hoş ola.” [N28b]

(Sayda Toprağı: Şam vilayetinde çok olur. Sayda derler bir yerde bir mağāradan çıkarmış. Bir miktarın döğüp bir yumurta ile kemiği kırılan adama yahut kemiği yerinden çıkmış adama içirseler hemen iyi ola.)

“Ve kireci zeyt yağıyla karışdurup şınan süñüğe yađu éyleseler gāyet fāyide éyleye.” [N29b]

(Ve kireci zeytinyağıyla karıştırıp kırılan kemiğe yakı yapsalar gayet fayda ede.)

2.30. Kuduz

“Hınzır:Toñuz ödünü kuduz talayan kişiye içürseler şıhhat bula.” [N30b]

(Domuz: Domuz ödünü kuduz olan kişiye içirseler sıhhat bula.)

“Sereřān: Tatlı şuda olan yengeci yakıp külünü gönlügile ve şekkerile karışdurup kuduz talayan yere ursalar fāyide éde, kudurmaya.” [N34a]

(Yengeç: Tatlı şuda olan yengeci yakıp külünü şekerle karıştırıp gömlekle kuduz ısırın yere yapıştırsalar fayda ede, kudurmaya.)

“İtüñ cigeri kuduz talayana éyüdüdür, demişlerdür.” [N39b]

(Köpeğin ciğeri kuduz olana iyidir, demişlerdir.)

2.31. Kulak Ağrısı

“Hunfesā’: Toñuzlan şurdını zeyt yağı içinde şaynadup kulağa tamzursalar kulağ ağrısını gedere.” [N30b]

(Bok Böceği: Bok böceğini zeytinyağı içinde kaynatıp kulağa damlatsalar kulağ ağrısını gidere.)

“Ġazāl: Géyigüñ boynuzını oda yaqsalar qoqusından yılan ve çeyan ve bākī ziyān éder, cānavarlar qaça... ve ödünü ağrıyan qulağa tamzursalar ağrısı géde.” [N38a]

(Geyik: Geyiğin boynuzunu ateşte yaksalar kokusundan yılan ve çıyan ve geri kalan hepsi ziyān eder, canavarlar qaça... ve ödünü ağrıyan kulağa damlatsalar ağrısı gide.)

“Eger atıñ yaş zebilini şıqsalar şuyın ağrıyan qulağa qoysalar hoş ola.” [N38b]

(Eğer atın yaş dışkısını sıksalar ve suyunu ağrıyan kulağa koysalar iyi ola.)

“Mercimek qadar miski acı bādem yağıyla ve sūsen yağıyla qulağa tamzur salar qulağ ağrısın gédere.” [N40b]

(Mercimek kadar miski acı badem yağıyla ve susam yağıyla kulağa damlatsalar kulak ağrısını gidere.)

2.32. Kulunç Tutması

“Cuğd: Bayquşı öldiricek bir gözi içerü géder ve bir gözi taşra qalur. Nitekim şuya bıraksañ biri batar biri batmaz. ... ve bayquşuñ yüregini ve ciğerini qaynadup, şuyını bir kişiyeye iğersele, qatı qulunç duta.” [N29b]

(Baykuş: Baykuşu öldürünce bir gözü iğer girer bir gözü dışarı çıkar. Nitekim suya bıraksan biri batar biri batmaz... ve baykuşun yüregini ve ciğerini kaynatıp suyunu bir kişiyeye iğersele sert kulunç tuta.)

“Bābūnec: Türkçe papadyaya dérler. Ġāyet éyüsi oldur ki büyük ola. Yağın qıqarsalar yél dutana ve baş ağrısına ġāyet fāyide éder.” [N27b]

(Papatya: Türkçe papatyaya derler. Gayet iyisi odur ki büyük ola. Yağını qıqarsalar yel tutana ve baş ağrısına gayet fāyde ede.)

“Eger bir kişiyi qulunç dutsa qurduñ taş üzerinde bulnan zebilini yédürsele fi’l-hāl hoş ola.” [N32b]

(Eğer bir kişiyi kulunç tutsa kurdun taş üzerinde bulunan dışkısını yedirsele hemen iyi ola.)

“Eger yābān sıçanınuñ yağını yél dutan yere sürseler gédere.” [N38a]

(Eğer yaban sıçanının yağını yel tutan yere sürseler gidere.)

“Maştaķi: Şah-dāne saķızı döğüp éki ol-qadar şekker qatup dāyim yéyen kişiyeye qulunç renc érişmeye.” [N40b]

(Sakız: Şah-dane sakızını döğüp iki o kadar şeker katıp devamlı yiyen kişiye kulunç ağrısı erişmeye.)

2.33. Öksürük

“Eyüsā: Yunān dilince kavş-ı kûzah dērler, Türkçe şuşam dērler. Ak olur ve şaru olur. Āsumānī olur. Yégregi āsumānī olandır... ve üç dirhem bal şerbetine karışdurup içseler, su‘ āli gédere.” [N27a]

(Susam: Yunancada ebemkuşağı derler, Türkçe susam derler. Beyaz olur ve sarı olur. Açık mavi olur. İyisi açık mavi olandır... ve üç miktar bal şerbetine karıştırıp içseler öksürüğü gidere.)

“Kıtn: Panbuğa dērler. Eger çekirdeğini ekistere başup yağın çıkarsalar... ve öksürüğü gédere. Göğüse fāyide éde.” [N38b]

(Pamuk: Pamuğa derler. Eger çekirdeğini ekistere³² basıp yağın çıkarsalar... ve öksürüğü gidere. Göğüse fayda ede.)

2.34. Örümcek, Böcek, Sinek, Fare ve Karıncalardan Korunma

“Eger öküzün zebilini örümcek çok olduğı yerde yaqsalar tağıla géde ve sivrisinek dağı kaçā kalmaya.” [N29a]

(Eğer öküzün dışkısını örümceğin çok olduğı yerde yaksalar dağıla gide ve sivrisinek de kaçā kalmaya.)

“Eger baykuşun zebilini oda bıraksalar, ol arada aru kalmaya, kaçā géde.” [N29b]

(Eğer baykuşun dışkısını ateşe atsalar, o arada arı kalmaya kaçıp gide.)

“Eger devenün kıyruğundan bir kaç kıl alup évde bir ağaca bağlasalar, sivrisinek ol éve girmeye.” [N29a]

(Eğer devenin kıyruğundan birkaç kıl alıp evde bir ağaca bağlasalar, sivrisinek o eve girmeye.)

“Eger ‘akrebi oda bıraksalar ol yörede ‘akreb kalmaya kaçā.” [N37b]

(Eğer akrebi ateşe bıraksalar o yörede akrep kalmaya kaçā.)

“Ġazāl: Géyigün boynuzını oda yaqsalar қоқusından yılan ve çeyan ve bākī ziyān éder, cānavarlar kaçā.” [N38a]

(Geyik: Geyiğin boynuzunu ateşte yaksalar kokusundan yılan ve çıyan ve geri kalan hepsi ziyān éde, canavarlar kaçā.)

³² Kurumuş hamuru ve hamur bulaşığını teknedeki kazımaya yarayan aygıt.

“Devenüñ incügi kemüginini dögseler, şuya qarışdurup dağı sıçan inine dökseler, sıçanlar tağıla, kaçā.”

(Devenin incigi kemiğini dögseler, suya karıştırıp ve sıçan yuvasına dökseler sıçankar dağıla kaçā.)

“Zernobād: Bir otdur. Dadı ve rengi zencebîle beñzer. Évde tütsi éyleseler karınca ol évden kaçā.” [N33b]

(Zencefil: Bir ottur. Tadı ve rengi zencefile benzer. Evde tütsü yapsalar karınca o evden kaçā.)

“Zıbağ: Noğtalu zā’nuñ esresiyle ve ardınca hemzeyile jıveye dérlér évde tütsi éyleseler, tütününden yılan ve bāki haşerāt ve hem hevāmm kaçā géde, ol évde kalmaya, dedi.” [N33b]

(Cıva: Noktali za’nın esresiyle ve ardınca hemzeyle cıvaya derler, evde tütsü yapsalar, tütününden yılan ve bütün haşerat ve böcekler kaçā gide, o evde kalmaya dedi.)

“Zeytün: Zeytünüñ şuyına etmek ıslasalar dağı sıçana vérseler yése öldüre.” [N33b]

(Zeytin: Zeytinin suyuna ekmek ıslasalar ve sıçana verseler yese, öldüre.)

2.35. Rahim Ağzını Sıkılaştırma

“Afs: Māzūya dérlér. İşladup kaynadup kurt şuyıyla qarışdurup ‘avratlar götürse ferci gāyet taracuğ éde ve hem rāyihasını hūb éde. [N37b]

(Mazi: Maziya derler. Islatıp kaynatıp kurt suyuyla karıştırıp kadınlar götürse vajinayı gayet daracık ede ve hem kokusunu güzel ede.)

“Kerm Dāne: Bir ‘avrat kerm dāneyi döğüp berāber quruğıla béze bağlayup fercine koysa gāyet taracuğ ve ıssı éyleye.” [N39b]

(Üzüm Çubuğu: Bir kadın üzüm çubuğunu döğüp kuru bir beze bağlayıp vajinasına koysa gayet dar ede ve sıcak eyleye.)

2.36. Saç-Sakal Siyahlaştırma

“Ās: Türkçe Mersin ağacına dérlér. Tuhumını yāhūd yaprağını kaynadup saçı yusalar gāyet kara éde.” [N26b]

(Mersin Ağacı: Mersin ağacına derler. Tohumunu veya yaprağını kaynatıp saçı yıkasalar gayet kara ede.)

“Eger devenüñ ödüni bir pāre şebb-i Yemeni ile döğüp qarışdurup başa ursalar, saçı ve şakalı gāyet kara éde.” [N29a]

(Eğer devenin ödünü bir parça Yemen şapı ile döğüp karıştırıp başa sürseler saçı ve sakalı gayet kara ede.)

“Eger eşek beynisini zeyt yağıyla qarışdurup başa ursalar saçı çok bitüre ve kara éde.” [N30a]

(Eğer eşek beynini zeytinyağıyla karıştırıp başa sürseler saçı çok bitire ve kara ede.)

“Ayunuñ içi yağını karganuñ içi yağıyla qarışdurup şakalda aķ kıl çıkduğı yere sürseler kara éyleye, ağartmaya.” [N31a]

(Ayının iç yağını karganın iç yağıyla karıştırıp sakalda beyaz kıl çıkan yere sürseler kara ede, ağartmaya.)

“Ehlilec: Kitāb-ı Şifā’da eydür: Kim-ki ehlilec-i kābilinüñ çekirdeğini çıkarup ağzında dutsa hattā ki ériye dağı yuda. Günde bir kēz bunu ‘ādet edinse, idmān éylese, geç kocala, şakalı dağı geç ağara.” [N27a]

(Ehlilec.³³ Kitāb-ı Şifā’da söylenir: Kim ki helilenin çekirdeğini çıkarıp ağzında tutsa hatta eriye ve yutsa. Günde bir kez bunu adet edinse, alışkanlık haline getirse geç yaşlana, sakalı geç ağara.)

“Eger qarlangucuñ beynisini bir dāne müşgile ve zübde-i hāliş ile başa ve şakala ursalar geç ağara.” [N30b]

(Eğer kırlangıcın beynini bir tane miskle ve öz parçası ile başa ve sakala sürseler geç ağara.)

“Çok tecrube étdüm, demiş ve bu şakāyikuñ bir batmanın alup, buçuķ batman yaş koz kabıyla döğüp, şuyın şıķup, şırça cāma koyup, ıssı mezbeledé göme kosalar, éki haftadan sonra çıkarsalar, saça ve şakala sürseler, gāyet kara éde.” [N35a]

(Çok tecrübe ettim, demiş ve bu çiçeğin bir ölçüsünü alıp yarım ölçü yaş ceviz kabuğuyla döğüp suyunu sıkıp cama koyup sıcak çöplükte gömseler, iki haftadan sonra çıkarsalar, saça ve sakala sürseler gayet kara ede.)

“Zıfda’: Türkçe kurbāga dérler. ... Eger bir şışeye koysalar üzerine zanbaķ yağın koysalar, tamām kurbāga hal olunca dursa, sonra çıkarsalar kanķı yere ki sürseler kılı ağarda.” [N36a]

³³ Tohumları tıpta kullanılan bir bitki.

(Kurbağa: Türkçe kurbağa derler. ... Eğer bir şişeye koyup üzerine zanbak yağını döküp kurbağa tamamen çürüyene kadar dursa, sonra çıkarsalar hangi yere sürerlerse o kılı ağarda.)

“Zeyyān: Türkçe aq yāsemīne dērler. Yüksek yerlerde bitegen olur. ... Her günde bir ve kıyye ve kırusın dögseler kıra kıla eküp ursalar ağarda.” [N36b]

(Çöl Yasemini: Türkçe beyaz yasemine derler. Yüksek yerlerde biter. Her gün bir okka kurusunu dögseler siyah kıla ekip sürseler ağarta.)

“Ġurāb:Karganuñ ödünü şaça ve şakala sürseler kıılın kıra éde.” [N37b]

(Karga: Karganın ödünü şaça ve sakala sürseler kıılını kararta.)

2.37. Sağırılık

“Timsāhuñ étini aruq kışi yése tızcek semiz ola. Yağını éritseler, sehel éşiden kılağa tamzursalar açıla, éşidür ola.” [N28a]

(Timsahın etini zayıf kışi yese hemen şişmanlaya. Yağını eritip az işiten kılağa damlatsalar açıla, işite.)

“Dulfīn: Türkçe toñuz balıgına dērler. Yağını bir pāre hanzalıla çölmek içinde kıaynadup éşitmez kılağa tamzursalar éşidür ola ve ...” [N32a]

(Yunus Balığı: Türkçe domuz balıgına derler. Yağını bir parça hanzalla³⁴ çömllek içinde kaynatıp işitmez kılağa damlatsalar işite ve ...)

“Ma‘z:‘ Ayn-ı mühmele birle kéçiye dērler. Kim-ki kéçinüñ ödünü éşitmez kılağa dāyim tamzursa éşidür ola.” [N40b]

(Keçi: Noktasız ayınla keçiye derler. Kim ki keçinin ödünü işitmez kılağa devamlı damlatsa işitir ola.)

“Yağın éridüp ısıcaqla dāyim kılağa kıoysalar éşitgen ola.” [N41b]

(Yağını eritip sıcak olarak devamlı kılağa kıoysalar işitgen ola.)

2.38. Sara, Sarılık ve Sıtma

“Her kim zümürüdden yüzük édinüp dakınsa aña şara‘ hasteligi érişmeye.” [N33b]

(Her kim zümürütten yüzük yapıp takarsa sara hastalığı ona yaklaşmaya.)

³⁴ Ebücehil karpuzu da denilen, portakal büyüklüğünde meyvası olan, çok acı bir bitki.

“Bebir: Kapanuñ ödinden üç dirhem alup ılıcağ şuyıla karışdurup içse yarağanı gédere ve tıhāli gédere, Tuħfe-i Nevāzır’de böyledür.” [N28a]

(Kapan: Kapanın ödünden üç dirhem alıp ılık suyla karıştırap içse sarılığı ve dalak büyümesini gidere, Tuħfe-i Nevadir’de böyle söylenmiştir.)

“On beş dirhem hıyārşenbeye bucuğ dirhem maħmüde, otuz dirhem süd cürüğü içseler safrāyı kaṭ‘ éde, sıtmayı gédere.” [N31a]

(On beş dirhem Hint hıyarına bucuğ dirhem sarmaşık, otuz dirhem süd cürüğü katıp üçseler safrayı yok ede, sıtmayı iyileştire.)

“Zi’b: Kırduñ ödünü çokdan sıtma dutan kişi balıla bir dırnağ miğdārınca içse sıtması koya.” [N32a]

(Kurt: Çok önceden sıtma tutan kişi kurdun ödünü balla karıştırap bir tırnağ miktarınca içse sıtması gide.)

2.39. Sivilce, His, Sigil ve Çıban

“Kıṭn: Panbuğa dérler. Eger çekirdeğini ekistere başup yağın çıkarsalar yüzde olan cigide ve sise sürseler gédere.” [N38b]

(Pamuk: Pamuğa derler. Eğer çekirdeğini ekistere basıp yağını çıkarsalar yüzde olan sivilce ve sise sürseler gidere.)

“Nimr: Kaban yağıyla eli ayağı ditregen olanuñ elin ayağın dāyim ṭalı éyleseler hoş ola ve kanın yüzdeki sise sürseler kıruyunca durup dağı silseler gédere. Arestotālīs Kitāb-ı Hayvān’da böyle demiş.” [N41b]

(Kapan: Kapan yağıyla eli ayağı titreyen kişinin elini ayağını devamlı sürseler iyi ola ve kanını yüzdeki sise sürseler kuruyana kadar dursa ve silseler gidere. Arestotalis Kitāb-ı Hayvan’da böyle demiş.)

“Eger devenüñ yaş zebilini sigile ursalar gédere.” [N29a]

(Eğer devenin yaş dışkısını sigile sürseler gidere.)

“Cevād: Çekirge kim kanadı olmaz, ayaklarını döğüp sigile ursalar gédere.” [N29a]

(Çekirge: Çekirge ki kanadı olmaz, ayaklarını göğüp sigile sürseler gidere.)

“Şüniz: Çörek otına dérler. Hāzret-i Risālet ‘aleyhi efzala’ş-şalavāt buyurmuşdur ki cemī‘ şovukdan olan rence bu şüniz ki bir adı ḥabb-ı sevdādur. Cemī‘ derde dermāndur. İllā ölüme dēgül. Kaçan bu kara çörek otın yağıp bir fetil düzseler dağı sigile dēgürelər, fi’l-ḥāl kōpara.” [N35a]

(Çörek otu: Çörek otuna derler. Hazret-i Risalet aleyhi efzala's-salavat buyurmuştur ki bütün soğuktan olan hastalığa bu çörek otu ki bir adı sevda tohumudur. Bütün derde dermandır. Sadece ölüme değil. Ne zaman bu kara çörek otunu yakıp bir fitil yapsalar ve sigile değdirsele hemen kopara.)

“Fāre: Sıçana dérler. Kıanın sigile sürseler gédere.” [N38a]

(Fare: Sıçana derler. Kanını sigile sürseler gidere.)

“Milh: Tuzı döğüp balıla ve zeytile karışdurup sigile ursalar gédere. Yāhūd tuzı döğüp söğüüt ağacı kömürüyle zeyt yağıyla karışdurup bir kaç kéz hammāndan çıkıcağ sigile sürseler gédere.” [N41a]

(Tuz: Tuzu döğüp balla ve zeytinle karıştırıp sigile sürseler gidere. Yahut tuzu döğüp söğüüt ağacı kömürüyle zeytinyağıyla karıştırıp hamandan çıkınca birkaç kez sigile sürseler gidere.)

“Ruḥām: Türkçe mermer démek olur. Bir kişide çok çıban olsa her gün bir mişkāl mermer döğüp balıla ma'cūn édüp yése üç güne-dek çıbandan emīn ola.” [N33a]

(Mermer: Türkçe mermer demektir. Bir kişide çok çıban olsa her gün bir miktar mermeri döğüp balla macun yapıp yese üç güne kadar çıbandan emin ola.)

“Uḳāb: Tavşancıla dérler. Zebīlini yüzdeki sise ve sivilcelere ḫālī eyleseler gédere ve ödünü göze sürme kılsalar göz yeşerdüğün gédere.” [N37a]

(Tavşan: Yırtıcı kuşa derler. Dışkısını yüzdeki sise ve sivilcelere sürseler gidere ve ödünü göze sürme çekseler göz yaşarmasını gidere.)

“Fāre: Sıçana dérler. Kıanın sigile sürseler gédere ve kıanın gözde biten kılı yolsalar daḫı dürtseler ayrığ bitmeye, sidüğünü behağa sürseler gédere.” [N38a]

(Fare: Sıçana derler. Kanını sigile sürseler gidere ve kanını gözde biten kılı koparıp sürseler artık bitmeye, idrarını vücutta çıkan lekelere sürseler gidere.)

2.40. Soğuşa Maruz Kalma-Donma

“Eger öküzün zebīlini kaynadup şovuş eşer étmiş ayağa ve bākī endāma ursalar hoş ola.” [N29a]

(Eğer öküzün dışkısını kaynatıp soğuk etki etmiş ayağa ve bütün vücuda sürseler iyi ola.)

2.41. Sülük Yapışması

“Boğaza sülük yapışsa ılgun ağacı yaprağın tütüzseler düşüre.” [N36b]

(Boğaza sülük yapışsa ılgın ağacının yaprağını tütüzseler sülüğü düşüre.)

2.42. Tüylenme

“Şedef-Merce: Mercem kulağı dedükleri dağı bu şedef cinsindendir. Éyüsi oldur ki ağı ola, tatlı şuda ola. ... ve kıl biten yerden kılı yolup anı döğüp sürseler ayruğ kıl bitmeye ve ...” [N35b]

(Mercan: Mercem kulağı dedikleri de bu mercan cinsindedir. İyisi odur ki beyaz ola, tatlı şuda ola. ... ve kıl biten yerden kılı koparıp onu döğüp sürseler artık kıl bitmeye ve ...)

“Alağ: Türkçe sülüğe derler. Şırça şişe içine koysalar anda ölse, kurısa dağı döğseler yarasa kanıyla yāhūd merçemene étiyle karışdurup bir yerden kılı yolsalar dağı bunları dürtseler géne kıl bitmeye.” [N37b]

(Sülük: Türkçe sülüğe derler. Şırça şişe içine koysalar orada ölse, kurusa ve döğseler yarasa kanıyla ya da yılan étiyle karıştırıp bir yerden kılı yolsalar ve bunları sürseler artık kıl bitmeye.)

“Feres: Atuñ ‘arağını ya‘nı derini kız oğlanuñ kaşığına sürseler kıl bitmeye.” [N38a]

(At: Atın terini kız çocuklarının kaşığına sürseler kıl bitmeye.)

2.43. Uyuşturucu Özellik

“Koğayı yaqsalar, külünü şol ağzı yanup géden kişiler dāyım ağzına ékse hoş ola ve ...” [N28a]

(Sazı yaksalar, külünü şu ağzı yanıp giden kişiler devamlı ağzına ekse iyi ola ve ...)

“İbn-i ‘ars’uñ étiini ağrıyan dişe ursalar zahmet étmedin çıkara demişler.” [N26b]

(Kakumun etini ağrıyan dişe yapıştırsalar sıkıntı çekmeden çıkara demişler.)

“Kevkebü’l-Arz: Aña talğ dağı derler ézüp ele talı éyleseler dağı eline od alsa nesne tütüzse şohbetlerde elini od yakmaya.” [N40a]

(Dünya Yıldızı: Ona pudra da derler, ezip ele sürseler ve sohbetlerde eline ateş alsa bir şey tütüzse elini ateş yakmaya.)

2.44. Ağacın Meyvesini Artırma

“Ve bulut ağacından bir kaç mīḥ düzüp zeytūn ağacınıñ dibine yere kaqsalar zeytūn çok ola. Yengeci būzīne ağacına bağlayup yemiş az olan ağaca aşa qosalar yemiş çok ola.” [N34a]

(Ve bulut ağacından birkaç çivi yapıp zeytin ağacının dibine yere saplasalar zeytin çok ola. Yengeci maymun ağacına bağlayıp yemişi az olan ağaca assalar yemişi çok ola.)

2.45. Vücuda Saplanmış Çivi-Ok-Diken-Demir vb. Şeyleri Çıkarma

“Kaçan keleri yarsalar gevdede kalmış demren yérine ursalar demreni çéke, çıkara.” [N34a]

(Ne zaman kertenkeleyi yarsalar gövdede kalmış ok yerine yapıştırsalar oku çekip çıkara.)

“Cürcānī eydür: Gevdeye diken yāḥūd demür batmış olsa çıkması zahmet verse, kurbağayı yaralar, uralar; çéke, çıkara.” [N36a]

(Cürcani bildirir: Gövdeye diken ya da demir batmış olsa çıkması sıkıntı verse, kurbağayı yarsalar, yapıştırsalar çekip çıkara.)

2.46. Yanık, Yara-Kesik ve Kanamalar

“Aq‘ aq: Şakşığana dérler. ... Kanın şırça kemiş yaraya sürseler hoş éde.” [N37a]

(Saksağan: Saksağana derler. ... Kanını cam kesmiş yaraya sürseler iyi ola.)

“Ma‘z: Ayn-ı mühmele birle kēçiyē dérler. ... ve sidüğini kaynadup od yaqduğı yere sürseler hoş ola.” [N40b]

(Keçi: Noktasız ayınla keçiye derler. ... ve idrarını kaynatıp ateşin yaktığı yere sürseler iyi ola.)

“... gevdeyi kılıç yāḥūd bıçak kesse şoğulcanıla döğüp qarışdurup ursalar kanın tizcek duta.” [N32a]

(... gövdeyi kılıç ya da bıçak kesse solucanla döğüp karıştırıp yapıştırsalar kanını hemen kese.)

“Eger atūñ kuru zebīlini kan akan yere ursalar kan diñe.” [N38b]

(Eğer atın kuru dışkısını kan akan yere yapıştırsalar kan kesile.)

“Ḥavāriḥin: Şoğulcana dérler. Dögseler késilē sinīre ursalar fi‘l-ḥāl bitüre.” [N30b]

(Solucan: Solucana derler. Döğseler kesilen sinire yapıştırsalar hemen bitire.)

2.47. Kilo Alma-Şışmanlama

“Timsāhuñ étini aruķ kişi yése tızcek semiz ola.” [N28a]

(Timsahın etini zayıf kişi yese hemen şışmanlaya.)

“Eger ayunuñ beynisini öküz yağına arışdurup ma‘cün éylese her sabāh ve ařřām yése ğāyet semüz ola.” [N31a]

(Eğer ayının beynini öküz yağına karıştırıp macun yapsa her sabah ve akşam yese gayet tavlana.)

2.48. Zarar Verici- Öldürücü Özellik

“Tūřı: Kim-ki tūřınūñ dilini yése fařıh zübān ola. Kim-ki ödin yése dili beltek ola. Eger anın éki dosta yédürseler ğāyet dūřman olalar. [N36a]

(Papağan: Kim ki papağanın dilini yese çok konuşkan ola. Kim ki ödünü yese peltek ola. Eđer kanını iki dosta yedürseler gayet dūřman olalar.)

“urūnu’s-Sünbül: Ba‘zılar hāliķu’n-nemr dedükleri bir otuñ kökidür, demiřler ve ba‘zılar aķ sünbülден bir nev‘dür, demiřler. Hāliyā kim-ki yése an işeye ve dili abara ola ve serssem ola.” [N38b]

(Beyaz Sümbül: Bazıları beyaz sümbül dedikleri bir otun kökidür, demişler ve bazıları beyaz sümbülün bir çeşididir demişler. Şimdi kim ki yese kan işeye ve dili kapara ola ve serssem ola.)

“Bir kişi ıgile urbağayı ağına alup çeynese dişleri dökile.” [N35a-b]

(Bir kişi küçük su damlası kurbağasını alıp ığnese dişleri döküle.)

“Jıveyi ādem içse ğéne ıkar ğéder, ziyān éylemez. Ammā taş‘id olmış jıve ādem öldürür.” [N33b]

(Cıvayı adam içse yine ıkar ğider, zarar etmez. Ama buharlaşmış cıva adam öldürür.)

“Zabb: oca kelere dérler. Ba‘zılar ‘acāyib kelere dérler ki miķdāri hemān keler gibidür. Ammā ayağı ve örgüci deve ayağına ve örgücine beñzer, bir çāpük řāzıya beñzer. Ammā bir kebüd cānavardur ki yerinden gücile dēprenür ki kāh kızıl olur kāh yeşil olur ve kāh alaca olur. Éti zehr-i ātildür. Her kim yése ölür...” [N36a]

(Kertenkele: Büyük kertenkeleye derler. Bazıları acayip kertenkeleye derler ki miktarı hemen kertenkele gibidir. Ama ayağı ve hörgücü deve

ayağına ve hörgücüne benzer, bir hızlı tazıya benzer. Ama bir mavi canavardır ki yerinden güçle kalkar ki bazen kırmızı olur bazen yeşil olur ve bazen alaca olur. Eti zehirlidir. Her kim yerse ölüür.)

“Eger üç mişkāl atūñ derinden her kim içerse öldüre.” [N38a-b]

(Eğer atın terinden üç miktarını her kim içerse öldüre.)

IV. SONUÇ

Maden, bitki ve hayvanlarla yapılan halk hekimliği; ağız yarası, akrep-yılan sokması, aksırmak, anne sütünü artırmak, ayılıp-bayılmak, balgam, iltihabı ve vücut kurdunu dışarı atmak, baş ağrısı, bit, pire ve sirkeden korunma, boğaza sülük yapışması, böbrek taşı, burun kanaması, ciğer, mide ve bağırsak hastalıkları, verem, cilt hastalıkları, dalak büyümesi, dalgınlık, dişleri kuvvetlendirme, diş ağrısı ve diş beyazlatma, eklem ağrıları, el-ayak titremesi, gözde kıl bitmesi, göze ak düşmesi, gözden yaş gelmesi ve iyi görmemek, gebelik ve doğum, hayız kanı tutulması, hazımsızlık, idrar yolları hastalıkları, idrar tutulması ve altına kaçırma, iktidarsızlık-cinsel bağıllık, ishal, kabızlık, basur ve gaz sıkışması, kaşıntı-uyuz, kellik-saç dökülmesi ve saç-sakal kuvvetlendirme, kırık-çıkık ve ezilmeler, kuduz, kulak ağrısı, kulunç tutması, öksürük, örümcek, böcek, sinek, fare ve karıncalardan korunma, rahim ağzı sıkılaştırma, saç-sakal siyahlaştırma, sağırlık, sara, sarılık ve sıtma, sivilce, his, sigil ve çıban, soğuğa maruz kalma-donma, sülük yapışması, tüylenme, vücuda saplanmış çivi-ok-diken-demir vb. şeyleri çıkarma, yanık, yara-kesik ve kanamalar, kilo alma-şişmanlama gibi insanın sağlık durumundaki bozuklukları kapsamaktadır. Hastalıkların tedavisi amacıyla yapılan bu uygulamalar oldukça fazladır. Ayrıca insan iç sıkıntıları, unutkanlık, uyku problemi, dost-düşman ilişkileri, saygınlık, itibar, azametlik, güzellik, dostluk, şirinlik ve sakinlik gibi insanlardan gelebilecek iyi-kötü durum ve davranışları ve büyü, cin, şeytan, peri gibi varlıkların neden olabilecekleri türlü sıkıntıları da kapsamaktadır.

Çalışmada metnin yapısını bozmamak amacıyla metinden alınan örnek cümleler hemen alt satırda günümüz Türkçesine çevrilerek paratez içinde italik olarak verilmiştir. Bu verilen örnekler, 15. yüzyıl ve öncesinde büyü ve tıp folkloru bakımından önemli uygulamaların olduğunu ve folklorik değer taşıdıklarını göstermiştir.

Eser, farklı konuları içerdiğinden dolayı söz varlığı açısından zengin bir eserdir. Ayrıca, konuların çeşitliliği, matematik ve halk hekimliği ile ilgili bölümler eseri ansiklopedik eser olmaya daha çok yaklaştırmaktadır.

şekil ve içerik olarak birçok bilim dalına araştırma sahası olan eser, söz varlığı bakımından dil, bitkilerin karıştırılmadan ham olarak kullanıldığı örnekler bulunması bakımından alternatif tıp, harmanlanan bitki ve diğer maddelerle yapılan ilaçlara yer vermeleri bakımından ilaç bilimi ve döneminin modern denilebilecek uygulamaları yanında halk hekimliği ve diğer geleneksel uygulamaları içermeleri bakımından da halk biliminin araştırma sahasına girmektedir. Özellikle bazı uygulamaların sonunda kullanılan ‘‘mücerrebirdir’’ (tecrübe edilmiştir) ifadesi verilen tariflerin denenip sonuç alındığını kanıtlar niteliktedir.

Eser, telif tarihi itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemine tekabül etmektedir. İstinsah tarihleri itibarıyla da Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş dönemine denk gelmektedir. Dolayısıyla hem Eski Anadolu Türkçesi döneminin hem de geçiş döneminin özelliklerini taşımaktadır. Dilde çeşitli değişimlerin yařandđı bu eser de dāhil olmak üzere geçiş dönemi eserleri, dilin gelişim sürecinin aydınlatılması açısından büyük önem arz etmektedir.

Müstensih eserinin sonunda, kitabını başka dillerde yazmayıp Türkçe yazdığı için esere hakaret nazarıyla bakılmamasını ve eserini yazarken acayip-garip önemli kitaplardan yararlandığını ve bunları sıradan kişilerin okumadığını kitabın sonunda dile getirerek eserinin önemini belirtmiştir.

Müstensih yabancı dilde yazdığı kelimeyi hemen karşısına Türkçe olarak yazmış ve devamında ne tür bir sağaltmaya iyi geldiğini veya gelmediğini açıklamıştır. Böylelikle, daha çok Arapça ve Farsça olmak üzere yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını yazarak Türkçenin kullanımını ön plana çıkarmıştır. Eserin genelinde kullanılan fakat gerek sözlüklerimizde gerekse konuşma ve yazı dilinde kullanılmayan bu Türkçe kelimelerin sözlüklerimizde ve dilimizi daha da zenginleştireceği ve eserde yer alan uygulamaların halk hekimliği ve diğer geleneksel uygulamaları bakımından söz varlığı ve folklor araştırmaları için önemli olduğu kanısındayız.

Çalışmada Geçen Maden, Bitki ve Hayvan Adlarının Alfabetik Sıralanması

‘**afş**’: Ar. (*is.*) mazı denilen tane

‘**aķ‘aķ**’: Ar. (*is.*) saksadığan

‘**alāķ**’: Ar. (*is.*) slk

- anduz:** *(is.)* zencefil
ās: *Ar. (is.)* mersin ağacı
bābūnec: *Far. (is.)* papatya
bā-zehr: *Far. (is.)* panzehir
bebir: *Far. (is.)* kaplan
bednūs: *Lat. (is.)* horoz
benefşec: *Ar. (is.)* menekşe
büssed: *Ar. (is.)* mercan (taş)
caşş: *Ar. (is.)* kireç, alçı taşı
cemel: *Ar. (is.)* erkek deve
cevād: *Ar. (is.)* çabuk yürüyen at, çekirge
cuğd: *Ar. (is.)* baykuş
demü'l-aḥveyn: *Ar. (is.)* bot. kardeş kanı
dīk: *Ar. (is.)* horoz
dobb: *Far. (is.)* ayı
dulfīn: *Far. (is.)* yunus balığı
dücāc: *Ar. (is.)* tavuk
ehlīlec: *(is.)* tohumları tıpta kullanılan bir bitki
encere: *Far. (is.)* ısırğan otu
erneb: *Ar. (is.)* tavşan
esed: *Ar. (is.)* arslan
eyūsā: *Ar. (is.)* susam dibi
feres: *Ar. (is.)* at
ġarab: *Ar. (is.)* kavak ağacı
ġazāl: *Ar. (is.)* geyik
ġurāb: *Ar. (is.)* karga
ḥacerü'l-yehūd: *Ar. (is.)* beni israil zeytini denilen taş
ḥaffāş: *Ar. (is.)* yarasa

- ḥarmel:** *Ar. (is.)* üzerlik otu
ḥattāf: *Ar. (is.)* kırlangıç
ḥavāriṭīn: *Ar. (is.)* şolucan
ḥinzīr: *Ar. (is.)* domuz
ḥıyārşenbe: *Far. (is.)* hekimlikte kullanılan ağaç, Hint hıyarı
ḥiltīt: *Ar. (is.)* fena kokulu bir çeşit sakızimsı madde, şeytan teresi
ḥimār: *Ar. (is.)* erkek eşek
Ḥunfā’: *Ar. (is.)* bok böceği
ḥunfesā’: *Ar. (is.)* bok böceği
Hüdhüd: *Ar. (öz. is.)* Süleyman peygamberden haber taşıyan kuş
jīve: *Far. (is.)* cıva
ḳabh: *Ar. (is.)* keklik kuşu
kāsnī: *Far. (is.)* hindiba otu, yaban marulu
ḳatā: *Ar. (is.)* bağırtlak kuşu
kelb: *Ar. (is.)* köpek
kerefs: *Far. (is.)* kereviz
kerm-dāne: *Ar. + Far. (b. is.)* üzüm çubuğu, asma
ḳıřrı’r-rommān: *Ar. + Far. (is.)* nar kabuğu
ḳoġa: *(is.)* hasır otu denilen ve hasır örmeye yarayan bir saz
ḳunfuz: *(is.)* kirpi
ḳurūnu’s-sünbül: *Ar. (is.)* beyaz sümbül
ḳuṭn: *Ar. (is.)* pamuk
lāden: *Far. (is.)* bir cins çalı
leblāb: *Ar. (is.)* sarmaşık
lisānu’l-cemel: *Ar. (is.)* bir çeşit ot
lūf: *Ar. (is.)* nemli ve gölgeli yerlerde yetişen, salkım şeklinde meyvaları olan bir bitki
lu‘be: *Ar. (is.)* çiğdem

- lülü:** *Ar. (is.)* inci
ma'z: *Ar. (is.)* keçi, karaca
maşakī: *Ar. (is.)* sakız
māzū: *Far. (is.)* mazi
milh: *Ar. (is.)* tuz
müşk: *Far. (is.)* misk
nerces: *Ar. (is.)* nergis
nesr: *Ar. (is.)* akbaba
nimr: *Ar. (is.)* kaplan
raşaş: *Ar. (is.)* kurşun, kalay
rāziyāne: *Far. (is.)* rezene
ruḥām: *Ar. (is.)* mermer
sakankūr: *Ar. (is.)* Mısır'da bulunan kum kertenkelesi
şandal: *Ar. (is.)* Hindistan'da yetişen akaçya türünden sert bir ağaç
sa'leb: *Ar. (is.)* tilki
seretān: *Ar. (is.)* yengeç
sevr: *Ar. (is.)* öküz
şil: *Ar. (is.)* ayrık otu
sulḥefāt: *Ar. (is.)* kaplumbağa
su'd: *Ar. (is.)* kulunç otu, ayak otu
şāh-tere: *Far. (is.)* tıpta kullanılan bir bitki
şakāyiku'n-nu'mān: *Ar. (is.)* gelincik çiçeği
şeyrzaq: *Ar. (is.)* yarasa sidigi
şūniz: *Ar. (is.)* çörek otu
tarfā: *Ar. (is.)* bir tür ağaç, ılgun ağacı
ṭāvus: *Ar. (is.)* tavuskuşu
uḳāb: *Ar. (is.)* karakuş, kartal
uşfūr: *Ar. (is.)* serçe kuşu

- vaşşirek:** *Ar. (is.)* solucan otu
vec: *Ar. (is.)* sarı zambak
verel: *Far. (is.)* kertenkele
veşak: *Far. (sf.)* vaşak, kır kedisi
yākut: *Ar. (is.)* yakut, değerli süs taşı
yebrüh: *Ar. (is.)* büyük ve geniş yapraklı, pis kokulu, boyacılıkta kullanılan bitki, kan kurutan
zabb: *Ar. (is.)* kertenkele, keler
zabu‘un ‘arcā‘un: *Ar. (is.)* sırtlan
zalfu‘l-ma‘z: *Ar. (is.)* keçi tırnağı
zebil: *Ar. (is.)* gübre, fışkı
zernobād: *Far. (is.)* zencefilgillerden bir bitki
zeyyān: *Ar. (is.)* çöl yasemini
zifda‘: *Ar. (is.)* kurbağa
zibağ: *Ar. (is.)* cıva
zi‘b: *Ar. (is.)* kurt, canavar
zümürüd: *Ar. (is.)* zümrüt

KAYNAKÇA

ACUN, Hakkı (2010). *Türk Kültüründe Taşlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Ahteri Mustafa Efendi (2009). *Ahter-i Kebir*, (çev. Ahmet Kırkılıç, Yusuf Sancak), Ankara: TDK Yayınları.

Ali Rıza (1933). “Anadolu’da Sihirli Taşlar”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 27, s. 97-98.

ARGUNŞAH, Mustafa (1991). “15. Yüzyılda Yazılmış Tuhfe-i Muradi İsimli Cevhernamede Geçen Değerli Taşlarla İlgili Terimler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s. 1-20.

AYVERDİ, İlhan (2016). *Kubbealtı Lugatı, Misalli Türkçe Sözlük*, C I-II-III, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bosna Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R. 1423 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=103915. En son erişim tarihi 02.03.2017.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford Üniversitesi Yayınları.

ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DAŞDEMİR, Özkan (2014). “18. Yüzyıla Ait Bir Risaleye Göre Miknatısın Dinsel-Büyüsel ve Tıbbi İşlevleri”, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3/5, s. 54-68.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

DOĞAN, Şaban (2009). “15. Yüzyıla Ait Bir Tıp Terimleri Sözlüğü: Terceme-i Akribâdîn’in İstilah Lügati,” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/4 Summer, s. 250-322.

EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

GÜRSOY NASKALİ, Emine-KOÇAK, Murat (2017). *Kültürümüzde Taş*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

HENGİRMEN, Mehmet (2007). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.

İbn Haldun (1990). *Şark-İslam Klasikleri, Mukaddime I*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul: MEB Yayınları.

İstanbul Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Koleksiyonu 34 Ae Şeriyye 565 Numaralı Nüsha 4343 http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=189228. En son erişim tarihi 02.03.2017.

İstanbul Millet Kütüphanesi-Ali Emiri Koleksiyonu No. 34 Ae Şeriyye 566 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=189229. En son erişim tarihi 02.03.2017.

İstanbul Üniversitesi-Nadir Eserler Kütüphanesi T 1801 Numaralı Nüsha http://katalog.istanbul.edu.tr/client/search/results/default_tr/. En son erişim tarihi 02.03.2017.

KANAR, Mehmet (2000). *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.

KANAR, Mehmet (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

Konya İl Halk Kütüphanesi-İzzet Koyunoğlu Koleksiyonu 12856-9 Numaralı Nüsha <http://koha.ekutuphane.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=10045267>. En son erişim tarihi 06.03.2017.

Lutfullah B. Ebu Yusuf El-Halimi (2013). *Lügat-i Halimi*, (çev. Adem Uzun), Ankara: TDK Yayınları.

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi-Türkçe El Yazmaları TÖRÖK O. 263 Numaralı Nüsha İsmail Parlatır-György Hazai, Macar Bilimleri Akademisi Kütüphanesi’ndeki Türkçe El Yazmaları Kataloğu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2007, madde başı 661, s. 421.

Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı*, (çev. Mürsel Öztürk, Derys Örs), Ankara: TDK Yayınları.

SİLAHŞOR ÖZTÜRK, Ebru (2017). *Mahmūd Bin Kādī-i Manyās A‘cebü’l-‘Uccāb (İnceleme, Tenkitli Metin, Gramatikal Dizin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi.

Süleymaniye Kütüphanesi-Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu 943 Numaralı Nüsha Süleymaniye Kütüphanesinin kendi dijital ortamında tespit edilmiştir.

Süleymaniye Kütüphanesi-Hekimoğlu Koleksiyonu 522 Numaralı Nüsha <https://kasif.mkutup.gov.tr/SonucDetay.aspx?MakId=566820>. En son erişim tarihi 02.03.2017.

Süleymaniye Kütüphanesi-Hekimoğlu Koleksiyonu 522 Numaralı Nüsha <https://kasif.mkutup.gov.tr/SonucDetay.aspx?MakId=566820>. En son erişim tarihi 02.03.2017.

Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye Koleksiyonu 4975 Numaralı Nüsha, http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=168245. En son erişim tarihi 02.03.2017.

Süleymaniye Kütüphanesi-Nuruosmaniye Koleksiyonu 4975 Numaralı Nüsha, http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=168245. En son erişim tarihi 02.03.2017.

ŞAR, Sevgi (2008). “Anadolu’da Rastlanan Halk Hekimliği Uygulamalarına Genel Bir Bakış”, 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 10-15 Eylül, s. 1163-1178.

TANYU, Hikmet (1987). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Topkapı Sarayı-Yeni Yazmalar 705 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=101372. En son erişim tarihi 02.03.2017.

Topkapı Sarayı-Yeni Yazmalar 705 Numaralı Nüsha http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=101372. En son erişim tarihi 02.03.2017.

Türk Dil Kurumu (2009). *Derleme Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2009). *Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2008). *Yazım Kılavuzu*, Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye Diyanet Vakfı (1993). *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. VII.

UNAT, Ekrem Kadri - İHSANOĞLU, Ekmeleddin - VURAL, Suat (2004). *Osmanlıca Tıp Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TTK Yayınları, S. 210.

VARDAR, Berke (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

TARIK BUĞRA'NIN “HAYAT BÖYLEDIR İŞTE” HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Fatih SAKALLI*

Öz

Türk romanının önemli isimlerinden birisi olan Tarık Buğra, aynı zamanda yüzü aşkın hikâyesinin de sahibidir. Bu çalışmada Tarık Buğra'nın 'Hayat Böyledir İşte' adlı hikâyesi üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Tarık Buğra üzerine yapılmış ciddi çalışmalardaki hikâye üzerine yapılan yorumlara da yer verilecektir. Ayrıca hikâyenin kurgusunu oluşturan temel unsurlar şekillerle ifade edilerek okuyucuların hikâyeyi daha kolay anlamlandırmaları sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarık Buğra, Hayat Böyledir İşte, Hikâye, Değerlendirme.

AN EVALUATION ON THE STORY OF 'LIFE İSE LIKE THIS' TARIK BUĞRA'S

Abstract

Tarik Buğra, one of the important names of the Turkish novel, also owns the story of over a hundred. In this study, an evaluation will be made on Tarık Buğra's story titled 'Life is Like This'. There will also be comments on the story on serious studies on Tarık Buğra. In addition, the basic elements of the story's fiction will be expressed in shapes, and readers will try to make the story easier to understand.

Key Words: Tarık Buğra, Life is Like This, Story, Evaluation.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

e-posta: fsakalli@gazi.edu.tr

Geliş/Received: Temmuz/July 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

Giriş

Edebiyatın farklı türlerinde eserler veren ve daha çok romancı kimliğiyle tanıdığımız Tarık Buğra'nın süreli yayınlarda neşredilen ve kitaplaşmış birçok hikâyesi de bulunmaktadır. Üniversitede okuduğu öğrencilik yıllarında hikâyeler yazmaya başlayan Buğra'nın hikâyeciliğinin ve hikâyelerinin, romancılığının ve romanlarının gerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Fakat bu ifadeden Buğra başarılı bir romancıdır ama iyi bir hikâyeci değildir anlamı da çıkartılmamalıdır. Tarık Buğra ile ilgili bir doktora tezi hazırlamış olan Yıldırım Bulut, yazarın hikâyeciliği ile ilgili şu bilgileri verir: *“1948-1969 yılları arasında yazdığı 110 hikâyesi olan Buğra'nın 56 hikâyesi kitaplarına alınmış durumdadır... Buğra'nın durum hikâyesi olarak da adlandırabileceğimiz hikâyelerinde konu, üç ana olgu üzerinde şekillenir. Bunlar; taşra yaşantısı, orta halli ailelerin yaşamı ve aşkı tatmak isteyen gençlerin uğradıkları hayal kırıklıklarıdır. Elde edilemeyenler ve durdurulamayan zamanın geçişi karşısında kişinin duyduğu ümitsizlik ve çaresizlik, bütün hikâyelerinde ön planda tutulmuştur.”* (Bulut, 2016: 56-59) Makalemize konu olan “Hayat Böyledir İşte” adlı hikâyesi, müşahit anlatıcının bakış açısından anlatılmaktadır. Bir yaz mevsiminde ikinci vakti, gittiği yerden dönmekte olan anlatıcı, bindiği trenin bir Anadolu kasabasındaki istasyonda durmasıyla pencereyi açar. İstasyon memurunun karısını görür. Onunla göz göze gelmeleri anlık bir olaydır. Tren istasyondan hareket edip hızını artırınca, artık onu göremez olur; kilometrelerce kadının hayaliyle yaşar. Kadının geçmişini, şimdiki halini kısacası hayatını zihninde kurgulamaya başlar. Bu kurguyla beraber, hikâyenin anlatıcı kahramanının içinde bulunduğu reel zamandan genç kadının hayatının anlatıldığı irreal zamana bir geçiş başlar. Bu geçişler, hikâye boyunca reel-irreal zaman arasındaki gelgitleri de beraberinde getirir. Genç kadın, küçükken yine bir Anadolu kasabasındaki hoş bir sokakta oturmaktadır ve köşedeki evde oturan karayağız ilkokul öğretmenini sevmektedir. Fakat tüccar olan babasının işlerinin kötü gitmesiyle genç kadın, ilk gelen görücüsüne muhtemelen başlık parası alınarak satılır. Görücü usulüyle yapılan bu evlilik örf ve adetler dikkate alınarak gerçekleştirilir ve genç kadın, kendisinden yaşça büyük olan istasyon memuru kocasıyla birlikte yine Anadolu'da başka bir kasabaya gelir. İstasyon binasında oturmaktadırlar. Anlatıcı, genç kadının zamanla kocasıyla aralarında geçebilecekleri kurgulamaya devam ederken bir taraftan da genç kadına acımaktadır. Genç kadının hikâyenin sonunda bir kızı olur. Kadın, kızının okumasını istemesine rağmen kocası bu durumu pek

umursamamaktadır ve "kız değil mi?" gibi bir tavır takınır. Birkaç ay sonra terfi edecek kocası ona büyük bir istasyona ve gara nakil olabileceklerinden bahseder. Kadın bu sayede kızını okutabileceğini düşünür. Bunda genç kadının bilinçaltında yer etmiş olan karayağız ilkokul öğretmenin de etkisi vardır. Nakil emri gecikmiştir. Muhtemelen ilkokul çağına gelmiş olan kızı yüzünden eylül ayından önce ilkokulu olan bir yere taşınmayı umar. Hikâyenin sonunda anlatıcı, yılların su gibi geçtiğinden ve geride kalanların artık genç kadına hayal gibi geldiğinden bahsederek hikâyeyi bitirir.

"Hayat Böyledir İşte" adlı hikâyeyi görsel olarak şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

Karşılaşma: Anlatıcı ile genç kadının istasyonda bir anlık göz göze gelmeleriyle anlatıcının genç kadının hayatını zihninde kurgulaması

Anlatıcı ↔ Genç Kadın

Çatışma:

İstasyon Memuru	←	Genç Kadın	→
Karayağız İlkokul Öğretmeni			
Evlilik	←	Aşk	→
Bugün (Şimdi)	←	Geçmiş	→
Mevcut Olan	←	İdeal Olan	→
Gerçek	←	Hayal	→

Hikâyedeki genç kadınla anlatıcının göz göze geldikleri an, bütün bu çatışmaların bir arada yaşandığı andır. Hikâye, genç kadının gençlik yıllarındaki hayalleriyle evlendikten sonraki gerçek hayatının çatışması üzerine kurgulanmıştır. Genç kadının istasyonda trenin penceresinden gördüğü anlatıcı, genç kadının ulaşmak isteyip de ulaşamadığı bir yaşam tarzının ifadesi olarak düşünülebilir. Aslında yukarıda gösterilen çatışmaların hepsini hayal- gerçek arasındaki çatışma başlığı altında toplamak da mümkün olabilir.

Zaman

Reel Zaman: Bir yaz mevsimi ikindi vakti

İrreel (Anlatılan Zaman): Genç kadının geçmişinin ve şimdiki hâlinin anlatıldığı kısımlar.

Mekân

Kapalı Mekân: Tren**Açık Mekân:** Anadolu'da bir kasaba, bir istasyon

Ayrıca genç kadının çocukluğunun geçtiği kasaba, sokak, istasyon binasındaki odası, kocasıyla oturduğu çamlık diğer mekânlar olarak karşımıza çıkar.

Şahıs Kadrosu

1. Genç Kadın — Anlatıcı (Dıştan müdahale)
2. Genç kadının kocası (İstasyon memuru) ve diğer bahsedilenler
3. Karayağız ilkokul öğretmeni
4. Kocasının küçük kardeşi
5. Kız çocukları
6. Genç kadının babası ve annesi

Metin Halkaları

Bu hikâye, hayatın her zaman bize isteklerimizi vermediğini, hayal ettiklerimizin çoğu vakit gerçekleşmediğini ve acı dolu anılarla birleşen yaşantı halini anlatır. Hikâyenin adı olan "Hayat Böyledir İşte" ifadesi de bunun bir göstergesidir. Hikâyedeki "Tren" geçip giden hayatın bir sembolü olarak düşünülebilir. Trenin hızlı gitmesi, hayatın bir çırpıda geçtiğini ifade eder. Anlatıcının istasyonda açtığı pencere ise aslında reel dünyadan irreel dünyaya açılır. Her şey, anlatıcının pencereden gördüğü genç kadınla göz göze gelmesiyle başlar. Anlatıcı o andan itibaren genç kadının hayatını zihninde kurgulamaya başlar. Mehmet Kaplan *Hikâye Tahlilleri* adlı kitabına aldığı ve tahlil ettiği hikâye ile ilgili şu tespitlerde bulunmaktadır:

"Hikâyenin başlığını teşkil eden 'Hayat Böyledir İşte' cümlesinde bir kader fikri gizlidir. Kadın hayatında özlediği saadete ulaşamamıştır. O, mahallesinde 'köşedeki evinde oturan karayağız ilkokul öğretmenine âşık olduğu hâlde, işleri düzgün gitmeyen babası, ilk kismette onu görücü usulü ile hiç tanımadığı istasyon müdürüne pek ucuza satmıştır. Hikâyede mekân kadar zamanın da büyük rolü vardır. Yazar, kadının hayat hikâyesini anlatırken, hayal ve ümidin hâkim olduğu genç kızlık yılları ile evlendikten sonraki acı gerçek arasındaki tezadı da önemle belirtir." (Kaplan, 2003: 247-248) Hikâye herhangi bir olayı anlatmamaktadır. Hikâyenin daha çok bir acıma duygusu üzerine kurulduğu belirtilebilir. Buğra'nın hikâyeyi romantik bir üslûpla kaleme aldığı görülür. "Hüzün tatlı ve dost bir duygudur." vb. cümleler bunu gösterir. O, cansız varlıkları hareketli gibi göstererek hikâyeye bir canlılık katar... "Tren ağır ağır yürüdü", "İstasyon binası bize doğru ilerledi." vb. Ayrıca yazar, tasvir ve gözlemlere de yer vermiştir. "Şu karşımızdaki çamlar müstesna...", "Odalar, bomboştu, duvarlar çırılçıplak, manzara dilsizdi." vb. Ayrıca Tarık Buğra, hikâyede tabiatı da çok güzel işlemektedir. "Güneş aylardan sonra ilk defa ısıtıyordu. Toprakta ve ağaçlarda bir uyanma vardı ve kolayca seziliyordu." vb. Geçmişle hâli iç içe işleyen hikâyenin okuyan herkeste farklı duygular uyandırabileceği söylenebilir. Ebru Burcu Yılmaz da Tarık Buğra ile ilgili hazırladığı doktora çalışmasında şu ifadelerle yer verir: *"Bir tren yolculuğu esnasında istasyon memuru ve eşiyle ilgili gözlemlerinden hareketle onların hayatı ile ilgili bir hikâye kurgulayan anlatıcı, yaptığı değerlendirmelerle kişileri tanıtıcı bilgiler vermekle birlikte bir takım sosyal problemlerin eleştirisini yapar. Kızların görücü usulüyle evlenmeye zorlanması, kız çocuklarının eğitime önem verilmemesi gibi sorunların üzerinde duran müşahit anlatıcı, aynı zaman hayat, aşk, evlilik, aile gibi konularla ilgili düşüncelerini de ortaya koyar."* (Yılmaz, 2012: 148) Tarık Buğra hikâyede toplumsal konulara da parmak basmaktadır. İlk olarak genç kadının görücü usulü ile evlendirilmesi, bir mal gibi satılması ve neticesinde yaptığı evliliğin onu mutsuz etmesi, ikinci olarak genç kadının kızını okutmak istemesine karşın kocasının "Kız değil mi?" gibi bir cevapla Anadolu'nun birçok yerinde karşılaşılan düşünce yapısı, üçüncü olarak buldukları yerde bir ilkokulun dahi olmaması ve Anadolu'da iyi bir yaşam standardının bulunmaması, ulaşımın problemlili olması vb. Bütün bunlar bir araya getirildiğinde Tarık Buğra'nın sosyal meseleler karşısında duyarlı bir yazar olduğu ifade edilebilir. Tuncer ise bu hususu Tarık Buğra'nın hikâyeleri üzerine hazırladığı çalışmada şöyle belirtir: *"Tarık Buğra'nın bu hikâyesinde görücü usulüyle evlenmeye hiciv vardır. Kadere boyun eğmeyi, kaçınılmaz bir gerçek olarak görüyoruz. Sevdiği ilkokul öğretmeniyle evlenemeyen kızın, babası tarafından ilk kismette istasyon memuruna verilmesine*

hayıflanma sezilmektedir... Hikâyede dikkate değer bir nokta da, kız çocuğuna gereken değerin verilmeyişidir. ” (Tuncer, 1992: 26) Bu nedenle hikâyenin sosyal meselelere de vurgu yapan bir edebi metin olduğu ifade edilebilir.

Sonuç

Sonuç olarak ‘Hayat Böyledir İşte’ hikâyesi iki şekilde düşünülebilir. Birincisi anlatıcının trenle yapmış olduğu yolculuk, ikincisi ise anlatıcının zihninde kurgulamış olduğu istasyonda gördüğü genç kadının hayatı. Birincisini yani anlatıcının içinde bulunduğu zamanı ‘Reel Zaman’ şeklinde adlandırsak, zihninde kurguladığı genç kadının hayatını anlattığı zamana da ‘İrreal Zaman’ diyebiliriz. Zaten hikâye de bu ikisinin birlikteliğinden oluşur. Asıl hikâye ise anlatıcının zihninde kurguladığı genç kadının hayatıdır. Anlatıcı, genç kadın vasıtasıyla okuyucuya bir mesaj vermek ister. Tarık Buğra, bu hikâyede genç kadın vasıtasıyla insanın yalnızlığını ve mutsuzluğunu anlatır ve hikâyede anlatıcı sayesinde (onun devamlı sorular sorarak genç kadından cevap beklemesi şeklinde) kendisini ön plana çıkarır. O, duyguları işin içine katar ve bizim de kendisi gibi düşünmemizi ister. Hikâye aslında bir hayalde yaşamının ürünüdür. Anlatıcının genç kadının hayatını zihninde kurmasının bir sonucudur. Gerçeklik ise anlatıcının trenle yaptığı yolculuk ve istasyondaki genç bir kadınla göz göze gelmesinden ibarettir.

KAYNAKÇA

Bulut, Yıldırım (2016) **Tarık Buğra’nın Romancılığı**, Ankara: Gece Kitaplığı Yay.

Kaplan, Mehmet (2003) **Hikâye Tahlilleri**, 9. bs. İstanbul: Dergâh Yay.

Tuncer, Hüseyin (1992) **Tarık Buğra’nın Hikâyeleri Üzerinde Bir İnceleme**, İstanbul: MEB Yay.

Yılmaz, Ebru Burcu (2012) **İnsanı Yüceltme Kaygısında Bir Yazar Hikâye ve Romanlarıyla Tarık Buğra**, Ankara: MEB Yay

RABGŪZİ'NİN KISASŪ'L-ENBİYA'SINDAN HAREKETLE KİMİ KAVRAMLARIN YENİDEN GÜNDEME TAŞINMASI*

Hadi ŞENOL **, Aysu ATA ***

Öz

RabgŪzī, Harezm'de 1310 yılında KısasŪ'l-Enbiya adlı çalışmasını tamamlar. O yıllarda henüz 9 veya 10 yaşlarında bir çocuk Şam'da hafızlık eğitimini yeni bitirmiştir. O çocuk, sonraki yıllarda yüzyılın yetiştirdiği çok önemli İslâm bilginlerinden biri olarak anılan Hafız İbn Kesir'dir. Hayatı hakkında bugüne kadar hiçbir kayda rastlanmayan, tek bilgi kaynağı yazdığı eser olan RabgŪzī'nin günümüze dek gelebilen yalnızca KısasŪ'l-Enbiya adlı kitabı var. İbn Kesir'in ise tefsir alanında iki, hadis alanında ya da dalında dokuz, fıkıh alanında dört, tarih ve tabakat alanında ise yedi eseri var.

Bu yazıda birbirlerinden 4000-5000 km uzaklıkta, iki farklı ortamda, aynı yüzyılın ilk yarısında, ayet ve hadislerin ışığında yazılan peygamber hikâyeleri hareket noktamız olacak. Başlangıç bölümlerinde yer alan yaratılış kıssası ve Âdem kıssasının aynı ve farklı yanlarından yola çıkarak Peygamberler Tarihi ve Dinler Tarih'inde yer alan tarihler konusunu yeniden düşünmenin kapılarını aralamaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: KısasŪ'l-Enbiya, Dinler Tarihi, Peygamberler Tarihi, Yaratılış.

* International Congress on Social Sciences II (23-25 Mart 2018, Kudüs / İSRAİL)'de bildiri olarak sunulmuştur.

** TRT'den emekli Yönetmen, Belgesel Yazarı.

e-posta: hadisenol48@gmail.com

*** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: aata69@gmail.com

Geliş/Received: Ağustos/August 2018, Kabul/Accepted: Kasım/November 2018

BRINGING SOME CONCEPTS BACK TO THE AGENDA BASED ON RABĠŪZĪ'S KĪSASŪ'L-ENBĪYA

Abstract

RabġŪzĪ completed his work KĪsasŪ'l-Enbiya in 1310 in Harezm. In those years, a 9 or 10-year-old boy has just completed his hafiz training in Damascus. That boy was Hafiz Ibn Kesir, one of the most important Islamic scholars of the century that has been raised in the following years. The Only surviving literary work written by RabġŪzĪ, of whom no record had been discovered up to that date, is KĪsasŪ'l-Enbiya, which is also the one and only source of information about his life that has ever been found. Ibn Kathir has two works in the field of exegetics, nine in the hadith field or branch, four in the field of fiqh, seven in the field of history and life history.

At a distance of 4000-5000 km from each other, in two different environments, in the first half of the same century, stories of prophets written in the light of versicles and hadiths will be our movement point. Based on identical and diversified sides of Genesis and Adam parables which take part in beginning of the initial section, we will try to open the door slightly by reconsidering the history argument that takes part in History of Prophets and History of Religions

Keywords: *KĪsasŪ'l-Enbiya, History of Religions, History of Prophets, Genesis.*

And olsun ki biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunan her Şeyi altı günde /evrede meydana getirdik ve hiĭbir zahmet de çekmedik. (K f Suresi 50/38)

Konusu kĪsasŪ'l-enbiya olan hemen hemen her çalışmada, doğal olarak söz edeceğiniz ilk kavram ya da olgu, “yaratılış” oluyor. Bařka bir deyişle, Ayhan Bıçak’ın *Cogito* dergisinin 73. sayısĭ *Tarih Yazıcılığı* cildinde yer alan “Tarih D řūncesi” başlıklı aşağıdaki yazısındaki tanımlama ile “köken efsaneleri”, hatta bunların ilki. Ardından ilk insan, ilk peygamber Hz  dem’den söz ediliyor. Tüm kĪsasŪ'l-enbiyalar asıl başvuru kaynaklarının Kur’an olduğunu söyleyerek anlatmaya başlarlar. Yukarıda verdiğimiz, K f suresi 38. ayetinde belirtilen altı gün daha açık bir anlatımla altı evre, diğer

kutsal kitaplarda da belirtilen zaman süresi. Yaratılış konusu, kutsal kitapların dışında, Samuel Henry Hooke'un *Ortadoğu Mitolojisi* ve Jean Bottero ile Samuel Noah Kramer'in *Mezopotamya Mitolojisi* kitaplarında da Ortadoğu ve Mezopotamya topraklarında bulunan tabletlere kazınmış cümleler olarak karşımıza çıkar.

Tarihçiliğin tarihi, köken efsaneleri, geleneksel tarihçilik ve modern tarihçilik olmak üzere üç ana bölüme ayrılmaktadır. Köken efsaneleri, sözlü anlatımla kökenleri açıklamakla ilgilidir. Geleneksel tarihçilik, yazı aracılığı ile olayların kayda geçirilmesi ile başlamış ve modern tarihçilik dönemine kadar sürmüştür. Modern tarihçilik, 18. yüzyıl sonrasında oluşan tarihçilik anlayışına denmektedir. Geleneksel tarihçiliğin temel konuları: kutsal tarih, siyasi tarih ve savaş tarihi olarak üç bölümde incelenir. Tarihçiliğin tarihinde ilk konu köken efsaneleridir. Köken efsaneleri kutsal bir hikâye olarak kutsal tarihi anlatmaktadır. Din konusu, peygamberlerin, ermişlerin, bilgelerin olağanüstü niteliklerini, yaptıkları önemli işleri kayda geçirerek işlenmiştir. (Bıçak 2013, 43)

Mezopotamya'daki tabletlerde karşımıza çıkan bu kavram karşısında, kutsal kitapları sorgular bir biçimde konuyu ele alırsak, ilk cümlede büyük bir yanılğı içinde olacağımız konusunda, bu kitapların yazarları da bizleri uyarırlar. Oysa yaratılış ve tufan olaylarının tabletlerde yer almasının nedeni, bütün bu olgular ya da olaylar yaşandıktan çok sonra, Sümerlerin yazıyı insanlığın gündemine taşımış olmaları. Bu arada bilimselliği henüz daha kanıtlanmamış olsa da, son dönemlerde bu konuda yepyeni yaklaşımlar sergilenmekte. Örnek olarak, Andrew Collins'in *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu* adlı kitabının 79. sayfasında yer alan "Tuhaf Glifler ve İdeogramlar" bölümünde M.Ö. 10 000 yıllarına tarihlendirilen bu tapınaktaki kimi şekillerle bir anlatım dilinin açıklanmaya çalışılması verilebilir.

Bizim üzerinde duracağımız temel çalışmalar, Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiyâ*'sında yer alan "yaratılış kıssası" ile İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı tarihinde yer alan "yaratılış bölümü".

Rabgûzî, Harezm bölgesinde bir idari birimin kadısı. Mahlasına bakarak, bölgede adında Oğuz tanımlaması olan bir idari birimde yaşıyor, denilebilir. Öğrenimi ve diğer çalışmaları konusunda hiçbir bilgi sahibi olmadığımız bu kişi, bulunduğu şehrin kadısı olmakla birlikte, gerçek bir halk bilgisi. Olağanüstü bir anlatım ustası. Halk hikâyecisi. Hikâye anlatıcılarının temel kaynağı.

Hikâye anlatıcıları tanımlaması günümüzde de, ileri yaştaki insanların anımsayacağı bir kavram. Radyo ve televizyonların insanların hayatlarına girmedikleri yıllarda bu anlatıcılar, uzun kış gecelerine anlattıkları ile renk katarlardı. Bu kişilerin özellikle okuma yazma bilmeyenleri, başka anlatıcıları çokça dinleyerek ezberledikleri hikâyeleri anlatır, okuma yazma bilenler ise, Rabgûzî benzeri bilge kişilerin yazdıkları çok az miktarda çoğaltılmış eserlerden öğrendiklerini, çok tatlı bir anlatımla dile getirirlerdi.

Günümüzden tam 708 yıl önce, “it yılının öncesinde”, 1310 yılında böylesi bir anlatıcı, Bilge Rabgûzî’ye haberci olarak gelir ve söylediklerini gelin Rabgûzî’den dinleyelim:

Peygamber kıssalarına çok rağbet ediliyor, her yerde benzer kitaplar bulunuyor ama kimi doğru kimi yanlış. Bunların bir o kadarı da, birbirlerinin tekrarı. Bir o kadarı da, itibarlı. Ne var ki, bazısının sözleri eksik, bazıları da murat ettiklerini anlatamıyorlar. Senin sözlerini, senin düşüncelerini yansıtan, kaleminden dökülen damlaların oluşturduğu kitap senin özgün düşüncelerini bize aktaracak. Bize düşen görev onu okumak ve anlatmak olacak. Altından kalkılması zor bir iş istenmişti bizden. Başarıp başaramayacağımızı bilemediğimiz için, öncesinde sessiz kalıp Yaratana sığındık. Tanrıdan yardım dileyerek yazmaya başladık. Kitap bitinceye kadar da, çalışmamızın konusundan hiç söz etmedik. Burada muradımız peygamber hikâyelerini anlatmaktı. Fakat ilk peygamber Hz. Âdem’den daha önce yaratılanlar olduğu için, onlardan başlarsak daha yararlı bir iş yapmış olacağımızı düşünerek öyle yaptık. Okuyanlar o çabadan fayda görürlerse daha güzel olacak. Bu düzen üzerine yaratılanlardan başladık. Farklılığımızı anlatanların kolayca belirtebilmeleri için kitabımıza Kasas-ı Rabgûzî adını verdik. (Kıyasü’l-Enbiyâ, 2v13-3r4)

Rabgûzî, *Kıyasü’l-Enbiyâ*’sını yazdığı günlerde, Harezmi’nin yaklaşık 3500 kilometre güney batısında bulunan Şam şehrinde, 10 yaşlarında bir çocuk hafızlık eğitimini yeni tamamlamıştı. Ağabeyi Kemaleddin Abdulvahab’tan ilk fıkıh derslerini alıyordu. Dönemin önemli bilim adamlarının bulunduğu Şam’da hemen hemen tümü, Hafız İbn Kesir’in hocası olmuşlardı. 1300 yılında Şam yakınlarında bir köyde doğan İbn Kesir, üç yaşında babasını kaybeder. Abileri onun eğitimini sağlarlar. İbn Kesir, öğrenimini tamamladıktan sonra hatip, müderris, kıraat âlimi, müftü ve mahkeme heyeti üyesi olarak çeşitli görevlerde bulunur. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybeder. 1373 yılında Şam’da vefat eder. Vasiyeti üzerine Şam’daki Sufiye Mezarlığı’na hocası İbn Teymiyye’nin yanına gömülür. Tefsir, hadis, fıkıh, tarih ve tabakat dallarında yirminin üzerinde eser verir. *El-Kasasü’l-Enbiyâ* adlı eserinin dışında *el-Bidâye ve’n-Nihâye* adlı tarihi birçok eseri gibi çok önemli. Bu eser yaratılıştan başlayarak 1366 yılına

kadar yaşanmış önemli olayları bize aktarır. İslam tarihinin temel kaynaklarından biri olarak bilinir. İbn Kesir, yaratılış kıssasına bu eserinde yer verdiğinden tekrar *Kısasü'l-Enbiya*'sında yer vermez. Onun peygamberlerin kıssalarını anlattığı eser, “Kıssanın Önemi” ile başlar ve “Hz. Âdem Kıssası” ile devam eder.

Bu çalışmamızda bizim amacımız, yedi yüz yıl önce birbirlerini tanımaları olanaksız olan bu iki bilgenin, birikimlerini benzer, bütüncül bir bakışla sergilediklerinin altını çizmeye çalışmak. Her ikisinin de temel özelliği, Allah'ın Kâinatı yaratma süresini altı gün ile kısıtlı tutmamaları. Aynı zamanda bu süreyi altı evre olarak algılabilecek bir biçimde anlatırlar. Her ikisi de kullandıkları gün kavramının mahiyetini, güneşin doğup batışı ile ilişkilendirilemeyeceğini algılatır. Ayrıca yaratılış evrelerinde, mesafeleri dillendirirken “yıl / sene” kavramını kullanmış olmaları da çok önemli. Ne var ki, Rabgûzî o güne dek bu konuda yapılan tartışmaların içinde olmadığı için, Tevrat'ta yer alan yaratılış bölümünü bire bir kopyalar. Rabgûzî'nin bu davranışındaki çelişkisi anlatımının içinde kolayca görülür. Şöyle ki;

Gökler ve yer hakkında söz_ Hak TAALA her şeyden önce bir cevher yarattı. O cevhere heybet ile baktı. O cevher su oldu. Ondan sonra rüzgârı yarattı. Rüzgâr su üzerinde estiği zaman, su dalgalandı köpüklendi. Önce köpükten duman çıktı. O dumandan göğü yarattı. Nitekim yüce Allah, Duhân suresinin 10. ayetinde şöyle buyurur: “[Ey Peygamber!] Şimdi sen gökyüzünün yoğun bir duman kaplayacağı günü bekle.” O su yine Mevlâ TAALA'nın heybetinden kaynayarak köpüklendi. O köpükten Ka'be boyutlarınca yer yarattı. Ondan sonra göğü yaratmayı amaç edindi. Bakara 29'da O, şöyle buyurur: “Ayrıca göğe yönelip onu yedi kat / uçsuz bucaksız olarak düzenledi.” Göğü yarattıktan sonra o yaratılacak yerde doğusundan batısına kadar her şeyin olmasını buyurdu. Yüce Allah'ın şu sözü buna delalet eder (Nâzi'ât 30): “[Öte yandan] yeryüzünü düzenleyip yaşamanıza elverişli hâle getirdi.” Yaratılan bu yer ve gök aynı kattaydı. Kudreti ile yeri ve göğü birbirinden ayırdı. Her biri yedi kat oldu. Nitekim Cenab-ı Hak, Talâk suresi 12. ayetinde şöyle buyurmaktadır: “O Allah ki yedi kat / uçsuz bucaksız gök yarattı. Yeryüzünü de göklerden aşağı kalmayacak bir mükemmellik ve muhteşemlikle yarattı.” Bu yer, su üzerine yaratıldığında sabit kalmadı, hareket etmeye başladı. Onu sabitlemek için dağları yarattı, dağlar onun çivisi oldu. Nebe' suresi 6. ayette O, şunları söylemektedir: “Biz yeryüzünü sizin için âdeta bir döşek yapmadık mı?” Hak TAALA bütün âlemi altı günde yarattı. Buna dair Yüce Allah, Kâf suresi 38. ayetinde şöyle buyurmaktadır: “Ant olsun biz gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi altı günde /evrede meydana getirdik. (Kısasü'l-Enbiyâ, 3r8-3r21)

Rabgûzî anlatımını şöyle sürdürür:

Pazar günü göğü yarattı. Pazartesi günü ayı, güneşi ve yıldızları yarattı, onlara hareket verdi felek içinde yürüttü. Salı günü bütün âlem halkını yarattı, kuş kurtları ve melekleri yarattı. Çarşamba günü suları, akarsuları yarattı, ağaçları, sebze ve meyveleri büyütüp rızık ulaştırdı. Perşembe günü cennet ve cehennemi, azap meleklerini ve hurileri yarattı. Cuma günü Âdem (A.S.)'i yarattı. Cumartesi günü hiçbir şey yaratmadı. Bunca olan şeyleri bir göz yumup açincaya kadar yaratmıştı. (Kıyasü'l-Enbiyâ, 3r21-3v7)

Rabgûzî, anlatısının başında, Hz. Âdem'den daha önce başka yaratılanlar olduğunu söyler ve onlardan başlamanın daha doğru olacağı düşüncesindedir. Buna rağmen, ilk günü Musevilerin tatil gününden sonraki gün olan pazar gününden başlatır. Oysa Hıristiyanlarda yaratılış, kendi tatil gününden sonraki gün olan pazartesinden başlatılır. Müslümanlarda ise yaratılışın ilk günü cumartesidir. İşte böylesi etkilenmeleri İslam âlimleri "İsrailiyat" olarak niteler.

İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* adlı tarihinin 8. sayfasında İsrailiyatı şöyle tanımlar;

Biz, israiliyat haberlerinden, ancak Allah'ın kitabına ve Resul'ünün sünnetine muhalif olmayıp, şeriat sahibi tarafından nakline izin verilenleri nakledeceğiz ki, bunlar da ne yalanlanan ne de doğrulanan israiliyat haberleridir. Bunlar da bizce muhtasar olan hususlar, ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Ya da belirsiz hususlar, belirginlik kazanacaktır. Gerçi bunları belirlemede de fazla bir fayda yoktur, ancak biz ihtiyaç duyduğumuzdan veya delil saydığımızdan değil de konuyu süslemek bakımından bu haberlere başvuracağız. Aslında dayanılacak yer, Allah'ın kitabı ile Rasûlullah'ın sünnetidir.

Biz yeniden kıyasü'l-enbiyalarımıza dönelim. Yedi yüz yıl önce yazılmış dinsel temeli olan bu çalışmalar günümüz insanların bakış açılarına göre daha geniş bir açığa sahipler. Yaratılış olgusundaki altı gün olayını, İbn Kesir *el-Bidaye ve'n-Nihaye* adlı tarihinin 17. sayfasında çok akılcı ve bilimsel bakışla da uyum sağlayacak şöylesi bir anlatımla sunar:

"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur." (Hûd, 7) Tefsirciler, bu altı günün miktarı hususunda ihtilaf ederek iki görüş ileri sürmüşlerdir. Cumhur-u ulemaya göre ayette sözü edilen günler, bizim dünyadaki günlerimiz miktarı mıdır? İbn Abbas, Mücahid, Dahhak ve Ka'bü'l-Ahbar'a göre ise ayette sözü edilen günlerden her biri, bizim saymakta olduğumuz senelerden 1000 sene kadardır. Celimiye'ye reddiye olarak yazdığı kitabında

İmam Ahmed b. Hanbel bu görüşü benimsemiştir. İbn Cerir ile müteahhirin ulemadan bir kısmı da bu görüştedirler. Doğrusunu Allah bilir. İbn Cerir'in, Dahhak'tan ve diğerlerinden yaptığı rivayete göre ayette sözü edilen altı günün adları şöyledir:

“Ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fes ve kareset.” İbn Cerir, ayette sözü edilen günlerin ilki hakkında üç kavil ileri sürmüştür. Rivayete göre Muhammed b. İshak, bu günlerin ilkinin hangisi olduğu hususunda şöyle bir nakilde bulunmuştur: “Tevrat ehli derler ki: Cenâb-ı Allah, yaratmaya pazar gününden itibaren başlamıştır. İncil ehli ise derler ki; Cenâb-ı Allah, yaratmaya pazartesi gününden itibaren başlamıştır. Biz Müslümanlara gelince bizler, Rasûlullah (s.a.v.)'dan bize ulaşan habere dayanarak deriz ki; Cenâb-ı Allah, yaratmaya cumartesi gününden itibaren başlamıştır.

Konumuzdan pek uzaklaşmadan sizlere bir müsteşriki tanıtmaya çalışacağız. Söz edeceğimiz bilim insanı ülkemiz için de çok önemli bir kişi. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin *Mesnevi*'sini dünyaya tanıtan bilim adamı, Reynold A. Nicholson. Bu çalışması sonucunda gözlerinde büyük görme kayıpları yaşayan Nicholson, çok önemli tasavvufi eserler kaleme alır. Bunların en önemlilerinden biri de *İslâm Sûfileri* adlı kitabıdır. Bu kitabın amacı, konunun temel eserlerine dayanan bir başvuru kitabı yazmaktır. Kitabın 116. sayfasında Câmî'den söz eder. Câmî'nin 1465 yılında yazdığı sanılan mensur eserlerinin en önemlilerinden *Levâ'ih*'den yararlanan Nicholson şöylesi bir yorum yapar:

İnsan âlemin tacı ve son sebebidir. Yaradılış sırası bakımından sonuncu ise de, ilâhî düşünce sürecinde ilktir. Çünkü onun aslı parçası doğrudan doğruya ulûhiyetten sudur eden ilk akıl veya küllî akıldır. Bu, bütün eşyanın canlı ilkesi olan Kelâm'a tekabül eder ve Hazreti Muhammed olarak kendisini gösterir. Burada Hıristiyan mistik teologların Hazreti İsa hakkında kullandıkları ifadelerin aynı İslâm'ın kurucusu hakkında da kullanılır.

Bizim bu çalışmayı ortak gerçekleştirmemizin temel nedeni, her ikimizin birlikte yaşadığı, ana akım medya ve bazı dernekler tarafından, akıl almaz yoğunlukta eleştiriye muhatap oluşumuz. 2014 yılı başlarında yapımcılığını TRT Prodüktörlerinden Osman Baş'ın üslendiği, sponsorluğunu Diyarbakır Valiliğinin gerçekleştirdiği, Diyarbakır ve çevresini inanç temeline dayalı olarak anlatan ***Suların, Ateşin ve Taşların İmparatorluğu*** adlı belgesel. Belgeselin yönetmeni ve metin yazarı Kurumdan birkaç ay önce emekli olan Hadi Şenol. Genel danışman, Devlet Eski Bakanı Prof. Dr. Mehmet Aydın. İkinci danışman; Türklerin yazdığı ilk kıyas-ı enbiya olan Rabgûzî'nin *Kıyasü'l-Enbiya*'sını doktora tezi olarak çalışan, Prof. Dr. Aysu Ata. Üçüncü danışman Dicle Üniversitesinde

Coğrafya Bölüm Başkanı ve uluslararası coğrafya camiasında olumlu izlenimler bırakan, Doç. Dr. Sabri Karadoğan.

Belgeselin ilk yayını 2016 yılının aralık ayında yapıldı. Kimi çevrelerin beğenisini kazanınca yeni yayın döneminin ilk günlerinde ikinci kez yayın planına alındı. Birinci bölümün 2 Ocak 2017 ve ikinci bölümünün 9 Ocak 2017 günü yayımlanacağı duyurusu yapıldı. Birinci bölümünün yayımlanmasının hemen ardından başlatılan olumsuz propaganda sonucu ikinci bölüm hiçbir duyuru veya açıklama yapılmadan yayından çekildi.

Altmış dört dakikalık iki bölümden oluşan belgeselimizin sadece on beş saniyelik bölümünde yer alan, Hz. İbrahim ve Göbekli Tepe ilişkisi konu edilerek, bir bardak suda okyanuslardaki dalgaları geride bırakacak tsunamiler yaratıldı.

Hürriyet, *Cumhuriyet* gazeteleri, Odatv ve Arkeologlar Derneği'nin hep bir ağızdan güçlerinin yettiği kadar haykırdıkları, "Hz. İbrahim M.Ö. 2000 yılında doğmasına rağmen, M.Ö. 10.000 yılına tarihlendirilen Göbeklitepe ile ilişkilendirilmesi imkânsız." cümlesi oldu.

Tüm bu olaylar yaşanırken bu karmaşıklığı, bir arkeologdan gelen haber çözdü. Ne var ki, bu arkeolog "Arkeologlar Derneği"ne üye olmayan bir İtalyan. Suriye'deki EBLA tabletlerini, 1975 yılında gün yüzüne çıkaran Paolo Matthiae. Tabletlerin M.Ö. 3000 yılına ait oldukları tarihlendirilmiş. Daha açık bir anlatımla, 5000 yıl öncesine aitler ve bu tabletlerde Hz. İbrahim'den söz ediliyor.

Böylesi yoğun bir saldırı ile karşılaşınca bizler durumu yeniden gözden geçirip insanlardaki bu bilgi kirliliğinin kökenini araştırmaya koyulduk. Amacımız, belgeselin ikinci kez yayınlanmamasından dolayı bir hezeyan ya da hayal kırıklığı sergilemek değil. Araştırınca ilk şaşkınlığı bize, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarından 19. baskısı Nisan 2014'te yapılan Mustafa Asım Köksal'ın yazdığı Peygamberler Tarihi adlı kitabın 144. sayfasında yer alan şu cümle yaşattı:

"İbrahim Aleyhisselam, İsa Aleyhisselamın miladından yaklaşık olarak iki bin yıl önce doğmuştur."

Bu kesin görünümlü yargıya rağmen, yine Diyanet İşleri Başkanlığı yayını olan, başka bir eserde farklı yaklaşımlar sergileniyor. Birinci baskısı 1984 yılında on bin adet olarak gerçekleştirilen; Maurice Bucaille adlı Fransız bir araştırmacının Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an adlı kitabınının 15. sayfasında şu açıklamalar yer alıyor:

Mesela insanın yeryüzüne ayak bastığı tarih, yaklaşık bile olsa, bilinmiyor. Ama kesin olarak bunun, milattan on bin yıl önce olduğunu gösteren insan eseri kalıntılar keşfedildi. O halde Tevrat'ın insanın aslını "Âdem'in yaradılışını" İsa (a.s)'dan yaklaşık otuz yedi asır önceye olan rakamlı tarihleri ve soy kütükleri veren Tekvin kitabındaki ilgili metnin doğruluğunun ilim ile bağdaşabilir olduğu söylenemez. Belki ilim, gelecekte bugünkü hesaplarımızdan daha büyük kesin tarihler verebilecektir. Ama İbrani takviminin 1973 yılındaki hesabına göre insan yeryüzünde 5736 yıl önce görünmüştür. Bu görüşün asla ispat edilemeyeceğinden emin olunabilir.

Peygamberler Tarihi kitabındaki benzer yaklaşımı, İlahiyat Fakültelerinde okutulan Dinler Tarihi yardımcı kitaplarında da gördük. Dinler tarihi dersi, Cumhuriyet döneminde ülkemizde akademik düzlemde ilk olarak "Mukayeseli Dinler Tarihi" adıyla İstanbul Darülfünunu'ndaki Medrese-i Süleymaniye'nin İlahiyat Fakültesine dönüştürülmesinden sonra okutuluyor. Hocalığına 1925 yılında Fransa'dan ülkemize gelen Georges Dumezil atanıyor. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin kuruluşunun beşinci yılında bu kez Almanya'dan gelen Prof. Dr. Annemarie Schimmel "Mukayeseli Dinler Tarihi" derslerini okutmaya başlar. Sayın Schimmel daha çok tasavvuf konusundaki çalışmaları ile tanınır ülkemizde. 1954 yılında "Mukayeseli Dinler Tarihi" derslerindeki notlarını Aralık 1955 yılında Dinler Tarihine Giriş adı ile kitap olarak yayımlar. Schimmel kitabında tarihlendirme konusunda hataya düşmemek için, netleşmemiş tarihlere yer vermez. Oysa Annemarie Schimmel'i bu konuda yetersiz gören çokça dinler tarihi hocası, onun gösterdiği bu duyarlılığı göstermez, peygamberlerden söz ederken doğruluğu kanıtlanmamış tarihleri peş peşe sıralarlar. Bu karmaşa içerisinde yeniden Ayhan Bıçak'ın yazısına başvurmakta yarar görüyoruz.

Tarih düşüncesi kavramının iki ayağı olan tarih ve düşünce bir zıtlığı içermektedir. Tarih kavramı anlamca süreci içermekte ve süreci anlatmaktadır. Düşünce ise belli bir konuda zamansızlaştırılan yani süreçten kurtulmuş yargılara denir. Tarih düşüncesi evrende özellikle de dünya ve insanda gerçekleşen dönüşümlerin ilkelerini açıklayarak insanı evrenin bir parçası olarak sunmaktadır. (Bıçak 2013, 37)

Kutsal tarihin iki iyi örneğinden biri olan Yahudilerin yaklaşımları kimi anlatımlarda doğruluğu önemsenirken diğer yanda da büyük problemlere neden olabilecek yanlışları doğuruyor. Sayın Bıçak'ın sözünü ettiği "Tarih Düşüncesi" önemli ölçüde zarar görüyor. Nedeni; Tevrat'ta yer alan yaratılış anlatımındaki tarihlendirme. Tarihlendirme konusundaki etkileşimi, daha önce belirttiğimiz gibi Rabgûzî'de de görüyoruz. Ne var ki, Rabgûzî'ninki

altı günü yanlış günden başlatan bir etkilenme. Yedi yüz yıl sonra tüm dünyaya açık olan entelektüellerimiz ise, birazcık dikkatli düşünmeden yaratılışı Musevi takvimi ile sınırlandırıp peygamberlerin yaşadıkları yılları bu sınırlara mahkûm ediyorlar. Oysa bizim yaklaşımımızı “Tarih Düşüncesi” kavramında açıklandığı gibi yalnızca düşünce bazında algılayabilmiş olsalar idi böylesi bir davranış sergilemezlerdi. Aynı kişiler Hazreti İbrahim’in hiçbir kaynakta Urfa’da doğduğu yazmadığı hâlde, o topraklarda geniş kabul görmüş bu yanlış bilgiyi eleştirmiyorlar. Bir de gündemimize taşımamız gereken insanın yerleşik hayata geçtiği neolitik dönemin, Mezopotamya havzasındaki en eski ve en görkemli yapısı ile tüm kitaplı dinlerin kabullendiği ilk önder olarak görülen Hazreti İbrahim’in bölge ile özdeşleştirilmesini düşünce bazında bile dile getirmeye ambargo uygulamayı çalışıyorlar.

Bu noktada Musevi takviminin ne olduğunu anlatmak bize düşüyor. Yararlandığımız kaynak; *TORA, Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla TORA ve AFTARA – 1. Kitap BEREŞİT*. Bu kitabın birinci baskısı Eylül 2002, Musevi takvimine göre Elul 5762. Yani 2018 yılı Musevi takvimine göre 5778 ediyor. 5778 yıl önceki yılın ilk günü dünyamızın yaratılışının birinci günü, Musevilerin tatilinden sonraki gün olan pazar günü. Yaratılış altı gün sürüyor. Söz konusu kitabın 81. sayfasında “Yeni Bir Yaratılış” başlığı altında şu açıklama yer alır:

Peraşa, insan ırkı içindeki yeni bir yaradılışı anlatmaktadır. Avraam (İbrahim) ve soyu. Dünyanın yaradılışını takip eden ilk iki bin yıl, tarihe insan nesli için bir “Başarısızlık Devresi” olarak geçmiştir. Adam (Âdem) günah işleyerek yüksek düzeyini kaybetmiş, Evel öldürülmüş, dünyada putperestlik başlamış ve başarısız olan bu ilk on nesil, Tufan ile yok edilmiştir. Noah’tan (Nuh) sonraki on nesil de farklı davranmamış ve aynı başarısızlığı sergilemiştir. Avraam 1948 yılında doğmuş, 2000 yılında; yani Dağılış’tan dört yıl sonra, Noah’ın ölümünden de 6 yıl önce, kendine yakın insanları Tanrı hizmetine yöneltmeye başlamıştır. Avraam’ın ortaya çıkışı ile insanlığın “Başarısızlık Devresi” sona ermiş ve “Tora Devresi” başlamıştır.

Tüm insanlığa Tora, dünya tarihini böyle özetler. Tüm insanların tarihi böyle öğrenmesini öğütlerken sorunuz İsrail sınırları içerisinde “bu olaylar nasıl yaşanıyor” diye sorunca alacağınız cevap karşısında çok şaşırırsınız.

Yuval Noah Harari, 1976 doğumlu bir bilim insanı. 2002 yılında Oxford Üniversitesinde tarih doktorasını tamamlamış. Şimdilerde Kudüs İbrani Üniversitesinde dünya tarihi derslerini okutuyor. Harari’nin birinci baskısı Şubat 2015’te, 28. baskısı da Ocak 2017’de yapılan *Hayvanlardan*

Tanrılara. SAPIENS. İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi adlı kitabına şöyle bir giriş ile başlıyor:

YAKLAŞIK 13,5 MİLYAR YIL ÖNCE, Big Bang olarak adlandırdığımız bir şeyle madde, enerji, zaman ve uzay ortaya çıktı. Evrenimizin bu temel özelliklerinin hikâyesine fizik diyoruz.

Bunların ortaya çıkışından yaklaşık 300 bin yıl sonra madde ve enerji, atom adını verdiğimiz daha karmaşık yapılar ortaya çıkardılar, bunlar da zamanla birleşerek molekülleri oluşturdu. Atomların, moleküllerin ve aralarındaki etkileşimlerin hikâyesine kimya diyoruz.

Yaklaşık 3,8 milyar yıl önce, Dünya adı verilen gezegende bazı moleküller organizma adı verilen oldukça geniş ve karmaşık yapılar oluşturdu. Organizmaların hikâyesine biyoloji diyoruz.

Yaklaşık 70 bin yıl önce Homo sapiens'e ait organizmalar, kültür adını verdiğimiz daha da karmaşık yapılar oluşturdular. Bunu takip eden insan kültürlerinin gelişimine tarih diyoruz.

Tarihin akışını üç önemli devrim şekillendirdi. Yaklaşık 70 bin yıl önce başlayan Bilişsel Devrim, 12 bin yıl önce bunu hızlandıran Tarım Devrimi ve tarihi sona erdirip bambaşka bir şeyi başlatabilecek yalnızca 500 yıl önce başlayan Bilimsel Devrim. Bu kitap, bu üç devrimin insanları ve diğer organizmaları nasıl etkilediğinin hikâyesini anlatıyor.

Bu yaklaşım karşısında dünyada olup bitenlerden biraz haberdar iseniz, öyle sanıyoruz ki hiç şaşırmamışsınızdır. İnternet ortamında kolayca ulaşabileceğiniz bir araştırmadan söz edeceğiz sizlere: Pakistanlı siyaset bilimci Dr. Faruk Saleem, 2010 yılında *The News International* gazetesinde önemli bir makale kaleme aldı. Araştırma, "Neden Yahudiler bu kadar güçlü, Müslümanlar bu kadar güçsüz?" başlığını taşıyor. "Dünyada nüfus bakımından azınlıkta olan Yahudiler dünyayı yönetiyor" diye yazısına başlıyor Dr. Faruk ve şöyle devam ediyor:

Dünyada 14 milyon Yahudi / Musevi var. Peki, kaç Müslüman var, 1.4 milyar Müslüman var, yani dünyada bir Musevi'ye karşı 100 Müslüman var. İyi ama Yahudiler Müslümanlardan niçin 100 kat daha güçlü ve daha zengin ve daha eğitilmiş ve daha mucitler? Son 100 yıl içinde Yahudiler sadece bilimsel alanda 104 Nobel ödülü kazanırken, 1.4 milyar Müslüman neden yalnızca 3 Nobel ödülü kazandı? Neden Müslümanlar güçsüzdür? Çünkü bilgi üretmiyoruz. ... Çünkü bilgiyi yayamıyoruz. ... Çünkü bilgiyi uygulamıyoruz. Yahudiler niçin bu kadar yaratıcı ve neden bu kadar güçlüler?

Faruk Saleem, kendi sorduğu soruları şu şekilde yanıtlar:

Her çocuğa ve her gence kaliteli eğitim verirler... Bu eğitim türü sorgulayıcı (teslimiyetçi değil), araştırıcı (ezberci değil) ve yaratıcıdır (bilgi üretmek/bulmak içindir). (www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/ucurum-1281049/)

Önce yaratılışın hangi gün başladığı tartışmaları ile semavi dinler arasındaki bu çelişki, giderek tarihlendirmelere doğru yol almaya başlayınca, bu kez inançla bilimin karşı karşıya geldiklerine tanık oluyoruz. İsraili bilim insanları bu tartışmalarda hiç taraf olmaz. Hıristiyan ya da Müslüman düşünürler bu kavganın doğal tarafı olurlar. Ardından ya inançsız yani ateist insanlar çoğalır ya da deist diye tanımlanan Tanrı'ya inanıp hiçbir dine inanmayan insanların çoğalmasına neden olurlar. Bu olguyu kıssaların dili ile anlatırsak, Hz. İbrahim ateşe atılınca orada bulunan tüm canlılar yoğun bir çaba içine girerler. Kimileri su taşıırken kimileri de ateşe odun taşırlar.

Ateşe odun taşıyan 2017 yılı içinde ülkemizde yayımlanan iki önemli çalışmadan söz edeceğiz. Birincisi Ocak 2017'de Türkçeye çevirisi yayımlanan Karen Armstrong'un yazdığı *TANRI'NİN TARİHİ. İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi* adlı kitap. Bu kitap yayımlandıktan sonra, ülkemizde son otuz-kırk yıl içerisinde hiç tanık olmadığımız kadar tanıtımı yapıldı. Amiral gemisi olarak nitelendirilen *Hürriyet* gazetesinin Kelebek ekinde, kimi gün dörtte bir sayfa, kimi gün de sekizde bir sayfa reklamla karşılaştık. Bu reklamların süresi ve ederi ileriki yıllarda, iletişim alanında yapılacak bilimsel çalışmalara konu edilecek kadar yoğun ve yüklü.

Karen Armstrong, 1944 doğumlu İngiliz dinler tarihçisi, yazar. Katolik bir rahibe olarak yedi yıl geçirdikten sonra, 1969'da kiliseden ayrılır. Oxford Üniversitesinden edebiyat lisans diploması alıp Londra Üniversitesinde modern edebiyat dersleri vermeye başlar. Karen'in kitabının girişinde (s. 17'de) şu cümleler yer alır:

Çocukken, bir dizi güçlü inancım oldu fakat Tanrı'ya pek iman etmedim. Bir dizi önermeden oluşan bütüne inanmakla, onlara kendimizi verme anlamını içeren iman arasında fark vardır... Çocukluğumun Roma Katolikliği biraz ürkütücü bir akideydi... Cehennem ateşi ayinlerinden payımı alıyordum. Gerçekten de cehennem, Tanrı'dan daha güçlü bir gerçeklik olarak görünüyordu.

Bu anlatımın ardından söz konusu kitaptan biraz uzaklaşarak ilk baskısı Ekim 2001'de gerçekleştirilen Annemarie Schimmel'in *İslam'ın Mistik Boyutları* adlı eserine dönelim. Kitabının 26. sayfasında yer alan ilk kadın velilerden Rabiâtü'l-Adeviye için şunları söyler:

Tasavvuf tarihinden Avrupa edebiyatına tanıtılan ilk kişi, sekizinci yüzyılın kadın velisi Rabiâtü'l-Adeviye'ydi. Menkıbesini Avrupa'ya on üçüncü yüzyıl sonlarında IX. Louis'nin naibi Joinville aktarmıştı.

Kitabın 57. sayfasında da şöyle bir menkıbe aktarır Schimmel:

Günün birinde Basra sokaklarında yürürken niçin bir elinde meşale, diğerinde de ibrik taşıdığını sormuşlar Rabiâtü'l-Adeviye'ye, o da şöyle cevap vermiş: "Cenneti ateşe vermek, Cehennemi de söndürmek istiyorum. Böylece iki engel ortadan kalkmış olacak ve cennet umudu veya cehennem korkusuyla değil, Allah sevgisi ile ibadet edenler ortaya çıkmış olacaklar."

Rabiâtü'l-Adeviye, bu sözleri İslam'ın ikinci yüzyılının başlarında söylüyor. Karen ise 20. yüzyılının ortalarında kendi inancında cehennem korkusunun Allah sevgisinin önüne geçtiğinden söz ediyordu. Bu duygudan kurtulabilmek için kitabının 18. sayfasında bulduğu yolu şöyle anlatır:

Bunu becerebilmek için bir tarikata girip yeni başlayan bir öğrenci genç bir rahibe olarak, iman hakkında çok daha fazla şey öğrendim. Kendimi ilahiyat savunmalarına, kutsal yazılara, teoloji ve kilise tarihine verdim... Sonunda hayal kırıklığı içinde din yaşamını terk ettim; başarısızlık ve yetersizlik yükünden kurtulunca da Tanrı inancımın sessizce kayıp gittiğini hissettim. Elimden geleni yapmış olmama karşın, Tanrı, yaşamımda hiçbir gerçek iz bırakmamıştı.

Olmayan izlerden ortaya çıkan *Tanrı'nın Tarihi* kitabının insanlarımızı ne kadar bilgilendireceğinin değerlendirmesini sizlere bırakıyoruz. M.Ö. 1900'lerde Hz. İbrahim ile başlatılan *Tanrı'nın Tarihi* anlatımına yardımcı olması açısından, Karen'in 2. baskısı Şubat 2016'da yapılan *İncil* adlı kitabının hemen 3. sayfasına başvuralım:

Hıristiyanlar, evrim teorisinin öğrencilere öğretilmesine karşı kampanya yürütür çünkü evrim teorisi, İncil'deki yaratılış hikâyesi ile ters düşmektedir.

Evrım teorisi, yalnızca İncil'deki yaratılış hikâyesine ters düşmekle kalmaz, Tevrat'ta anlatılan yaratılış hikâyesine de ters düşer. Ne var ki, Museviler bilimle kavgayı hep başkalarına yaptırırlar.

Ateşe odun taşıyan ikinci eser ise, birinci baskısı Ekim 2017'de yapılan Dan Brown'un *Başlangıç* adlı romanı. *Dan Brown*, 1964 doğumlu ABD'li

yazar. Amherst Koleji ve Philips Exeter Akademisi'nden mezun olduktan sonra bir süre eğitim gördüğü bu okullarda İngilizce öğretmenliği yaptı. Şifre çözme ve gizli hükümet örgütlerine duyduğu ilgi, 1996'da ilk romanı *Dijital Kale*'nin ortaya çıkmasını sağladı. Eserleri; *Da Vinci Şifresi*, *Melekler ve Şeytanlar*, *İhanet Noktası*, *Kayıp Sembol*, *Cehennem* ve bu çalışmada sözünü edeceğimiz *Başlangıç*.

Kitabın künyesinin yer aldığı sayfanın başında şu not var: “Okuduğunuz kitap bir romandır. Kitapta geçen isimler, karakterler, yerler ve olaylar yazarın hayal ürünüdür. Ölmüş veya yaşayan kişilerle, olaylarla veya yerlerle benzerlik tamamen tesadüfidir.” Ardından önsözün bir sayfa öncesinde tam sayfaya şu not düşülür:

GERÇEK

Bu romanda bahsi geçen tüm sanat eserleri, mimari yapılar, bilimsel çalışmalar ve dini örgütler gerçektir.

Başlangıç gerçekten çok güzel kurgulanmış, olağanüstü anlatıma sahip bir eser. Öylesine başarılı ki, onu okumaya niyetlenen bir kişi, 533 sayfalık bu kitabı, iki günle altı günlük bir süre içerisinde okur. Sıkıldım deyip de yarıda bırakılacak bir roman değil. Dan Brown 54 yaşında, eğitimi ve üstlendiği görevler biliniyor. Böylesi kapsamlı bir anlatım için, gerekli bilgi ve birikim, sorgulanmaya muhtaç. Anlatımındaki başarı konusunda söyleyecek hiçbir sözümüz yok. Ne var ki, o birikim sanki bir ekibin olağanüstü çabaları ile elde edilmiş.

Ev sahibinin kemikli elini sıkmak için uzanırken gülümseyen Krisch “suçluyum” diyerek espri yaptı. “Bu toplantıyı ayarladığınız için size teşekkür ederim Piskopos Valdespino” “Bu talebin sizin için önemini anlıyorum.” Piskoposun sesi Krisch’ün tahmin ettiğinden daha net, güçlü ve etkiliydi. “Bilim insanları, hele sizin kadar önemli olanlar bize pek sık başvuramazlar.” ...

Ah evet. Galiba birkaç yıl önce Avrupa’da para krizi çıkacağını öngördüğünüzü okumuştum. Kimse sizi dinlemeyince de AB’yi ölümden döndüren bir bilgisayar programı icat ederek günü kurtarmışsınız. Şu ünlü sözünüz nasıldı? Şimdi otuz üçümde, İsa’nın dirildiği yaştayım.” ... Yaşlı adam, misafirine üzüntü ile baktı, “Dünyanın mütevazı kişilere kalması gerekirdi ama tam aksine gençlere kaldı. (Başlangıç, s. 10-11)

Piskopos Krisch’e önce Haham Köves’i ve ardından saygıdeğer ulema Seyyid el-Fadıl’ı tanıştırır. Böylece kare kurulmuş olur. Bilgisayar uzmanı Krisch projesini önce bu üç din adamına sözlü olarak anlatır, ardından projesinin görüntülü olarak açıklamaya çalışır. “Derin bir iç çeken piskopos

kaygılanmıştan çok sıkılmışa benziyordu. “İlginç bir girizgâh Bay Krisch. Bize gösterecekleriniz dünya dinlerinin temellerini sarsacakmış gibi konuşuyorsunuz.” ... “Temelleri sarsmayacak, yıkacak.”

Krisch karşısında duran adamları inceledi. Üç gün içinde bu sunumu, şaşırtıcı olduğu kadar titizlikle hazırlanmış bir etkinlikle insanlara duyuracağını bilmiyorlardı. Bunu yaptığında dünyadaki tüm insanlar, dini öğretilerin gerçekten de ortak bir noktası bulunduğunu anlayacaklardı: Hepsinin tümünden yanlış olduğunu. (Başlangıç, s. 15)

Üç günün sonunda bu dörtluden yalnızca Piskopos Valdespino yaşar. Yine de Krisch'in projesi insanlara ulaşır. Televizyonlarda, sokaklarda tartışılır hâle gelir. Romanın son kırk sayfasına bu tartışmalar damgasını vurur. Şöyle ki:

DİN AHLAKI SADECE KENDİNE MAL EDEMEZ... İYİ BİR İNSAN OLDUĞUM İÇİN İYİ BİR İNSANIM. TANRI'NIN BUNUNLA HİÇ İLGİSİ YOK.

Bir zamanlar insanlar Dünya'nın düz olduğuna ve okyanuslara açılan gemilerin kenardan düşebileceklerine inanırlardı. Ama Dünya'nın yuvarlak olduğunu kanıtladığımızda, düzdür diyenler hemen sesini kesti. Yaradılışçılar günümüzün Dünya düzdür diyenler kısmında ve bundan yüz yıl sonra hala Yaradılışa inanan birileri kalırsa buna şaşarım. (Başlangıç, s. 489-490)

Çok büyük bir öz güvenle söylenen bu cümleye karşılık biz de şu cümleyi söylüyoruz: **Dünya durdukça “Yaradan”a ve “yaratılış”a inananlar, inanmayanlardan çok daha fazla olacaktır.**

KAYNAKÇA

BIÇAK, Ayhan (2013), “Tarih Düşüncesi”, *Tarih Yazıcılığı. Cogito, Bahar*, S. 73.

ADAM, Baki (Editör) (2016), *Dinler Tarihi - El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

ARMSTRONG, Karen (2016), *İncil*, İstanbul: Versus Yayınları.

ARMSTRONG, Karen (2017), *Tanrı'nın Tarihi*, İstanbul: Pegasus Yayınları.

ATA, Aysu (2018), *Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları)*, Ankara: TDK Yayınları Ankara. (Baskı aşamasında).

AYDIN, Mahmut (2015), *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi*, İstanbul: Ensar Yayınları.

BOTTERO, J. – KRAMER, S. N. (2017), *Mezopotamya Mitolojisi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

BROWN, Dan (2017), *Başlangıç*, İstanbul: Altın Kitaplar.

BUCAÏLLE, Maurice (1984), *Müsbet İlim Yönünden Tevrat, İnciller ve Kur'an*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

COLLİNS, Andrew (2017), *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Faruk Saleem için: (www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/ucurum-1281049/)

HARARI, Yuval Noah (2017) *Sapiens*, İstanbul: Kolektif Yayınevi.

HOOKE, S. H. (1991), *Ortadoğu Mitolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.

İBN KESİR (2017), *Peygamberler Tarihi I-II*, İstanbul: Çelik Yayınevi.

İBN KESİR (2000), *Büyük İslam Tarihi. El-Bidaye ve'n-Nihaye 1-15*, Ankara: Çağrı Yayınları.

KUTLU, Sönmez (Hazırlayan) (2012), *İmam Maturidi ve Maturidilik*, Ankara: Otto Yayınları.

NİCHOLSON, Reynold A. (2014), *İslam Sufileri*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

ÖZTÜRK, Mustafa (2013), *Kıssaların Dili*, Ankara: Ankara Okulu.

ÖZTÜRK, Mustafa (2015), *Kur'an-ı Kerim Meali. Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Ankara Okulu.

ÖZTÜRK, Mustafa (2016), *Kur'an ve Yaradılış*, İstanbul: Kuramer.

SCHIMMEL, Annemarie (2001), *İslamın Mistik Boyutları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

SCHIMMEL, Annemarie (2017), *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Külliyyat Yayınları.

**SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ' NÜN BAŞKAHRAMANI
HAYRİ İRDAL**

Tuba TÜLÜBAŞ*

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü¹ romanı Türkiye'nin modernizme geçiş sürecini ve bu süreçte yaşadığı toplumsal sorunları anlatan bir eserdir. Roman, "Büyük Ümitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru", "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" başlıkları altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her biri belli dönemleri temsil etmektedir. Romanın birinci kısmı olan "Büyük Ümitler" I. Meşrutiyet dönemini, "Küçük Hakikatler" ve "Sabaha Doğru" bölümleri II. Meşrutiyet dönemini, son bölüm olan "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" ise Cumhuriyet döneminin başlarını ve devamını ele alır. Romanda geleneği ve Türk modernleşmesini sembolize eden karakterler vardır. Geleneğin olumlu yönünü Muvakkit Nuri Efendi, olumsuz yönünü ise Seyit Lütfullah temsil eder. Türk modernleşmesini temsil eden karakter ise Halit Ayaracı'dır. Hayri İrdal, romanın hem anlatıcısı hem de başkahramanıdır. O aynı zamanda geleneksel toplum düzeninden modernizme geçiş sürecindeki –artık ne geleneksel toplum düzenini koruyabilen ne de tam olarak modern olabilen eşikte kalmış Türkiye'yi temsil etmektedir. Bu yönüyle romandaki diğer kahramanlardan ayrılır.

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi.

e-posta: tbrnrcn@hotmail.com

¹ İncelemede romanın şu baskısından yararlandık: A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017 (36.Baskı). Makalede romandan yapılan alıntılardan sonra parantez içinde sayfa numarası verilmiştir.

Geliş/Received: Eylül/September 2018, Kabul/Accepted: Eylül/September 2018

Anahtar Sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Hayri İrdal, Türk Modernleşmesi

THE PROTAGONIST OF SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ: HAYRİ İRDAL

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar's *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* is a work, describing the process of transition from traditional to modernity. The novel consists of four parts: "Büyük mitler", "Kk Hakikatler", "Sabaha Doğru", "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır". Each of these sections represents certain periods. The first part, "Büyük mitler" deals with the period of I. Meşrutiyet; "Kk Hakikatler" and "Sabaha Doğru" deal with the period of II. Meşrutiyet; and the last part, "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" deals with the beginning of Cumhuriyet. The novel has some characters who are symbolizing tradition and Turkish modernization. Positive character, representing the tradition is Muvakkit Nuri Efendi and also the mainly negative representative of the tradition is Seyit Lütfullah. And the character, representing the Turkish modernization is Halit Ayarı. Hayri İrdal is both narrator and the first character of the novel. İrdal is represent Turkey. Exactly, İrdal was not advocate of tradition and he couldn't be innovation. He is an occasional character. In this direction, he is different from the other characters in the novel.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Hayri İrdal, Turkish Modernization

Giriş

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı Doğu-Batı kültürü arasında kalmış toplumumuzun modernleşme çabalarını, bu süreçteki eksikliklerini, bocalayıŐını ele alan, özellikle geri kalma problemi üzerinde duran, bunun yanında çeşitli kültürel meselelerimize değinen bir romandır. Roman dört bölümden oluşmaktadır: "Büyük mitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru" ve "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır". Romanın birinci kısmı olan "Büyük mitler" I. Meşrutiyet dönemini, "Küçük Hakikatler" ve "Sabaha Doğru" bölümleri II. Meşrutiyet

dönemini, son bölüm olan “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” ise Cumhuriyet döneminin başlarını ve devamını ele alır. Nitekim Berna Moran bu konuda şöyle demektedir:

“Yapıt, çocukluğu Abdülhamit döneminde geçen Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de yaşayan Hayri İrdal’ın anıları şeklinde verildiğine göre söz konusu hicvin son elli yıllık Türk toplumuna yöneltilmiş olması gerekir.” (Moran, 2011, s. 297)

Tanpınar, romanını temel olarak Doğu-Batı, gelenek-modernizm, iler-geri ikilikleri üzerine kurmakla beraber, açıkça ne gelenekten ne de modernizmden yana tavır koyar. Bu nedenle *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* için tabiri caizse eşikte/ arada kalmış Türkiye'nin öyküsüdür denebilir. Romanda hem olumlu- olumsuz geleneği hem ‘Türk modernleşmesi’ni sembolize eden karakterler vardır. Geleneğin olumlu yönlerini; bilgeliği, dürüstlüğü, çalışkanlığı temsil eden ana karakter Muvakkit Nuri Efendi’dir. Olumsuz yönlerini ise Seyit Lütfullah temsil eder. Türk modernleşmesinin temsilcisi ise Halit Ayaracı’dır. Bu yazımızda tam olarak ne gelenekçiliği savunmuş ne de yenileşebilmiş, eşikte kalmış Hayri İrdal’ı çözümleyeceğiz.

Hayri İrdal

Hayri İrdal, romanın hem anlatıcısı hem başkahramanıdır. O, eserde bir hatıra şeklinde enstitünün hikâyesini yazarken, aslında bireysel çerçevede kendi hayat hikâyesini; toplumsal anlamda ise Türkiye'nin hikâyesini kaleme almıştır. Bu itibarla *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, hem Hayri İrdal’ın hem de Türkiye'nin hayatını konu edinen otobiyografik bir romandır.

Eserdeki; *“Babam istediği kadar doğum günümü eski bir kitabın arkasına 16 Receb-i Şerif, sene 1310 diye kaydetmiş olsun...”* (s. 23) ifadesinden anlaşılacağı üzere Hayri İrdal, hicri 16 Recep-i Şerif 1310, miladi takvime göre 3 Şubat 1893’te doğmuş, dolayısıyla çocukluk yıllarını İkinci Abdülhamit devrinde yaşamıştır. Romanda ailesi olarak dedesinden (s. 26), babasından (s. 24), annesinden (s. 26), dayısından (s. 23), halasından (s. 62) ve bir de üvey annesinden (s. 26) söz edilmektedir.

Hayri İrdal’ın başından iki evlilik geçmiştir. Birincisi askerlik dönüşü Abdüsselâm Bey’in yanında kalmaya başlamasından sonra evlendiği Emine Hanım’dır. Nitekim bu evliliği romanda; *“Mektebe yazıldıktan sonra, yani kendime ait şöyle böyle emniyetli bir istikbalin eşğine ayak bastıktan sonra, bir gün Abdüsselam Bey’e benim behemehal Emine ile evlenmem lazım geldiğini söyledi.”* (s. 81) cümleleriyle ifade edilir ve İrdal ilk eşi hakkında şunları söyler:

“Emine, şirin, saf ve her şeyden evvel iyi insandı. Hayat karşısında şaşılacak bir cesareti vardı.”(s. 83).

Bu evlilikten Ahmet ve Zehra adında iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini ise eşi Emine'nin ölümünden sonra Pakize ile yapmıştır. Eserde bu evlilikle ilgili de şu bilgiler verilir:

“Evlendiğimiz zaman Pakize'nin tiroit guddeleri henüz bozulmamıştı, binaenaleyh huysuz ve sinirli değildi. Hayat hakkında hiçbir fikri yoktu, binaenaleyh neşeli ve rahattı. Annesi ile babası henüz ölmemişlerdi... Hayatta sevdiği tek bir şey vardı, o da sinema idi. Pakize sinemanın sade terbiye değil, tatmin ettiği insandı da. Beyaz perdenin karşısında o kadar kendinden geçer, o kadar her şeyi bırakırdı ki, sonunda yaşadığı hayatla seyrettiği macerayı birbirinden ayıramaz hale gelirdi.” (s. 151)

İrdal'ın ilk eşi Emine mazbut bir kişiliğe sahipken ikinci eşi Pakize daha çok modern dünyaya ayak uydurmaya, zamanın zevklerine ve modasına uymaya çalışan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. İrdal'ın yaptığı iki evliliği göz önünde bulundurursak; Emine daha çok kendi halinde yaşayan, sessiz bir karakterken, Pakize zamana ayak uydurmuş; ancak hayal dünyasında yaşayan bir kadındır. Bu farklı iki mizaç arasında bulunması dahi İrdal'ın hayatı boyunca bunun gibi ikilikler arasında kaldığına işareti sayılabilir.

Çocukluğundan ve ilk gençlik yıllarından itibaren okula ve okumaya pek merak duymayan İrdal, eğitim hayatını şöyle anlatmaktadır:

“Arkadaşlarımın çoğu gibi mektebe lalalarla, uşaklarla gitmedim. Ne yeni, süslü elbiselerim, ne su geçmez potinim, ne sıcak paltom vardı.” (s. 23)

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi ilköğrenimini fakir olan ailesinin yanında, eğitime karşı lâkayt olarak sürdürmüştür. Daha sonraları dayısının ona hediye ettiği saatle birlikte hayatının yönü değişmiş, hatta o günü kendisinin doğduğu gün olarak *“...asıl Hayri İrdal'ın doğum tarihi bu saatin elime geçtiği gündür diyebilirim.”* (s. 23) sözleriyle tanımlamış, saatlerin hayatındaki etkisini, yeni bir dönemin başlangıcı olarak görmüştür. Bundan sonraki ilgi alanı okuldan çok yanında çalıştığı Muvakkit Nuri Efendi'nin dükkânındaki saatler olacaktır. Bu sebeple iyi bir eğitim aldığı, başarılı bir okul hayatının olduğu söylenemez. Nitekim eğitimle ilgili bu durum romanda şöyle ifade edilmektedir:

“O seneyi bu saat yüzünden, ertesi seneyi yolda bulduğum çok eski başka bir saat yüzünden aynı sınıfta geçirdim. Vakıa üçüncü senenin

sonunda daha ziyade babamın sızlanışlarına acıdıkları için bütün mektebin, hatta semt halkının el birliği eden yardımıyla rüştiyenin ikinci sınıfına atlayabildim.” (s. 30)

Zaten okumayla pek bir ilgisi olmayan İrdal'ın hayatı boyunca birkaç tane kitap okuduğunu, buna istek veya gereksinim duymadığını ise şu satırlardan anlıyoruz :

“Beni tanıyanlar, öyle okuma yazma işleriyle büyük bir ilgin olmadığını bilirler. Hatta bütün mütalaalarım, çocukluğumda okuduğum *Jul Vern* ve *Nik Karter* hikayelerini ortadan çıkarırsanız, *Arapça* ve *Farsça* kelimelerini atlaya atlaya gözden geçirdiğim birkaç tarih kitabıyla, *Tutiname*, *Binbir Gece*, *Ebu Ali Sina* hikayeleri gibi eserlerden ibarettir. Daha sonraki zamanlarda, enstitümüz kurulmadan evvel işsizlikten evde çocukların mektep kitaplarına zaman zaman göz attığım gibi, bazen bütün günümü geçirdiğim *Edirnekapı* veya *Şehzadebaşı* kahvelerinde gazeteleri hatme mecbur kaldığım zamanlarda ufak tefek tefrika parçaları ve makaleleri okudum... *Adli Tıpta müşahade* altında bulunduğum zamanlarda tedavime çalışan, sonraları da o kadar iyiliği dokunan *Doktor Ramiz*'in psikanalize dair neşrettiği etütleri de arada sayabilirim.” (s. 7)

Okuma isteğinin olmayışı ailesinden, özellikle babasının ona karşı tutumundan kaynaklanmaktadır ve bunu; “*İnsan çocukluğunda aldığı terbiyeyi unutmuyor. Babam ilk zamanlarda Emsile ve Avamil gibi Arapça sarf ve nahiv kitaplarından gayri, sonraları mektep kitaplarının dışında kitap okumanın aleyhinde idi. Belki bu sansürün veya tahdidin yüzünden ben düpedüz her türlü okumayı reddetmiştim.*” (s. 7-8) satırlarıyla ifade etmektedir.

Muvakkit Nuri Efendi'nin yanında çalışmaya başladıktan sonra hayatına yön veren saatlerin önemi artmıştır. Nuri Efendi'nin çalışma düzeni, zamanı yönetmenin insanın kendi elinde olduğunu savunması, İrdal'ın hayatında büyük etki bırakır. Son derece olumlu bir karakter olarak tasvir edilen Muvakkit Nuri Efendi, İrdal'ın hayatındaki en olumlu insandır. O, insan hayatıyla saatlerin özdeşleştiğini, insanın kendi zamanını idare etmesi gerektiğini sık sık dile getirerek bu düşünceyi kendi hayat felsefesi olarak görmektedir. Bütün bu iyi huylar ve özellikle onun zaman, ilerleme, çalışma hususundaki düşünceleri İrdal'ı oldukça etkiler. Nitekim Nuri Efendi'nin İrdal üzerindeki etkisi eserde şöyle dile getirilir:

“*Ne gariptir ki, yıllar boyunca merhum üstadımın bu cümlelerini veya benzerlerini dinlemekle gençliğimi yok yere harcadığımı düşünmüş ve azap çekmişim. Halbuki refaha, ikbale, insanın hakiki kıymetlerini yapan umumî hizmete onların sayesinde nâil oldum.*” (s. 34)

Kısaca Muvakkit Nuri Efendi, İrdal'ı şekillendiren birkaç unsurdan biridir ve geleneğin bilge tarafına işaret eder ve onu geleneğin olumlu taraflarına çeker. Hatta romanda İrdal, iki zıt karakter arasında kalmıştır denebilirse, bunlardan biri geleneğin bilge yönünü temsil eden Muvakkit Nuri Efendi, diğeri ise Türk modernleşmesini simgeleyen Halit Ayarcıdır.

İrdal, Muvakkit Nuri Efendi'nin ölümünden sonra başka bir saatçinin yanında çalışır (s. 60). Fakat yeni ustasından, çalışma disiplininin ve saatlere bakış açısından pek memnun değildir, bundan dolayı bir süre sonra işten ayrılır.

Çalıştığı saatçinin yanında geçirdiği zamanlar onun için boş geçen zamanları ifade etmektedir. Ayrıca içinde bulunduğu geçim sıkıntısı onu başka arayışlara sürüklemişse de istediğini bulamamanın umutsuzluğuyla ortalarda gezinmekte, fakir, avare bir hayat sürdürmektedir. Bu evrede, hayat kelimesi ile çalışma kelimesinin hiçbir şekilde münasebetinin olmadığına inanan İrdal, bir akşam Şehzadebaşı tiyatrolarından birine gider. Burada eğlenen, kahkahalar atan, kendi dert ve tasalarından arınmış, bambaşka bir hüviyete bürünen insanları görür ve mutluluğu orada bulabileceğini düşünür ve tiyatroda çalışmaya başlar:

“O akşamı, Şehzadebaşı tiyatrolarından birinde geçirdim. Isık, alkış, kahkaha, satıcı sesi, sahne ışığı ve bilhassa o günlerde yeni meşhur olmaya başlayan bir Ermeni kızının baygın bakışları ve biberli sesi bana yeni bir ufuk açtı. Fakat en hoşuma gideni her gün sokakta, kahvede karşılaştığım bu adamların sahnede, ışığın ve bozuk müzika gürültüsünün ortasında başka hüviyetlerle yaşamaları idi. Bu adeta canlı bir rüya idi. O gece kararımı verdim. Üç gün sonra tuluat kumpanyalarından birinde idim.” (s. 75)

Tiyatroda çalıştıktan sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla askere gider. Askerden döndükten sonra her şeyin değiştiğini görerek, yaşamını idame ettirmenin yollarını arar. Aslında asker dönüşü, İrdal, fakir, avare, işsiz-güçsüz bir evreden sonra, bir anlamda ilk kez, acı da olsa gerçeklerle yüz yüze gelir. Anca o da Türkiye gibi geç kalmıştır, tabiri caizse geri kalmıştır.

Romandaki şu sözler, hem onun hem de Türkiye'nin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra realiteyle karşılaşmasını çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir:

“Beni bu acayip dünyadan yorgunluğunu bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Dünya Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk defa ayağım toprağa bastı. Fakat çok geç kaldığımı hissediyordum.” (s. 78)

Bunun için çalışmak lazımdır. İlk önce yakın çevresinin yardımıyla Posta Telgraf Mektebini bitirir. Daha sonra Tünel İdaresi'nde işe başlar (s. 83). Ardından da sırasıyla Fener Postanesi (s.129), Psikanaliz Cemiyeti (s.148), İspiritizma Cemiyeti (s. 154-155) ve Saatleri Ayarlama Enstitüsünde çalışır (s. 228).

Hayri İrdal'ın doğduğu günden itibaren en büyük sıkıntılarının biri, işsizlik ve fakirliktir. Fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, bunu hayatında dert edilecek bir mesele olarak görmemiş, aksine ona ayak uydurmanın hayatın tadı tuzu olduğuna inanmıştır. Bu durum romanda şöyle anlatılmaktadır:

“ Fakir düşmüş bir ailede doğdum. Buna rağmen çocukluğum epeyce mesut geçti. Fakirlik, içimizde, etrafımızda ahenk bulmak şartıyla ve -şüphesiz muayyen bir derecesinde- zannedildiği kadar korkunç ve tahammülsüz bir şey değildir. Onun da kendine göre imtiyazları vardır.” (s. 21)

Çocukluk yıllarındaki fakirliği dayanılmaz bir zorluk olarak görmeyen İrdal, daha sonraları işsizliğin neden olduğu parasızlık, ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirememesi gibi problemler sebebiyle maddi sıkıntılara düşmüş, yeni iş arayışları içerisine girmiştir. Bu sıkıntılarını eserde şöyle dile getirir:

“ Ona iş bulmak için çektiğim sıkıntımı anlattım. Bana hak verdi. Beraberce aramayı vaat etti. Fakat iş yoktu.” (s. 81)

Yoksulluk sebebiyle daha iyilerine layık olan kızını sevimsiz, kimsenin dönüp bakmayacağı Topal İsmail'e vermek zorunda kalması, İrdal'ın maddî bakımdan ne kadar zor durumda olduğunu göstermektedir. Nitekim bunu; *“Zehra başka bir evde olsaydı, etrafında biraz iyilik, biraz dikkat görseydi, şüphesiz tek talibi Topal İsmail olmazdı.”* (s. 185) diyerek dile getirir.

Fakir bir adam olmasından dolayı yamalı elbiselerle dolaşan İrdal, Halit Ayarçı ile tanıştıktan sonra ilk olarak ömründe hiç ayak basmadığı bir kulübe gider. Bu kulüp sadece seçkin tabakadaki insanların girebileceği bir yerdir. Onun *“Ben fakir adamım. Siz getirmeseydiniz, ancak kapısının önünden geçebilirdim.”* (s. 209) sözlerinden de ne kadar fakir bir hayat sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

İrdal'ın hayatının ilk evresini kısaca böyle ele aldıktan sonra, muhiti üzerinde de durmakta yarar var. Onun muhiti de, hayatındaki tüm ikilikler gibi iki gruba ayrılabilir. İlk çevresi; yaşadıkları hayattan ve eskiden kopamama gibi özellikleriyle geleneksel bir hayatı sürdürenlerden, ikinci

çevresi ise modernleşmeye eğilimi olan ancak bu konuda gerekli donanıma sahip olmayanlar insanlardan oluşmaktadır. İlk çevredeki insanları da iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi Hayri İrdal'ın hayatına olumlu etki bırakanlardır. Bunların başında Muvakkit Nuri Efendi gelir. Nuri Efendi sağlam bir gelenekten gelen, dinlemesini ve anlatmasını son derece iyi bilen, hayati konularda doğru tespitlerde bulunan, insan üzerinde olumlu etkiler bırakan biridir. Hayri İrdal'ın hayatında refahı, doğruyu anlamasında, bilmesinde, saatler ve zaman hakkındaki düşüncelerinde en etkili kişi odur (s. 33). İkincisi ilk eşi Emine'dir diyebiliriz; çünkü o, İrdal'a destek olması, güçlü davranması bakımından önemli bir role sahiptir. Üçüncü kişi ise oğlu Ahmet'tir. İrdal Ahmet'i şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Ahmet bana benzemiyor ve benzemek için de elinden geleni yapıyor. Hatta kendini bu yüzden bir çok imkanlardan mahrum etti. Liseyi bitirir bitirmez devlet hesabına tahsilin çarelerini buldu. Tıbbiyeyi bitirince mevkiimin ve servetimin icabı olarak Amerika'da tahsilini tamamlamasını teklif edince derhal reddetti ve Anadolu'ya gitti. Hülasa bana hiçbir şey söylemeden benden gelen her şeye sırt çevirerek yaşadı.” (s. 54)

Bu sözlerden anlaşılacağı gibi Hayri İrdal'ın oğlu ile kendisi arasında bir farklılık vardır. Oğlu hayatı boyunca onun gibi olmayı kabul etmemiş, yaşamını daha garantili ve meşru yollardan sürdürmeyi tercih etmiştir.

İlk çevresindeki ikinci grubu ise olumsuz şahsiyetler oluşturur. Bu insanlar daha çok babasının çevresinden gelenlerdir. Eski inanışlardan, hurafelerden bir türlü vazgeçememiş, adeta bir masal dünyasında tembel bir şekilde hayat sürdüren bu topluluk, İrdal'ın yaşamında oldukça olumsuz bir etki bırakmıştır. İrdal, romanda bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“Onlar benim örneklerim, farkında olmadan yüzümde bulduğum maskelerdi” (s. 45)

Bunların başında Seyit Lütfullah gelmektedir. O, romanda hurafenin, ataletin temsilcisi olarak dikkatimizi çeker. Lütfullah, İrdal'ın çalıştığı ikinci saatçi dükkanından, tamir için bırakılan bir saati aşırması ve onun işten atılmasına sebep olmuş (s. 51), daha sonra vaktini onunla geçirerek kısa yoldan zengin olmanın, büyük hazinelerin ve maceraların peşinde koşmaya başlamıştır. Kendi deyişiyle bir kez Lütfullah'ın okulundan geçtikten sonra artık o bir meslek edinmek için gerekli sabır ve azmi gösterebilme noktasından çok uzaklara gitmiştir (s. 62).

Bu çevreden başka bir kişi ise Aristidi Efendi'dir. Aristidi Efendi laboratuvarında yaptığı simya deneyleriyle, zengin olmayı bir mucizeye

bağlamış ve kısa yoldan zengin olunabileceği düşüncesi, İrdal'a ondan geçmiştir. Bu durum, romanda şöyle anlatılmaktadır:

“Aristidi Efendi'nin eczanenin arkasındaki gizli laboratuvarının bütün masrafı onun sırtında idi ve bu laboratuarda günün birinde altın yapılacağına gerçekten inanıyordu.” (s. 43)

Hayri İrdal'ın bu çevresini oluşturan asıl etken başta da söylediğimiz gibi babasıdır. Çocukluğundan beri oğluna iyi bir rol model olmayan babası, onu kendi çevresine dahil ederek İrdal'da olumsuz bir etki bırakmıştır.

Onun hayatındaki bir diğer önemli kişi ise Dr. Ramiz'dir. Hayri İrdal onunla elmas meselesi için mahkemeye çıkarıldığında tutarsız davranışlarından dolayı tedavi görmesine karar verildiğinde tanışmıştır. Onunla tanışması romanda şöyle ifade edilir:

“İşte Doktor Ramiz'i bu müessesede tanıdım. Beni odaya aldıkları zaman müdürün yanında idi. Hikayemi herkesten fazla dikkatle dinledi, alakadar oldu ve beni incelemeyi üzerine aldı.” (s. 100)

Dr. Ramiz, Viyana'da eğitim görmüş biridir. Ayrıca psikanalize ilgi duymuş bu alanda çalışmalar yapmıştır (s. 102).

Hayri İrdal üzerindeki etkisi onunla ilgili teşhisini rüyalar üzerinden koymaya çalışmasından kaynaklanır. İrdal'ın en son gördüğü rüyasında Emine'nin öleceğini anlaması bu durumun bir neticesi olarak görülür. Ayrıca Dr. Ramiz'in Mübarek'e olan ilgisi, onun tahsilli bir insan olmasına karşılık batıl inançlarının bulunduğu da bir göstergesidir. Onun romandaki en önemli rolü Hayri İrdal'ı Halit Ayarcı ile tanıştırmasıdır.

Romanda Hayri İrdal'ı ikinci muhitini; dolayısıyla hayatındaki önemli ikinci evreyi Halit Ayarcı ve Saatleri Ayarlama enstitüsünde çalışan insanlar oluşturur. Hatta bu itibarla İrdal'ın hayatını ve kişiliğini, Ayarcı'dan önce ve Ayarcı'dan sonra diye iki evrede incelemek mümkündür. Çünkü eserde onu en çok etkileyen ve büyük bir değişimin olmasına yol açan Ayarcı'dır. Hayatta daha çok ekonomik sıkıntılarıyla dikkati çeken İrdal, Ayarcı ile tanıştığında işsizlik ve yoksulluk sorununun zirvesindedir ve bu durum için herhangi bir çözüm yolu bulamadığını şu sözlerle anlatır:

“Ben tek çare olarak yalnız evcek bizi alıp götürecektir bir salgın, bir felaketle bu işler hallolur sanıyor, onu bekliyordum” (s. 179)

Karısı Pakize ve kız kardeşlerinin olmayacak isteklerle karşısına çıkması, parasızlık yüzünden kızı Zehra'yı Topal İsmail'e vermeye zorlanması, İrdal'ı çaresizliğe sürükler; üstelik bu sorunlarla nasıl baş edeceğine de bilemez. Ayarcı İrdal'ın hayatında kontrolü tamamen kaybettiği

ve artık çaresiz olduğu böyle bir zamanda ortaya çıkar ve düğümü kendince çözen kişidir. O, hayata başka bir pencereden baktığı için çözüm yolları da farklıdır. Hayri İrdal'a –doğruluğu tartıŐılsa dahi- yeni bir kapı aarak umut iŐıėı olmuştur. Romanda bu durum Şöyle anlatılmaktadır:

“ İnsan ne garip bir mahluktur. O dakikada Halit Ayarcı'nın orada bulunmasını adeta bir Őanssızlık sanıyordum. Çünkü bu adamın mevcudiyeti bana Dr. Ramiz'den iki lira borç almama düpedüz mani gibi geliyordu. Nereden bilecektim ki o anda kahveye Dr. Ramiz'le gelen adam benim iyi talihimdir. ocuklarımın sıhhati, karımın ve baldızlarımın istikbalidir.” (s. 189)

Bundan sonra Hayri İrdal'ın zerindeki Halit Ayarcı etkisi, yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamış, kahramanımız içinde bulunduğu fakirlikten ve işsizlikten kurtularak yepyeni bir hayata adım atmıŐ; adeta hayatında bir devrim yapmış, maddi sıkıntılardan kurtulmuş olmanın verdiği rahatlık, onun hayata bakış açısını da değiştirmeye başlamıştır. İrdal eserde bu durumu, Şu sözlerle ifade eder:

“ O geceden sonra, hatta o gece içinde hemen hemen hayatımın mahreki ve manası deėiŐti. Bu evvela üzerimden bahsettiğim ağırlığın kalkmasıyla başladı. Sonra yavaş yavaş mantığım deėiŐti. Hatta dünyaya bakıŐım, eŐyayı görüŐüm, insanları anlayıŐım deėiŐti.” (s. 218-219)

Halit Ayarcı'nın hayata bakış açısı, çalışma düzeni Hayri İrdal'dan çok farklıdır. Modernleşmeye, yenileŐmeye ayak uydurmak gerektiği görüŐündedir. Ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda çok iyi becerir.

Halit Ayarcı'nın Hayri İrdal ile ilk münasebeti saatler vasıtasıyla olmuştur. Hayri İrdal'ın saatler hakkındaki mahareti ve bilgisi onun dikkatini çekmiş ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye karar vermiştir. Bu durumda ise İrdal'ın Nuri Efendi'den öğrendiklerinin büyük payı vardır. İrdal'ın Şehrin saatlerinin birbirinden farklı olduğunu söylemesi zerine, Ayarcı insanların iş ve çalıŐmayla ilgili olarak, zaman konusundaki kaybını fark eder ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyerek, Saatleri Ayarlama Enstitüsü'n kurmaya karar verir. Bu, romanda Şu sözlerle ifade edilir:

“Yine o günlerde Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün çekirdeği olan küçük dairemiz açıldı. Bir sabah ben, sırtımda bir gece evvel Halit Ayarcı'nın göndermiŐ olduğu takım elbiseler, belediyenin civarındaki büromuzun kapısında göründüm.” (s. 228)

Ayarcı sayesinde fakirlikten kurtulan Hayri İrdal, enstitüde bir iş sahibi olur; ama yapacağı bir iş yoktur. Çünkü bu müessese boş çalıŐanların

olduğu bir yerdir. Üç ay geçmesine rağmen henüz bir iş yapmamışlardır. İrdal'ın “ *Bir işim vardı, fakat yapacağım bir iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum*” (s. 231) sözlerinden de anlaşılacağı gibi bu müessesenin ne yaptığı belli değildir. Hatta bu kurumun çalışanlarının yakın hısımlarından seçilmesinden dolayı da yazarın Türkiye'deki iş hayatına yönelik eleştiride bulunduğu görülmektedir. Romanda bu eleştiri şöyle dile getirilmektedir:

“... İşte burada mesele birdenbire değişiyordu. Bir işim vardı fakat yapacağım iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum. Hatta İspiritizma Cemiyeti'nde bile birbirlerine ve kendilerine yalan söylemekten hoşlanan birtakın insanlara hizmet ettiğimi bildiğim için gülünç de olsa bir iş yaptığıma inanıyordum. Burada o bile yoktu. Bu, birkaç kelimenin etrafında doğmuş bir şeydi. Daha ziyade bir masala benziyordu. Ben Halit Bey'e bir şeyler anlatmıştım. Halit Bey birbirini tutmayan saatlere bakmış ve o esnada işsiz olduğunu hatırlamıştı. Başka insanlar ona inanmıştı. Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede mühimce bir zat bulunamamıştı. Bu yüzden on günün içinde bize bir bina bulmuşlar, ücret ayırmışlar, iyi kötü döşemişler, bu yetmiyormuş gibi gün geçtikçe eksiklerimizi tamamlıyorlardı. Böyle iş olur muydu? Hayatta yeri neydi bunun?” (s. 231-232).

Bu satırlar, aynı zamanda İrdal'ın başlangıçta Enstitü'nün bir yalan olduğunu bildiğini; yer yer küçük itiraflarda ve eleştirilerde bulunduğunu göstermektedir. Lakin işsizlik ve parasızlık bir süre sonra onu bu yalanı kabullenmeye ve susmaya mecbur eder.

Enstitü'nün her türlü ihtiyacı karşılanmıştır. Gereksiz bir yığın dosya, masa, sandalye, her şey bu kurumda mevcuttur; fakat görünürde yapılan bir iş yoktur. Bir süre böyle devam eden çalışma hayatı, bir gün Belediye Reisinin enstitüyü ziyaret etmesiyle değişir. Çünkü Halit Ayaracı, Hayri İrdal'ın Ahmet Zamani Efendi diye -o anda kendi uydurduğu- bir zatın kitabını yazdığını söyler. İrdal, bu durum karşısında ne yapacağını şaşırır; fakat onu kabullenmekten başka çaresi yoktur. Halit Ayaracı'nın başlatmış olduğu yalanı sürdürerek hiç yaşamamış olan bu zat hakkında yazdığı kitabını anlatmaya başlar (s. 271-272). Dolayısıyla bu, onun da bir 'yalan'a bilerek kapıldığını, mecburiyetleri dolayısıyla bu yalanı sürdürdüğünü göstermektedir. Kitap Belediye Reisinin çok ilgisini çeker ve enstitü hakkında olumlu kanaatlere sahip olur. Böylece enstitü gittikçe büyür ve şehrin her tarafında, saatlerin ayarlanması hususunda çalışmalar başlar. Yazdığı kitap bütün dünyada ses getirir ve ilgi görür.

Enstitü'nün büyümesiyle birlikte gazetelerin onlar hakkında yazdığı asılsız haberler ve tepkiler hızla artmaya başlamıştır. İçinde bulunduğu durumdan rahatsız olan İrdal işini kaybetme korkusuyla her seferinde –bile bile- yalanı zoraki kabullenir. Ancak içten içe yaşadığı huzursuzluk onun Halit Ayarcı ile zaman zaman ters düşmesine sebep olur. Halit Ayarcı ise 'reklam kötü dahi olsa ses getirir' düşüncesiyle hareket ederek her seferinde kendi çıkarlarına göre hareket etmenin yolunu bulur, bu konuda Hayri İrdal'ı da değiştirme yoluna gider, değiştirir de! Nitekim İrdal'daki bu olumsuz değişme, romanda Ayarcı vasıtasıyla şöyle dile getirilir:

“Değişiyorsunuz Hayri Bey, değişiyorsunuz... Asıl memnun olacağınız şey bu... Yeni hayat, yeni insan... Tekrar doğmayacağımıza göre bundan başka çareniz yoktur...” (s. 284)

Eserde Hayri İrdal aslında yenileşme döneminde bocalayan Türkiye'yi temsil eder. Bir yanda Batı'nın ve modern hayatın baskısı, yoksulluğu, işsizliği, diğer yanda kendi geleneklerinden ve alışkanlıklarından vazgeçememe duygusu arasında, tabiri caizse 'eşik'te kalmıştır.

Romanda Halit Ayarcı'nın “toplumda kalabalık neyi kabul ederse güzel olan odur” (s. 223-224) düşüncesine karşılık İrdal başlangıçta usule uygun ve doğru olanın güzel olduğu düşüncesindedir. Bunu Halit Ayarcı ile sanat üzerine yaptığı bir tartışmada şöyle dile getirir:

“Aman beyefendi, dedim, hangi artist, hangi büyük... Arz ettim, sesi çirkin, sonra cahil. Daha İsfahan'la Mahuru, Rastla Acemaşiranı birbirinden ayıramıyor. Hayır, imkansız... Belki başka bilmediğim meziyetleri vardır. Belki, ne bileyim şahsen güzeldir, yani değildir amma, söz gelişi diyorum, güzel olur da ben fark etmemiş olabilirim. Fakat o sesle musikisi beğenilsin! Buna imkan yok efendim, hiç yok. Sesleri ayıramıyor.” (s. 223)

Bu tartışmadan anlaşılıyor ki, İrdal, çıkarın değil, doğru olanın yanındadır. Oysa devir değişmiştir, doğru ve güzel değil, çıkar ve fayda esastır. Nitekim bu yeni hayat-insan anlayışı, Halit Ayarcı'nın : “... Siz teşebbüs fikrinden mahrumsunuz. Sonra idealistsiniz. Realiteyi görmüyorsunuz... Hülâsa eski adamsınız. Yazık, çok yazık! Biraz realist olsanız bir parça, ufak bir miktarda, her şey değişirdi.” (s. 224) sözleriyle ifade edilir.

İşte böylece İrdal, Ayarcı'yla tanışıp Saatleri Ayarlama Enstitüsünde çalışmaya başladıktan sonraki hayatının yeni evresinde ve içinde bulunduğu bu yeni muhitte, Türk modernleşmesi sürecinde, ilerlemenin, çalışmanın,

işinin, çalıştığı kurumun 'yalan' olduğunu bilmesine rağmen, birtakım mecburiyetlerle, hiç de istemediği hâlde 'yalan'ı o da sürdürür; tabiri caizse 'mış gibi' yapar... Bunda fakirliğin ve işsizliğin etkisi elbette büyüktür.

Sonuç

Saatleri Ayarlama Enstitüsü Tanzimat'tan sonra, özellikle Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin çarpık modernleşme sürecindeki bocalamaları anlatan bir romandır. Aycarı'dan önce, 'saltanat devri'ndeki hayatında hayaller, hurafeler, işsizlik ve yoksulluk içindeki miskin Şark dünyasında kahvelerde avare yaşayan İrdal, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez –tıpı Türkiye gibi- acı gerçeklerle yüz yüze gelir. Ancak dünya hızla ilerlemiş, o ise zamanını boşa geçirmiştir. Aycarı ile tanışmasından sonra, hayatındaki ikinci evreye adım atar. Bir iş sahibi olmuş, fakirlikten kurtulmuştur; ancak enstitü de, iş de, maddi refah da –dolayısıyla- ilerleme de- aslında büyük bir yalandır. Kahramanımız ikinci evresinde böyle bir modernleşme yalanı' içinde kalır. Dolayısıyla romanda o, geleneğin hurafeleriyle modernliğin yalanı arasında kalmış, gerçek ilerleme hareketinden uzak bir ülkenin eşikteki insanını temsil eder. Bu itibarla ne geleneğe aittir ne modern olabilmıştır; aksine ikisi arasında bocalar. Hatta tabiri caizse onu bir yanıyla geleneğin hurafeleri –meselâ Seyit Lütfullah ve kahvehane- bir yanıyla bilge kültürü -Muvakkit Nuri Efendi- bir yanıyla Halit Aycarı âdeta kuşatmıştır. Böylece Tanpınar, İrdal şahsında türlü etkiler altında bocalayan -ne mazisinden vazgeçebilen ne yeniye ayak uydurabilen- Türkiye'yi resmeder. Oğul Ahmet ise bu eşikte/ arada kalmış bu toplumda sağlıklı geleceği kuracak yeni neslin temsilcisidir. Eserde Tanpınar, geleneğin olumlu yönlerini ve bilgeliği temsil eden Muvakkit Nuri Efendi aracılığıyla, geleneğin olumlu yönlerine ve bu kültürün modern Türkiye'ye taşınması gerektiğine, dolayısıyla 'kültürde devamlılık' düşüncesine vurgu yapar. Nitekim Berna Moran, Tanpınar'ın sözleriyle bunu şöyle dile getirir:

"Kendi uygarlığımızı kendi yaşam biçimlerimizi yaratmak için her şeyden önce, kendi gerçekliğimize uygun bir üretim programına ihtiyacımız var. Bizim için asıl olan miras ne mazidedir ne de Garpta'dır.' Batı da Doğu da gerçekliğimizin içindedir ve biz bunların ikisinin, ülkemizin gerçekliğine uygun, kendimize özgü bir bileşimini yapmak zorundayız. 'Birbirini anlamayan iki alemin ortasında, bir düğüm noktasında yaşamış olmanın bize yüklediği zahmetler, o zaman gerçek ve ön safta hayatın nimetleriyle ödenecektir." (Moran, 2011, s. 322)

Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Tanpınar, ilerlemenin ancak kendi kültürümüzden ve benliğimizden kopmadan mümkün olabileceğini ileri

sürmekte, Türkiye'deki 'modernleşme hareketi'ni, sağlıklı olmadığı gerekçesiyle hicvetmektedir.

KAYNAKÇA

MORAN, Berna (2011). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: İletifim Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2017). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

DÜŞMAN KAZANMAK SANATI'NDAN HAREKETLE TARIK BUĞRA'NIN DİL, SANAT VE EDEBİYAT GÖRÜŞLERİ

Hasan YÜREK*

Öz

Düşman Kazanmak Sanatı, Tarık Buğra'nın düzyazularından oluşan bir eserdir. 1950'lerden 1970'lerin sonuna kadar kaleme alınmış yazıları içeren bu eserde dil, sanat ve edebiyat bağlamında yazılmış epeyce yazı bulunmaktadır. Tarık Buğra çeşitli alanlarda eser vermiş bir edebiyatçı olarak çeşitli konulardaki görüşlerini ısrarla, korkusuzca ele almaktadır. Yazarın bunu yaparken niyeti olumlu bir durum varsa ortaya koymak; yanlış, hata varsa bunun düzelmesine katkı yapmaktır. Buradan hareketle Buğra'nın bu eserde sorumlu bir edebiyatçı, aydın olarak hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmada Düşman Kazanmak Sanatı adlı eserin içerisinde yer alan dil, sanat ve edebiyat bağlamında ortaya konmuş fikirler ele alınacaktır. Öncelikle Düşman Kazanmak Sanatı ile ilgili genel bilgiler verilecek, ardından maddeler hâlinde ele alınan hususlar irdelenecektir. Böylece Tarık Buğra'nın farklı konulardaki görüşleri bir bütün hâlinde ortaya konmuş olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarık Buğra; Düşman Kazanmak Sanatı; Dil; Sanat; Edebiyat.

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: hyurek@mersin.edu.tr

Geliş/Received: Temmuz/July 2018, Kabul/Accepted: Aralık/December 2018

**TARIK BUĞRA’S LANGUAGE, ART AND LITERATURE
OPINIONS
FROM *DÜŞMAN KAZANMAK SANATI***

Abstract

Düşman Kazanmak Sanatı is a work of Tarık Buğra's prose. This work, which includes articles from the 1950s to the end of the 1970s, contains quite a few articles written in the context of language, art and literature. Tarık Buğra insists on his views in various subjects as a literary writer who has worked in various fields without fear. The author's intention when doing this is to put forward a positive situation; wrong, if there is a mistake to contribute to the improvement. From this, it is possible to say that Buğra acts as a responsible literary and intellectual in this work. In this work, the ideas which are presented in the context of language, art and literature in the work of *Düşman Kazanmak Sanatı* will be discussed. First of all, general information about *Düşman Kazanmak Sanatı* will be given, then the subjects dealt with in articles will be examined. Thus, the views of Tarık Buğra on different topics will be presented in a whole.

Keywords: Tarık Buğra; *Düşman Kazanmak Sanatı*; Language; Art; Literature.

Giriş

Düşman Kazanmak Sanatı, Türk edebiyatına roman, hikâye, tiyatro başta olmak üzere çeşitli türlerde hizmeti olan Tarık Buğra'nın 1979 yılında yayımladığı eserdir. Bu eser, Tarık Buğra'nın farklı yıllar ve farklı yayın organlarında yayımladığı düzyazılarını içermektedir. Bu eserdeki en eski tarihli yazı 2 Ekim 1951'de *Milliyet*'te yayımlanan “Yeni Resim”; en yeni tarihli yazı ise 17 Aralık 1978'de *Tercüman*'da yayımlanan “Özendirme” başlıklı yazıdır. Dolayısıyla buradaki yazıların yaklaşık olarak 28 yıllık bir süreci kapsadığını söylemek mümkündür. Bu süreçte Tarık Buğra, bir sanatçı duyarlılığıyla başta dil ve edebiyat ile ilgili konular olmak üzere çeşitli meselelerle ilgili düşüncelerini samimi ve açık bir şekilde ifade etmiştir.

Eser, “Türkçe Deyip Geçtikleri”, “Bir de Sanat Vardı” ve “Her Yazara Bir Yasa” başlıkları altında üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde

48, ikinci bölümde 82, üçüncü bölümde 22 olmak üzere, eserde toplamda 142 yazı yer almaktadır. Bunlardan sadece sonuncusu yazarla yapılan bir mülakattır. Bu mülakat “Tarık Buğra ile Konuşma” başlığını taşımaktadır.

Eserde yer alan düzyazılar ilk olarak *Tercüman, İnci, Milliyet, Yeni İstanbul, İstanbul Ticaret, Hisar* gibi yayın organlarında yayımlanmıştır.

Esere bu adın verilmesi bazı gerekçelere dayanmaktadır. Eserde “Düşman Kazanma Sanatı” başlıklı, “Bir de Sanat Vardı” başlıklı bölümünde yer verilen daha önce 12 Mart 1952’de *Milliyet* dergisinde yayımlanan bir yazı vardır. Buğra bu yazının başında “*kalemime güvenebilsem derhal işe girerim ve ‘Düşman Kazanma Sanatı’ ismini takabileceğim bir kitap yazardım.*” (Buğra 2002: 253) demektedir. Bu yazıda dergi ve edebiyatçıların arasındaki danışıklı dövüştən bahsedilir. Dergiler, edebiyatçıları övmekte, edebiyatçıları da bunun altında kalmamaktadır. Bunu da piyasada daha fazla satış gerçekleştirmek için yapmaktadırlar. Yazara göre böylece ortaya niteliksiz dergi ve edebi eser çıkmıştır yazara göre. Yazarın şikâyeti objektifliğin ortadan kalkmasıdır. Danışıklı dövüş bu kesimleri dost yapmaktadır; Tarık Buğra da bu duruma tepki olarak doğruları söyleyerek bunların dostluğundansa düşmanlığını tercih ettiğini ifade etmektedir. Yazıda ifade edilenler bu eser için de geçerlidir. Buğra, kitabın ön sözünde eserine bu adı veriş sebebini,

rahmetli Ali Naci Karacan bile, gazetesindeki yazılarım yüzünden bana; ‘Herkesi kendine düşman yapıyor, bütün kapıları kapatıyorsun’ demiştir. Ama kapı arayan kim? Gerçeği ben, yaşadığım ortamda, düşman kazanma sanatı olarak gördüm: Düşünce için, kanaat için düşman kazanmak alinyazısı gibi bir şeydi. Yazarlığım buna göre biçimlendi ve buna göre sürdü. Buna göre de sürecek. Kitaba ‘Düşman Kazanmak Sanatı’ adını verişim, aynı başlığı taşıyan yazım yüzünden değil, asıl bunun içindir: Bütünüyle yazarlığımı simgelediği içindir. Bunun böyle olduğunu bu kitap yeterince göstermektedir sanıyorum. (Buğra 2002: 11)

cümleleriyle açıklar. Her ne kadar yazar, eserin başlığını bu yazıdan almadığını söylese de yazı ve ön sözdeki düşüncelerin birbirine paralel olması itibarıyla esinlenme olduğu barizdir.

Tarık Buğra’nın bu eserinde dil, sanat ve edebiyat bağlamında üzerinde durduğu hususlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Dil

Dili değerlendirmeye en küçük anlamlı birim olan kelimedən başlanır. Mevcut kelimelerin, kültür ve medeniyetin yansıması oldukları

düşüncesiyle değiştirilmelerine karşı çıkılır. Bu bağlamda da kelimeleri yok etmenin aynı zamanda bir nesli yok etmek demek olduğu belirtilir.

Kelimelerin her canlı gibi bir hayat süreçleri olduğundan hareketle onlara müdahale etmenin yanlış olduğu vurgulanır. Kelimeyi atmaya çalışmanın neticesi şöyle izah edilir: “*Bir kelimeyi, ölümünü beklemeden fırına atmakla ne mi çıkar? O kelime ile kurulmuş on binlerce Türk mısraından duygu ve düşüncesinden gelecek nesilleri mahrum bırakmak kastı çıkar.*” (Buğra 2002: 95) Görüldüğü üzere kelimelerin kültür taşıyıcılığı önemli bir husus olarak irdelenmektedir. Var olan kelimeler yerinde kalmalı, bununla beraber dile yeni yeni giren yabancı kelimeler tam yerleşmeden onlara karşılık bulunmalıdır.

Yeni kelimeler türetmenin dile değer katmayacağı da ele alınan hususlardandır.

Arı dil yoktur, dolayısıyla Türkçede çeşitli dillerden yabancı kelime olması doğal görülür. Bu da Arapça-Farsça karışımı bir dilin istendiği anlamına gelmez. Çünkü dile yerleşen kelimeler artık bu dilin, kültürün olmuştur yani Türkçeleşmiştir.

Kelimelerle ilgili bu hususlara ilaveten bir bütün olarak Türkçeyle dille ilgili fikirler de beyan edilmektedir. Türkçe anlayışı “*biz diyoruz ki, öztürkçe değil, Türkçe. Türkçe de milletin anladığı, kullandığı, edebiyatın yarattığı dildir. Bu dili değiştirmeye kalkmak, nazilerin yaptığı, komünistlerin yapmakta olduğu kitap yakmaktan da barbarca bir iştir.*” (Buğra 2002: 99) cümleleriyle aktarılır. Böylece halkın konuştuğu dilin asıl Türkçe olduğu vurgulanır.

Türkçe'nin sokaktaki insanlar bir yana öğretmenler, aydınlar tarafından dahi iyi kullanılmadığı dile getirilmektedir. Dolayısıyla genel anlamda Türkçenin iyi durumda olmadığı söylenmekte ve “*Türkçe'mizin kötü kaderini uydurukçular ve şu veya bu grup değil, doğrudan doğruya, Devlet'imizin yüksek planda sorumluluğunu yüklenmiş kimselerin meselenin önemini kavrayamayışları çizmiştir. Züppelik ve (...) özentisi bu planda yıkıcı olmuştur.*” (Buğra 2002: 93) cümlelerinde bunun nedeni Devlet ilgililerinin dil şuursuzluğuna bağlanmaktadır.

Türkçe ile ilgili yeterli kaynak kitabın olmadığı ve Türkçenin edebi eserlerle değerlendirilebileceği ifade edilen diğer hususlardandır.

Dilin önemi ise “*şu dil dediğimiz, cesur zamanlarımızda 'lisan' dediğimiz şey bir yaralandı mı, her şey biter. Toplum biter; kültürü ile medeniyeti, tarihi ve geleceği ile millet onulmaz derde düşer.*” (Buğra 2002: 78) cümleleriyle çarpıcı şekilde ortaya konur.

2. Atatürk ve Dil

Buğra, Atatürk'ün dile katkı yaptığını fırsat buldukça yazılarında ifade etmekte, onun Öztürkçe anlayışına sıcak bakmadığını dile getirmektedir. “Atatürk yazın dedi, onlar da yazmaya başladılar: ‘Ketebe, ketübün, ketebâ’... diye. Sıra “mektep” ile “kitab”a gelince: ‘At onları’ dedi, ‘onlar arabın, mekteple kitap bizim’” (Buğra 2002: 112) sözleriyle Atatürk'ün dilimize mal olmuş kullanımlara karşı olmadığı vurgulanmaktadır. Yazar, bunun yanında Öztürkçe taraftarlarının Atatürk'ün kendilerinin görüşlerinin paylaştığını, desteklediğini söyleyerek Atatürk'ün dile bakışını yanlış yansıttıkları da söylemektedir.

Atatürk'ün Öztürkçe karşıtı olduğu onun yayınladığı iki mesajla ortaya konmaktadır.

Riyaseticumhur Umumi Kâtipliğinden gönderilmiştir:

Dil bayramından ötürü, Türk Dili Araştırma Kurumu Genel Özeğinden, ulusal kurumlardan kutunbitikler aldım. Gösterilen güzel duygulardan kıvanç duydum. Ben de kamuyu kutlularım.

Gazi M. Kemal (Buğra 2002: 16)

Dil bayramı münasebetiyle Türk Dil Kurumu'nun hakkımdaki duygularını bildiren telgrafınızdan çok mütehassis oldum. Teşekkür eder, değerli çalışmalarınızda muvafakkiyetinizin temadisini dilerim.

K. Atatürk (Buğra 2002: 16)

Birincisi 1934, ikincisi 1937'de gönderilmiş bu iki mesajı örnek veren Buğra, Atatürk'ün yanlış yönlendirmelerle “özenek”, “kutunbitik” gibi kelimeler kullandığını ancak bunun yanlış olduğunu anlayıp bu tarz Öztürkçe kelimelerden vazgeçtiğini vurgular.

3. Kurumlar/Türk Dil Kurumu

Buğra'nın yazılarında başta Türk Dil Kurumu olmak üzere çeşitli kurumlarla ilgili değerlendirmeler dikkati çeker. Kurumlarla ilgili yapılan değerlendirmelerin ortak noktası dille ilgili oluşlarıdır.

Türkçe'mize (...) bakıyorum da, içime hafakanlar basıyor. (...) bu; doğrudan doğruya devlet sorumlularını, dolayısı ile de Bakanlık'ları ve - özellikle- Belediyeleri ilgilendirir; zira Türkçe'miz onlardaki korkunç -veya tiksindirici- idrak zaafı yüzünden hiçe sayılmakta, hakarete uğramakta, gazyığı karıştırılmış zeytinyağından beter hâle getirilmektedir. İş yerlerini - her dalda ve en azametlilerinden, en külüstürlerine, gecekondularına kadar- levhalarına bakın ne demek istediğimi anlarsınız. (Buğra 2002: 91)

diyen Buğra, başta belediyeler olmak üzere kurumlar hakkında, Türkçeye karşı hassas olmamalarından dolayı, olumsuz değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Buğra, özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda yayımladığı yazılarında Türk Dil Kurumunu eleştirmektedir. Türk Dil Kurumu’nun Türkçeyi bozduğu bu eleştirilerden biridir. Türkçeyi bozmakla kastedilen Batı’dan gelen kelimelere Türkçe karşılık bulmaktaki gecikme ve Öztürkçeci bir tavırla kültürümüze ait kelimeleri dilden uzaklaştırma çabasıdır. Batı’dan gelen otobüs gibi kelimelerin toplumun her kesiminde kullanılmaya başlandıktan sonra Türkçe karşılığını bulmak yazara göre boş bir uğraştır. Bunun yanında kitap, sebep, hikâye gibi kendi kültürümüze ait kelimeleri uzaklaştırma çabası da kültür ve medeniyet mirasımızı dinamitlemekten başka bir şey değildir. Bu bağlamda Buğra, Türk Dil Kurumunun dil ırkçılığı yaptığını iddia eder.

Ağırlıklı olarak Türk Dil Kurumu hakkında olumsuz düşünceler ifade eden Buğra, çoğu zaman kurumun Türkçe adına faydalı işler yapmadığını, yapamayacağını düşünse de bazen “*bir tesellimiz de, aynı kurumun içindeki bilgili, akıllı, vatansever üyelerin ergeç harekete geçeceklerine inanışımızdır.*” (Buğra 2002: 38) demekte ve bu kurumdan ümidini tümünden kesmediğini ifade etmektedir. Bu umudun kaynağı ise yazarın kurumun başındaki kendine göre liyakatsiz kişilerin eninde sonunda hâkimiyeti kaybedecekleridir.

4. Dil ve Toplum-Millet

Buğra dil ve millet arasında “*dil’ini kaybeden millet olmaz; olsa da Devlet kuramaz; hür ve bağımsız yaşayamaz: Devletlerin sağlamlık derecesini anlamak için bir sağlam ölçü de millî dil’in sağlamlık derecesidir.*” (Buğra 2002: 91) demekte dili bir millet için olmazsa olmaz bir unsur olarak gördüğünü ifade etmektedir. Dil bir milletin önemli unsuru olmasına rağmen Buğra’ya göre milletin fertleri ona karşı duyarsızdır. Milletimizde dil şuuru olmadığı, dile karşı hoyrat davranıldığı ifade edilmektedir. Bu da yanlış ve keyfi kullanımlardan kaynaklanmaktadır. Dilin yanlış kullanımıyla ilgili şu örnek verilmektedir: “*Bursa’da mükemmel bir yapının altında iri harflerle şu sözü okuduk:*

‘Yangın söndürme garajı’

Demek burada yangın söndürülüyor. Yani yangını olan buraya getirecek, onlar da söndürecekler.” (Buğra 2002: 18) Yazar, dil şuurunun olduğu bir yerde bu yanlışların olamayacağını, milletçe dil şuurumuz olmadığı için de dilimizin geriye gittiğini düşünmektedir.

5. Dil ve Kültür-Düşünce

Kendisinin orijinal düşüncesi olmadığını ekleyerek kelimelerle düşündüğümüzü ifade eden yazar, dili bilmeden kullandığımız başka bir ifadeyle dili yanlış ve bozuk kullandığımız zaman düşüncelerinde yanlış ve bozuk olacağını dile getirmektedir.

Buğra, yukarıdakine benzer bir ilişkiyi dil ve kültür arasında da kurar ve bu ilişkiyi şöyle açıklar: “*Kültürü dil'den ayrı düşünmek bu iki kavrama birden aykırı düşer. Kültür ile dil iç içedir; kaderleri ikizdir: Birbirlerinin seviyelerini, zenginliklerini, soyluluklarını sınırlarlar. Dil kültürü yetiştirir, kültür de onu geliştirir, sağlamlaştırır; millileştirir.*” (Buğra 2002: 70)

6. Dil ve Edebiyat

Her iki husus üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapan Tarık Buğra, ikisi arasında bağ kurup kimi düşüncelerini ifade etmiştir. Doğal olarak dil ve edebiyat onun için çok önemli hususlardır. “*Türkçe ve edebiyat - tartışılmaz- derslerin en önemlisidir. Şöyle bir bakıyoruz, ileri milletlerin hepsi de bunu böyle saymış, bu dersler üzerinde titizlikle durmuş. Dil'ini sağlam bir şekilde öğrenmeyen, edebiyatı ile köklü bir bağ kuramayan kafadan hayır gelmez.*” (Buğra 2002: 209) cümleleriyle dil ve edebiyatın önemine vurgu yapan Buğra, dil ve edebiyat olmadan ileri medeniyet olunamayacağını ifade etmektedir.

Bunun yanında ikisi arasındaki ilişki için de şu ifadeler kullanılır: “*Türkçe'yi, uzmanları dâhil, hiç kimse değil, ancak ve ancak soylu edebiyatçılar kurtaracak ve geliştirecektir. Şimdiye kadar ve bütün dillerde olduğu gibi.*” (Buğra 2002: 89) Buğra, dilin Öztürkçe anlayışındakilerin yaptığı gibi her kelimeye Türkçe karşılık bulmakla gelişemeyeceğini iyi yazarlarla, şairlerle gelişebileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda da Yahya Kemal, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Yakup Kadri, Kemal Tahir, Ahmet Hamdi gibi Türk edebiyatından isimler anılarak bunlar gibi sanatçılarla Türkçe'nin gelişebileceği vurgulanır.

7. Öztürkçe

Tarık Buğra'nın yazılarında en fazla üzerinde durduğu hususlardan biri de Öztürkçe meselesidir. Ona göre saf, arı dil yoktur ve her dil mutlaka başka dillerden etkilenmiştir. Bu durum aynı zamanda olumsuzluk teşkil etmemektedir. Bunu ifade etmesinin nedeni ise Öztürkçecilerin arı dil iddiasıyla yabancı kökenli her kelimeye Türkçe karşılık bulma niyetleridir. Yazar, bu anlayıştakileri sert bir şekilde eleştirir:

Dil, edebiyat içindir, ilim ve düşünce içindir. Edebiyatla, ilimle, düşünce ile mütevazî bir okuyucu kadar olsun ilgisi olmayan bu çeşit zavallıların züppelikleri ve özentileri gülünç değil, ihanetten farksız gaflettir. Bu özentileri, bu züppelikleri yüzünden ana-dillerine, yani edebiyatlarına, ilim ve düşünce şanslarına kuyu kazdıklarından haberleri yok.. çocuklarına bir kabile dili bırakacaklarından haberleri yok. (Buğra 2002: 64)

Öztürkçecilere karşı duran Buğra'ya göre artık bize ait olan, bizim kültürümüzde, edebiyatımızda yer alan kelimelere, kullanımlara dokunulmamalıdır. Bununla birlikte yazar hiçbir kelimeye dokunulmaması gerektiği gibi bir yaklaşımı da reddeder. Bunu da Fransa örneğiyle ifade eder: *“Amerika ilk atom denemesini yaptığı zaman, haberi alan Fransız Dil Akademisi, vaktin gece olmasına rağmen toplandı ve bu olayın getireceği ve getirdiği terimlerin Fransızca karşılıklarını bulmak, bu işi de onlar halka intikal etmeden yapmak kararını aldı. Dil sevgisi ve bu sevgiyi hak etmek işte budur.”* (Buğra 2002: 49) Yazar, kelimelere karşılık bulma hususunda kelime dilimize yerleşmeden müdahale edilmesi gerektiğini, aksi takdirde dilimize giren kelimeyi dilden uzaklaştırmanın pek mümkün olmadığını düşünmektedir.

Sözünü sakınmadan Öztürkçe anlayışındakileri arıcı barbarlar diyen Buğra, onların sahip olduğu anlayışın dili mahvettiğini; onların tasfiyeci bir zihniyet taşıdığını; kültürümüze ait olan kelimelerin dilden atılmaması gerektiğini; halkın, toplumun içinde canlı bir varlık olarak yaşayan dili kullanan, Sait Faik, Falih Rıfkı, Adnan Adıvar, Yakup Kadri, Orhan Veli, Nazım Hikmet, Sabahattin Ali gibi edebiyatçıların önemli olduğunu ısrarla vurgular.

8. Dil ve Devlet-Politika

Tarık Buğra'nın dil ve devlet-politika ilişkisine bakışı olumsuzdur. Bunun devletle ilgili kısmı devletin dile kayıtsız olduğuyla, politikayla ilgili kısmı ise politikacıların dile zarar vermesiyle ilgilidir.

Türkçenin geldiği noktayı beğenmeyen, her kelimeye Türkçe karşılık bulmaya çalışan anlayışa tepkili olan Buğra bu bağlamda devlet yetkililerini şöyle eleştirir: *“En büyük ihanet -Devlet sorumlularının akıl almaz idraksizliği yüzünden- işini başarmıştır. (...) Devlet'i Mekteb'e Okul derse Türkçe ne yapsın? Bir süre direnir. Okul mektebi dedirtir.”* (Buğra 2002: 90)

Politikacılar hususunda ise dil uzmanı olmadıklarından hareketle dile karışmamaları gerektiği İsmet İnönü örneği üzerinden verilir. Politikacılar için uzmanı olmadığı için yönlendirmelere açık olmakta ve bu da dil

açısından olumsuzluklar yaratabilmektedir. Bu doğrultuda Öztürkçe anlayışında olanların politikacılara yön vermesi olumsuz bir durum olarak irdelenmektedir.

9. Dile Dair Çözüm Önerileri

Türkçenin bulunduğu durumu, Türkçe ile ilgili yapılan çalışmaları genel olarak beğenmeyen Tarık Buğra dilin daha iyi noktalara gelmesi için bazı çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak dil şuurunun her alanda olması gerektiği belirtilir. Dilin doğru ve güzel kullanımı hususunda “*Türkçe ile yazılmış ve değerleri su kaldırmaz, tartışılmaz şiirleri, hikâyeleri, roman bölümlerini okutturun, bantlara alın, okullarınız kadar çoğaltın bunları ve dağıtın. Bunlarla dersler yaptırın, bıkmadan, usanmadan dinleyin ve dinletin.*” (Buğra 2002: 72) diyen yazar, nitelikli edebi eserlerin dilin doğru ve güzel kullanımı için büyük katkılar yapacağını ifade etmektedir. Bunun yanında dil için bir kanun olması gerektiği de vurgulanmaktadır.

Dilin daha iyi noktalara gelmesi için Osmanlıca kelimelerin atılmasına, kendi kültürümüze ait olması gerekçesiyle karşı çıkan Buğra, bununla birlikte dili istila eden türedi kelimelere karşıdır. “*Türedi kelimelerden geçilmiyor Derivasyon tüneli mi ararsınız, viraj mı, yoksa katafalk veya kortej mi? Bin birini bulursunuz.*” (Buğra 2002: 76) Yazara göre burada önemli olan türedi kelimeler iyice yerleşmeden onlara müdahale etmek, yerlerine Türkçe kelime bulmaktır.

Bir yazar olarak özel bir dil hassasiyeti olan Buğra, dille ilgili çeşitli olumsuz durumlara rağmen, bunları düzeltmek adına, gayretten vazgeçilmemesi gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

10. Sanat-Sanatçı

Yazılarda sanat, medeniyetin önemli bir unsuru olarak işaret edilmektedir. Dolayısıyla da gelişmiş ülkelerin sanata, sanatçıya önem verenler olduğu eklenir. Sanatın diğer fonksiyonları için de bazı düşünceler öne sürülür. Marksizm'in yaygınlaşmasında Maksim Gorki ve Nazım Hikmet'in katkıları örneklendirilerek ideolojinin sanatsız yayılamayacağı; sanatın bunalımlara, çemberlere engel olabileceği; “*sanattır insanı ve dünyayı, temelden, derinden değiştiren, akla gelmeyecek amaçlara, sevgilere, eğilimlere, isyanlara yönelten.*” (Buğra 2002: 134) cümlelerinden anlaşılacağı gibi sanatın değiştirici ve dönüştürücü olduğu vurgulanır.

Sanatta üslûp ön plan çıkarılan hususlardandır. Dünya görüşü, düşünce tarzı ve bunu aktaran anlatımın toplamı olarak görülen üslûbun

benzemez olduğu zaman yani orijinal olduğu zaman sanatta en iyinin ortaya çıkacağı öne sürülen fikirlerdendir.

Sanat, insan kafasının en saf, en üstün, en bağımsız çalışma alanı olarak görülmekte; sanatsızlığın insan için kısırlık yarattığı dile getirilmektedir.

Sanatın icrası ile ilgiliyse “sanat, sanat içindir” fikrine yakınlık söz konusudur. Diğer fikre yani “sanat, toplum içindir”e ciddi eleştiriler mevcuttur. Bunun nedeni de bu anlayışın bağımsız düşünceye yer vermemesi, her hususa ideolojik bakması olarak açıklanır. Bununla beraber sanatın tümüyle fikirden hâli olması kastedilmez:

Sanatın topluma en yararlı tutumu sanat için oluncadır. Sanatçı bu tutumda da toplumun, insanın dertleriyle, problemleri ile ilgileyecek, onun elinde de neşter olacak. Ama peşin hükümlere ve bilhassa bir doktrine, bir politik tutuma angaje olarak değil... Bağımsızlığını, sanatın ve sanatçı yeteneklerinin hükümlerini koruyarak... Bir propaganda, bir misyon ödevlisi ve görevlisi olmadan. (Buğra 2002: 135)

Sanatın, estetik gayelerle icra edilmesi gerektiği ifade edilmekte, bununla birlikte fikrin, ideolojinin de fanatik bir tavırla değil de objektif bir şekilde ele alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bunun paralelinde faydanın da sanatta olabileceği yine angajelikten uzak olması itibarıyla eklenir. Bu bağlamda ‘sol’un sanatı, ‘sağ’a göre daha iyi kullandığı da söylenmektedir.

Sanatta yenilik olmazsa olmazlardandır. Violonist Ayla Erduran’ın yeni eserlerin icra edilmesi gerektiği sözünden hareketle,

sanatçı ve sanatı seven budur işte. Edebiyatta da, resimde, heykelde öyle.. Sanatın bütün dallarında parazitler tepelenmelidir, alan, hakikî kıymetleri tanıtmak, desteklemek için bir şeylere katlanmayı gözü kesenlere bırakılmalıdır. Yoksa kültür ve medeniyet şansı hep yuta: Peyami Safa’da Fuzulî’de, Yahya Kemal de.. Reşat Nuri’lerde, Ahmet Hamdi’lerde, Mehmet Rauf’larda çakılıp kalırız... (Buğra 2002: 163)

denmekte yeninin gelişmeyi sağlayacağı belirtilmektedir.

Sanatla ilgili belirtilen hususlara değinilmekle beraber ülkemizde sanatın bütün dallarında karşı bir ilgisizlik olduğum ifade edilmektedir.

Sanatçı ile ilgili ortaya konan fikirler ise şöyledir: Sanatçı bir bilim adamı kadar objektif olmalıdır. Sanatçı kendisiyle övünebilir. Çünkü övünme “*san’atkârlarda, kuru bir gurur oyunu değil, fakat tam aksine, mertliğin, dürüstlüğün en mükemmeli*” (Buğra 2002: 253) olarak

algılanmalıdır. Sanatçı özgüven sahibi olmalı, güzel yazdığını düşünüyorsa kulaklarını tıkayıp yazmaya devam etmelidir. Sanatçı Volter, Seyyid Nesimî, Hallacı Mensur örneklerinde olduğu gibi cesaretli olmalı, zamanını aşmalıdır. Sanatçı, hürriyetini ideolojiye teslim etmemeli, kalemını satmamalıdır; zaten böyle yapan kişiye de sanatçı demek mümkün değildir. Gerçek, objektif ve bağımsız olan sanatçı desteklenmeli, baş tacı edilmelidir. Çünkü sanatçısını desteklemeyen bir toplum dağılmaya mahkûmdur. Sanatçıların, edebiyatçıların genel olarak Oscar Wilde, Paul Verlaine, Edgar Allan Poe, Andre Gidé örneklerinde olduğu gibi aşırı, aykırı hatta sapkın olduğu anlayışı doğru değildir. Her meslekte olduğu gibi sanatçılar arasında da aykırı olanlar mevcuttur. Nitekim Tolstoy, Goethe, Fuzulî, Bakî Yahya Kemal örneklerinde olduğu gibi aykırı, sapkın olmayan sanatçı, edebiyatçı sayısı da az değildir.

11. Edebiyat-Edebiyatçı

Tarık Buğra, yazılarında edebiyata oldukça yer vermekte, üzerinde durduğu meseleleri ısrarla ele almaktadır. Dikkat çeken ilk husus edebiyata verilen önemdir. Onun edebiyata verdiği önem “*tek tek insanlar için ne söylesem boş; ama sıra toplum denen şeye geldi mi, gerçek ortada: Edebiyatını kaybeden ve edebiyat yapamayan bir toplum her şeyden umudunu kesmelidir.*” (Buğra 2002: 235) cümlelerinden anlaşılabilir. Yazılarda edebiyat ve kültür, medeniyet arasında bağ kurulmakta medeniyetin edebiyatsız olamayacağı, bir başka ifadeyle edebiyatın medeniyetin temel direklerinden biri olduğu; nitelikli edebiyatın milletin üstünlük göstergesi derecesinde bulunduğu vurgulanmaktadır. “*Edebiyatsız kültür ve medeniyet mümkün değildir, bunu artık herkes biliyor. Edebiyatın dışında bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman veya Osmanlı medeniyetine inanmak gül vermeyen bir gül fidanını mümkün görmekte aynı şeydir.*” (Buğra 2002: 141)

Bununla da sınırlı kalınmayarak edebiyatın pek çok hususla ilişkisi kurulur ve bunların hepsinde edebiyat belirleyici olarak ön plana çıkarılır. Toplumların ve inançların hatta devletlerin kaderi; milli ve seviyeli bir müziğin ortaya çıkışı; insani değerlerin öğrenilebilmesi; düzenli ve huzurlu bir ortamın sağlanması gibi durumların hür ve nitelikli bir edebiyatla olabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca sanatsızlığın bunalım yarattığı, anarşiyi ortaya çıkardığı düşüncesi edebiyat için tekrar edilir. “*Türkiye’de işler iyi gitmiyor. Suçlu mu? Suçlu sizin için şu veya bu parti veya grup veya kurum veya kuruluş ise, benim için de işte budur; demagojinin, palavranın, mavalın, masalın ve insana ihanet tutkularının panzehiri olan edebiyat ve sanattan kopuşumuz veya koparılışımızdır.*” (Buğra 2002: 229) cümleleri yaşanan sıkıntıların edebiyatsızlıktan olduğunu dile getirmektedir.

Edebiyatın ideoloji, politika ile olan ilgisi de ele alınmaktadır. Belli bir ideolojinin emrine girmiş, bu bağlamda sloganlar üreten edebiyata karşı çıkılır. Çünkü ideoloji, edebiyatı yozlaştırmaktadır. Bu doğrultuda en çok Marksist edebiyat eleştirisi yapılmaktadır: “*Edebiyat deyince Marksizm propagandası ile şişirilmiş ve Marksizm için birer propaganda aracı olan romanları, piyesleri, şiir ve hikâyeleri hatırlıyor, edebiyat’ı onlardan ibaret sayıyor veya edebiyat öyledir sanıyoruz. Geri kalmışlığımızın en keskin belirtisi de (...) işte budur: Edebiyat’ı bile politikaya kaptırışımız veya satışımızdır.*” (Buğra 2002: 153) Marksist edebiyata karşı çıkılırken aynı zamanda hür bir düşünceyle icra edilen edebiyatın insanları bu tehlikeden koruyacağı ifade edilmektedir. Angaje edebiyata karşı çıkılırken edebiyatın rejimi güçlü kıldığı da vurgulanır. Sanat bahsinde de değinildiği gibi Gorki gibi sanatçıların Rusya’daki rejime katkı yaptıkları; sol düşünceye mensup edebiyatçıların sağ görüştekilere göre bu hususta geri kaldıkları dile getirilir.

Edebiyatla ilgili görülen eksikler, yetersizlikler eğitim, kitap ve ilgi şeklinde sıralanmaktadır. Edebiyat eğitiminin yetersizliği ve bu sebeple Türk edebiyatındaki büyük eser ve yazar kıtlığı olduğu,

bir Fransız veya İngiliz, İtalyan, Alman, Belçikalı.. ve ötekilerin bir vatandaşı bir sohbette (...) konu açıldı mı, oradakilerin hemencecik anlayabilecekleri on kitap adı veya on büyük soydaşını sıralayabiliyor. Çünkü arkalarında hakiki bir eğitim, o sayede en hakiki ilim ve araştırma adamları bulunuyor. (...) Siz de deneyin.. herhangi bir toplulukta. Ve bir bakın bakalım; on isim ve on kitap üzerinde anlayabilecek misiniz? Daha acısı, onar isim sayabilecek misiniz? (...) Neden böyledir bu? Neden olacak? Bir eğitimimiz yok ki, büyükleriniz ve büyük eserleriniz olsun. (Buğra 2002: 196-197)

cümleleriyle yansıtılır. Edebiyat konusunda kitapların yetersiz kaldığı ve edebiyatın ciddi bir eğitim meselesi yapılması gerektiği vurgulanır. Toplum olarak, bunun yanında hem devlet kurumları hem de büyük etkisi olan radyo, televizyon gibi iletişim araçları açısından edebiyata karşı bir ilgisizliğin olduğu belirtilir. Toplumu uygar hâle getiren edebiyata karşı gösterilmeyen ilgi sebebiyle şikâyetçi olunur; edebiyatın hak ettiği noktalara getirilemediği ifade edilir.

Sanatın bütün dallarında olduğu gibi edebiyatta da yeninin ön plana çıkarılması, koruyup kollanması gerektiği vurgulanan diğer hususlardandır.

Kimi yazılarda din-edebiyat ilişkisi ele alınır. Türk edebiyatında 1970 itibarıyla din kültürü eksikliği olduğu ve bunun eserleri kısırlaştırdığı üzerinde durulur. Bunun yanında dinlerin edebiyatı önemseddiği ve dinlerin edebiyat olmadan düşünülmeceği dile getirilir.

Gezi edebiyatı ve edebiyat ödülleri hakkında ifade edilen görüşlere göre 1967 yılı itibarıyla gezi edebiyatı diğer edebi türlerde olduğu gibi sosyalist propaganda yüzünden bozulmuş gerilemiştir. Edebiyat ödülleri hakkında ise objektif olması ve nitelikli jüriler tarafından belirlenmesi kaydıyla olumlu bakılmakta ve şöyle denmektedir:

Sanata, sanatçıya ve kültüre katkı bakımından ödüller, genç yetenekleri özendirildiği için.. en önemlisi de, konuya ve konunun değerli örneklerine ilgi çektiği, yeni ilgiler kazandırdığı için yararlıdır. En önemlisi dedim; gerçekten de en önemlisi budur, zira ödülün sanatçıya kazandıracağı şey veya şeyler bunun, yani değerli bir sanat eserinin onunla ilgilenenlere kazandırdığının yanında devede kulaktır.: Asıl kazanan okunan değil, okuyandır. (Buğra 2002: 340-341)

Edebiyatçılar için ise disiplinli ve düzenli olmaları gerektiği, sanat bahsinde olduğu gibi edebiyatçıların ağırlıklı olarak sapkın insanlar olduğu yargısının doğru olmadığı; bunun yanında az çalıştıkları, az okudukları dile getirilmektedir.

Bütün bu görüşler ifade edilirken dönem itibarıyla Tarık Buğra tarafından edebiyat açısından bir hoşnutsuzluk olduğunu söylemek mümkündür. Buğra, 1978'de yazdığı bir yazısında bu bağlamda “*biz edebiyat'ı sahte edebiyatçılar yüzünden, edebiyat şarlatanları, edebiyat demagogları kaybettik. Hem de Allah inandırсын, Devlet'in bunları arkalaması yüzünden kaybettik.*” (Buğra 2002: 235) demektedir, edebiyatımızı nitelikli insanlara emanet edemediğimiz; hem birey, hem toplum hem de devlet tarafından edebiyatımıza ciddi anlamda sahip çıkamadığımız için edebiyatımızı iyi bir noktaya getiremediğimizi dile getirmektedir.

12. Şahıs ve Topluluk Değerlendirmeleri

Tarık Buğra'nın incelediğimiz bu yazılarında pek çok sanatçı ve edebiyatçıyla birlikte bazı topluluklar hakkında değerlendirmelerde bulunulur. Bu değerlendirmeler dil ve edebiyat bağlamındadır. Bu değerlendirmelerin kimi olumlu kimi olumsuzdur. Bunun yanında bazı yönleriyle olumlu bazı yönleriyle de olumsuz değerlendirmeye tabi tutulan şahıslar vardır. Öncelikle şahıs değerlendirmelerine bakılırsa yapılan değerlendirmeler şöyle sıralanabilir:

Cemil Meriç'in 1970'lerde nesri cıvık, yüzsüz ve kötü olarak nitelemesi, o günkü nesrin Namık Kemal, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin, Yakup Kadri, Refik Halid, Mithat Cemal ayarında olmadığını söylemesine karşı çıkılır. Adı anılan edebiyatçıların değerli olduğu

vurgulanmakla beraber belirtilen dönemde de güzel Türkçe örnekleri olduğu söylenir.

Nadir Nadi hakkında da olumsuz fikirler vardır. Bunun sebebi onu arı Türkçeyi savunmasıdır. Arı bir dil olamayacağı düşüncesinden hareketle Nadir Nadi eleştirilir. Yusuf Ziya Ortaç ve Sabri Esat Siyavuşgil de 1967’de eleştirilen isimlerdendir:

İstanbul’daki gazetelerden biri bir anket düzenledi de bu prototipleri bir kere daha gördük. Bunlar, sanki edebiyatımızın dün’ü, bugünü üzerine düşünür dururlarmış gibi, dün için de, bugün için de attular, tuttular. Aralarında öyleleri vardı ki edebiyat onları çoktan bırakmış ya, onlar edebiyatı çok daha önceden iteleyip gitmişler. Mesela mı dediniz? Mesela Ortaç, mesela Siyavuşgil. (Buğra 2002: 270)

İki sanatçı, artık edebiyatla uğraşmamalarına rağmen edebiyat üzerine ahkâm kestikleri için eleştirilmektedir.

Olumsuz değerlendirmelerden nasibini alan bir diğer isim Cahit Sıtkı Tarancı’dır. Selahattin Batu’nun “Cahit Sıtkı’dan Yahya Kemal’e” başlıklı yazısında Yahya Kemal’in yerilip Cahit Sıtkı’nın övülmesine kayıtsız kalınmaz. “Doğu’ya Batı’ya Batu’ya Dair” başlıklı yazıda Tarancı’ya olumsuz bakıldığı görülmektedir. Tarancı’nın kendi toplumuna yabancı olduğu, buna bağlı olarak eserlerinde aktarmacı olduğu; şiirlerinin şekil ustalığı taşımadığı dile getirilir.

Belirtilen olumsuz şahıs değerlendirmeleri yanında toplu olarak Fuzulî, Nef’î, Tevfik Fikret, Ahmet Haşim gibi ciddi isimlerin; dönem ve topluluk olarak da Divân, Fecr-i Âti ve Servet-i Fünun’un Türkçe’yi, halkın arasındaki dili kullanamadıkları için yok olup gittikleri üzerinde durulur.

Olumlu değerlendirmelere bakıldığında Mevlana, Yunus Emre, Yahya Kemal, Soljenitsin ön plana çıkmaktadır.

Mevlânâ’nın toplumca iyi bilinmediği, üzerine yapılan çalışmaların az olduğu ifade edilir ve onun iyi anlaşılmasının, öneminin tam idrak edilmesi için üzerine çeşitli çalışmaların yapılması gerektiği vurgulanır.

Yunus Emre için de üzerine yapılmış çalışmaların az olduğu, Yunus Emre’yi öğretemeyen bir sistemin bulunduğu belirtilir. Hatta Yunus’u hak etmek gerektiği de şu cümlelerle ortaya konur:

O ‘hümanizma’ dedikleri şey ki, Yunus o basamağa gururun, hırsın, hasedin, iddianın ne kadar çeşidi varsa hepsinin de son kırıntılarını yakıp külünü savurduktan sonra vardı. Önce kendi halkını sevmeyi öğrendikten sonra vardı; hırs dolu, kin dolu, haset dolu, gurur dolu kimselerin, daha

kendi halkının inançlarını, törelerini sevemeyenlerin Yunus neyine gerek?
(Buğra 2002: 158)

Cenab Şahabettin ve Ahmet Haşim'in bazı yönleriyle beğenildiği bazı yönleriyle yerildiği görülmektedir. Cenab Şahabettin, şiir dili açısından eleştirildiği görülmekte; ancak nesre gelince iş değişmektedir. "*Cenab'ın şairliği fosilleşen kelimelerin altında ezilip gitti. Ama onun mektuplarına ve 'Tiryaki Sözleri'ne bakacak olanlar, Ahmed Haşim'in belki eriştiği, buna karşılık hâlâ kimsenin kıramadığı bir rekorla, bir Türkçe güzelliği ve zenginliği ile karşılaşacaklardır.*" (Buğra 2002: 82)

Cenab Şahabettin ile benzer bir durum Ahmet Haşim'de de ortaya çıkmaktadır. Onun kullandığı şiir dili eleştirilirken, yukarıda da geçtiği gibi, nesir dili takdir edilmektedir. Bu bağlamda Haşim bir Türkçe devi, bir üslupçu olarak görülür.

Genelde Türk edebiyatçılarının değerlendirildiği yazılarda Rus edebiyatından Aleksandr Soljenitsin'in üzerinde de durulmaktadır. Onun için "*okuyun onu. Ve Rus olmayanların Rusya üzerine döktürdükleri yalan övgüleri hatırlayıp -onların adına- utanın. Bu utanç da bu büyük yazara karşı bizlerin burcudur: Ödeyin...*" (Buğra 2002: 143) denmekte Soljenitsin'in Marksist sistemin olumsuzluklarını, gerçek yüzünü gösterdiği eklenmektedir.

Görüldüğü üzere Türk edebiyatçı ve oluşumlarla ilgili yapılan değerlendirmelerin ağırlıklı olarak merkezinde dil bulunmaktadır. Bu da Buğra'nın dil hassasiyetinin bir diğer göstergesidir.

13. Kitap

Doğal olarak Buğra'nın kitaplarla ilgili ayrı bir hassasiyeti vardır. Okunacak kitaplar hususunda özenli ve dikkatli olunması gerektiğini düşünen yazar, kitabı bir sığınma yeri olarak gördüğünü şöyle ifade etmektedir: "*Bunaldıkça kitaplara sığınırım. Benim bulduğum bir kurtuluş yolu değildir bu. Aksine öğrendim; hem de örnek alınacak değerdeki insanlardan.*" (Buğra 2002: 131)

Bunun yanında üzerinde durulan bir başka husus kitap yasağıdır. Kitabın tümüyle suçsuz olamayabileceği fikri var olmakla birlikte kitap yasaklarına karşı olumsuz yaklaşılmaktadır. Ona göre başka düşüncelere, başka kitaplara düşman gibi bakan, onları yok etmek isteyen kitaplar yasaklanabilir; ancak bu sınırlamanın dışında kalan hiçbir kitap yasaklanmamalıdır. Kitap yasağına olumsuz bakılmasının sebebi yasağın düşünce özgürlüğüne aykırı olmasıdır.

14. Şiir-Şair

Tarık Buğra, şiir kitabı olmamakla birlikte şiir ve şair üzerine fikir beyan etmiştir. Ona göre “*şiir büyük toplumların, üstün kültür ve medeniyetlerin sanatıdır.*” (Buğra 2002: 136)

Şiirde, kendi toplumundan kopulmaması gerektiği düşüncesi de vardır. Şiir ya da şair toplumundan, medeniyetinden kopuksa taklit olur çıkar Buğra’ya göre. Başka bir milletin şiirine özenmek yenilgiden başka bir şey değildir. Şair öz şiirine varabilmelidir. Bunun yolu da toplumunu, ait olduğu medeniyeti iyi bilmektir. Bu bağlamda da Yunus Emre örneği verilir.

Şairle ilgili değinilen bir başka husus eserin niceliğiyle ilgilidir. Yazar göre şair çok fazla şiir örneği vermemelidir. Bu bağlamda Abdülhak Hâmid örneği verilir ve Hamid’in çok şiir örneği vermesinin hata olduğu ifade edilir.

1950’ler itibarıyla şiirin gitgide geriye gittiği fikri de öne sürülen düşüncelerdendir.

15. Yazar

Yazar olabilmek için nelerin olması gerektiği “*objektif, tarafsız. Hür ve bağımsız bir kafa ile. Peşin hükümlere ve inanç veya görüş paraleline sokmaya kalkışmadan. Kişileri ve olayları anlamaya çalışarak.*” (Buğra 2002: 342) cümleleriyle belirtilir. Bunun yanında yazarın dine karşı kayıtsız olmaması gerektiği ifade edilir. Din kültürü yazar ve edebiyat için önemli bir unsur olarak sunulur. Hatta edebi ürünlerin güdük kaldığı söylenerek bunun sebebi din kültürü eksikliği olarak gösterilir.

Kendisi de bir yazar olarak Tarık Buğra, yazar için anlaşılmanın acı bir durum olduğunu dile getirir. Bunun yanında da yanlış anlaşılmanın daha da acı olduğunu vurgular. Ancak bu acı durumu yaşamaktan kaçınmanın da zor olduğunu şöyle anlatır: “*Bir yazar yola bir fikirden, bir inançtan ve belli ilkelerden çıkmışsa, en azından, herhangi bir yeminli meslek veya iş erbabı kadar namuslu olmaya, dürüst kalmaya kararlı ise bu acıları tatmaya mahkûmdur, zaman zaman en haksız suçlamalarla karşılaşmaya mahkûmdur.*” (Buğra 2002: 300) Ona göre esaslı bir yazarın yanlış anlaşılması pek mümkün değildir.

16. Hikâye-Roman

Şiirde olduğu gibi romanda da geriye gidişin olduğu belirtildikten sonra roman ve hikâye bağlamında iki husus ön plana çıkar. Bunların birincisi yazarın konumu ikincisi ise Türk romanının konumu ve beslenme kaynaklarıdır. Birincisiyle ilgili “*bir romancı, bir bilim adamı gibi, objektif*

olabilmeli, olaylara ve özellikle de insanlara bağımsız ve hür bir kafa ile bakabilmelidir." (Buğra 2002: 341); denilerek politik düşüncelerin yazarı objektif tavrından uzaklaştırdığı; ikincisiyle ilgili olaraksa "*Türkiye'de sağlam bir tarih kültürünün ve romancıya büyük güç katan felsefe, sosyoloji, psikoloji bilimlerinin geleneğinin*" (Buğra 2002: 341) bulunmadığı söylenerek de romanın temel eksiklikleri belirtilmektedir. Belirtilen olumsuzluklara rağmen Buğra'ya göre yine de büyük, güçlü roman ve romancılarımız vardır. Bu da yazar olan kişinin yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

17. Yazma İlkeleri

Yazma ilkeleri maddeler hâlinde ele alınır. Bunlar sırasıyla ele alınırsa ilk olarak yazma hususundaki kararlılık üzerinde durmak gerekir. Yazacak kişinin bunu teorik zeminden çıkarıp bir an önce pratiğe döküp yazmaya başlaması gerekmektedir Buğra'ya göre. İkinci olarak "*yazmak için, ancak bunun için ve yazabileceğin, yazmaya değer, asıl önemlisi de senin yazabileceğin bir şeylerin varsa yaz; övülmek, ün yapmak için değil.*" (Buğra 2002: 296) ifadelerinde belirtildiği gibi yazarın bir meselesi olması gerektiği düşünülmektedir. Bunun yanında yazar meseleyi yazarken ön planda popüler olmayı düşünmemelidir. Üçüncü husus zamanla ilgilidir. Mesele belirlendikten sonra artık vakit kaybetmeden, planlayarak yazmak gerekmektedir. Dördüncü olarak ise "*kâğıt yırtılabilen bir nesnedir.*" (Buğra 2002: 296) cümlesiyle özetlenen madde ortaya konur. Bununla kastedilen yazılanın üzerinde çalışmadır. Hatta yazılan nitelikli hâle gelmemiş ise onun yırtılıp yeniden yazılması gerektiği dile getirilir. Buğra, bu düşüncesini kendi yaşadığı bir durumla örneklendirir:

Başlangıçta, pek çok yazar gibi, ben de yazdıklarımı gözden geçiriyor, düzeltiyor, kısaltıyor veya eklemeler yaparak baskıya veriyordum. Bir gün, bir hikâyemi kaybettim. Ne kadar da güzeldi; çünkü bana öyle geliyordu. Hani, kör ölür badem gözlü olur.. muş ya, tıpkı öyle. Tıpkı öyle olduğunu, aylarca sonra, onu bir köşede yeniden bulduğum zaman anlayıverdim. Bulunca sevinçle okumaya koyulmuş ve yavaş yavaş üzölmeye başlamışım: Ne acemilikler, ne noksanlar.. ve asıl önemlisi, ne fazlalıklar. Yırtıverdim. Yeniden yazdım; böylece de ortaya beni hâlâ utandırmayan bir hikâyeye çıktım. (Buğra 2002: 296-297)

Beşinci madde yazılan bittikten sonra ortaya çıkmaktadır. Buğra'ya göre yazılan bittikten sonra sığağı sığağına değerlendirip yargı verilmemeli, yayınlanmamalıdır. Çünkü ilk intibalar aldatıcı olabilmektedir. Bu nedenle yazılan bittikten sonra yazılanlara objektif bakabilecek kadar zaman geçmesinin beklenmesi gerekir. Bu bekleme sonunda yapılacak okuma ve

değerlendirme hiç şüphesiz yazılanı daha sağlam, daha güçlü hâle getirecektir. Buğra'ya göre bu tavrın bir yararı daha vardır. O da sığağı sığağına yapılan değerlendirmede değersiz, niteliksiz görülen bir eserin sonradan değerlendirildiğinde aslında öyle olmadığını anlaşılabilmektedir. Bu beş maddeyi yazma açısından ifade eden Buğra bu ilkeleri niçin sıraladığını da “*bunlar benim yanlış ve yanlışlarımdan çıkardığım ilkelerdir. Onların bana hayli yararları dokundu. Bunun için istedim ki, genç yazarlar aynı yararlanma imkânlarını benim uğradığım kayıplara düşmeden bulsunlar.*” (Buğra 2002: 297)

Yukarıdaki maddeleri peşi sıra ortaya koyan Buğra'nın yazarken şart gördüğü bir husus vardır. Bu husus da objektifliktir. Ona göre yazarın kalemi kimsenin himayesinde ve emrinde olmamalı, tamamen tarafsız ve objektif olmalıdır.

18. Okuma-Okuyucu

Okuma oranında şikâyetçi olan Buğra, bu durumu ülke için bir tehlike olarak görmektedir. Tehlike de şöyle açıklanmaktadır: “*Okumayan toplum, okuyanı taklit etmeye, onun peşinden gitmeye, bunu yaparken de büyük primler ödemeye mahkûmdur. Çünkü bulanlar ve geliştirenler okuyanlardır, çünkü birbirine tıpatıp eşit yaratılmış iki kafa'dan maçı kazanacak olan okuyandır.*” (Buğra 2002: 166) Batının bizden ileride olmasının sebebi de okumaya bağlanmaktadır. Bunun yanında az olan okur kitlesinin de edebiyata, edebi eserlere nüfuz edemediği de söz konusu edilmektedir.

Okumanın azlığı yanında ele alınan bir diğer husus tek görüşe bağlı olarak yapılan okumalardır. Bu tarz okumaların cahillikten başka bir şey getirmediği, insanı tek tipleştirdiği, tek doğrucu yaptığı dile getirilmektedir.

19. Dergi-Dergicilik

Çeşitli konularda fikir beyan eden yazar, dergi ve dergicilikle ilgili bazı hususlar üzerinde durur. Dergilerin satılmadığı ifade edilirken bunun sebebi de nitelik yoksunluğuna bağlanır.

Edebiyat dergilerine bakıyorum; hemen hemen hepsi de allameliklerle, bilgiçliklerle, tefelsüflerle dolu: Bir takım unvan sahibi kişiler, kadük olmuş, bin kere yazılmış deneme konularını evirip çevirmekten, temcit pilavına benzetmekten başka bir şey yapmıyorlar. Davaları ne edebiyat, ne sanat.. günün gerçeklerinden, durumlarından, değerlendirmelerinden titizlikle kaçıyor; cılız sulara eğilmiş, bulanık, sırları dökülmüş, kelleşmiş aynasında kendilerini hayran hayran seyrediyorlar. (Buğra 2002: 193)

Bu noktada da dergi işinin nasıl olması gerektiği, nasıl nitelikli hâle getirilebileceğiyle ilgili önerilen husus dergiyi yatırım işi olarak görmek ve bu işi profesyonellerine bırakmaktır. Ancak mevcut durumda dergicilik amatörlerin elindedir. Dergi işi amatörlerin, yetkin olmayanların elinde olunca bunların dergiyi nitelikli bir noktaya çekmeleri mümkün olmamaktadır. Tam tersine bunlar dergiyi sınırlamakta, adeta etrafına bir demir perde çekip yok olmasına zemin hazırlamaktadırlar. Bunun yanında bu demir perdeyi aşan kimi “zaman ve sabır şöhretleri” de fırsattan istifade, komplekslerini aşmadan faydasız işlerle ilgilenirler.

Dergileri ele geçiren yetersiz insanların yanında politika da dergiciliğe zarar vermektedir. Belli bir görüşe göre davranmak, başarıyı, başarıyı buna göre değerlendirmek de dergileri objektiflikten ve dolayısıyla nitelikli olmadan uzaklaştırmaktadır.

20. Münazara

“Münazaralar, Sorular” başlıklı yazıda münazaraların yararlı olduğu belirtilir ve ardından iyi bir münazarada neler olması gerektiği anlatılır. Bu bağlamda münazaralarda konuların titizlikle hazırlanması; tarafların akla uygun, savunulabilecek tezlerle karşı karşıya getirilmesi; savunulan tezlerin bir tarafı saçma olma noktasına getirecek kadar ak-kara karşıtlığı içerisinde olmaması, tezlerin tarafları ince ayrıntılara sevk etmesi gerektiğinden bahsedilir.

21. Tercüme

Eserinde tercüme üzerinde yoğun bir şekilde durmayan yazarın bu bağlamda ifade ettiği tek husus gerekli gereksiz, çok sayıda tercüme olmasıdır. “Hiçbir ülke, hiçbir piyasasını, hiçbir dönemde böyle, bizimki gibi başıboş ve kapıları her yöne açık bırakmamıştır.” (Buğra 2002: 181) diyen yazar tercümelerin kontrol altında olmaması sebebiyle eğitim ve kültür politikalarını eleştirmekte ve eleştirisine şu şekilde devam etmektedir: “Bu tercüme furçası, bu elin çöplüklerinden çuvallanıp getirilmiş isimler salgını.. elbette şap hastalığından da, koleradan da tehlikelidir. Ne çare.. alarımını veren üniversite veya cemiyet.. veya hükümet çıkmıyor.” (Buğra 2002: 181) Bu gereksiz tercüme de hem sanatçıları hem de Türkçeyi olumsuz etkilemektedir. Çünkü tercüme, her yabancı dil bilen yapacağı düzensiz tercümelemdir.

22. Eleştiri-Eleştirmen

Buğra, eleştiriye çeşitli sebeplere bağlı olarak sanat içinde en zor işlerden biri olarak görmektedir. Bu zorluğun nedeni başta üstün bir bilgi ve ince bir zevkin; bunların yanında yazılanları objektifçe değerlendirmek adına

dürüstlüğün, ahlâklı ve cesaretli olmanın, korkak olmamanın gerekliliğidir. Bunlar olmadan ideal bir eleştirinin olamayacağı düşünülmektedir. Eleştiri için bu özellikler aranırken aynı zamanda bir tür olarak eleştirinin sert olması gerektiği de vurgulanmaktadır. “*Bırakın münekkidleri, hatalı buldukları noktalara var kuvvetleriyle abansınlar. Bu hem bir dürüstlük borcu, hem de en faydalı yoldur: Haklı ise lâyük olmayan, haksız ise bizzat kendisi yuvarlanır. Bundan güzel şey mi olur?*” (Buğra 2002: 263)

Eleştirmen bahsinde ise farklı yönleri göndermeler yapılmaktadır. Buğra eleştirmenleri kötü ve iyi olarak ikiye ayırır. Bu ayrımı da şu cümlelerle açıklar:

Eleştirmeci, tahlilci, derlemeci, denemeci ve tarihçiler iki türdür. Birinci tür satanlardır, tezgâhlardır, yani modanın ve modaların da artık ana kaynağı haline gelen politik propagandanın allayıp pullayıp, taçlandırıp ortaya attığı isimleri överek gündeliği doğrultan komisyonculardır. Bunlar sahte şöhretleri putlaştırarak kültürün çürümesini, dağılmasını ve çöküp gitmesini hızlandırır. İkinci tür ise bir savaşçı olduklarını bilenlerdir, dürüstlerdir, akıllı ve bilgililerdir. Bunlar doğru’yu, güzel’i, başarı’yı sanatın sağlam ölçüleri ile arayanlar ve bulanlardır. Medeniyet tarihlerinde sanatçıların hemen yanı başında yer alanlar da bunlardır. (Buğra 2002: 284)

Buğra, ikinci tür eleştirmenin Türkiye’de pek olmadığı kanısındadır. Ona göre bizim edebiyatımızda nitelikli eleştirmen bulmak zordur. Bu nedenle Buğra eleştirmenlere kızmakta, bununla kalmayıp sert şekilde eleştirmektedir. “*Kimlerdir bu sanat asalakları? Siz onlara eleştiriciler, estetler diyorsunuz.*” (Buğra 2002: 266); “*bu adamlar tasmalarını seçmişler veya seçmek zorunda kalmışlardır, bütün çırpınışları o tasmanın bir an önce boyunlarına takılması içindir.*” (Buğra 2002: 268) cümleleri objektif olmayan eleştirmenlere bakışın sertliğini göstermektedir.

23. Tiyatro

Tiyatro oyunu yazmış bir yazar olarak Tarık Buğra, yazılarında bu meseleye, çok olmasa da, yer ayırmıştır. 1975’te yazdığı bir yazıda dönemin tiyatrosu,

Türkiye’ye bakınız ve bırakınız seviyesizleşme ve yozlaşma hürriyetleri sonsuza ulaşmış özel tiyatrolarla yayım evlerini, Devlet parasıyla, belediye parasıyla milyonlarca liralık açıklarını bir mirasyedi kapatan tiyatrolarımıza bakınız:

Dönem olur, bu sahnelerde bir tek yerli oyun sahnelenmez.. dönem olur belli bir politik tutumun, belli bir ideolojinin maşaları nazarlık boncuğu gibi afişlere takılır.

Ve, böylece de.. özellikle ikinci durumda.. Türk Tiyatrosu'nun -değil gelişme- oluşma imkânı ipe çekilir. (Buğra 2002: 205)

cümleleriyle olumsuz bir şekilde değerlendirilir.

Tiyatro bağlamında ele alınan bir diğer husus yasaklardır. Buğra, kitap da olduğu gibi tiyatrodaki da yasağa genel olarak karşıdır. Ona göre yasaklamalar reklama zemin hazırlamaktadır. *“Sıkıyönetim dönemlerinde dahi yasaklamalara, toplatmalara karşı çıkmışım. Ve yasaklama, toplatma kararları için sormuşumdur: ‘Savcılıklar propaganda ve reklam büroları mıdır?’”* (Buğra 198) Yasaklamaya karşı çıkan Buğra, tiyatroların değerlendirmesini izleyiciye bırakmak gerektiğini, *“Allah akıl vermiş; akıl doğru'yu, yararlı'yı bulur”* (Buğra 2002: 199) cümlelerinden anlaşılabilir. İzleyicinin sahip olduğu akılla nitelikli ve niteliksizi ayırabileceğini düşünmektedir.

24. Taklit

Buğra'nın taklit konusundaki görüşleri olumsuzdur. Ona göre taklit sanatı, edebiyatı özünden koparmakta, yabancılaştırmaktadır. *“Sanatını, edebiyatını, eleştirme ve değerlendirmelerini ele kaptıran, uygarlığı kafa yapısında değil de görüntülerde, şekillerde arayan toplumların işi beladır, dostlar.”* (Buğra 2002: 188) diyen Buğra taklidin zararlı olduğunu ifade eder.

Bunun yanında yazar tesir ve taklidin birbirine karıştırılmaması gerektiğine de vurgu yapar. Ona göre tesir olmadan bir sanatçının kendini geliştirmesi, orijinal hâle gelmesi mümkün değildir. Burada sanatçının dikkate etmesi gereken husus tesirden uzak durmamak ama taklitten de sakınmaktır. Buğra, sanatçıların kendi öz değerlerine gözlerini kapayıp yabancıları taklit etmesinin hem kendileri hem de ülkelerinin sanatı açısından bir kaybediş olduğunu dile getirir.

Sonuç

Özellikle roman ve hikâyeleriyle ön plana çıkan Tarık Buğra, duyarlı bir sanatçı olarak çeşitli meselelerde düşüncelerini beyan etmiştir. Yazarı dil, sanat, edebiyat bağlamında çeşitli konular üzerinde durması onun bu alanlara ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

İlki 2 Ekim 1951 sonuncusu, 17 Aralık 1978'de yayımlanan yazılar yaklaşık olarak yirmi sekiz yıllık bir sürece yayılırken bu yazılar zaman zaman güncel gelişmelerden hareketle kaleme alınsa da genelde üzerinde durdukları meseleler itibarıyla güncelliklerini, geçerliliklerini korumaktadırlar.

Olumsuz değerlendirmeler içeren yazılarda dikkati çeken temel husus yazarın üzerinde durduğu meseleyle ilgili hataları, eksiklikleri tespit etme, ortaya koyma ve bunları giderme çabasıdır. Buğra, problem gördüğü noktalarda duyarsız kalmamakta problemlerin nasıl giderilebileceğini ifade etmeye çalışmaktadır.

Üslup açısından bakıldığında yazıların bazen çok sert olduğu dikkati çekmektedir. Bunun sebebi yazarın hatalar, yanlışlar karşısında doğru bildiği yoldan asla ayrılmaması ve sessiz kalmak bir yana bunu en şiddetli şekilde söylemesidir. Bu tavrıyla yazar “düşman kazanma sanatı”nda da usta olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yazılarda genel olarak samimi bir üslubun; zaman zaman sohbet tarzının olduğu söylenebilir.

Tarık Buğra'nın uzun yıllar boyunca sanat, dil, edebiyat üzerine yazılar yazmasının temel sebebi bu unsurları toplum, ülke, kültür, medeniyet açısından çok önemli görmesi bu alanlardaki nitelikliliğin toplumun, ülkenin nitelikliliği olduğunu düşünmesidir. Böylece Buğra, sorumlu bir aydın yazar olarak kendi alanından hareketle ülkesinin daha iyi konuma gelmesi için çabalamaktadır.

KAYNAKÇA

BUĞRA, Tarık (2002). *Düşman Kazanmak Sanatı*. İstanbul: Ötüken.